

LUND UNIVERSITY

Svenskans beskrivning 34

Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten. Lund den 22-24 oktober 2014

Gustafsson, Anna W; Holm, Lisa; Lundin, Katarina; Rahm, Henrik; Tronnier, Mechtild

2016

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Gustafsson, A. W., Holm, L., Lundin, K., Rahm, H., & Tronnier, M. (Red.) (2016). *Svenskans beskrivning 34: Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten. Lund den 22-24 oktober 2014*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A; Vol. 74). Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.

Total number of authors:

5

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Svenskans beskrivning 34

FÖRHANDLINGAR VID TRETTIOFJÄRDE SAMMANKOMSTEN
LUND DEN 22–24 OKTOBER 2014

Sedan 1963 har det vid olika universitet i Sverige och Finland regelbundet arrangerats sammankomster för svenskans beskrivning. Forskningsprojekt och forskningsresultat om svenska språket har presenterats och diskuterats.

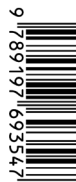
Den trettiofjärde sammankomsten ägde rum den 22–24 oktober 2014 på Språk- och litteraturcentrum i Lund. Temat var *Svenskan i teori och praktiker*. Konferensen samlade ca 150 deltagare till 88 presentationer – plenarföredrag, workshoppar och sektionsföredrag. I denna volym publiceras två av plenarföredragen och 30 av föredragen från sektioner och workshoppar.

Som värd för konferensen stod svenskämnen och allmän språkvetenskap på Språk- och litteraturcentrum vid Lunds universitet.

LUND
UNIVERSITY

LUNDASTUDIER I NORDISK SPRÅKVETENSKAP A74
Centre for Languages and Literature
ISBN 978-91-87833-77-9
ISSN 0347-8971

SVENSKANS BESKRIVNING 34

Svenskans beskrivning 34

Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten

Lund den 22–24 oktober 2014

ANNA W GUSTAFSSON, LISA HOLM, KATARINA LUNDIN,
HENRIK RAHM OCH MECHTILD TRONNIER

LUNDS
UNIVERSITET

LUNDASTUDIER I NORDISK SPRÅKVETENSKAP A74

Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A kan beställas
via Lunds universitet: www.ht.lu.se/serie/lundastudier/
E-post: skriftserier@ht.lu.se

Copyright Författarna, 2016

Lundastudier i nordisk språkvetenskap Serie A 74

ISBN 978-91-87833-77-9 (tryck)

978-91-87833-78-6 (pdf)

ISSN 0347-8971

Sättning Gunilla Albertén

Tryckt i Sverige av Media-Tryck, Lunds universitet, Lund 2016

Förord

Svenskans beskrivning 34 arrangerades 22–24 oktober 2014 på Språk- och litteraturcentrum i Lund. Temat var *Svenskan i teori och praktiker*. Konferensen samlade ca 150 deltagare till 88 presentationer – plenarföredrag, workshoppar och sektionsföredrag. Arrangörskommittén bestod av Philippe Collberg, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm, Sanna Skärlund, Ulf Teleman, Mechtild Tronnier och Anna W Gustafsson. Philippe Collberg var anställd som konferenssekreterare.

Tre plenarföreläsare höll föredrag. Docent Per Holmberg, Göteborgs universitet behandlade konferensens tema under rubriken *Skriftpraktikers rumslighet och svaren på Rökstenens* gåtor. Professor Catharina Nyström Höög, Högskolan Dalarna och Uppsala universitet, diskuterade värdegrundstexter – *Texter som bygger kulturer: om värdegrunder, visioner och andra anspråksfulla texter*. Professor Camilla Wide, Åbo universitet, jämförde språkbruk i Sverige och Finland – *Kommunikativa skillnader mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk*. Två av plenarföreläsningarna inleder denna volym.

Redaktörer för konferensvolymen har varit Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm, Mechtild Tronnier och Anna W Gustafsson. Samtliga bidrag som ingår i volymen har bedömts och kommenterats av två anonyma granskare samt redaktionskommittén.

Konferensen hade inte kunnat genomföras utan generösa bidrag från Svenska Akademien, Birgit Rausing Language Programme, Vitterhetsakademien och Letterstedtska föreningen. Såväl vi arrangörer som alla deltagare är mycket tacksamma för stödet till denna centrala konferens för svensk språkvetenskap.

Lund februari 2016

Henrik Rahm

Ordförande Forskningsnämnden för svenska språket 2013–2015

Forskningsnämnden för svenska språket

Forskningsnämnden för svenska språket är ett samarbetsorgan för forskare i Sverige och Finland med inriktning på svenska språket. Nämndens uppgift är att svara för den övergripande planeringen av konferensen Svenskans beskrivning, vilken arrangeras var tredje termin enligt ett rullande schema där var fjärde konferens hålls i Finland. Uppgiften innebär att nämnden ska fatta beslut om dels var konferensen ska arrangeras, dels – i samråd med den lokala arrangören – formerna för hur konferensbidragen ska publiceras.

Så lyder den första paragrafen i Forskningsnämndens stadgar, och där beskrivs alltså nämndens uppgift. Fram till 11 oktober 2008 hette denna nämnd *Forskningsnämnden för modern svenska*, men vid det möte som ägde rum i anslutning till Svenskans beskrivning 30 ändrades namnet till *Forskningsnämnden för svenska språket*, ett namn som bättre stämmer överens med de ämnen som i dag behandlas på Svenskans beskrivning.

Nämnden utgörs alltså av forskare från Sverige och Finland, vilka väljs för en tid av fyra år (och som sedan kan omväljas en gång). Forskare i Sverige representeras av två ordinarie ledamöter (inga suppleanter utses) från de universitet som tidigare har arrangerat Svenskans beskrivning (för närvarande Göteborg, Karlstad, Linköping, Linnéuniversitetet, Lund, Stockholm, Umeå, Uppsala och Örebro) eller som står i begrepp att göra det. Forskare i Finland representeras av fyra ordinarie ledamöter som alla representerar olika universitet, och för dessa utses dessutom fyra suppleanter.

Svenskans beskrivning arrangeras, som framgår av paragrafen ovan, enligt ett rullande schema. Lunds universitet arrangerade Svenskans beskrivning 34 i oktober 2014, och därpå följande konferens hålls i Göteborg 11–13 maj 2016. Till ordförande i nämnden väljs någon från den ort som står i begrepp att ordna närmast följande konferens. Nämnden sammanträder i regel endast en gång var tredje termin, dvs. i anslutning till Svenskans beskrivning.

Stadgarna för Forskningsnämnden återfinns på omstående sida. Sist i volymen finns en förteckning över tidigare konferenser.

Henrik Rahm

Ordförande Forskningsnämnden för svenska språket 2013–2015

Stadgar för Forskningsnämnden för svenska språket, senast reviderade 2010-05-21

- § 1. Forskningsnämnden för svenska språket är ett samarbetsorgan för forskare i Sverige och Finland med inriktning på svenska språket. Nämndens uppgift är att svara för den övergripande planeringen av konferensen Svenskans beskrivning, vilken arrangeras var tredje termin enligt ett rullande schema där var fjärde konferens hålls i Finland. Uppgiften innebär att nämnden ska fatta beslut om dels var konferensen ska arrangeras, dels – i samråd med den lokala arrangören – formerna för hur konferensbidragen ska publiceras.
- § 2. Nämnden består av två ordinarie ledamöter från vart och ett av följande universitet: Göteborg, Karlstad, Linköping, Linné- universitetet, Lund, Stockholm, Umeå, Uppsala och Örebro, samt av fyra ordinarie ledamöter från Finland som alla representerar olika universitet. För den rikssvenska gruppen utses inga suppleanter. För den finländska gruppen utses fyra suppleanter från olika universitet. Suppleanterna har närvaro- och yttranderätt.
- § 3. Ledamöterna utses för en tid av fyra år och kan omväljas en gång.
- § 4. Ledamöterna utses lokalt bland forskarna inom ämnesområdet svenska språket på respektive ort eller orter; nämndens ledamöter svarar för att så sker på respektive ort. Högst hälften av nämndens ledamöter och suppleanter bör förnyas åt gången enligt följande, dvs. vartannat år: a) ledamot 1 (och suppleant 1) väljs för perioden 2009–2012, b) ledamot 2 (och suppleant 2) väljs för perioden

2011–2014 osv. Nämnden kan vid behov fatta beslut om justering av ledamöternas mandatperioder.

- § 5. Nämnden utser inom sig ordförande, vice ordförande och sekreterare. Om möjligt hämtas dessa från den ort som står i tur att arrangera Svenskans beskrivning.

Innehållsförteckning

DEN ÖPPNA MYNDIGHETEN

Catharina Nyström Höög 15

KOMMUNIKATIVA SKILLNADER MELLAN SVERIGESVENSKT
OCH FINLANDSSVENSKT SPRÅKBRUK

Camilla Wide 39

KVINNA – MOTSATSEN TILL MAN?

Anders Agebjörn 63

CORPORATE APOLOGIA: FINDUS OCH HÄSTKÖTTET

Helen Andersson 79

KONCESSIVA KONSTRUKTIONER I FÖRÄNDRING

Peter Andersson 91

EN TVEKSAM IMPERFEKTIVMARKÖR

Kristian Blensenius 105

OM DEN SÅ KALLADE SEXUSBÖJNINGEN

Maria Bylin 119

DOKUMENTATION SOM AKTIVITET OCH REDSKAP	
Ylva Byrman	133
”SPRÅKRASISM I SOMMARSTADEN”	
Lotta Collin	147
STRATEGISK KOMPETENS I ETT MUNTligt SPRÅKTEST INFÖR HÖGSKOLESTUDIER	
Maria Eklund Heinonen	159
DET ALLMÄNNA OCH DET SPECIFIKA I ÖVERSÄTTNINGSFORSKNING	
Ritva Hartama-Heinonen	173
ATT TALA VAR FÖR SIG, SAMTIDIGT ELLER INTE ALLS	
Sofie Henricson och Marie Nelson	187
LEXIKALA PROFILER I NÅGRA NUTIDA ROMANER	
Lisa Holm	201
SYNONYMER.SE I FOKUS	
Louise Holmer och Emma Sköldberg	215
DISKUSSIONSUPPGIFT PÅ LÄRPLATTFORMEN – FÖR ATT LÄRA ELLER BARA ”EN UPPGIFT TILL”?	
Stina Hållsten	229
SVENSK SOCIOLINGVISTIK: VARIATIONISTISK INRIKTNING	
Lars-Erik Johansson	243

STYRNING AV SPRÅKLIGT BETEENDE PÅ CALLCENTER I SVERIGE OCH MOLDAVIEN Linda Kahlin och Ingela Tykesson	257
”SPRÅKET ÄR VÄL LITE SOM ETT BARN” Susanna Karlsson	271
HUR MEDVETEN ÄR HISTORIELÄRAREN OM ELEVERNAS UPPFATTNINGAR? Marja Kivilehto och Johanna Koivisto	285
KODVÄXLING I TVÅSPRÅKIGA UNGDOMSSAMTAL I HAPARANDA OCH I HELSINGFORS Jaana Kolu	299
ÄR SVENSKAN ETT AGGLUTINERANDE SPRÅK? Kristina Kotcheva	313
IDENTITETSKONSTRUKTIONER I ORD OCH BILD Maria Lindgren och Gudrun Svensson	329
TEXT I SAMTAL Jenny Magnusson	343
ATT SKRIVA NED TAL I REALTID FÖR EN PERSON ELLER EN HALV MILJON – SKRIVTOLKNING OCH DIREKTTEXTNING I JÄMFÖRELSE Ulf Norberg	357

SKRAMLANDE ÖLBACKAR OCH KLIRRANDE WHISKYFLASKOR Joel Olofsson	371
BORTOM ORDKLASSER OCH SATSDELAR Julia Prentice, Lisa Loenheim, Benjamin Lyngfelt, Joel Olofsson och Sofia Tingsell	385
DRÖMMEN OM FÖRETAGET Henrik Rahm, Niklas Sandell och Peter Svensson	399
BLIR <i>EN</i> DET NYA <i>HEN</i> ? Sanna Skärlund	413
”HAN ÄR UTE PÅ PROMENAD MED HUNDEN OCH HANS BROR.” – PÅGÅENDE FÖRÄNDRING I VALET MELLAN REFLEXIVT OCH PERSONLIGT PRONOMEN? Eva Sundgren	429
KOMMUNIKATIV SKRIVUPPGIFT OCH INSÄNDARE PÅ NIVÅ B1 Outi Toropainen och Sinikka Lahtinen	445
IDENTIFIERING AV FONOLOGISKA KONTRASTER I SVENSKA ORD Elisabeth Zetterholm och Mechtild Tronnier	457
NÅGRA (NYA) LEDTRÅDAR TILL PANNKAKSMENINGSMYSTERIET Sandy Åkerblom	471

Den öppna myndigheten

Om nya typer av texter, buzzwords och diskursiv antagonism vid svenska myndigheter

Catharina Nyström Höög
Högskolan Dalarna, cnh@du.se

De svenska myndigheterna och deras textproduktion är knappast någon trendkänslig verksamhet. Repertoaren av texter är knuten till myndigheternas uppdrag, och ganska beständig över tid. Under det tidiga 2000-talet har dock nya typer av texter vuxit fram. De är hybrida till sin natur, både när det gäller diskurser och textutformning, och är inte så tätt knutna till själva myndighetsutövningen som många texter som tidigare uppmärksammats i forskningen om myndigheters texter: beslut, förordningar, rapporter eller informationsbroschyrer (Nyström Höög, Söderlundh & Sörlin 2012).

Den här artikeln handlar om sådana nya typer av myndighetstexter. Det är texter som lånar uttryck från reklamens värld och som kan fungera som ett slags skyltfönster för myndigheten. Men texterna fyller också andra funktioner än att presentera sin avsändare; de används som verktyg för att styra verksamheten. Min utgångspunkt här är kritisk. De nya texterna, visioner och värdegrunder, förändrar en diskursordning. Det finns anledning att i denna förändring fråga sig dels vad som får lämna plats för det nya, dels varför de här typerna av texter växer fram. Jag närmar mig därför texterna utifrån den kritiska diskursanalysens perspektiv, med grundtanken att studieobjektet utmanas, snarare än tas

för givet. En önskvärd följd av sådana studier är samhällelig förändring (Wodak & Meyer 2009:2). En viktig del i mitt perspektiv är självreflexiviteten. Jag är själv en del av den förändring jag studerar; att fördjupa sig i de här texterna innebär också att söka efter det som tas för givet i vardagen som statligt anställd.

Som en övergripande sociologisk ram för min läsning använder jag Bourdieus teori om ett socialt rum (1986), där de viktigaste två differentieringsprinciperna är tillgången till – eller avsaknaden av – kulturellt och ekonomiskt kapital. Genom generativa principer, eller habitus om man så vill, omvandlas principer och praktiker som är förknippade med dessa typer av kapital till symboliska. Inom varje givet fält, och man kan se myndighetssverige som ett sådant fält, orienterar sig aktörerna mot det som tillskrivs symboliskt kapital.

Artikeln presenterar ett strategidokument och en värdegrund som exempel på de nya texterna och vill sätta in deras framväxt i en samhällelig kontext. Det kritiska perspektivet koncentreras kring frågor om vilka diskurser som aktualiseras – och inte aktualiseras – i svenska myndigheters värdegrundsdokument. Jag använder här begreppet *diskurser* (efter Fairclough 1993:135) i betydelsen språkanvändning ur ett speciellt perspektiv.

Språkförändring och samhällsförändring

Framväxten av visionstexter och värdegrundstexter vid statliga myndigheter är delvis ett uttryck för offentlighetens kommersialisering. Denna process är ingen nyhet; Fairclough kommenterade redan 1993 vad han kallade för kommersialiseringen (marketization) av det offentliga språkbruket med brittiska universitet som exempel. Med utgångspunkt i några olika typer av texter som är vanliga i universitetsvärlden visar han hur en positiv självpresentation överflyglar mera traditionella professionella värden i texterna.

Fairclough (1993) tecknar i sin artikel en beskrivning av det senkapitalistiska samhället som fortfarande är relevant. Han pekar på fyra utmärkande drag. Med utgångspunkt i Habermas (1984) hävdar han att

våra livsvärldar ”koloniserar” av ekonomi och stat, eller av en ekonomisk diskurs om man så vill. Detta innebär att kommunikativa praktiker ersätts av strategiska praktiker. Ett andra utmärkande drag är *informatisering* eller konversationalisering, vilket Fairclough snarare ser som att det offentliga approprierar praktiker från en privat domän, än som uttryck för att det privata sätter avtryck på det offentliga. Ett tredje drag är vad som brukar kallas *teknologisering* av diskursen, att vissa yrkesgrupper blir experter på de diskursiva praktikerna i sig, som exempelvis informationsavdelningar med ansvar för myndigheters självpresentation. Det fjärde utmärkande draget är kanske det viktigaste, nämligen *marknadsföring*. ”[S]elf-promotion is becoming part-and-parcel of contemporary societies. The colonizing spread of promotional discourse [...] throws up major problems for what we might reasonably call the ethics of language and discourse” (1993:142).

De fyra drag som här lyfts fram från Faircloughs (1993) resonemang hör hemma i en större omstrukturering av den offentliga förvaltningen och är en del av *den nya ekonomin*.¹ I Sverige brukar omstrukturen beskrivas i termer av New Public Management (NPM), en modell för offentlig förvaltning som införts bland annat i Sverige med början på 1980-talet. NPM beskrivs av Hood (1991) som bestående av sju dominerande trender, varav tre är mest relevanta här, nämligen att styrtekniker från vinstdrivna sektorer börjar användas i offentlig sektor, att målstyrningen ökar bland annat i form av standardisering och till sist att den offentliga sektorn kommersialiseras. Pollitt & Bouckaert (2011) som studerat införandet av NPM menar att framträdande drag i den svenska tillämpningen varit satsningar på e-förvaltning, transparens och öppenhet i förvaltningen samt resultatstyrd ekonomi. Ett inslag av annan karaktär är reglering av personalens beteende (Pollitt & Bouckaert 2011:42). En sådan reglering syftar bland annat till att anställda ska uppträda i en eftersträvansvärd anda.

¹ Det finns många olika sätt att benämna dagens samhällsstruktur (se Rehnberg 2014: 24 ff. för en diskussion om detta). Fairclough använder benämningen *late capitalist society* i sin artikel från 1993. Rehnberg (2014) använder *den nya ekonomin* som övergripande benämning, och jag följer hennes termbruk.

Policydokument och strategiska texter

I den förändring av den offentliga förvaltningen som skisserats här är två drag särskilt relevanta: styrningen av beteende och kravet på självpresentation. Där dessa drag möts ger de upphov till en förändring i diskursen som konkretiseras i form av olika policydokument. Flera olika typer av policydokument växer fram parallellt, och det är svårt att kategorisera texterna. Att gränserna mellan olika typer av texter är flytande är ett tecken på att diskursordningen – summan av diskurser, genrer och stilar – är i rörelse (Fairclough 2003). Jag använder här uttrycket *typ av text* i allmänspråklig betydelse och låter frågan om vad som eventuellt kan beskrivas som *genrer* i funktionell bemärkelse, anstå.

Vaara, Sorsa & Pälli (2010) har ur ett kritiskt diskursanalytiskt perspektiv undersökt framtagandet av en strategisk plan för Lahti stad i Finland. De identifierar fem diskursiva drag som kan generaliseras till att gälla för strategitexter i allmänhet: *self-authorization*, *special terminology*, *discursive innovation*, *forced consensus* och *deonticity*. Sammanfattande kan dessa drag förklaras så att strategidokumentet ses som en aktiv agent som kan initiera handling (självauktorisering). Vidare används en terminologi som gör att dokumentets avsändare blir experter medan användarna behöver hjälp att förstå. Samtalet om den strategiska planen innehåller ord och fraser som fungerar som buzzwords², ett slags semantiskt tójbara och högfrekventa ord och fraser. I exemplet från Lahti blir ”individuellt ansvar” ett sådant buzzword. Vidare finns det ett krav på att dokumentet ska manifestera enighet och när texten sedan ska omsättas i handling kan textens deklarativer tolkas som imperativer.

I Sverige har Fredriksson & Pallas (2013) undersökt 173 nationella myndigheters policy för kommunikation. De talar inte om diskurser utan om *principer* och utgår ifrån att sex olika principer kan vara möj-

² Buzzword kan möjligen översättas till modeord. För vetenskapliga studier av buzzwords, se t.ex. Mautner 2005.

liga att finna i dokumenten. De finner två principer vara mest frekvent förekommande. Den första är ryktbarhetens princip – att kommunikationen ska ”uttrycka myndighetens identitet [...] påverka bilden av organisationen och göra den synlig”. Den andra är produktionens princip – att kommunikationen ska ”bidra till verksamhetens måluppfyllelse, vara välordnad, planerad och strategisk och koordinera verksamheten” (Fredriksson & Pallas 2013:11).

Mindre vanlig, men ändå identifierbar hos mer än 60 % av myndigheterna, är det civilas principer, att kommunikationen ska understödja samhällets demokratiska processer, såsom samhällsinformation, upplysning och service (ibid). De flesta myndigheter söker alltså stöd i fler än en princip, och man kan säga att det råder antagonism snarare än hegemoni i de svenska myndigheternas texter (Fairclough 2003:45 ff.).

Rehnberg (2014) undersöker i sin avhandling det som kallas för strategiskt berättande (corporate storytelling). Det är ett slags textpraktik som uppstår just utifrån behovet av självpresentation och som i korthet innebär att organisationer av olika slag (hos Rehnberg två företag, en kommun och en församling) använder berättelser för att stärka bilden av sig själva och etablera en personcentrerad relation mellan sig själv och mottagaren. Det strategiska berättandet kan ses som exempel på att det offentliga (eller kommersiella) approprierar privata praktiker (jfr Fairclough 1993).

Statliga myndigheters visionsdokument har undersökts av Waaranperä (2013). Hon gör bland annat ett slags diskursanalytiskt stickprov genom en ordanalys av dokumenten, där hon studerar hur medborgare benämns. De ord hon finner är *kund*, *konsument*, *brukare*, *privatperson* och just *medborgare*. Orden kan kopplas till fem olika diskurser, även om dessa överlappar: en servicediskurs, en ekonomisk diskurs, en vårdande diskurs, en juridisk och en demokratisk diskurs (Waaranperä 2013:17). Waaranperäs undersökning bekräftar alltså Fredriksson & Pallas i det att det verkar råda kamp, *antagonism*, mellan olika diskurser i den svenska myndighetsvärlden.

Värdegrund för staten

För statligt anställda i Sverige finns en gemensam värdegrund, en skrift om 32 sidor, som kan hämtas från regeringens webbplats (www.regeringen.se). Det är en text som till sin karaktär avviker från enskilda myndigheters värdegrunder. Den har en färgbild som omslag men inlagan är texttät och fri från illustrationer. Texten karaktäriseras som en pm och sammanhanget mellan lagtext och värdegrund betonas (*Den gemensamma värdegrunden för statsanställda*, s. 28).

Som visats bygger värdegrunden på centrala delar av vår rättsordning, vilket innebär att juridisk kompetens är av stor betydelse när det gäller att ge den konkretion.

I *Den gemensamma värdegrunden* för staten fastslås att värdegrunden kan sammanfattas i sex grundläggande principer. Dessa är *demokrati, legalitet, objektivitet, fri åsiktsbildning, respekt* samt *effektivitet och service*. Här betonas vidare att ”varje statsanställd i sitt arbete ska ha som utgångspunkt att det är folket som är hans eller hennes uppdragsgivare” (a.a. s. 5). Textens huvuddelar består av kommentarer till de sex grundläggande principerna. Stöd och råd i arbetet med värdegrunden kan myndigheterna få av värdegrundsdelegationen ([www http://www.vardegrundsdelegationen.se/](http://www.vardegrundsdelegationen.se/)), en arbetsgrupp inom regeringskansliet. Att den gemensamma värdegrunden för statsanställda finns, skulle kunna vara ett argument för att enskilda myndigheter inte behöver ha egna värdegrunder. En fråga jag har med mig in i studiet av värdegrundstexterna är därför vad som kan vara anledningen till att statliga myndigheter lägger resurser på att skapa egna värdegrundsdokument.

Värdeord som diskursiva indikatorer

Ord med värdeladdning har en framträdande roll i värdegrunder. I ett försök att närma mig de diskurser som aktualiseras har jag undersökt de ord som framhävs som bärare av värderingar (hädanefter värdeord)

i några statliga myndigheters värdegrunder.³ Att döma av dessa är *öppenhet* den kvalitet i myndighetens arbete som helst lyfts fram. Andra värdeord som förekommer hos flera myndigheter är *respekt/respektfulla*, *engagemang/engagerad* samt *kvalitet* och *kompetens/kompetent(a)*. Bland de mindre frekventa orden är spridningen stor.

Ett av de värdeord som är mest frekvent förekommande överensstämmer alltså med en av de grundläggande principerna i den gemensamma värdegrunden för staten, *respekt*. Ordet respekt kan sägas ge uttryck för det civilas principer (jfr Fredriksson & Pallas 2013), och inom detta tema kan de flesta av värdeorden i myndigheternas värdegrunder placeras. Hit hör till exempel *integritet*, *trovärdighet* och *oberoende*. De undersökta värdeorden vittnar alltså om en stor samstämmighet mellan statens gemensamma värdegrund och de enskilda myndigheternas. Fyra av de sex grundprinciper som slås fast i värdegrund för staten hör hemma just inom det civilas principer: demokrati, legalitet, objektivitet och respekt.

Ytterligare en av grundprinciperna i statens värdegrund, *effektivitet*, motsvaras också av ett tema i materialet av värdegrundsord. Här hamnar ord som *resultatinriktade*, *snabbhet* och just *effektivitet*. Men myndigheternas egna värdegrunder ger också uttryck för teman som saknas i statens gemensamma värdegrund. Ett av dessa kommer till uttryck i ord som *utveckling*, *proaktivitet* och *steget före*. Ett annat tema rör myndigheten som arbetsplats. Det handlar dels om den kollektiva miljön – *samverkan*, *samarbete* – dels om personalens egenskaper – *mod*, *lekfullhet*, *välvilja* och *stolthet*.

En grundprincip i *Den gemensamma värdegrunden för statsanställda* finns dock inte representerad bland de ord jag undersökt. Det är principen om fri åsiktsbildning. Även om många av de här värdeorden är möjliga att tolka på olika sätt, är det svårt att med rimlig tolkning finna ord som motsvarar fri åsiktsbildning. Det verkar alltså som om myndigheternas egna värdegrunder innebär en diskursiv förskjutning jäm-

3 Jag har alltså uteslutit all övrig text och bara utgått från värdeorden. Ifrån Socialstyrelsens värdegrund (jfr nedan) har jag tagit med orden *sakliga*, *handlingskraftiga* och *trovärdiga*.

fört med den gemensamma värdegrunden.

Det frekventa ordet *öppenhet* har jag inte kunnat placera in i något tema. Det kan avse både att myndighetens verksamhet är öppen för insyn, och att det råder ett öppet klimat på arbetsplatsen. I själva verket kanske det är dessa egenskaper som ligger bakom ordets popularitet i värdegrundstexterna. Mautner skriver, i sin undersökning om hur enstaka ord fungerar som agenter i approprieringsprocesser, att de ord hon undersöker är "ambiguous in denotation and rich in connotation" (2005:95). Det är en beskrivning som stämmer väl in också på ordet *öppenhet* så som det används i myndigheternas policytexter. Och det är alltså egenskaper som kan utmärka s.k. buzzwords.

Två nya typer av texter

De svenska myndigheternas visioner vill både påverka medarbetarna och berättiga myndighetens "plats på kartan" skriver Waaranperä (2013:10). Anspråket att marknadsföra myndigheten går igen i flera visioners formuleringar. "Tillväxtverket säger sig vara Sveriges *viktigaste* myndighet, medan Arbetsmiljöverket gör anspråk på att vara Sveriges *bästa* myndighet" (Waaranperä 2013:10). Men marknadskonkurrensen är fiktiv för myndigheter, och marknadsföringsdiskursen låter sig därför inte utan svårigheter överföras från företag till myndigheter, vilket också påpekas av Waaranperä (2013:6): "I företaget är visionen ett redskap för ledningen att motivera de anställda", skriver hon. Men

vems redskap är visionen när organisationen är en myndighet? Och hur fungerar visionen som vägledare för självständiga människor när dessa människor är tjänstemän som har fler lojaliteter att balansera: mot de folkvalda, mot allmänheten, mot professionella sakvärden och mot lagen?

Frågorna riktar uppmärksamheten mot centrala problem med de texter som fungerar som skyltfönster för offentliga verksamheter. Hur lever man som anställd upp till visionernas formuleringar, och hur kan detta förenas med den professionella rollen, och ansvaret som tjänsteman?

Visioner är frekvent förekommande hos svenska myndigheter. Mindre vanliga är värdegrundstexterna. Båda kan användas såväl för marknadsföring som för styrning. Jag visar här ett exempel på vardera typen.

En resa in i framtiden. Linnéuniversitetets strategi

Linnéuniversitetets vision ingår i ett större dokument, strategin för åren 2010 till 2015: *Linnéuniversitetet – en resa in i framtiden*. Titeln är alltså metaforisk, dokumentet i sig är en händelse, en resa (jfr Vaara, Sorsa & Pälli 2010 om självauktorisering). Texten presenteras i ett flersidigt pdf-dokument som finns att hämta på högskolans webbplats. På första uppslaget personifieras Linnéuniversitetet som avsändare, då rektor har ordet. Han syns med både bild, namn och namnteckning.

Det här sättet att förankra policydokumentet i en konkret person kan ses som ett uttryck för den informalisering som Fairclough (1993) iakttar. Rektor avbildas här i en grönskande utomhusmiljö, han ler och möter oss på medelavstånd i ett slags social distans (Björkvall 2009:42). Att han ser direkt på oss kan uppfattas som ett krav. Om man läser samman bilden och texten på motstående sida kan man tänka att rektor vill att vi ska följa med på resan. Rektor avbildas också i rörelse; han är redan på väg. Även om personen är framhävd i bilden så finns här också ett annat viktigt tema, nämligen växtligheten. Träden, som här realiseras i en naturalistisk kodning, återkommer längre fram i texten i en mera teknologisk kodningsorientering (Björkvall 2009:113 ff.) och bilderna av växtlighet är, tillsammans med den genomgående gula färgtonen, ett drag som skapar sammanhang i texten.

Fyra av strategidokumentets 20 sidor utgörs av helsidesbilder, vilket understryker att det finns gott om utrymme och ger publikationen en exklusiv prägel. Först på sidan 11 möter vi rubriken "Vägen mot visionen". Där beskrivs hur visionen är tänkt att fungera, och fyra strategiområden identifieras. Därefter presenteras dessa strategiområden närmare. För vart och ett av dem finns både mål och strategier. I bild 2 syns det första strategiområdet, "en attraktiv kunskapsmiljö", där texten framträder mot en stiliserad bild av växtdelar i Linnéuniversitetets gula färg.

Bild 1. Personifierad avsändare i Linnéuniversitetets strategidokument

REKTOR HAR ORDET

Resan har startat

Vårt strategidokument har vi kallat »Linné-universitetet – en resa in i framtiden«. Genom sammanslagningen av Högskolan i Kalmar och Växjö universitet till Linnéuniversitetet påbörjar vi en spännande resa som ett nytt lärosäte. Fusionen är en historisk händelse i svenskt högre utbildningsväsende och ger en möjlighet att skapa något nytt, spännande och unikt. Ett strategiskt dokument är ett sätt att påbörja resan genom att formulera bärande idéer och mål. Dessa idéer och mål spelar en viktig roll genom att vägleda oss framåt och ge upphov till att universitetets medarbetare, studenter och samverkanspartners kan förstå och känna sig delaktiga i att skapa den roll som universitetet vill anta.

Strategidokumentet har vuxit fram under en lång och gedigen process och har under denna process genomgått många förändringar. Det finns ett stort värde i denna förankring genom det engagemang i det nya universitetet som den skapar bland medarbetare och studenter. Vikten av en förankringsprocess kan inte nog poängteras. Ett strategidokument utan förankring blir bara ett dokument, ingenting annat, och skapar sällan någon egentlig utveckling av en verksamhet.

STRATEGIDOKUMENTET lämnar medvetet ett visst tolkningsutrymme. En så omfattande verksamhet som Linnéuniversitetets gör det nästan omöjligt att hitta tolkningsfria formuleringar som är användbara överallt. Dessutom har tolkningsutrymmet ett värde i sig då det kan skapa dynamik och ge näring åt dialogen om hur verksamheten ska formas i Linnés anda. Denna dialog ska föras mellan alla delar av universitetet och med våra samverkanspartner. Den gör att detta dokument kommer att vara levande och utvecklas vidare.

VI HAR FÖRSÖKT ATT fånga en del av essensen i vårt nya universitet genom orden nytänkande, nyfikenhet, närhet och nytta. Ett annat sätt att beskriva det nya är att säga att Linnéuniversitetet vill vara ett modernt,

internationellt universitet i Småland. Dessa båda sätt att lyfta fram särskiljande drag hos Linnéuniversitetet överlappar till stor del. Ett modernt universitet är ett universitet som kan tänka nytt och har en verksamhet som är dynamisk och kan förändras efter samhällets och studenters önskemål och behov. Det är också ett universitet där det finns en balans mellan utbildning och forskning samt mellan akademisk nyfikenhet och samhällelig nytta.

DEN INTERNATIONELLA DIMENSIONEN är av största vikt om vi vill ligga i framkant som universitet. En stor del av forskningen bedrivs i konkurrens med lärosäten i andra länder. På utbildningssidan ökar de internationella utbytena och inslagen hela tiden. Internationaliseringen återspeglas med stor tydlighet också i det samhälle vi lever i. Europa kommer genom EU att spela en central roll. Samtidigt kommer de starkt framväxande ekonomierna i till exempel Asien att ha stort inflytande på Sverige och Europa.

Linnéuniversitetet ska inte bara verka internationellt, utan det har även en mycket viktig roll i den regionala utvecklingen. Den region som här är viktigast är Småland. Linnéuniversitetet kommer som ett stort universitet med mer än 31 000 studenter att vara centralt för att Småland ska kunna utvecklas positivt och öka sin attraktionskraft på såväl företag som utbildad arbetskraft. Det är viktigt att Linnéuniversitetet i sin verksamhet är lyhörd för regionens behov och tar på sig en roll som motor i den regionala utvecklingen.

Stephen Hwang
rektor Linnéuniversitetet

En attraktiv kunskapsmiljö

Vid Linnéuniversitetet ska det råda balans mellan utbildning och forskning. Den gemensamma nämnaren för både utbildning och forskning är kunskapsbildning. En förutsättning för att studenternas kunskapsbildning ska bli hållbar och långsiktig är att de möter lärare som i sin forskning, eller sin konstnärliga utveckling, ständigt utvecklar ny kunskap.

På sikt ska därför samtliga utbildningar stödjas av en god forskningsmiljö och varje forskningsmiljö

ska vara knuten till en attraktiv utbildning. Integrationen av utbildning och forskning tillsammans med en pedagogik av högsta kvalitet ska borge för att en dynamisk kunskapsmiljö upprätthålls. All utbildning ska inbegripa ett bildningsperspektiv som dels gör att studenternas referensram vidgas bortom det som är utbildningsprogrammets huvudområde, dels fördjupar ett demokratiskt förhållningssätt.

Mål

- vara en integrerad utbildnings- och forskningsmiljö som samverkar med det omgivande samhället
- vara en plats för engagerade, kreativa och kritiska medarbetare och studenter
- erbjuda utbildningar som är attraktiva, efterfrågade och har högt ställda kunskapsmål
- erbjuda en kunskapsmiljö som kännetecknas av pedagogik av högsta kvalitet

Strategier

- rekrytera framtående forskare och lärare nationellt och internationellt
- ge samtliga lärare möjlighet att vara delaktiga i forskning, alternativt konstnärlig vidareutveckling, och alla forskare möjlighet att undervisa
- uppmana och stödja gränsöverskridande tvärvetenskapliga initiativ som sträcker sig över fakultetsgränser
- skapa möjligheter för att lärare med vetenskaplig kompetens och lärare med yrkeserfarenhet ska kunna arbeta tillsammans i professionsutbildningar
- erbjuda alla medarbetare kompetensutveckling av högsta kvalitet
- öka meritvärdet av pedagogiskt utvecklingsarbete
- etablera programråd med externa ledamöter för utbildningsprogrammen
- tillse att utbildningsprogrammen innehåller någon form av arbetsplatsförlagd utbildning
- erbjuda studenterna en mentor för kortare eller längre period från universitetet, näringslivet eller offentlig sektor
- utveckla ett pedagogiskt handlingsprogram som ger riktlinjer för det pedagogiska arbetet på samtliga nivåer
- erbjuda medarbetare och studenter de modernaste verktygen för lärande och forskning
- ge alla studenter goda kunskaper i informations-sökning, muntlig och skriftlig kommunikation och annan färdighetsträning
- satsa på tillämpning och användning av digitala verktyg, flexibelt lärande och ett webbaserat utbildningsutbud

Bilden av växterna skapar sammanhang på flera plan. Linnéuniversitetet bär Linnés namn, så växtmotivet bidrar inte bara till koherens i dokumentet, utan också till ett sammanhang mellan idé, organisation och text. I texten som visas i bild 2 kan man notera att mål och strategier är formulerade som infinitivsatser. I flera fall grupperas ord med tydlig värdeladdning parvis eller tre och tre: ”utbildningar som är attraktiva, efterfrågade och har högt ställda kunskapsmål”, ”engagerade, kreativa och kritiska medarbetare och studenter” (mål 2 och 3), tillämpning och användning av digitala verktyg, flexibelt lärande och ett webbaserat utbildningsutbud” (sista strategipunkten).

På sista sidan sammanfattas visionen, och här knyts strategiområdena ihop i en kort text som avslutas med fyra kursiverade ord. ”Linnéuniversitetet – en attraktiv och internationell kunskapsmiljö som odlar nyfikenhet, nytänkande, nytta och närhet”. I denna visionstext utnyttjas allitteration – ett klassiskt drag i reklam – och hela den korta texten påminner om en slogan.⁴

Vissa drag i Linnéuniversitetets visionsdokument är kännetecknande för svenska myndigheters visioner: den tydligt personifierade avsändaren, den grafiska profilens betydelse för sammanhanget, samt den spatiösa layouten. I den verbala realiseringen kan man stanna upp vid värdeorden: Linnéuniversitetet ska präglas av öppenhet och *närhet*. Kunskapsmiljön [...] kännetecknas av *nyfikenhet* och *nytänkande*.” (s. 9). I dokumentet förekommer flera ord som skulle kunna användas för att benämna textkategorin: *strategi*, *vision*, *mål*. På motsvarande sätt som värdeorden (öppenhet, nyfikenhet och närhet) erbjuder betydelse men också öppnar för förhandling om vilken denna betydelse är, så erbjuder begreppen *mål*, *strategi* och *vision* betydelser som är flytande i sina definitioner och avgränsningar.

Socialstyrelsens värdegrund

Den som går direkt från Linnéuniversitetets strategidokument till Socialstyrelsens värdegrund slås av likheterna. Också Socialstyrelsens värde-

⁴ Jfr också Waaranperä 2013 om likheten mellan vision och slogan.

Värdegrunden vägleder och utvecklar oss

Alla som arbetar inom staten har en gemensam värdegrund att förhålla sig till. Det är den vi på Socialstyrelsen har utgått ifrån då vi gemensamt arbetat fram vår egen värdegrund.

En etisk kompass som stärker vikänslan

Socialstyrelsens värdegrund förtydligar vilka värden som är viktiga för att vi ska nå våra mål. Den fungerar också som en etisk kompass i vårt dagliga arbete och bidrar till att utveckla verksamheten. Förhoppningen är att den stärker vår kultur och vikänsla.

Värdegrunden utgår från våra kärnvärden *saklig, handlingskraftig och trovärdig*.

Konkret och användbar

Med din hjälp vill jag och ledningsgruppen att värdegrunden ska vara en del av vår gemensamma vardag. Den kan användas i flera sammanhang, som till exempel när vi diskuterar, planerar och prioriterar vår verksamhet eller genomför medarbetar- och lönesamtal. Den är också en självklar del av vår rekrytering och introduktionsutbildning för nyanställda.

Vårt mål är att kärnvärdena ska ha en konkret innebörd, både för oss som jobbar på Socialstyrelsen och för alla vi möter i vår omvärld.

Lars-Erik Holm
Generaldirektör

2 VÅR VÄRDEGRUND SOCIALSTYRELSEN 3

Bild 3. Personifierad avsändare i Socialstyrelsens värdegrund

grund är ett flersidigt dokument i fyrfärgstryck som kan laddas ned från myndighetens webbplats. Grunden i den grafiska profilen är en mörkblå färg, med orange som kontrastfärg. Layouten har flera helsidesbilder (3 sidor av 12) och gott om utrymme runt text- och bildelement. Det inledande uppslaget, som personifierar avsändaren, är på många sätt likt Linéuniversitetets.

Här är det myndighetens generaldirektör som kommenterar myndighetens värdegrund. Det framgår att Socialstyrelsens värdegrund har sin utgångspunkt i den värdegrund som är gemensam för staten, att den ska fungera som en ”etisk kompass” i det dagliga arbetet och att den hoppas stärka myndighetens ”kultur och vikänsla”. Generaldirektören tilltalar här medarbetarna direkt: ”med din hjälp vill jag och ledningsgruppen att värdegrunden ska vara en del av vår gemensamma vardag”. Kompositionen av bild och text understryker att personen kan ses som textens avsändare. Om man ser vänster-höger-dimensionen som uttryck för informationsvärdena *given* respektive *ny* (Björkvall 2009:88) kan

textuppslaget närmast ses som en talare och en underförstådd pratbubbla. Att myndighetens chef står med handen i fickan positionerar honom som någon som talar med oss – läsare och medarbetare – utifrån ett jämlikt perspektiv.

Värdegrundstexten möter på sidan 6 i dokumentet motstående en helsidesbild med tre människor som samlas runt ord på ett papper. Samma tre människor går igen på alla bilder i materialet. De är färgko-ordinerade, glada och fokuserade – antingen på samspelet med varandra eller på en gemensam uppgift. Själva värdegrundstexten organiseras under tre rubriker, som var och en innehåller ett värdeord.

Vi är sakliga

Vårt arbete är rättssäkert och bygger på vetenskap och beprövad erfarenhet

Vi förmedlar enhetliga budskap och redovisar öppet grunderna för våra ställningstaganden och beslut

Vi står fria från särintressen och personliga åsikter när vi utför våra uppdrag

Vi är handlingskraftiga

Vi tar ansvar och driver viktiga frågor för att utveckla en god hälsa, vård och omsorg

Vi prioriterar och slutför vårt arbete med rätt kvalitet

Vi samarbetar och använder oss både av varandra och andras kunskaper för bästa resultat

Vi är trovärdiga

Vi är lyhörda för våra målgruppers behov och vi bemöter vår omvärld och varandra med respekt

Vi är lätta att nå och förstå

Vi använder våra resurser effektivt

Formuleringarna i Socialstyrelsens värdegrund är representativa för det mönster som jag menar växer fram i svenska myndigheters värdegrun-

der (Nyström Höög 2015). Här inleds varje punkt eller mening med *vi*. Ordet *vi* syftar här på myndigheten, och innefattar både myndighetens ledning och de anställda. I relation till det avsändarperspektiv som syns i dokumentets första uppslag, där generaldirektören ”skickar iväg” värdegrunden, blir den pronominala referensen öppen för tolkning. En medarbetare vid myndigheten kan konstrueras som avsändare till texten, eftersom hen är en del av myndigheten. Men det är lika rimligt att se medarbetaren som mottagare, t.ex. utifrån formuleringen i bild 3: ”med din hjälp vill jag och ledningsgruppen”.

Den grammatiska formen, där alla satser står i presens indikativ (”vi är”, ”vi tar ansvar”, ”vi står fria”) är typisk för värdegrundstexterna. Påståendesatserna i presens indikativ anger att texten beskriver ett befintligt läge. Så kan texten också läsas; för medborgare som har ärende till myndigheten blir texten då en garanti för att myndigheten fungerar på beskrivet vis. För den som är medarbetare, däremot, måste textens påståenden läsas som uppmaningar och texten blir på så sätt en grammatisk metafor, där uppmaningar uttrycks som påståenden.⁵

Det finns drag som förenar visioner och värdegrunder. Dit hör den grafiska utformningen med ett systematiserat bruk av visuella resurser, tendensen att personifiera avsändaren och den höga frekvensen av värdeord. Dit hör också allitterationer och uppräknningar i tretal. En viktig skillnad mellan värdegrunder och visioner, däremot, är att värdegrunden typiskt uttrycks i satser som är modusmetaforer (Holmberg, Karlsson & Nord 2011:103). Visioner är antingen korta och sloganliknande eller så är vision en rubrik på ett helt dokument med inslag av olika texter.⁶

5 Att den typen av interpersonellt spel förekommer i styrdokument i skolan har visats av Hamberg (2011).

6 Angående termen *vision* kan nämnas att på Högskolan Dalarna, som antagit en vision under vårterminen 2015, innehåller visionsdokumentet tre typer av texter efter rektors inledande förord: *vårt uppdrag*, *våra värden* och *vår vision*. I dagligt tal på arbetsplatsen (inkluderande möten där texten diskuteras) har jag aldrig hört den omnämnas som annat än vision.

Vad är en värdegrund?

När nya typer av texter skapas till följd av samhällsförändringar som kommersialisering eller ökat fokus på självpresentation, så är det förväntade mönstret att benämningen på de nya texterna hämtas från engelskan. Det är oftast därifrån nyord med anknytning till marknadsföring hämtas. Men ordet *värdegrund* har lånats från en annan svensk verksamhet, nämligen skolan. Ordet används i betänkandet *Skola för bildning* (SOU 1992:94) och introduceras därefter i 1994 års läroplan (Lpo 1994). Mot slutet av 1990-talet dyker sedan ordet *värdegrund* upp i sammanhang utanför skolan (Nyström Höög 2015). Som text betraktat liknar skolans värdegrund (se t.ex. Lgr 11) snarare *Den gemensamma värdegrunden för statsanställda* (2013) än exempelvis Socialstyrelsens värdegrund. Den gemensamma benämningen kan alltså inte motiveras utifrån formlikheter; utifrån en sådan utgångspunkt hade det varit mera relevant att kalla texterna *mission statements*⁷. Ett möjligt svar på frågan varför myndigheterna valt att använda skolans term, är att myndigheterna har sökt närma sig det kulturella kapital – kanske rentav ett symboliskt humanitärt kapital – som den svenska skolan företräder. Namngivningen av värdegrundstexterna kan alltså ses som ett (undermedvetet) svar på den politiska kritik som redan fanns, och finns, mot företagsanpassningen av svenska myndigheter. På så sätt gifter värdegrundstexterna ihop en marknadsanpassning med en humanitär inramning. Detta kan ses som en viktig funktion i värdegrundstexterna, eftersom det symboliska kapitalet är viktigt för statens erkännande och legitimitet.

Hur värdegrundstexterna publiceras ger viktig vägledning om vilken typ av adressat myndigheten tänker sig som primär. Publikationssättet är därför något som bör undersökas systematiskt. I ett första steg har jag undersökt förekomsten av värdegrunder på myndigheternas webbplatser, med samma angreppssätt och utifrån samma lista på myndigheter

⁷ Den relativa oredan i benämningar på de policytexter som är aktuella här, gör att det är svårt också att översätta mellan engelska och svenska. Vanligen översätts svenskans *vision* (i den bemärkelse som är aktuell här) med *mission statement*.

som Waaranperä (2013). Man kan ha minst två invändningar mot metoden. För det första finns det många fler myndigheter än de 186 som ingår i Waaranperäs undersökning och antalet är i högsta grad rörligt.⁸ För det andra är det inte säkert att den externa webben är den plats där värdegrundsdocument publiceras eftersom texten i viss utsträckning vänder sig inåt, mot den egna personalen. Undersökningen kan ändå säga något om värdegrunder hos svenska statliga myndigheter. Jag har identifierat sådana texter hos 39 av de besökta myndigheterna, alltså lite drygt 20 %. Resultatet visar två saker, dels att det är något vanligare att en myndighet har en vision än att den har en värdegrund, dels att så pass många som 20 % av de här myndigheterna publicerar värdegrunden offentligt, och alltså betraktar allmänheten som en viktig mottagare för texten.

Den textuella utformningen av värdegrundstexterna skiljer sig åt mellan olika myndigheter. Den vanligaste formen av värdegrund är tre ord, som antingen kan förekomma som enskilda ord eller sammansatta i mera utvecklade punkter, just såsom det ser ut i Socialstyrelsens värdegrund med de centrala värdeorden *sakliga*, *handlingskraftiga* och *trovärdiga*. Den här upprepningen av tre ord gör att (också) värdegrunderna till formen liknar det som i näringslivet kallas *mission statements*, korta slagkraftiga texter formulerade kring ett fåtal värdeord (jfr Nyström Höög 2015).

Några värdegrunder avviker genom att vara längre texter som inte kan komprimeras till tre – eller i undantagsfall fyra – värdeord. Så ser det exempelvis ut i SMHI:s värdegrund där punkterna har grupperats under fyra olika rubriker: ”SMHI vill att alla ..., Vi ska samverka genom att ..., SMHI värdesätter ... och SMHIs ledare ska stå för”. Också i SMHI:s värdegrund är dock grundformen en punktuppställning. Om man ska utöka listan av gemensamma drag i värdegrundernas utformning, så är punktlistan ett sådant drag. Detta är texter med svag (eller obefintlig) kohesion, vilket man kan tolka som att de är avsedda att läsas som just listor.

⁸ Enligt SCB finns det 245 statliga förvaltningsmyndigheter (januari 2015). När jag genomförde min webbplatsundersökning i oktober 2014 kunde jag identifiera 179 av de 186 myndigheter Waaranperä besökt.

I undersökningen av myndigheternas värdegrunder har jag kunnat konstatera att också benämningarna av dokumenten skiljer sig åt. På Pensionsmyndigheten kallar man sina ord – effektiva, kunniga och hjälpsamma – inte *värdegrund* utan *värden*. Också Strålsäkerhetsmyndigheten skiljer på *värdegrund* och *värdeord*, men har båda. Kriminalvården använder termen *nyckelord*, medan Konsumentverket använder benämningen *ledord*. Oavsett de här benämningarna har jag räknat in dokumenten i kategorin värdegrund om de formmässigt verkar ansluta till mönstret med värdeord i punktlistor. Variationen i benämning kan möjligen ses som ett tecken på att det inte är riktigt klart vilken eller vilka funktioner de här texterna ska fylla, och att myndigheterna därför skapar olika namn i stället för att välja namn som redan är konnoterade – som visioner och värdegrunder.

Ett kritiskt perspektiv

Att myndigheters visionstexter och värdegrundstexter är ett led i kommersialiseringen av den offentliga sektorn är det få som skulle bestrida. Påståendet är närmast trivialt; texterna har till syfte att vara ett slags textuella skyltfönster för myndigheterna och de har tydliga drag av marknadsföringstexter: allitterationerna, tretalen, den omsorgsfulla grafiska formgivningen. En annan funktion hos de här texterna är att de är verktyg för styrning. Denna funktion formuleras explicit i Socialstyrelsens värdegrund.

I texten ovanför den skiss som syns i bild 4 står det att värdegrunden är en del av myndighetens interna styrning. Man kan dra en försiktig parallell till Vaara, Sorsa & Pälli (2010) som iakttar att strategiplanen konstruerar avsändaren som expert och lämnar mottagaren i behov av tolkningshjälp. I deras studie gäller det ordvalen, men den typ av teknologisering av arbetsplatsens styrning som visas i bild 4 kan leda i samma riktning. Policydokumenten kan alltså skapa distans mellan avsändare och mottagare.

De värden som skrivs fram i värdegrundstexterna ska prägla verksamheten och blir därmed viktiga delar av verksamhetens styrning. Två iakttagelser i materialet stämmer då till eftertanke. Den ena rör den

Bild 4. Värdegrunden som del i intern styrning

bristande överensstämmelsen mellan statens värdegrund och de enskilda myndigheternas, vilken visar att den fria åsiktsbildningen står lägre i kurs när värdegrunderna formuleras utifrån myndigheternas behov av marknadsföring än utifrån gällande lagstiftning. Den andra är att värdegrunderna inte bara lyfter fram allmänna ideal utan också sådana som är knutna till personliga egenskaper, som *lekfullhet* och *stolthet*. Texterna ger alltså uttryck för en kommodifiering inte bara av myndighetens arbete, utan av medarbetarnas personligheter. Med hjälp av ideala medarbetare, som följer myndigheternas värdegrunder, kan myndigheten bli synlig och vårda sitt anseende.

Både visioner och värdegrunder är medel för styrning, men genom sin språkliga utformning skiljer de sig åt. Där visionerna formulerar ett varumärke eller en strävan, beskriver värdegrundstexterna ett befintligt tillstånd. De grammatiska metaforerna i värdegrundstexterna gör dem möjligen mera svårhanterliga för den som vill göra motstånd. Det är svårt att argumentera mot ett påstående utan modalitet, och diskussionen kan därför utebli. På så sätt kan värdegrunderna vara farliga texter, som kan skyla över missförhållanden i stället för att bidra till att av-

hjälpa dem. Tidigare forskning om policytexter rörande anti-diskriminering visar att en sådan utveckling är möjlig (Ahmed 2007).

Den analys som presenterats här visar att värdegrundstexter styr beteende med hjälp av semantiskt töjbara ord, det jag här har kallat buzzwords, och med hjälp av modusmetaforer som öppnar för olika läsaroller. Ännu konkurrerar civila ideal med kommersiella i myndigheternas policytexter. Jag tror att vi ska vara glada för den antagonismen. När beteende hamnar i fokus, samtidigt som den fria åsiktsbildningen hamnar i skymundan, kan det bli svårt att värna de ideal som finns i rättsordningen – objektivitet och demokrati. Det kan också begränsa den handlingsfrihet som finns i den professionelles yrkesroll. Vi lever i en tid när mängden policydokument ökar. Universitet och högskolor är inga undantag från den regeln. De kritiska textanalyserna kan hjälpa oss att se vad vi behöver lyfta fram till diskussion på våra arbetsplatser.

Den kritiska diskursanalysen (CDA) har länge tagits för given i den svenska språkvetenskapen, men diskuteras numera relativt lite. CDA är till sin natur transdisciplinär; här har jag sneglat både mot sociologi, medievetenskap och organisationsteori för att rama in analysen. Det transdisciplinära väcker frågor om språkvetenskapens roll. Ska var och en bredda sin kompetens, eller bör kritisk diskursanalys alltid bedrivas i flervetenskapliga nätverk? En vinst, som jag ser det, med en flervetenskaplig ansats, är att språkvetenskapen drivs närmare den verbala realiseringen, själva texten. Möjligen är det där vi kan lämna våra viktigaste vetenskapliga bidrag. En annan vinst är att det flervetenskapliga utmanar vedertagna gränsdragningar mellan ämnen. Inga områden, skriver Bourdieu (1995: 83 ff.), har försummats så mycket som gränsområden. Det är statens uppgift att producera de tanke kategorier vi spontant tillämpar, såsom uppdelningen i ämnen och forskningsdiscipliner. Möjligen är därför de forskningsuppgifter som kräver att vi går utanför de vedertagna strukturerna de mest angelägna. Analyser av statliga myndigheters policydokument kan vara en sådan uppgift.

Undersökta texter

Linnéuniversitetet: En resa in i framtiden. Strategi 2010-2015. www.lnu.se. Tillgänglig september 2014.

Socialstyrelsen: Vår värdegrund. www.socialstyrelsen.se/omsocialstyrelsen. Tillgänglig 29 januari 2015.

Den gemensamma värdegrunden för statsanställda. 2013. www.regeringen.se/sb/d/16937/a/227290. Tillgänglig 2 februari 2015.

Litteratur

Ahmed, Sara 2007. 'You end up doing the document rather than doing the doing': Diversity, race equality and the politics of documentation. I: *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 30, No 3. S. 590–609.

Björkvall, Anders 2009. *Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 40.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.

Bourdieu, Pierre 1986. *Kultursociologiska texter*. I urval av Donald Broady och Mikael Palme. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Bourdieu, Pierre 1995. *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori*. Göteborg: Daidalos.

Fairclough, Norman 2003. *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. Oxford & New York: Routledge.

Fairclough, Norman 1993. Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. I: *Discourse & Society* Vol 4 (2). S. 133–168.

Fredriksson, Magnus & Pallas, Josef 2013. *Med synlighet som ledstjärna. En analys av vilka principer som styr kommunikationsarbetet i nationella förvaltningsmyndigheter*. (Division of Media and Communication Science Research Report 2013:1). Uppsala.

Habermas, Jürgen 1984. *The Theory of Communicative Action*, Vol. 1. London: Heineemann.

Hamberg, Leena 2011. Alternativa läsarroller i en arbetsplan. I: *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts. S. 139–151.

Holmberg, Per, Karlsson, Anna-Malin & Nord, Andreas 2011. *Funktionell textanalys*. Stockholm: Norstedts.

Hood, Christopher 1991. A Public Management for all Seasons? I: *Public Administration* Vol. 69. S. 3–19.

Lpo 94 = 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet. SKOLFS 1994:1. Stockholm: Skolverket.

Lgr 11 = Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011. SKOLFS 2010:37. Stockholm: Skolverket.

Mautner, Gerlinde 2005. The Entrepreneurial University. I: *Critical Discourse Studies* Vol. 2, No. 2. S. 95–120.

- Nyström Höög, Catharina 2015. Värdegrundstexter – ett nytt slags uppdrag för klar-språksarbetet? I: *Sakprosa* Vol. 7. Nr 2. Artikel 6.
- Nyström Höög, Catharina, Söderlundh, Hedda & Sörlin, Marie 2012. *Myndigheterna har ordet. Om kommunikation i skrift*. Stockholm: Språkrådet och Norstedts.
- Pollitt, Christopher & Bouckaert, Geert 2011. *Public Management Reform. A Comparative Analysis: New Public Management, Governance and the Neo-Weberian State*. Oxford: Oxford University Press.
- Rehnberg, Hanna Sofia 2014. *Organisationer berättar. Narrativitet som resurs i strategisk kommunikation*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 90.) Uppsala: Uppsala universitet.
- SOU 1992:94. *Skola för bildning, huvudbetänkande av Läroplanskommittén*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Vaara, Eero, Sorsa, Virpi & Pälli, Pekka 2010. On the force potential of strategy texts: a critical discourse analysis of a strategic plan and its power effects in a city organization. I: *Organization* Vol 17 (6). S. 685–702.
- Wodak, Ruth & Meyer, Michael 2009. Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology. I: *Methods for Critical Discourse Analysis*. London: Sage. S. 1–33.
- Waaranderä, Ulrika 2013. *Visionära verk? En kartläggning av svenska myndigheters visionsformuleringar*. (Scores rapportserie 2013:4). Stockholm.

Kommunikativa skillnader mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk

Camilla Wide

Åbo universitet, camilla.wide@utu.fi

Inledning

Att det finns vissa skillnader mellan hur man kommunicerar på svenska i Sverige och Finland är ett välkänt faktum (se t.ex. Laine-Sveiby 1989). Typiskt finlandssvenska mönster i fråga om t.ex. tilltal, hälsningar, beröm, komplimanger och vädjan har lyfts fram främst av Mirja Saari i några tidiga studier från 1990-talet (Saari 1995, 1997). Skillnader i tilltal har därtill utretts bl.a. av Fremer (1996), Norrby, Nilsson & Nyblom (2007) och Clyne, Norrby & Warren (2009). Några större jämförande undersökningar av kommunikativa mönster i sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk i ett autentiskt samtalsmaterial föreligger däremot inte. Syftet med forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk – kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska* (IVIP), som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond 2013–2020, är att fylla denna forskningslucka. Ett annat, mer generellt mål med IVIP är att bidra till kunskapen om pluricentriska språk, dvs. språk som talas i två eller flera länder eller har officiell status i flera länder (Clyne 1992, Muhr 2012).

Också i fråga om andra pluricentriska språk än svenska finns det sparsamt med språkvetenskaplig forskning om kommunikativa skillna-

der mellan nationella varieteter. Den forskning som gjorts (se t.ex. Schneider & Barron 2008a) har huvudsakligen utgått från andra typer av material än autentiska samtal, som vi undersöker i IVIP. I denna artikel kommer jag att lyfta fram några av de resultat som framkommit under de tre första åren IVIP pågått. Innan jag presenterar resultaten, som gäller två mindre studier, tilltal i servicesamtal och bruket av pronomenen *du*, *jag*, *man* och *vi* i handledningssamtal, ska jag kort presentera tidigare forskning samt IVIP.

Kommunikativa mönster i Sverige och Finland

En av de tendenser som, inte oväntat, framkom i det finlandssvenska material som Saari (1995) studerade är att talare i Finland förhåller sig mer reserverat till sina samtalspartner än talare i Sverige, som inte sällan använder sig av olika typer av kontaktskapande strategier. Jämfört med talarna i Saaris sverigesvenska material använde de finlandssvenska talarna exempelvis färre vädjande uttryck som *du*, *hördu* och *va* samtidigt som de tilltalade varandra mer sparsamt (eller inte alls) och tonade ned komplimanger. De finlandssvenska talarna i Saaris material gav generellt uttryck för ett mer formellt och mindre intimt sätt att kommunicera jämfört med de sverigesvenska talarna. Likheterna med de strategier som tillämpas på finska i Finland var tydliga, vilket kan förklaras med att svenskspråkiga och finskspråkiga finländare ingår i samma talgemenskap. Studier av t.ex. svensk-finska företag bekräftar samma tendens: de skillnader som förekommer i kommunikativa mönster i Finland jämfört med Sverige gäller såväl finskspråkiga som svenskspråkiga finländare. Finländare är mer formella, hierarkiska och reserverade men samtidigt också mer direkta i sin kommunikativa stil (Laine-Sveiby 1991:129–131, Kangasharju 2007:350–351, Charles & Louhiala-Salminen 2007:429–32). Detta kunde åtminstone delvis ses som ett utslag av att informaliseringen av samhället, som varit särskilt kännetecknande för Sverige sedan mitten av 1900-talet (Daun 1989, Löfgren 1988), inte har fått riktigt lika stor genomslagskraft i Finland (Saari 1995:80). Finländare tycks som Pettersson & Nurmela (2007)

visat fortfarande vara förhållandevis positivt inställda till auktoritet och mer benägna att bevara det befintliga, en tendens som snarare har förstärkts än försvagats under de senaste decennierna.

Ett område där det mer reserverade sättet att förhålla sig till sin(a) samtalspartner framträder i finlandssvenskt språkbruk är tilltal. Som Clyne, Norrby & Warren (2009:22) påpekar har tilltalsskicket på svenska förändrats radikalt under de senaste hundra åren jämfört med tilltalsskicket i många andra europeiska språk, t.ex. tyska och franska. Från att ha haft ett relativt invecklat system med bruk av titlar och tredje person, niande, duande och undvikande av tilltal (se Clyne, Norrby & Warren 2009:7–8 för en översikt) har svenskan sedan 1970-talet ett system där duande dominerar starkt. Bruket av titlar och tredje person har försvunnit så gott som helt och niande förekommer sparsamt, i synnerhet i Sverige där niandet under 1800- och 1900-talen fick starka negativa konnotationer i och med att det användes främst uppifrån nedåt vid tilltal av personer utan titel (Ahlgren 1978). Ett nytt niande som uttrycker hövlighet har registrerats sedan 1980-talet (Mårtensson 1986) men det verkar förekomma i mycket begränsad omfattning (Norrby & Håkansson 2004). Också i svenskan i Finland är duande det klart dominerande mönstret. I Finland har duandet emellertid inte ersatt niandet i lika stor omfattning som i Sverige (detta gäller även finskan i Finland, se Yli-Vakkuri 2005, Paunonen 2010). Niande, som inte blev fullt lika problematiskt i Finland som i Sverige på 1800- och 1900-talen (Mara & Huldén 2000:19–30, Tandefelt 2013:97), förekommer fortfarande i vissa sammanhang, särskilt inom service. Att nia någon man inte känner uppfattas som artig av många finländare, samtidigt som andra upplever niande som avståndstagande på ett negativt sätt. Uttryck utan explicita markörer för duande eller niande som t.ex. *Får det vara nåt mer?* kan då vara en värdefull resurs. Som Yli-Vakkuri (2005) visat är uttryck av denna typ vanliga i finskt språkbruk (se även Hakulinen 1987) och användbara t.ex. i situationer då man inte vet om man ska dua eller nia mottagaren.

I det servicematerial som Fremer (1996) undersökte var tilltal, och då särskilt *du*-tilltal, överlag vanligare i de sverigesvenska samtalen än i de finländska samtalen på svenska och finska. Medan både kunder och

expediter i det sverigesvenska materialet nästan uteslutande använde *du* då de tilltalade varandra använde i synnerhet de finländska expediterna *du* sparsamt. I samtalen på finska var frånvaro av tilltal det vanligaste mönstret bland expediterna (t.ex. *kyllä saa sitten vaihtorahaa takaisin* 'får [Ø] sedan växel tillbaka') medan *ni* var det vanligaste mönstret bland expediterna i de finländska samtalen på svenska (t.ex. *jo de e fö innan ni kommer till bokhandeln på den ö längs den där gången*). Också i den enkät- och intervjuundersökning som Norrby, Nilsson & Nyblom (2007) och Clyne, Norrby & Warren (2009) redogör för framkom det tydligt att *ni* är mer gångbart och utbrett i Finland än i Sverige. De finlandssvenska informanterna från Vasa uppgav dels oftare att de använder något annat än *du*, t.ex. *ni*, och sade sig dels använda *ni* i fler situationer än informanterna från Göteborg. Av undersökningen framgick även att *ni* uppfattas som mindre problematiskt bland informanterna från Vasa och att man njar yngre personer i Vasa än i Göteborg. I den studie av läkare-patientsamtal från slutet av 1990-talet och början av 2000-talet som vi presenterat i Norrby m.fl. (2014, 2015a) fann vi inga belägg på *ni* i de sverigesvenska samtalen. Det dominerande tilltalspronomenet var *du* också i de finlandssvenska samtalen men i sex av tjugo samtal niade läkaren patienten.

Fremer (1996) undersökte även självreferens hos expediter och kunder i Sverige och Finland. Självreferens med *jag* var mest frekvent i de sverigesvenska samtalen, näst mest frekvent i de finlandssvenska samtalen och klart minst frekvent i samtalen på finska. Bland kunderna var självreferens ungefär lika vanligt i de finlandssvenska som i de sverigesvenska samtalen. I finska samtal förekom däremot fler fall av indirekt självreferens, t.ex. *minne tän voi maksaa* 'var kan [Ø] betala det här' (Hakulinen 1987, Yli-Vakkuri 2005). I denna artikel kommer självreferens i servicesamtal inte att diskuteras. Däremot behandlar jag självreferens i några av de handledningssamtal som samlats in inom IVIP.

Forskningsprogrammet IVIP

Forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk – kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska* (IVIP) är ett samarbete mellan Stockholms universitet (anslagsförvaltare), Institutet för språk- och folkminnen i Göteborg, Helsingfors universitet och Åbo universitet. Programmet fokuserar på institutionella samtal inom tre domäner som är centrala i samhället: service, lärande och vård. I denna artikel presenteras resultat från serviceprojektet och lärandeprojektet. Vårdprojektet startas fullt ut 2016 (se dock Norrby m.fl. 2014, Norrby m.fl. 2015a). Utöver de tre delprojekten om olika domäner inom samhället omfattar IVIP även ett korpusprojekt, som syftar till att skapa en korpus vid Språkbanken vid Göteborgs universitet, och ett kontextprojekt där resultaten från de olika delprojekten relateras till kontextuella faktorer som kulturella preferenser i fråga om t.ex. auktoritet, hierarki och social distans.

Teoretiskt och metodologiskt anknyter forskningen inom IVIP främst till variationspragmatik, samtalsanalys och kommunikationsetnografi. I variationspragmatik ligger fokus på pragmatisk variation mellan geografiska områden så som variation mellan standardvarianter av pluricentriska språk (Schneider & Barron 2008b). Det samtalsanalytiska perspektivet utgör grunden för de empiriska analyserna inom IVIP, men detaljnivån i analysen varierar beroende på vilka aspekter av samtalen i Sverige och Finland som analyseras. Det kommunikationsetnografiska perspektivet är mest framträdande i lärande- och vårdprojekten där merparten av forskningen i båda projekten utförs av en post doc-forskare från respektive land (se Henricson & Nelson, denna volym). (För mer information om IVIP, se <http://www.su.se/svefler/ivip/om-ivip>.)

Pronomenbruket i handledningssamtal

Lärandeprojektet inom IVIP startade 2014 och pågår till slutet av 2017. Fokus ligger på interaktion i högskolemiljö, bl.a. handledningssamtal av olika slag (se Henricson & Nelson, denna volym). I detta avsnitt ska jag redogöra för bruket av *jag*, *du*, *vi* och *man* i sex handledningssamtal, tre från Sverige och tre från Finland. I fyra av samtalen (två i vart land) är det fråga om språkhandledning och i två om ämneshandledning. I ett av de sverigesvenska samtalen handleds två studenter samtidigt. Exemplet och analyserna är hämtade från Henricson m.fl. (2015).

Tabell 1 och 2 ger en översikt av frekvensen för *jag*, *du*, *man* och *vi* i de sverigesvenska och finlandssvenska samtalen. Antalet belägg gäller inte hela samtalen utan endast 5 minuter i början, mitten och slutet av de sex samtalen. Som framgår av tabellerna finns det vissa skillnader mellan handledningssamtalen från Sverige respektive Finland. Medan *jag* är mest frekvent bland pronomenen i det sverigesvenska materialet (42 % av beläggen) är pronomenet *du* det mest frekventa pronomenet i det finlandssvenska materialet (54 % av beläggen). Den mest markanta skillnaden framträder vid pronomenet *vi* som används 138 gånger i det sverigesvenska materialet och står för 13 % av beläggen totalt. I det finlandssvenska materialet finns det bara 12 belägg på *vi*, vilket utgör 2 % av det totala antalet belägg.¹

¹ Att det sverigesvenska materialet generellt uppvisar fler belägg på pronomenen och en högre frekvens per minut beror delvis på skillnader i taltempo (antalet ord per minut är lägre i de finlandssvenska samtalen, se Henricson m.fl. 2015). Fokus i analysen som presenteras här ligger dock på förhållandet mellan pronomenen i respektive varietet samt hur de används, framför av allt handledarna.

Tabell 1. Frekvensen för pronomenen *jag*, *du*, *man* och *vi* i de sverigesvenska handledningssamtalen

Pronomen	Student	Handledare	Totalt	Belägg/minut
Jag	158	296	454 (42 %)	6,2
Du	21	277	298 (28 %)	4,1
Man	44	136	180 (17 %)	2,5
Vi	16	122	138 (13 %)	1,9
Totalt	239	831	1070	Medeltal 3,7

Tabell 2. Frekvensen för pronomenen *jag*, *du*, *man* och *vi* i de finlandssvenska handledningssamtalen

Pronomen	Student	Handledare	Totalt	Belägg/Minut
Jag	112	98	210 (33 %)	3,0
Du	19	321	340 (54 %)	4,9
Man	10	57	67 (11 %)	1,0
Vi	1	11	12 (2 %)	0,2
Totalt	142	487	629	Medeltal 2,3

Pronomenet *jag* hänvisar i de flesta fall till talaren, dvs. studenten eller handledaren. I exempel (1) hänvisar handledaren däremot till studenten i relation till den text som studenten skrivit. Detta mönster förekommer i både de sverigesvenska och de finlandssvenska samtalen. Mönstren i exempel (2) och (3) finns belagda endast i de sverigesvenska samtalen i materialet. I exempel (2) talar handledaren med studentens röst och i exempel (3) hänvisar handledaren till sina egna erfarenheter.

- (1) Fisv. **du** måste säga tydligt att i min studie kan **jag** inte tillämpa den här teorin direkt utan jag måste omarbota den för mitt material
 - (2) Svsv. tänk så här hur skulle **jag** prata på ett föredrag
 - (3) Svsv. **jag** har skrivit en B-uppsats å jag skrev ”man” i den
- Du* används främst av handledarna i materialet, och betydligt mer av de

finlandssvenska handledarna än de sverigesvenska. Typiskt för de finlandssvenska handledarna är att de använder *du* i resultatorienterade instruktioner till studenterna som i exempel (1) ovan: *du måste säga tydligt att...* Också i förklaringar till varför texten måste förbättras som i exempel (4) använder handledarna *du*. Detta bidrar till en direkthet som är mer kännetecknande för de finlandssvenska än de sverigesvenska handledningssamtal vi studerat. En motsvarande tendens framträdde även i den pilotstudie av beröm och kritik i handledningssamtal som presenteras i Lindström m.fl. (2015; jfr även Kangasharju 2007:350–351, Charles & Louhiala 2007:429–434 om kommunikation i företagsvärlden).

- (4) Fisv. **du** gör det för komplicerat

De sverigesvenska handledarna formulerar instruktioner och förklaringar mer indirekt, t.ex. med hjälp av pronomenet *man* som i exempel (5). När de finlandssvenska handledarna använder *man* hänvisar de i vissa fall till sig själva som i exempel (6). Denna typ av indirekt självreferens, som är typisk för finskt språkbruk (Hakulinen 1987, Yli-Vakkuri 2005), har noterats i finlandssvenska och finska servicesamtal av Fremer (1996, se ovan).

- (5) Svsv. det där tror jag **man** måste komma åt inte att man ska skriva mer komplicerat
 (6) Fisv. ja men det fattar **man** inte här för du har inte sagt det nånsin

Den största skillnaden mellan de undersökta handledningssamtalen från Finland och Sverige gäller som tabell 1 och 2 visar bruket av *vi*. En kontext där *vi* används i båda materialen är förhandlingar om praktiska arrangemang som i exempel (7) där parterna kommer överens om nästa träff. Ett mönster som däremot förekommer endast i det sverigesvenska materialet är användningen av *vi* i hänvisningar till själva skrivprocessen som i exempel (8). Ett sådant bruk av *vi* ger intryck av ett delat skrivande trots att det uppenbart är studentens text det handlar om. Liknande användningar av inkluderande *vi* vid aktiviteter som bara den

ena parten utför har vi även funnit i de sverigesvenska läkare-patient-samtal vi analyserat i Norrby m.fl. (2014, 2015a).

- (7) Fisv. ska **vi** säga fast på förmiddagen klockan tie
- (8) Svsv. ja precis **vi** jobbar med dom här frågeställningarna men när ni väl tittar på materialet så kanske **vi** hittar en till frågeställning **vi** vet inte

Bruket av inkluderande *vi*, det mer indirekta sättet att formulera instruktioner och handledarnas användning av *jag* för att göra jämförelser till sina egna erfarenheter bidrar alla till att skapa gemenskap och tona ned de asymmetriska förhållanden som råder i handledningssamtal. I det finlandssvenska materialet lägger handledarna däremot fokus på att vara så direkta och tydliga som möjligt, vilket bl.a. avspeglas i ett frekvent bruk av *du* i yttranden som gäller studenten. I servicesammanhang är *du* däremot vanligare i sverigesvenska samtal, vilket jag ska diskutera i nästföljande avsnitt.

Tilltal i servicesamtal

Serviceprojektet inom IVIP inleddes 2013 och pågår fram till 2020. Forskningen utförs av projektledarna (Catrin Norrby, Jan Lindström, Jenny Nilsson, Camilla Wide) och undersökningsmaterialet består av ca 40 timmar samtal från biljettförsäljning och liknande i Sverige och Finland som spelats in av forskningsassistenterna i IVIP.

För att få en helhetsbild av tilltalsmönstren i de nyinsamlade sverigesvenska och finlandssvenska servicesamtalen har vi gjort en kvantitativ och kvalitativ genomgång av drygt 150 servicesamtal från Sverige och 150 samtal från Finland (resultat från samma studie presenteras i Norrby m.fl. 2015b). De totalt ca 300 samtalen, som är inspelade på fem orter (Stockholm, Göteborg, Karlstad i Sverige och Helsingfors, Åbo i Finland), har ungefär samma åldersfördelning bland expediterna i båda länderna och omfattar lika många kunder totalt. Som framgår av tabell 3 är expediterna i båda länderna unga (ca 20–30 år) i ungefär två tredjedelar av samtalen och äldre (ca 50–60 år) i ungefär en tredjedel av samtalen. Kundernas åldersfördelning är den motsatta (fler äldre kunder

än yngre).

Tabell 3. Materialet i studien av tilltal i nyinsamlade servicesamtal inom IVIP

Unga/äldre expedit	Antal expedit	Antal kunder
Sverige		
Unga	8	102
Äldre	4	57
		159
Finland		
Unga	2	91
Äldre	2	68
		159

I det följande diskuterar jag bruket av tilltal i materialet ur tre synvinklar: tilltal med *du*, tilltal med *ni* och frånvaro av tilltal. I avsnittet om tilltal med *ni* behandlas både hövlighets-*ni* och pluralt *ni*. Fokus ligger på expediternas tilltalsmönster men kundernas tilltal kommenteras också (kundernas tilltal behandlas närmare i Norrby m.fl. 2015b).

Tilltal med du

Som framkommit ovan har tidigare studier visat att *du* används mer sparsamt i finlandssvenska servicesamtal jämfört med sverigesvenska. I det material Fremer (1996) undersökte var skillnaden speciellt stor bland expediterna. Diagram 1 visar andelen kunder som expediterna i vårt nyinspelade material duar minst en gång. Diagram 2 visar andelen kunder som använder *du* minst en gång när de tilltalar de unga respektive äldre expediterna i materialet.

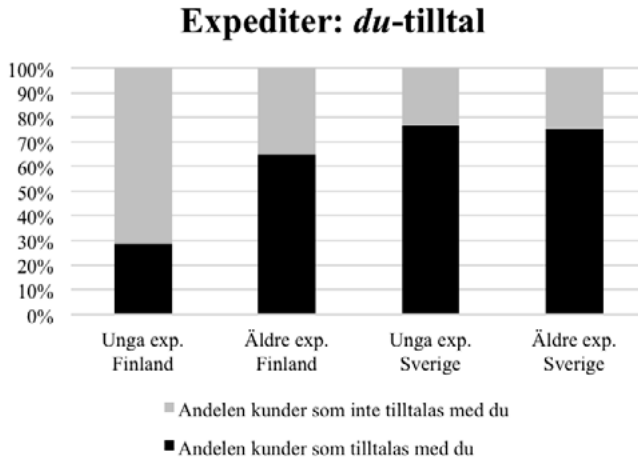

Diagram 1. Andelen kunder som expediterna duar minst en gång

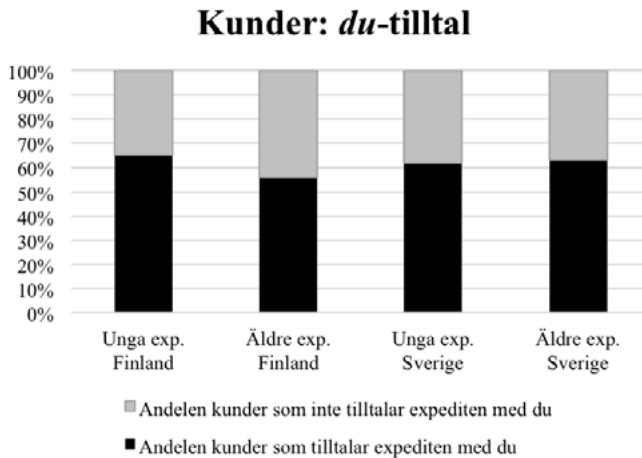

Diagram 2. Andelen kunder som duar de unga respektive äldre expediterna minst en gång

Av diagrammen framgår några klara likheter och skillnader. Andelen kunder som tilltalar expediten med *du* åtminstone en gång ligger kring 60 % i båda länderna, såväl i fråga om yngre som äldre expediter. De unga finlandssvenska expediterna tilltalar däremot en klart lägre andel kunder med *du* jämfört med de övriga expediterna. Medan de äldre finlandssvenska expediterna använder *du* med ungefär två tredjedelar av kunderna och de sverigesvenska expediterna med tre fjärdedelar av kunderna är motsvarande andel för de unga finlandssvenska expediterna en knapp tredjedel (29 %).

En av de äldre expediterna i Finland är snarast sverigesvensk i sitt sätt att tilltala kunder: hon duar 27 av 35 kunder, har få fall av icke-tilltal och inga klara fall av hövlighetsniande. Som framgår av exempel (10) använder hon *du* (eller possessivpronomenet *din*) på ett mycket liknande och direkt sätt som expediten från Sverige gör i exempel (9).

(9) Sverigesvenskt servicesamtal med äldre expedit och äldre kund

- 01 Exp: då ska vi se å **du** va en pensionär (sa **du**)
- 02 Ku: ja (19,8)
- 03 Exp: nu ska vi se (0,4) va hade **du** för telefonnummer
- 04 Ku: mt eh (0,7) ett två tre
- 05 Exp: mm
- 06 Ku: fyra fyra fem (0,9) sex sju (4,1)

(10) Finlandssvenskt servicesamtal med äldre expedit och äldre kund

- 01 Exp: så där å en biljett sa [**du**]
- 02 Ku: [en] (5,2)
- 03 Exp: å ja behöver **ditt** telefonnummer (0,6)
- 04 ((6 rader utelämnade: kunden ger sitt nummer))
- 05 Exp: EFTERNAMN
- 06 Ku: jo
- 07 Exp: FÖRNAMN (2,3)
- 08 Exp: så heter **du** n-:
- 09 Ku: FÖRNAMN ((stavar)) (.) FÖRNAMN (0,5)

Den äldre finlandssvenska expediten i exempel (10) verkar generellt vara inriktad på att duä kunderna oberoende av t.ex. ålder. Den andra

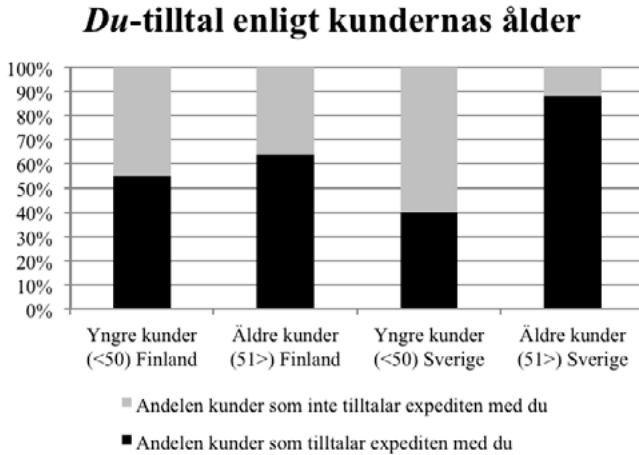

Diagram 3. Andelen kunder som duar expediten minst en gång

äldre finlandssvenska expediten uppvisar mer variation i sitt tilltal och duar inte en lika stor andel kunder, men ändå en klart större andel (ca 50 %) jämfört med de unga finlandssvenska expediterna.

Som framgår av diagram 2 är andelen kunder som duar unga respektive äldre expediter relativt konstant utan större skillnader mellan länderna. Utgår man från kundernas egen ålder (yngre eller äldre än 50 år, vilket motsvarar ålderskategorierna bland expediterna) framträder ett något mer nyanserat mönster, vilket illustreras i diagram 3.

Den största skillnaden som framträder i diagram 3 gäller något överraskande yngre och äldre kunder i Sverige. Medan andelen äldre kunder i Sverige som tilltalar expediten med du minst en gång är nästan 90 % är motsvarande andel bland yngre kunder i Sverige bara ca 40 %. I det finlandssvenska materialet är skillnaden betydligt mindre mellan åldersgrupperna (55 % bland de yngre kunderna, 64 % bland de äldre).

Den kvantitativa genomgången av bruket av *du* i vårt nyinsamlade servicematerial ger sålunda inte riktigt en så entydig bild som man kanske hade kunnat förvänta sig. I bruket av *ni* är bilden som framträder däremot mer entydig, vilket jag ska diskutera i följande avsnitt.

Tilltal med *ni*

Som diagram 4 visar förekommer hövlighets-*ni* främst i de finlands-svenska samtalen. I många fall kan belägg på *ni* tolkas som syftningar på flera kunder (närvarande eller icke-närvarande). De andelar som diagram 4 visar bygger endast på belägg som entydigt kan tolkas som hövlighetsniande. I det sverigesvenska materialet finns bara ett enda belägg på hövlighets-*ni*, hos en ung expedit som efter att först ha använt *ni* växlar till *du* (se Norrby m.fl. 2015b). Detta bekräftar intrycket av att det nya niandet är ett rätt marginellt fenomen i Sverige, även om det bevisligen förekommer. Inte heller i det finlandssvenska materialet är hövlighetsniande emellertid särskilt vanligt. Klara fall på hövlighetsniande förekommer endast hos expediterna i materialet, inte hos kunderna.

Det är främst de unga expediterna i Finland som niar kunderna. Särskilt den ena niar kunder som är äldre än hon själv. Klara fall av hövlighetsniande förekommer i 20 av de 35 samtal som expediten i fråga medverkar i. På rad 6 i exempel (11) säger kunden att hon har en biljett på tredje raden, vilket utesluter en tolkning av expeditens *ni* på rad 7

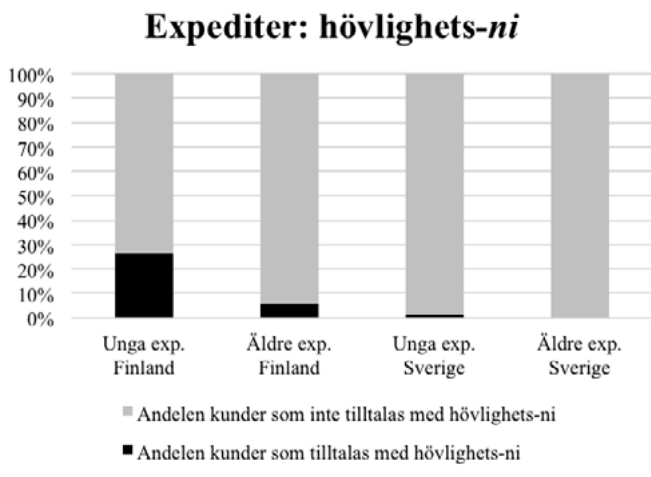

Diagram 4. Andelen kunder som expediten niar entydigt minst en gång

(*just de de va ni som ringde*) som en syftning på flera personer, dvs. som pluralt *ni*.

(11) Finlandssvenskt servicesamtal med ung expedit och 47-årig kund

- 01 Exp: h[ej]
 02 Ku: [he]j
 03 (1,3)
 04 ((kunden äter glass samtidigt))
 05 Exp: FÖRNAMN (0,9) EFTERNAMN (0,5)
 06 Ku: ja ha en biljett på tredje rad[en]
 07 Exp: [ju]st de de va <ni som
 08 ringde>
 09 (0,5)
 08 Exp: vi ska se (0,3) där
 09 (2,1)
 10 Exp: å de va personalbilje[tt:]
 11 Ku: [jå+å]

Bland de totalt fyra finlandssvenska expediterna i materialet uppvisar ingen annan en lika hög andel *ni*ande som expediten i exempel (11). Den äldre expediten i exempel (10), som arbetar på samma ställe som expediten i exempel (11), duar genomgående kunderna. I exempel (12), som är från samma samtal som exempel (11) använder den unga expediten dock *du* med samma kund som hon *niat* i exempel (11). Precis innan hon använder *du* på rad 7 säger hon *varsågod* i stället för *varsågod* till kunden som köpt en enda biljett och står ensam vid disken.

(12) Finlandssvenskt servicesamtal med ung expedit och 47-årig kund

(samma samtal som visats i exempel 11)

- 01 Ku: kan ja betala hit ja
 02 Exp: de går bra
 03 (13,8)
 04 ((kunden betalar med kort))
 05 Exp: mt (0.4) så där va så goda
 06 (.)

- 07 Exp: vill **du** ha kvitto
 08 (1,2)
 09 ((kunden skakar på huvudet))
 10 Ku: nå [(0,4) nå]
 11 Exp: [okej]

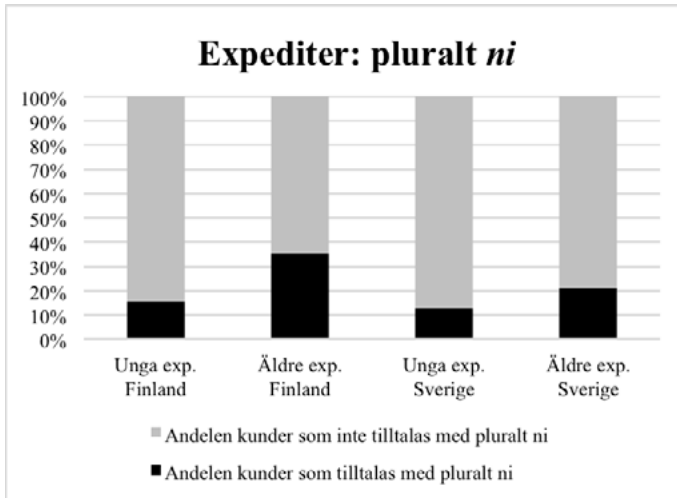
Variation mellan duande och niande förekommer även hos den andra unga finlandssvenska expediten, t.ex. i ett samtal med en 89-årig man som hon först duar (*ja kan hjälpa fast om du tar å viker röstsedeln*) men sedan niar när det blir aktuellt att tala om hur kunden kan bidra till en penninginsamling (*å ifall ni ville bidra med nån summa så då kan man sätta de hit också*). Hövlighetsniandet i materialet verkar överlag vara starkt bundet till rutinhandlingar som expediterna utför. När situationen är eller blir mindre formell eller rubbas av något som sker kan niandet övergå i ett duande (jfr Clyne, Norrby & Warren 2009:111–112).

Pluralt *ni* förekommer i båda länderna. Kunderna använder pluralt *ni* rätt ofta för att hänvisa till institutionen de besöker, se rad 4 i exempel (13). När expediterna använder pluralt *ni* handlar det vanligtvis om kunder som köper flera biljetter, vilket också framgår av det sverigesvenska exemplet i (13) nedan (se rad 1, 9).

(13)Sverigesvenskt servicesamtal med ung expedit och äldre kund

- 01 Exp: hej [jag] skulle vilja beställ- eller köpa **biljetter** till
 KIDS
 02 Ku: [hej]
 03 Exp: ja
 04 Ku: har **ni** nånting den nu ska vi se var jag hade sett de (.)
 05 lördagen den sextonde i elfte
 06 Exp: jag kollar
 07 Ku: mm
 08 (3,0)
 09 Exp: hur många ska **ni** ha i så fall
 10 Ku: va sex stycken
 11 Exp: nej jag har inga där tyvärr alls
 12 Ku: de har **du** inte

Finlandssvenskt servicesamtal med yngre expedit och 38-årig kund

Diagram 5. Andelen kunder som expediterna tilltalar med pluralt *ni* minst en gång

Som framgår av diagram 5 uppvisar de äldre expediterna i det finlandssvenska materialet den högsta andelen för kunder som tilltalas med pluralt *ni*. Den ena (som typiskt duar kunderna) tilltalar ca 30 % av kunderna med pluralt *ni* minst en gång medan motsvarande andel hos den andra expediten är ca 40 %.

Frånvaro av tilltal

Ett mönster som förekommer vid sidan av tilltal med pronomen som *du* och *ni* är kommunikation utan direkt tilltal. I det finlandssvenska materialet är detta mönster framträdande i synnerhet hos den andra unga expediten än den expedit som niar mycket. I 30 av totalt 54 samtal använder hon inget tilltalspronomen. I stället använder hon ofta konstruktioner utan tilltal som *hur kan jag hjälpa* på rad 1 och *e de en vuxen eller en studerande* på rad 4 i exempel (14).

- (14)01 Exp: **hur kan ja hjälpa**
 02 (0,5)
 03 Ku: ja eh ja sku ha en biljett ti: eh lördagens: adventskon-
 sert
 04 Exp: ja (0,7) **e de en vuxen eller studerande**
 05 Ku: vuxen
 06 Exp: ja
 07 (2,7)
 08 Exp: de blir tjugo euro
 09 (5,0)
 10 Ku: s[ådär]
 11 Exp: [tack]

Diagram 6 och 7 visar andelen expediter och kunder som inte använder något tilltalspronomen alls i samtalen med unga respektive äldre expediter från Sverige och Finland.

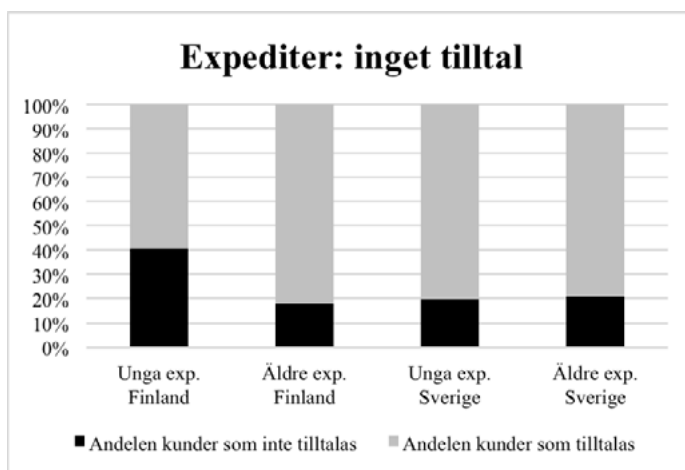

Diagram 6. Andelen kunder som expediterna inte tilltalar direkt

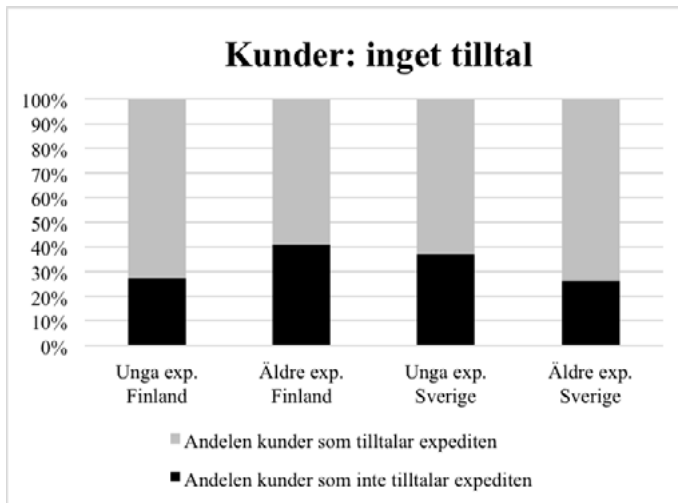

Diagram 7. Andelen kunder som inte tilltalar de unga respektive äldre expediterna direkt

Som framgått ovan är frånvaro av direkt tilltal ett vanligt mönster i finskt språkbruk (Yli-Vakkuri 2005), vilket kan tänkas påverka finlandssvenska talare. Som diagram 6 och 7 visar förekommer frånvaro av tilltal emellertid som kommunikativt mönster i båda länderna. Andelen kunder som inte tilltalas direkt är dock klart högre (ca 40 %) bland de unga finlandssvenska expediterna jämfört med de övriga expediterna (ca 20 %; diagram 6). Medan de äldre expediterna i Finland och de unga expediterna i Sverige inte tilltalas direkt av ca 40 % av kunderna är motsvarande andel kunder som inte tilltalar de unga expediterna i Finland och de äldre expediterna i Sverige drygt 25 % (diagram 7). Ser man närmare på kunderna som inte tilltalar expediten i relation till deras egen ålder är andelen för frånvaro av tilltal störst bland de yngre kunderna i Sverige (ca 55 %), näst störst bland de yngre kunderna i Finland (ca 40 %), näst minst bland de äldre kunderna i Finland (ca 30 %) och minst bland de äldre kunderna i Sverige (ca 10 %; se Norrby m.fl. 2015b).

Sammanfattande diskussion

De jämförelser av personreferens och tilltal i sverigesvenska och finlandssvenska samtal som vi hittills gjort inom forskningsprogrammet IVIP pekar på vissa skillnader men också likheter i kommunikativa mönster i Sverige och Finland. Studien av pronomenen *jag*, *du*, *vi* och *man* i handledningssamtal avspeglar å ena sidan finländarnas tendens att uppleva auktoritet och hierarkier som mindre problematiska än i Sverige, där demokratiskt förankrade handlingsmönster ses som mycket viktiga (Pettersson & Nurmela 2007, Kangasharju 2007:372). Medan de sverigesvenska handledarna i materialet genomgående använder medel för att mildra den asymmetriska situationen genom att betona det gemensamma t.ex. med pronomenet *vi*, riktar de finlandssvenska handledarna sina råd och instruktioner direkt till studenten, ofta med pronomenet *du*, vilket understryker deras roll som institutionell representant men också avspeglar en vilja att vara så tydlig och saklig som möjligt, vilket ofta lyfts fram som ett ideal i Finland (jfr Kangasharju 2007, Charles & Louhiala-Salminen 2007). Samtidigt hänvisar de finlandssvenska handledarna i vissa fall till sig själva med *man* som är ett typiskt finländskt mönster för indirekt självreferens (jfr Hakulinen 1987, Fremer 1996, Yli-Vakkuri 2005).

I servicematerialet är direktheten däremot tydligare i det sverigesvenska materialet: duande är vanligare och niande förekommer i ett enda fall. Detta bekräftar resultaten från tidigare studier som visat att finländare är mer reserverade (t.ex. Saari 1995, Laine-Sveiby 1989, 1991, Charles & Louhiala-Salminen 2007). Skillnaderna mellan de sverigesvenska och finlandssvenska samtalen i fråga om tilltal ter sig emellertid mindre än t.ex. i Fremers material från 1990-talet. Niande förekommer fortfarande i viss mån i det finlandssvenska materialet medan det nya niandet (Mårtensson 1986) inte är framträdande i materialet från Sverige. Duande är det vanligaste mönstret i samtalen från båda länderna. De äldre expediterna i Finland duar en lika hög andel kunder som de äldre expediterna i Sverige. De unga expediterna i Finland duar däremot en klart mindre andel kunder jämfört med de unga expediterna i Sverige, som duar en lika stor andel kunder som de äldre expediterna

i Finland och Sverige. Då det samtidigt är främst de unga expediterna i det finlandssvenska materialet som njar kunder kunde man eventuellt dra slutsatsen att skillnaderna är på väg att öka mellan länderna. Bilden kompliceras emellertid av kundernas beteende då det framför allt är de yngre sverigesvenska kunderna i materialet som duar expediten i en mindre andel av fallen jämfört både med yngre och äldre kunder i Finland och äldre kunder i Sverige. Det mönster som ersätter duandet hos de yngre kunderna i Sverige är emellertid frånvaro av tilltal, inte t.ex. niande. Frånvaron av tilltal kan bero på många olika orsaker, inte minst på att kunderna kan vilja avklara sitt ärende på ett kort och effektivt sätt, vilket gör att tilltal helt enkelt inte blir aktuellt. Skillnader och mönster av detta slag behöver dock utredas och analyseras närmare i framtida studier inom forskningsprogrammet IVIP.

Litteratur

- Ahlgren, Perry 1978. *Tilltalsordet ni. Dess semantik och användning i historiskt perspektiv*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Charles, Mirja-Liisa & Louhiala-Salminen, Leena 2007. Vems språk talas, vilken är verksamhetskultur? Intern kommunikation och språkval i finsk-svenska fusionerade företag. I: O. Kangas & H. Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord* (Svenskt i Finland – finskt i Sverige. IV.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 416–447.
- Clyne, Michael 1992. Pluricentric languages – Introduction. I: M. Clyne (red.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 1–9.
- Clyne, Michael, Norrby, Catrin & Warren, Jane 2009. *Language and Human Relations. Styles of Address in Contemporary Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Daun, Åke 1989. *Svensk mentalitet. Ett jämförande perspektiv*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Fremmer, Maria 1996. *Personlig referens i servicesituationer. Svenska och finska samtal från Helsingfors, Stockholm och Uppsala i en jämförande analys*. Opublicerad magisteravhandling i nordiska språk. Helsingfors: Helsingfors universitet.
- Hakulinen, Auli 1987. Avoiding personal reference in Finnish. I: J. Verschueren & M. Bertucelli-Papi (red.), *The Pragmatic Perspective. Selected papers from the 1985 International Pragmatics Conference*. Amsterdam: John Benjamins. S. 141–153.
- Henricson, Sofie, Nelson, Marie, Wide, Camilla, Norrby, Catrin, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2015. *You and I in Sweden-Swedish and Finland-Swedish supervision meetings*. I: R. Muhr & D. Marley (red.), *Pluricentric languages worldwide and pluricentric theory*. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 127–139.
- Kangasharju, Helena 2007. Interaktion och inflytande: finländare och svenskar vid mötesbordet. I: O. Kangas & H. Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord* (Svenskt i Finland – finskt i Sverige. IV.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 341–377.
- Laine-Sveiby, Kati 1989. Ombyttta roller? I: R. Lagercranz (red.), *Finland-Sverige, bilden och verkligheten*. (Rapport nr 12 från DEIFO, Delegationen för invandrarforskning.) Stockholm: Regeringskansliets offsetcentral. S. 63–84.
- Laine-Sveiby, Kati 1991. *Företag i kulturmöten. Tre finländska företag och deras dotterbolag. En etnologisk studie*. Stockholms universitet: Etnologiska institutionen.
- Lindström, Jan, Nilsson, Jenny, Norrby Catrin & Wide, Camilla 2015. Le suédois en Finlande – et en Suède. Aspects de la langue, locuteurs et variation. I: M. Carayol & R. Peltola (red.), *Singularités, pluralités – Identités linguistiques et littéraires en Finland*. Caen: Presses universitaires de Caen. S. 47–62.
- Löfgren, Orvar, 1988 (red.). *Hej, det är från försäkringskassan. Informaliseringen av Sverige*. Stockholm: Natur och kultur.

- Mara, Johanna & Huldén, Lena 2000. *Hälsningsvanor, tilltal och omtal i Svenskfinland under 1900-talet*. Specialnummer. Källan 2/2000.
- Muhr, Rudolf 2012. Linguistic dominance and non-dominance in pluricentric languages: A typology. I: R. Muhr (red.), *Non-Dominant Varieties of Pluricentric Languages: Getting the Picture*. In memory of Michael Clyne. Frankfurt am Main: Peter Lang. S. 23–48.
- Mårtensson, Eva 1986. *Det nya niandet*. (Nordlund. 10.) Lunds universitet: Institutionen för nordiska språk. S. 35–79.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2004. ”Kan jag hjälpa dig med något?”. Om tilltal i en servicesituation. *Språk och stil NF*. 13 (2003). S. 5–34.
- Norrby, Catrin, Nilsson, Jenny & Nyblom, Heidi 2007. Tilltalande tilltal? Om tilltals-skick i Finland och Sverige. *Språk och stil NF*. 17 (2006). S. 5–29.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2014. Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare-patientsamtal i Sverige och Finland. I: J. Lindström m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning 33*. Helsingfors universitet: Finska, finskugriska och nordiska institutionen. S. 343–352.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2015a. Interpersonal relationships in medical consultations. Comparing Sweden Swedish and Finland Swedish Address Practices. *Journal of Pragmatics*. 84. S. 121–138.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2015a. Address and interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters I: C. Norrby & C. Wide (red.), *Address Practice as Social Action. European Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. S. 75–96.
- Paunonen, Heikki 2010. Kun Suomi siirtyi sinutteluun – suomalaisen puhuttelutapojen murroksesta 1970-luvulla. I: H. Lappalainen, M-L. Sorjonen & M. Vilkkumäki (red.), *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 325–368.
- Pettersson, Thorleif & Nurmela, Sakari 2007. *Om olika sätt att möta en stor elefant. En jämförande studie av finländsk och svensk kultur*. Kulturfonden för Sverige och Finland.
- Saari, Mirja 1995. ”Jo, nu kunde vi festa nog”. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålsstudier*. 36. S. 75–108.
- Saari, Mirja 1997. Finlandssvenskan i sociokulturell belysning. I: M. Fremer, P. Lilius, & M. Saari (red.), *Norden i Europa. Brott eller kontinuitet*. Helsingfors universitet: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. S. 27–43.
- Schneider, Klaus P. & Barron, Anne (red.) 2008a. *Variational Pragmatics. A focus on regional varieties in pluricentric languages*. Amsterdam: John Benjamins.
- Schneider, Klaus P. & Barron, Anne 2008b. Where pragmatics and dialectology meet. Introducing variational pragmatics. I: K.P. Schneider & A. Barron (red.), *Variational Pragmatics. A focus on regional varieties in pluricentric languages*. Amsterdam: John Benjamins. S. 1–32.
- Tandefelt, Marika 2013. *Prima vara! Språk- och stilhistoriska studier i finlandssvenska*

och svenska varuhusannonser under 1900-talet. (Studier i nordisk filologi. 85.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Yli-Vakkuri, Valma 2005. Politeness in Finland: Evasion at all costs. I: L. Hickey, & M. Stewart (red.), *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters. S. 189–203.

Transkriptionsnyckel

- (0,2) Paus mätt i tiondels sekunder
- (.) Mikropaus (kortare än 0,2 sekunder)
- [mm] Överlappande tal
- <hur då> långsammare än omgivande tal
- ja: Förlängt ljud
- jå+å Glidande uttal
- mt Smackljud
- ((skratt)) Transkriberarens kommentarer

Kvinna – motsatsen till *man*?

Ordet *kvinna*:s semantik¹

Anders Agebjörn

Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket,

anders.agebjorn@svenska.gu.se

Inledning

”En kvinna i 45-årsåldern har polisanmält att hon blev attackerad och biten av en främmande schäfer när hon var ute och vallade sin hund av mindre ras.” Så inleds en vanlig nyhetsnotis i en svensk morgontidning (www.hd.se/landskrona, 30 april 2012). Ordet *kvinna* passar bra i denna kontext; *tjej* eller *tant* hade utgjort grova stilbrott och *dam* hade låtit högtravande. *Kvinna* är det omarkerade, neutrala ordet för ’vuxen person av kvinnokön’, som det definieras i *Svensk ordbok utgiven av Svenska akademien* (2009). Ändå säger mig min språkkänsla att det är något som gör att vi, utanför denna neutrala nyhetsprosa, inte använder ordet hur som helst. Lindström (2002:246) har uttryckt det som att ordet *kvinna* klingar ”kliniskt”.

I den här artikeln redogörs för en undersökning av ordet *kvinna*:s semantik. Hypotesen var 1) att *kvinna*, i vårt vardagliga språk, inte används lika brett eller självklart som det till synes motsvarande ordet

¹ Den här artikeln bygger på min kandidatuppsats från 2012 och jag vill tacka alla som på olika sätt hjälpte mig i arbetet med den. Dessutom vill jag tacka två anonyma referensgranskare för många värdefulla synpunkter.

man, och 2) att alternativa ord till *kvinna*, som *tjej*, *dam* och *tant*, därmed används mer än exempelvis *kille*, *herre* och *gubbe*. Denna hypotes testades i tre delstudier. Först jämförde jag hur tolv ord i det semantiska fältet runt *kvinna* definieras i *Svensk ordbok utgiven av svenska akademien* (2009). Sedan studerade jag den relativa frekvensen av samma tolv ord i en korpus med tidningsspråk och en korpus med bloggspråk; i den senare antas språket vara mer vardagligt än i den förra. I ett experiment lät jag slutligen ett hundratal personer beskriva bilder av kvinnor och män och kunde på så vis undersöka vilka ord som användes för att referera till dessa kvinnor och män. Innan jag redogör om dessa tre delstudier följer nedan en teoretisk bakgrund med tidigare forskning.

Bakgrund

Milles (2008) skiljer på forskning om kvinnors och mäns språk och språk om kvinnor och män. Den här undersökningen hör till den senare typen: frågan är vilka ord vi använder när vi talar om kvinnor och män och vad vi menar med dessa ord. Undersökningen handlar alltså både om ordens användning och om deras betydelse, det vill säga om pragmatik och semantik. Distinktionen mellan pragmatik och semantik är erkänt problematisk (Saeed 2003: 17; Dahllöf 1999: 11–12), och jag ansluter här till Saeed (2003: 18) som skriver att ”it is very difficult to shake context out of language”: det är svårt att studera ords betydelse utan att studera deras användning.

Inom den kognitiva semantiken gör man ingen skillnad mellan semantik och pragmatik (Vogel 2011: 17–22); relationen mellan det betecknande och det betecknade är här inte lika viktig som den mellan orden och våra mentala begrepp. ”Begreppen är”, skriver Bucher och Holmér (2004: 84), ”människans mentala föreställningar som ligger som ett mellanled mellan verkligheten, det vi iakttar, och det språkliga uttrycket.” Mentala föreställningsscheman, som till exempel BEHÅLLARE eller UPP–NER, utgör de mest grundläggande komponenterna i en kognitiv betydelsebeskrivning, skriver Ekberg (2003: 22), och det viktigaste föreställningsschemat är, enligt Vogel (2011: 58), identitetsschemat

SAMMA–INTE SAMMA, som används vid kategorisering. ”Att kategorisera”, skriver Vogel (2011: 27), ”är ett av människans mest grundläggande kognitiva verktyg.”

Vår förmåga att kategorisera företeelser i världen med hjälp av identifikationsschemat har inom den kognitiva semantiken förklarats med prototyp teorin (Rosch 1973). I den aristoteliska traditionen definieras en kategori objektivt med nödvändiga och tillräckliga egenskaper (Rudebeck 2006: 119). Definitionen ’vuxen person av kvinnokön’ är till exempel en aristotelisk definition av begreppet KVINNA: egenskaperna i definitionen är, med detta synsätt, nödvändiga och tillräckliga för att en företeelse i världen ska falla under kategorin. En av de första att ifrågasätta detta synsätt var Wittgenstein (1953/1978), som menade att ett uttryck får sin betydelse när det används, och när Rosch (1973) skapade prototyp teorin var hon influerad av denna tanke. Enligt prototyp teorin är kategorier dynamiska och överlappande; gränserna mellan dem är diffusa. När vi kategoriserar en företeelse jämför vi den därför med prototypiska exemplar av olika kategorier snarare än testar den mot objektiva definitioner (se även Geeraerts 2010: 187 och Lakoff 1987).

Utifrån ett kognitivt synsätt kritiserar Rudebeck (2006) *Svensk ordboks* (1999) definitioner av orden *flicka*, *pojke*, *kvinn*a och *man*. Dessa definitioner implicerar, skriver Rudebeck (2006: 139), ”symmetrier mellan olika begrepp som inte existerar”. Enligt ordboken står *kvinn*a i motsatsförhållande till *man* och *flicka*; *man* står i motsatsförhållande till *kvinn*a och *pojke*; *pojke* till *flicka* och *man*; och *flicka* till *man* och *pojke*. Genom en enkelt designad korpusundersökning visar Rudebeck emellertid att systemet inte är så symmetriskt som ordboken gör gällande. I en tidningskorpus räknade hon antalet träffar på ”14-årig” plus ”flicka”, ”pojke”, ”kvinna” respektive ”man”; ”15-årig” plus ”flicka”, ”pojke”, ”kvinna”, ”man” och så vidare. Resultatet visade att vi alla, oavsett kön, tycks bli vuxna någon gång mellan 15 och 27 års ålder; ingen kvinna eller man var under 15 år och den äldsta pojken var 26 och den äldsta flickan 27. Men medan den tydliga skiljelinjen mellan *pojke* och *man* gick vid 20–21 år gick skiljelinjen mellan *flicka* och *kvinn*a vid 23–24 år. ”I åldern 18–23”, sammanfattar

Rudebeck (2006:136), ”ser vi en tydlig skillnad mellan könen, där ’barnordet’ i högre utsträckning används för flickor/kvinnor än för pojkar/män.” Man tycks med andra ord vara flicka längre än man är pojke, och ordboksdefinitionerna, skriver Rudebeck, är därmed falska: de skapar ”en illusion av att språket är ett objektivt och värdeneutralt kommunikationsverktyg” (Rudebeck 2006:145).

Även Magnusson (2008) utgår från en kognitiv språksyn i sin undersökning av användningen av orden *kvinna*, *man*, *flicka*, *pojke*, *dam*, *herre*, *tjej* och *kille* i tidningstext 1965–2004. Hon konstaterar bland annat att ordet *kvinna* oftast står i kollokation med – alltså används tillsammans med – ordet *man* medan *man* är det ord i undersökningen som i minst utsträckning kan knytas till andra specifika ord (Magnusson 2008: 271). Ordet *kvinna* kan också kopplas till vissa sidor i tidningarna – nyhetssidorna och kultur/nöje – medan *man* är det ord som används bredast även i detta avseende (Magnusson 2008: 149). Men Magnusson (2008: 179–192) visar också att användningen av ordet *kvinna* har breddats sedan 1960-talet, något som enligt henne kan bero dels på ökad relevans, alltså att kvinnor får mer utrymme i tidningarna, dels på semantisk förändring.

Den studie som här presenteras tar, precis som studierna av Rudebeck (2006) och Magnusson (2008), sin utgångspunkt i den kognitiva semantiken. Fokus är relationen mellan refererande uttryck och mentalt begrepp – prototyper – och målet är att undersöka kategorisering av människor genom att jämföra den prototypiska mannen med den prototypiska kvinnan.

Delstudie I: Ordboksstudie

I min första delstudie undersökte jag samma åtta ord som Magnusson (2008) – *kvinna*, *man*, *flicka*, *pojke*, *dam*, *herre*, *tjej* och *kille* – samt fyra ord till: *tant*, *farbror*, *gumma* och *gubbe*. Såväl Magnusson som Rudebeck (2006) studerade tidningstext, men jag var även intresserad av ett mer vardagligt språk, varför jag inkluderade dessa mer informella ord i undersökningen. I Figur 1 återges de primära definitionerna av dessa tolv ord i *Svensk ordbok utgiven av Svenska akademien* (2009),

samt vissa bibetydelser som varit relevanta för min analys. Definitionerna har analyserats främst utifrån begreppsparen *extension–intension* och *denotation–konnotation*, som de definieras hos exempelvis Dahllöf (1999: 48–51). Rutornas bredd i Figur 1 illustrerar vilket av de två orden i respektive ordpar jag, genom denna analys, kommit fram till har den bredaste användningen. Notera att den smalare rutan ofta innehåller mer text än den bredare: ju högre intensionen är desto lägre är extensionen – alltså, ju mer information ordet ger om sin referent och ju fler konnotationerna (bibetydelserna) är, desto färre är de företeelser ordet kan referera till och ju färre är de kontexter där ordet kan användas.

kvinna fullvuxen person av honkön i mots. till flicka resp. man; ofta med tonvikt på biologisk el. samhällelig funktion	man fullvuxen person av hankön i mots. till pojke resp. kvinna
flicka barn el. ung person av kvinnokön	pojke barn el. mycket ung person av manligt kön ibl. med tonvikt på egenskaper som oräddhet och bråkighet
dam respekterad kvinna som har el. ger intryck av att ha god samhällsställning	herre respekterad man i (synbart) god samhällsställning <ibl. iron.>
tant medelålders eller äldre kvinnlig släkting *äv. om medelålders el. äldre kvinna i allmänhet	farbror bror till (en viss persons) far *äv. om annan äldre man, särsk. som tilltalsord
gumma gammal kvinna, ofta med tonvikt på skröplighet	gubbe gammal man, ofta med tonvikt på skröplighet *äv. om man (eller pojke) i allmänhet
tjej ung flicka <vard.> *äv. om inte helt ung kvinna	kille pojke <vard.> *ibl. äv. om vuxen man

Figur 1. Begreppens bredd enligt ordboksdefinitioner

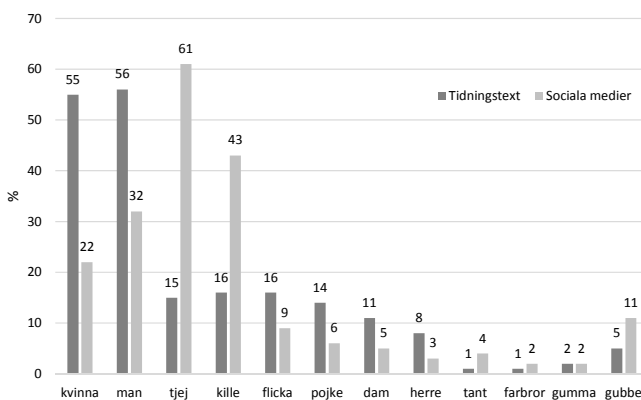
I den primära definitionen av ordet *kvinna* finns definitionstillägget ”ofta med tonvikt på biologisk el. samhällelig funktion”. Någon sådan begränsande konnotation för ordet *man* anger inte ordboken. Här bekräftas alltså den första delen av hypotesen, som säger att *man* används bredare än *kvinna*. Den andra delen av hypotesen, som säger att alternativa ord till *kvinna* därmed bör användas mer än alternativa ord till *man*, får också visst stöd: *flicka*, *dam* och *tant* har, enligt

analysen, större extension och färre konnotationer än *pojke*, *herre* och *farbror*. *Flicka* ("ung person") används, precis som Rudebeck (2006) visade, om människor högre upp i åldern än vad *pojke* ("mycket ung person") gör; dessutom begränsas användning av *pojke* av definitionstillägget "ibl. med tonvikt på egenskaper som oräddhet och bråkighet". I definitionen av *herre* varnar ordboken för att ordet ibland används ironiskt, vilket inte gäller för *dam*, och *farbror* är tydligare knutet till en släktskapsrelation än vad *tant* är.

Gubbe, som enligt ordboken även används "om man (eller pojke) i allmänhet", får däremot anses ha en bredare användning än *gumma*. Vilket av orden *tjej* och *kille* ordboken anser har bredast användning lyckades jag dessvärre inte klarlägga: definitionen "ung flicka" har lägre extension än "pojke", men då ska vi komma ihåg att definitionerna av *flicka* och *pojke* inte är symmetriska. I nästa avsnitt ska vi dock se att *tjej* antagligen är det ord som tydligast utmanar *kvinna* i vardagligt språk.

Delstudie II: Korpusundersökning

I min andra delstudie jämförde jag hur frekventa de tolv orden i ordboksstudien är i tidningsspråk, som jag antar är mer formellt, och bloggspråk, som jag antar är mer informellt. Sökningar på de tolv ordens bestämda och obestämda singular- och pluralformer genomfördes i Språkbankens korpussamlingar *Tidningstext* och *Bloggmix* (spraakbanken.gu.se) i januari 2012. Sökningarna gav totalt cirka 381.000 träffar i bloggtext och 336.000 träffar i tidningstext.

Figur 2. Ordens relativa frekvens i tidningstext och bloggtext

Viktigt att betona här är att jag inte är intresserad av *hur mycket* vi skriver om kvinnor och män, utan av *vilka ord* vi använder när vi skriver om kvinnor och män. I Figur 2 anges därför ordens relativa frekvens i procent. Staplarna säger alltså inget om antalet träffar på exempelvis *flicka* och *pojke*, utan vad vi ser är i stället att av alla träffar på de ”kvinnliga” orden i tidningstext utgör träffar på *flicka* 16 procent, och av alla träffar på de ”manliga” orden i samma korpus utgör träffar på *pojke* 14 procent.

För det första ser vi att resultaten från ordboksstudien ovan till stor del bekräftas: generellt tycks *man* användas mer än *kvinna* medan *flicka*, *dam* och *tant* används mer än *pojke*, *herre* och *farbror*; *gubbe* används också, precis som i Figur 1, mer än *gumma*. Däremot ser vi, till skillnad från i ordboksstudien, att *tjej* används mer än *kille*.

För det andra ser vi en tydlig skillnad mellan tidningsspråk och bloggspråk. I tidningsspråk används *kvinna* ungefär lika mycket som *man*, och *tjej* ungefär lika mycket som *kille*. I bloggspråk, däremot, uppgår den relativa frekvensen av *kvinna* till 40 procent av frekvensen av samma ord i tidningsspråk (22/55), medan motsvarande siffra för *man* är 57 procent (56/32). Samtidigt uppgår frekvensen av *kille* i tidningsspråk till 37 procent (16/43) av frekvensen för samma ord i bloggspråk, medan motsvarande siffra för *tjej* är 25 procent (15/61). I

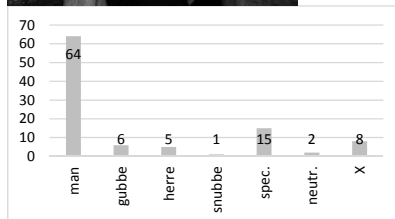
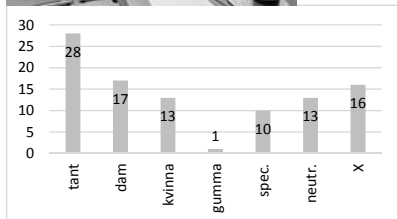
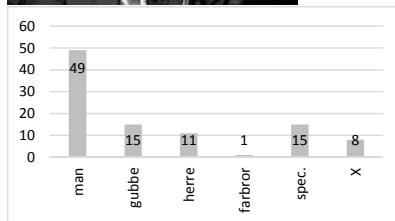
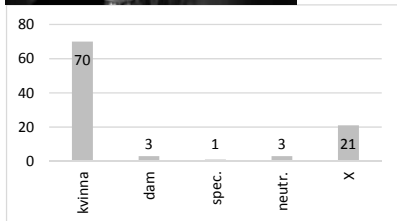
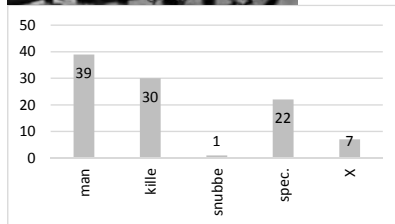
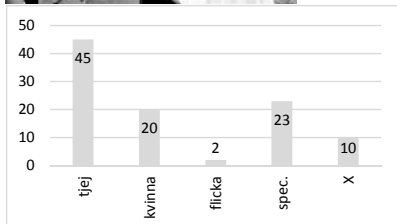
bloggspråket tycks alltså *kvinna* undvikas i högre grad än ordet *man* undviks, och det ord som framför allt fungerar som alternativ till *kvinna* är *tjej*.

Dessa resultat ger, precis som resultaten i ordboksstudien, visst stöd för hypotesen, men dessvärre finns två problem med korpusundersökningen. För det första vet vi inte vem (eller vad) orden refererar till; exempelvis kan vi tänka oss att det skrivs mer om unga kvinnor i bloggar, vilket i så fall skulle förklara den relativt höga användningen av *tjej* i bloggtext. För det andra är det jag som har valt ut de tolv ord som ingått i undersökningen; den som vill undvika att använda *kvinna* (eller något annat ord) har givetvis andra sätt att göra det än att välja något av de alternativa ord jag här studerat. För att ta reda på precis vilka ord som används om en given referent designade jag därför det experiment som presenteras i nästa avsnitt.

Delstudie III: Experiment

I ett experiment försöker forskaren kontrollera så många variabler som möjligt för att kunna säga något säkert om hur en beroende variabel – i det här fallet valet av refererande uttryck – beror på en oberoende variabel – i det här fallet egenskaper hos referenten. I min tredje delstudie visade jag, med projektor, åtta bilder föreställande personer som skulle kunna kallas *kvinna* eller *man* för grupper av experimentdeltagare.² Personerna på bilderna – fyra män och fyra kvinnor i olika åldrar – gör något och jag bad deltagarna att skriva ner vad som händer på bilderna; på så vis avslöjade jag inte mitt syfte. Varje bild visades i 30 sekunder, så hela experimentet tog bara fyra minuter att genomföra. På så vis kunde jag få många att delta, totalt 99 personer i en första version av experimentet, 58 kvinnor och 41 män. Alla var sjuksköterske- eller ingenjörstudenter, de allra flesta (93 stycken) mellan 19 och 25 år. Den låga åldern hos deltagarna måste beaktas när

² Bilderna som användes i experimentet är, med ett undantag, hämtade från Lunds universitets bildbank. Fotograferna är Charlotte Carlberg Bärg, Gunnar Menander och Kenneth Ruona. En bild är tagen av Jonas Lövendahl, som gett mig tillåtelse att använda den.

Figur 3. Resultat från version 1 av experimentet

resultaten tolkas.

Sex av bilderna återges i Figur 3. För varje bild anges hur många procent av experimentdeltagarna som valt att använda ett visst substantiv för att referera till personen på bilden. Substantiv som specificerar vad personen gör, exempelvis *student* och *violinist*, finns samlade under *spec.* Könsneutrala, allmänna ord som *människa* eller *person* är samlade under *neutr.* De fall då inget substantiv använts för att referera till personen på bilden finns samlade under beteckningen *X*. I några fall använder en försöksperson ett substantiv som inte faller under någon av dessa kategorier – till exempel *mormor* – och dessa redovisas inte; därför uppgår summan av kategorierna inte alltid till 100 procent.

Kvinnan som dricker champagne var den mest prototypiska kvinnan i experimentet: 70 procent av deltagarna kallade henne *kvinna* medan bara några få kallade henne *dam* eller använde substantiv som *festdeltagare* (*spec.*) eller *person* (*neutr.*); ungefär 20 procent av experimentdeltagarna använde inget substantiv för att referera till henne utan skrev kanske ”hon dricker” eller ”det är fest”. Den yngre kvinnliga juridikstudenten kallade däremot bara 20 procent *kvinna* medan mer än dubbelt så många kallade henne *tjej* (45 procent); två personer kallade henne *flicka*. Den äldre kvinnan som talar i telefon kallade 13 procent *kvinna*, men de som kallade henne *dam* (17 procent) eller *tant* (28 procent) var betydligt fler; en deltagare kallade henne *gumma*.

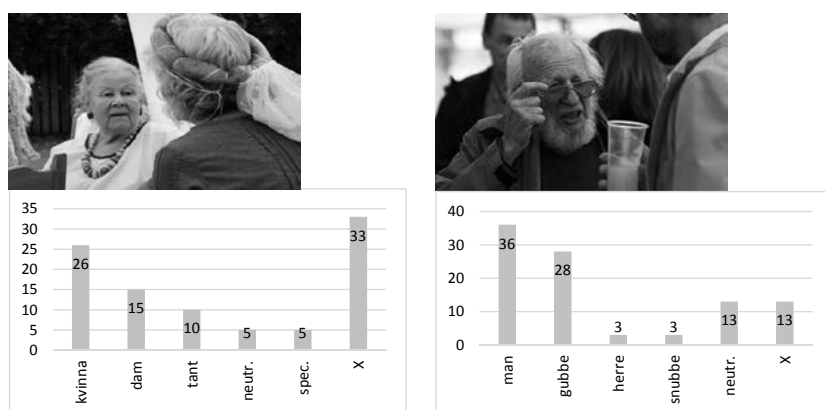
De tre männen till höger i Figur 3 kallades alla i första hand *man*. Den yngre elektronikstudenten kallade 30 procent *kille*, men de som kallade honom *man* var fler (39 procent); någon kallade honom *snubbe*, men ingen använde ordet *pojke*. Med den äldre, fiolspelande mannen triggade jag orden *gubbe* (15 procent) och *herre* (11 procent), och någon enstaka skrev också *farbror*, men den största gruppen (49 procent) kallade även honom *man*. Också den gråhåriga mannen längst ner är tveklöst just *man* – 64 procent av experimentdeltagarna refererade till honom så.

De resultat som inte redovisas här följer samma mönster: experimentdeltagarna var inte främmande för att använda ordet *kvinna*, men ordet användes snävare än *man*. Den yngre kvinnan kallades i första hand *tjej* och den äldre kallades *tant* eller *dam*, samtidigt som alla männen av de flesta kallades *man*. De här resultaten talade så tydligt för min hypotes

att jag blev tveksam till min metod. Kanske är den unga mannen mer manlig än vad den unga kvinnan är kvinnlig? Kanske är den äldre kvinnan tantigare än de både äldre männen är gubbiga?

Jag genomförde därför en ny version av experimentet, där jag medvetet utmanade resultatet från den första versionen. Jag valde åtta nya bilder och genomförde experimentet med 37 nya experimentdeltagare (ungefär samma köns- och åldersfördelning som i version 1) enligt samma tillvägagångssätt som ovan. Den här gången visade jag bland annat en bild på en gammal kvinna med kvinnliga attribut som halsband och örhängen – se Figur 4 – och på det sättet lyckades jag få en större andel av deltagarna att använda ordet *kvinna* (26 procent). När jag på samma sätt försökte trigga ordet *gubbe* eller *farbror* genom att visa en bild på en äldre man med skägg och kal hjässa lyckades jag inte lika bra: 28 procent kallade honom visserligen *gubbe*, men de som kallade honom *man* var fortfarande fler (36 procent).

Precis som korpusundersökningen lider denna delstudie av brister. Det stora problemet är att jag inte vet vad det är i bilderna som gör att experimentdeltagarna väljer de ord de väljer. Med detta sagt var det ändå tydligt att det var lättare för mig att trigga ordet *man* än ordet *kvinna*, vilket ger stöd åt hypotesens första del, och att orden *tjej*, *flicka*, *dam* och *tant* triggades lättare än orden *kille*, *pojke*, *herre* och *gubbe*, vilket ger stöd åt hypotesens andra del. I version 2 av experimentet

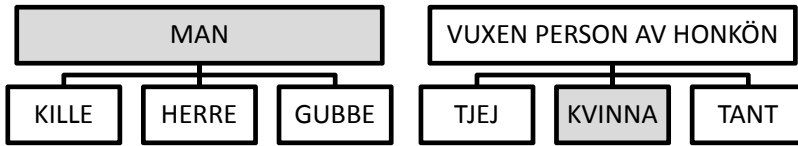
Figur 4. Resultat från version 2 av experimentet

laborerade jag medvetet med stilen på personerna på bilderna, och jag tyckte mig se en effekt av detta, vilket inte är förvånande: givetvis är det inte bara referentens antagna ålder och kön som styr valet av refererande uttryck. Tolkningen av dessa resultat är dock spekulativ.

Diskussion

Såväl i tidigare forskning som i mina tre egna delstudier finner jag visst stöd för hypotesen att ordet *kvinna* har en snävare användning än ordet *man*. Rudebeck (2006) visade hur man blir *kvinna* senare i livet än man blir *man*. Magnusson (2008) visade bland annat att ordet *man* används bredare än *kvinna* både vad gäller vilka ord de två orden står i kollokation med och på vilka tidningssidor orden förekommer. Mina analyser av ordboksdefinitioner tyder på att *kvinna* har en snävare användning än *man*, medan *flicka*, *dam* och *tant* används bredare än sina ”manliga” motsvarigheter (*gubbe* används däremot bredare än *gumma*). Dessa resultat fick stöd av korpusundersökningen, där vi framför allt såg en tydlig skillnad mellan hur orden *kvinna*, *man*, *tjej* och *kille* används i tidningsspråk och bloggspråk: i enlighet med hypotesen tycks det vara i vårt vardagliga språk – som bloggspråket här antas representera – språkbrukarna undviker ordet *kvinna*, och den främsta utmanaren verkar vara *tjej*. I ett experiment visade jag slutligen – återigen – att *man* används bredare än *kvinna* medan *tjej*, *flicka*, *tant* och *dam* används bredare än *kille*, *pojke*, *gubbe* och *farbror*, åtminstone av den unga generation deltagarna i experimentet tillhör. Sammanfattningsvis är det alltså något med ordet *kvinna* som gör att det inte används lika självklart som ordet *man* – kanske låter det lite ”kliniskt”, som Lindström (2002: 246) skrev. Jag ska göra tre försök att förklara de resultat vi sett, men eftersom undersökningen är deskriptiv, inte explanativ, blir dessa förklaringar med nödvändighet spekulativa.

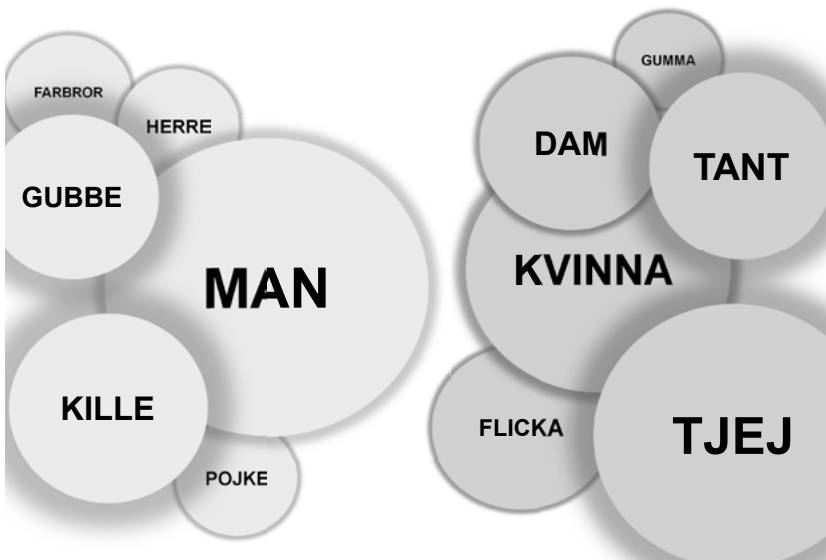
Med klassiska semantiska termer kan vi förklara skillnaden mellan orden *kvinna* och *man* enligt modellen i Figur 5. Ordet *man* refererar här till ett överordnat begrepp till vilket *kille* och *gubbe* och andra begrepp är hyponymer, det vill säga underordnade; killar och gubbar skulle alltså, med denna analys, alla vara män på samma sätt som både

Figur 5. Begreppshierarkier

trumpeter och saxofoner är instrument. *Kvinna* skulle däremot vara ett mer specifikt ord – ett syskonbegrepp till ord som *tjej* och *dam* – och varje tjej, dam och tant är inte självklart även *KVINNA*. Denna förklaringsmodell innebär att ett mer neutralt ord för vuxen person av kvinnokön saknas, och att språket därmed tvingar oss att vara mer specifika när vi talar om kvinnor än när vi talar om män.

Mina experiment ger dock inget tydligt stöd för denna modell; uppenbarligen kan en viss person kallas såväl *kvinna* som *dam* och *tant* samtidigt. En modell som i Figur 6, som bygger på prototyp teorin, tror jag därför bättre förklarar resultaten. Begreppen *KVINNA* och *MAN* är här

Figur 6. Överlappande kategorier med diffusa gränser

lika omfångsrika – de har samma extension – men den prototypiska kvinnan är mer distinkt än den prototypiska mannen. Begreppet KVINNA överlappas också mer av konkurrerande begrepp, och kategorins gränser är mer diffusa.

Även om modellen i Figur 6, jämfört med den i Figur 5, på ett bättre sätt förklarar mina resultat vill jag testa en tredje möjlig tolkning av dessa resultat. I sin klassiska *Det andra könet* skrev Simone de Beauvoir (1949/2002: 25):

Det är en ren formsak att maskulinum och femininum är symmetriskt uppställda i folkbokföringsregister och på identitetshandlingar. Förhållandet mellan könen är inte som mellan två strömmar, mellan två poler. Mannen representerar samtidigt det positiva och det neutrala, så till den grad att man på franska säger *les hommes* för att benämna människorna [...].

Låt oss anta att begreppet KVINNA, i vår kulturella begreppsvärld, inte kan vara neutralt utan alltid, med de Beauvoirs ord, utgör ”det andra”. Låt oss också anta att vi alla är medvetna om att ordet *kvinna* är det omarkerade ordet för ’vuxen person av kvinnokön’, det vill säga det ord vi använder i neutral nyhetsprosa, som i det inledande citatet. Då skulle det vara just det neutrala hos ordet *kvinna* som är det problematiska, och som gör att Lindström tycker det låter ”kliniskt”: det uppstår en krock mellan innehållet i ordet och innehållet i begreppet. Om vi saknar ett begrepp för NEUTRAL KVINNA är det givetvis svårt för oss att – i vårt vardagliga språk – använda ett ord som betyder just ’neutral kvinna’.

Att ordet *kvinna*, som Magnusson (2008) visat, ökat och breddats i användning sedan 1960-talet skulle i så fall tala för att begreppet KVINNA förändrats. Enligt Dahllöf (1999: 18) är det svårt ”att skilja på vad som är ett drag hos språket och vad som handlar om [...] sociala strukturer”, men Sjöström (2001: 23–25) menar att semantiska förändringar alltid speglar kulturella förändringar. Kanske talar den ökade användningen av ordet *kvinna* för att vi i dag, i högre grad än på 1960-talet, tänker på kvinnor som neutrala varelser, sina egna, inte definierade i relation till någon annan.

Litteratur

- Beauvoir, Simone de 1949. Det andra könet. Svensk översättning av Adam Inczedy-Gombos och Åsa Moberg i samarbete med Eva Gothlin 2002. Stockholm: Norstedts.
- Bucher, Anna-Lena & Åsa Holmér 2004. Termer – viktiga, uppmärksammade, förbisedda. I: Unn Helsten m. fl. (red.), *Språkets vård och värden. En festskrift till Catharina Grünbaum*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Dahlöf, Mats 1999. *Språklig betydelse. En introduktion till semantik och pragmatik*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekberg, Lena 2003. Meningen med semantiken. I: Lars-Olof Delsing (red.), *Grammar in focus. Festschrift for Christer Platzack 18 November 2003 = Grammatik i fokus: festschrift till Christer Platzack den 18 november 2003*. Vol. 1. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Geeraerts, Dirk 2010. *Theories of lexical semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, George 1987. *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lindström, Fredrik 2002. *Jordens smartaste ord. Språkliga gåtor och mänskligt tänk*. Stockholm: Bonnier.
- Magnusson, Jenny 2008. *Fokus ålder. Betydelserelationer och betydelseförändringar i användning*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.
- Milles, Karin 2008. *Jämsällt språk. En handbok i att skriva och tala jämsällt*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Rosch, Eleanor H., 1973: Natural Categories. I: *Cognitive Psychology* 4. S. 328–350.
- Rudebeck, Lisa 2006. Ordförklaringar som betydelserepresentationer eller yttranden. *Språk och stil*. NF 16. S. 112–148.
- Saeed, John I. 2003. *Semantics*. 2nd ed. Oxford: Blackwell.
- Sjöström, Sören 2001. *Semantisk förändring. Hur ord får nya betydelser*. Lund: Studentlitteratur.
- SOB: *Svensk ordbok: utgiven av Svenska Akademien* 2009. Stockholm: Norstedts [distributör].
- Vogel, Anna 2011. *Språket, kroppen och tankarna. Introduktion till kognitiv semantik*. Lund: Studentlitteratur.
- Wittgenstein, Ludwig 1953. *Filosofiska undersökningar*. Svensk översättning av Anders Wedberg 1978. Stockholm: Thales.

Corporate apologia: Findus och hästköttet

– ett företags försvarstal

Helen Andersson

Örebro universitet, helen.andersson@oru.se

Inledning

I februari 2013 hamnade företaget Findus mitt i det händelseförlopp som skulle komma att kallas ”hästköttsskandalen”. I början av månaden upptäcker företaget att en av deras produkter innehåller hästkött i stället för nötkött. Ett par veckor senare är 60 matproducenter i 16 länder berörda av händelsen. Samtliga företag har samma köttleverantör – en fabrik i Luxemburg. Så småningom visar det sig att fabriken i Luxemburg har blivit lurad av det företag som levererat köttet till dem. När Findus gör sin upptäckt går företaget ut med ett pressmeddelande. Under den tid som följer haglar kritiken, vreden och skämten över företaget, framförallt i de sociala medierna.

Den här händelsen skulle mycket väl ha kunnat skada Findus anseende. Två veckor efter krisen var Findus varumärke också illa åtgånget, men i slutet av augusti samma år var det starkare än någon gång tidigare.¹ I september 2013 fick företaget dessutom livsmedelsbran-

¹<http://www.saljarnas.com/Saljaren/Arkiv/Artikelarkiv/2014/Nummer-1/Varldens-blickar-vandes-mot-Bjuv/>

schens egna Livsmedelspris för hanteringen av skandalen. I motiveringen lyftes bland annat företagets ansvarsfulla och öppna agerande fram.²

Den här studien syftar till att förstå hur Findus hanterade krisen i de texter som publicerades i företagets Facebook-flöde under de veckor som krisens akutfas varade. Hur konstruerades responsen på händelsen och hur realiserades denna respons grammatiskt i de aktuella texterna?

Förtroendekriser och corporate apology

Hästköttsskandalen kan förstås som en förtroendekris, dvs. en större oförutsägbart händelse som kan skada såväl organisationen som de anställda och dessutom företagets produkter, tjänster, ekonomi och anseende (Palm & Falkheimer 2005:25). Många förtroendekriser har sin grund i en skandal (Palm & Falkheimer 2005:27), dvs. en ”allmän (moralisk) upprördhet över ngn anstötlig el. uppseendeväckande händelse” (Nationalencyklopedin, skandal). När företagen ska förhålla sig till det som hänt eller den kritik som förs fram kan de göra det på flera olika sätt. *Apologia* kan i sin vidaste definition förstås som att svara på kritik riktad mot person genom att använda ett kraftfullt och övertygande försvar (Hearit 2006:4). I dag talar man också om corporate apology, dvs. ett företags eller en organisations försvarstal (Hearit 2006: 13).

Teoretiker har försökt förklara på vilka olika sätt kommunikatörer kan konstruera en krisrespons eller ett försvarstal, vilka strategier som kan tillämpas eller vilka hållningar man kan inta. Den mest tongivande är Benoit (1995) som bl.a. utifrån Wares and Linkugels (1973) apologeti har sammanställt ett antal retoriska försvarsstrategier på budskapsnivå som är vanligt förekommande i krisrespons. I stora drag handlar det om att företaget eller organisationen antingen kan förneka inblandning i händelsen, skylla på någon annan, använda sig av bortförklaringar, försöka minska händelsens anstötlighet, utlova tillrättläggande eller ta på sig skulden och be om ursäkt. Förutom att responsen

2 <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=96&artikel=5637974>

ska utformas på ett sätt som når vissa strategiska mål ska texterna också kommunicera för kriskommunikationen centrala värden såsom tillit, trovärdighet, sanning och öppenhet (Palm & Falkheimer 2005).

Forskningen som rör förtroendekriser är omfattande. Det som vanligtvis står i fokus är hur olika påverkansformer och retoriska strategier används i samband med image-relaterade kriser, se t.ex. Vigsøs & von Stedingk Wigrens (2013) undersökning om Vattenfalls hantering av Forsmarksincidenten. Mer ovanligt är det med andra typer av lingvistiska studier, i synnerhet när det gäller kriskommunikation i sociala medier. Undersökningar som rör grammatik som meningsskapande resurs i kriskommunikation i sociala medier saknas helt.

Material och metod

Mitt material består av 20 texter och fyra olika texttyper: statusuppdateringar, pressmeddelanden, blogginlägg och en nyhetsartikel. Texterna publicerades på Findus Facebook-sida under perioden 130208–130307. Av 20 texter är 19 skrivna av representanter för Findus och en av tidningen Expressen. Tack vare länkfunktionen på Facebook kan kriskommunikatören skapa en apologia som består av texter från olika plattformar (Facebook och webbplatser) där texterna tillsammans syftar till att nå målet – att återskapa förtroendet för varumärket.

Varje text företaget publicerar i flödet kan förstås som en respons på den kritik som riktas mot organisationen. Varje text kan också förstås som en respons på situationen – hur krishanterarna uppfattar situationen, hur de uppfattar hur situationen utvecklar sig och hur de väljer att definiera den. Som Vatz (1973:154) säger: "No situation can have a nature independent of the perception of its interpreter or independent of the rhetoric with which he chooses to characterize it." I den här processen är språkanvändningen central. Människor använder språket för att säga något och det finns också en anledning till att man säger det på det sätt man gör (Thompson 2014:9). Det är genom språkanvändningen som apologian kommer till uttryck: försvarsstrategierna realiseras, ståndpunkterna intas, de kriskommunikativa värdena kommuniceras och situationen, rollerna och relationerna definieras. Via språkliga val

konstruerar företaget sin bild av händelsen och sin roll däri samt vilken relation man vill ha med följaren tillika konsumenten. Språket fungerar därför alltid som ett sätt att skapa struktur i våra erfarenheter av världen (Holmberg & Karlsson 2013:73f.).

I den här undersökningen är jag främst intresserad av att förstå hur grammatik används som en resurs för meningsskapande. Jag har först, med utgångspunkt i de strategier som kan användas för att reparera en förtroendekris, uttolkat vilka ståndpunkter som kommuniceras på budskapsnivå. Därefter har jag studerat hur dessa ståndpunkter realiseras språkligt och grammatiskt i texterna. Jag har valt att arbeta med verktyg från funktionell grammatik där jag har fokuserat på hur deltagarna i de aktuella texterna framställs genom vad de gör (är, upplever och säger), mot vem och på vilket sätt. En sådan analys handlar om att på satsnivå förstå vilka processer (realiserade genom verb och verbgrupper) som används för att representera skeenden, handlingar, händelser och tillstånd; vilka deltagare som presenteras som ansvariga för skeenden; vilka som presenteras som mottagare eller mål av det som händer (Holmberg & Karlsson 2013:73f.). Viktigt för den här studien är också de omständigheter (uttryckta genom adverb, adverbgrupper och prepositionsfraser) som kopplas till skeendena, dvs. vilka bakgrunder som ”kodas in” i texterna som t.ex. sätt, plats och tid (Machin & Mayr 2012:114). Grammatiken blir på så sätt ett system av val som skribenten kan välja bland, beroende på sammanhang och syfte. Språket gör det möjligt att skapa betydelse i det som pågår runt omkring oss och inuti oss, och med hjälp av språket kan vi också dela med oss av våra erfarenheter av verkligheten (Halliday 2014:25).

Findus ståndpunkter och deras grammatiska realisationer

I hela apologian kan man på budskapsnivå urskilja fem övergripande ståndpunkter. Dessa ger uttryck både för de strategiska mål som företaget har med apologian, och för de värden man vill kommunicera. Den första ståndpunkten som kan identifieras är:

Vi är oskyldiga – ansvaret för händelsen ligger i stället hos en av våra leverantörer.

Findus förnekar skuld och pekar i stället ut en leverantör som skyldig. Denna hållning kommuniceras omgående, om än indirekt, i den första uppdateringen, realiserad genom en verbal process: *Leverantören som producerar lasagnen åt oss har **försäkrat** oss om att det inte handlar om någon hälsofara för konsumenterna* (130208). I den första uppdateringen används verbala processer i syfte att reda ut vem som sagt vad och till vem. Findus har *kontaktat* leverantörerna och dessa har *försäkrat* Findus. Ordvalet signalerar en asymmetrisk relation mellan deltagarna där den ena är den som kontaktar och den andre har i uppgift att försäkra. Det här intrycket förstärks när man granskar övriga satser där Findus fungerar som aktör som *kräver* och *ställer krav* på leverantörerna.

Redan i det andra inlägget kan nästa ståndpunkt urskiljas. Nu är syftet att definiera vad det här handlar om för typ av händelse. Detta definitionsarbetet är en central del av det kriskommunikativa arbetet, dvs. att skapa mening i det som sker (Boin m.fl. 2005:69f.):

Händelsen ska förstås som ett brott – där vi, andra aktörer i matbranschen och konsumenterna är offren.

Ståndpunkten realiserar genom relationella identifierande processer där händelsen definieras som något brottsligt eller åtminstone något anstötligt: *Incidenterna med hästkött i lasagne **är** ett bedrägeri som vi på Findus har varit drivande i att avslöja* (130210) och *Fusket från vissa leverantörer **är** en skandal som har drabbat konsumenterna* (130210). De utpekade deltagarna (*incidenterna* och *fusket*) och det värde de tilldelas (*bedrägeri* och *skandal*) återkommer sedan i resterande inlägg men då som mål för en process eller som något som upplevs (fenomen) av en deltagare. Även om rollen i processen blir en annan upprepas benämningarna vilket skapar ett konsekvent och entydigt sätt att definiera händelsen, dvs. som något moraliskt anstötligt.

Även relationella attributiva processer används i Findus initiala definitionsarbete, men då är syftet snarast att karakterisera Findus roll i

skeendena: *Vi på Findus är också lurade* (130210) och *Vi är utsatta för ett bedrägeri* (130215). Valet av attribut (*utsatta* och *lurade*) signalerar att man betraktar sig själv som ett offer. Det här kommer också till uttryck i en sats som ...*har fått en oproportionerligt stor del av skulden* (130210) där Findus fungerar som mottagare. Det strategiska syftet här är däremot att, om inte attackera sina anklagare (Benoit 1995:78), så i alla fall kritisera dem genom att peka på det orättvisa i att Findus har fått ta en sådan stor del av skulden när många fler varit inblandade.

Ståndpunkten modifieras sedan något. Nu används platsomständigheter för att definiera händelsen, denna gång genom att lokalisera processerna i det geografiska rummet. Den nya hållningen som kommer till uttryck genom valen av platsomständigheter är:

Handlingen (brottet) har dessutom begåtts i Europa och av europeiska aktörer – inte i Bjuv och av svenska företag.

Granskar vi användningen av platsomständigheter i inläggen kan man i flödet se en kronologisk rörelse från ett inkluderande europeiskt vi, t.ex. *Bedrägeriskandalen har drabbat 16 länder i Europa inklusive Sverige* (130211) till ett europeiskt dom där Sverige (och Findus) inte längre är part, t.ex. *Sedan Findus startade på 1940-talet har vi arbetat med att förfinna våra kvalitetsrutiner och processer för att erbjuda högsta matsäkerhet. Spelar detta arbete någon roll om det fuskas ute i Europa?* (130227).

Platsomständigheter är också viktiga i konstruktionen av Findus som det goda företaget med lokal förankring: *Jag förstår att många av våra konsumenter blev arga och besvikna när de hörde om fusket. Det blev alla 900 medarbetare här på Findus i Bjuv med* (130227) och *Lasagnen är den enda 1-portionsrätt som vi inte producerar själva i Bjuv* (130208). I det sista exemplet blir platsen dessutom viktig som en garant för kvalitet och säkerhet. Lasagnen identifieras eller pekas ut som den enda rätt som inte tillagas i Bjuv. Det är ett sätt att minska händelsens anstötthet genom att minimera skadans omfattning (Benoit 1995:77).

Likaväl som platsomständigheter används för att framhäva det goda

företaget i Sverige används de också i konstruktionen av aktörerna i övriga Europa som bedrägliga: *det fuskas ute i Europa* (130227). En läsning som förstärks av en rubrik som: *Vad betyder kvalitetsprocesser när leverantörer förfalskar?* (130227), i synnerhet när leverantören benämns som *den franska* (130307) och att lasagnen produceras i *Luxemburg* (130215).

Vid sidan av att förneka den egna skulden, att projicera den på annan part, att försöka minimera omfattningen av skadan och att kritisera kritikerna är företaget nogga med att redan från start kommunicera att man är ett ansvarstagande och handlingskraftigt företag. Det här är texter som domineras av materiella processer och med *Findus/vi* som aktör och agent. I Findus flöde länkade man under den här perioden till en artikel i Expressen (130225). Varför företaget valt den framgår när man granskar den närmare. Artikelnen framställer Findus som aktiv och drivande i avslöjandet av skandalen, och den tydliggör skandalens omfattning när det gäller både antalet inblandade matproducenter och den geografiska utbredningen. Det förra kommer till uttryck i satser med Findus som aktör eller talare: *Findus kämpar* och *Findus kontakter*. Det senare realiseras genom platsomständigheter och bestämmningar som uttrycker nationalitet: *i Bulgarien och Österrike* och *rumänska köttleverantörer*. Artikelnen fungerar på så vis som stöd till vad Findus uttryckt i tidigare texter, nämligen att det här är en händelse (ett bedrägeri) som Findus bidragit till att avslöja och att händelsen omfattar många livsmedelsproducenter i flera olika länder.

Att kommunicera ansvarstagande och handlingskraft är ett uttryck för att minska händelsens anstötthet, dvs. i form av förstärkning (på engelska bolstering). Syftet med strategin är att lyfta fram organisationens positiva egenskaper och handlingar och på så sätt försöka påverka intressenternas bild av densamma (Benoit 1995:77). Valet att länka till Expressens artikel kan ses som ett uttryck för just detta.

I den sista uppdateringen – ett länkat blogginlägg – kommuniceras ansvarstagandet explicit: *Vi tar ansvar för att du som konsument ska kunna känna dig trygg både nu och framöver* (130307). I de första texterna i flödet uttrycks ansvaret på annat sätt. Då betonar man att ansvaret inte gäller händelsen i sig utan situationen i stort och stånd-

punkten som kommuniceras är:

Även om vi inte är ansvariga för det som har hänt så tar vi ansvar för situationen.

Hållningen realiseras grammatiskt främst genom materiella processer – ofta som handlingar – med Findus eller vi som aktör och agent, dvs. den som har ansvaret för processen: *Vi tar vårt ansvar och återkallar produkten* (130208). Användningen av materiella processer för vilka *Findus/vi* själva ansvarar skapar en bild av dynamik och energi vilket i sin tur konnoterar handlingskraft och aktivitet.

Denna hållning realiseras också i narrativa sekvenser. Dessa förekommer främst i blogginläggen som i sin tur publiceras sist i flödet: *Det första vi gjorde var som ni vet att dra tillbaka lasagnen och ta den ur vårt sortiment. Vi avslutade sedan vårt samarbete med den franska leverantör som tillverkade lasagnen. Vi har också genomfört en lång rad analyser av våra produkter i handeln.* (130307). Syftet kan vara dels att rekapitulera händelseförloppet för läsaren, dels att synliggöra eller fastslå Findus agerande i krisen. I berättelsen om vad man gjort spelar också tidsomständigheterna en viktig roll. De placerar processerna i tiden i syfte att signalera handlingskraft (t.ex. *från första början*), kontinuitet i handlandet (t.ex. *löpande*) och aktualitet i handlandet (t.ex. *så sent som idag under förmiddagen*).

Förutom att *först* används som tidsomständighet återkommer ordet också i andra funktioner i satsen men då handlar det framförallt om hur väl man tar detta ansvar, därmed ytterligare ett uttryck för förstärkning som strategi. I dessa fall används ordet *först* som värde: *Findus var först med att agera gentemot leverantören och med att ta ansvar gentemot konsumenterna* (130210), men också som bestämning: *Det är Findus som först av alla agerade och tog ansvar* (130210). Av ordets frekvens och funktion i satserna kan man dra slutsatsen att Findus inte bara vill kommunicera handlingskraft utan också värdet i att vara den som handlade först.

I texterna förekommer även andra grammatiska resurser vars innehållsliga funktion är att uttrycka hur och hur väl man tar ansvar och då

inte bara för den aktuella situationen utan också för konsumenterna och för att händelsen ens uppdagades. Sättsomständigheter används i inläggen för att ge uttryck för i vilken grad ansvaret tas, t.ex. *Vi jobbar nu intensivt* (130208). De uttrycker också med vilka medel ansvaret har tagits, t.ex. *Findus avslöjade bedrägeriskandalen genom våra kvalitetskontroller* (130215). Här återkommer dessutom de tidigare värdena *bedrägeri* och *skandal* men nu som mål för en process, dvs. något som Findus handlingar har påverkat. Ordet *först* kommer tillbaka, den här gången uttryckt i rumsliga termer för att signalera att ansvaret gentemot konsumenterna prioriteras: *Vi måste sätta konsumenternas säkerhet först* (130216). Den här villigheten realiserar också genom valet av det modala verbet *måste*, dvs. Findus förbinder sig att prioritera konsumenternas säkerhet. I texterna används även verbala processer för att uttrycka grad av ansvar, t.ex. *de* (Livsmedelsverket) *säger sig vara mycket nöjda med hur Findus har agerat i den här situationen* (130210). Här låter man en annan talare – en auktoritet – värdera ens handlande.

Värderingen av det egna agerandet realiserar även genom *det är*-konstruktioner. Den här typen av konstruktion förekommer framförallt i pressmeddelandena och i synnerhet i utsagorna där den fungerar som en emfatisk utbrytning. Användningen av den gör det möjligt att presentera det som följer som ny information och därmed som ett sätt att framhäva informationen (Halliday 2014:308). I Findus texter kan åsikter på så sätt presenteras som fakta: *Det är Findus som först av alla agerade och tog ansvar* (130210) eller *Det är vi på Findus som har drivit den här frågan för branschen och för konsumenterna* (130210). Värderingen av det egna agerandet uttrycks också i en av utsagorna där den realiserar genom en relationell attributiv process följt av ett värderande attribut som i sin tur följs av en att-sats: *Jag är mycket stolt över att det var vi på Findus som genom vår kvalitetskontroll avslöjade detta bedrägeri som nu involverar över 60 matproducenter i 16 länder; säger Jari Latvanen, vd för Findus i Norden* (130215). Att-satsen som syntaktisk konstruktion används ofta just för att kunna kommentera andra(s) påståenden (Swales 1990:134f.).

Ansvarsfrågan utvecklas under krisens gång till att handla om framtiden. I och med det förändras också försvarsstrategin. Nu handlar det

om att utlova tillrättaläggande där syftet är att visa att man försöker åtgärda problemet som orsakat händelsen. Den femte och sista ståndpunkten som därmed kan uttolkas i apologian är:

Vi tar ansvar för att det här inte ska hända igen.

Hållningen realiserar grammatiskt främst genom materiella processer och med Findus/vi som aktör och agent: *Från och med den 15 februari DNA-testar vi också allt nötkött som vi använder i vår produktion (130307) och Vi tar ansvar för att du som konsument ska kunna känna dig trygg både nu och framöver (130307).*

Tillit och trovärdighet

Tillit och trovärdighet är centrala dimensioner i kommunikationen mellan ett krishanterande företag och dess intressenter. I Findus texter konstrueras bilden av ett företag som läsaren kan lita på, som inte har något att dölja och som tycker att det är viktigt att läsaren tillika konsumenten hyser förtroende för och litar på företaget. Det här uttrycks på flera olika sätt i inläggen, bl.a. genom ordvalet (t.ex. *transparenta*) och användningen av relationella processer där syftet är att beskriva företagets karaktär: *För oss på Findus är det oacceptabelt att våra konsumenter har utsatts för detta (130215).* Relationella processer används också i syfte att beskriva företagets relation med konsumenterna, t.ex. *Vi kommer att fortsätta att vara 100% transparenta med er i vårt kvalitetsarbete (130215).* Även det är-konstruktioner förekommer, t.ex. *Det är oacceptabelt att en underleverantör fuskar och utsätter Findus konsumenter för detta (130215).* Att man har konsumenternas bästa för ögonen realiserar också i bruket av materiella processer där Findus som aktör inte anser sig kunna *garantera livsmedelssäkerheten* eller *kvaliteten* på produkten (130216).

Användningen av sociala medier och bloggar ökar möjligheten att skapa en personlig ton i mötet med läsarna. I inläggen används ett direkt tilltal, *du*, *ni* eller *många av er*, och attitydmarkörer som *tyvärr* och *gärna*. Konsumenten är någon man *har respekt för* (130208) och före-

taget *förstår att detta kan väcka starka reaktioner hos er alla* (130208). Att visa att man känner empati för de drabbade är ett sätt att skapa trovärdighet under en kris. Andra sätt är att visa på god karaktär: viljan att ta ansvar och att man är att lita på, samt förnuft. I synnerhet på bloggen ges företagets VD utrymme att, som upplevare med hjälp av pronomenen *vi/jag* och mentala processer, reflektera över det som hänt. Här används processerna för att uttrycka kognition (*förstå, misstänka, fundera*), känslor (*känna sig lurad*), perception (*upptäcka*) och önskan (*önska*). Valet av processtyp och deltagare gör det därmed möjligt att personifiera ett annars tämligen opersonligt företag.

Konstruktionen av en apologia

Det här är texter som domineras av materiella processer med företaget som förstadeltagare. Benoit (1995:67) menar att det huvudsakliga syftet med kommunikationen i en förtroendekris är att vidmakthålla företagets goda rykte. Texterna tar följaktligen företagets perspektiv på skeendena och man tilldelar sig en "hjalteroll" – den aktör (och agent) som genom sitt handlande har avslöjat bedrägeriet. Genom att använda materiella processer och Findus eller vi som aktör/agent framställs företaget som handlingskraftigt och ansvarstagande – Findus gör något åt situationen i stället för att bara finna sig i den, uppleva den eller tala om den.

Budskapsstrategiskt valde företaget primärt att förneka skuld och i stället peka ut en leverantör som ansvarig för händelsen. Händelsen definierades sedan som ett brott och brottet placerades därefter utanför Sveriges gränser. Detta för kriskommunikationen så viktiga definitionsarbete uttrycktes främst genom relationella processer, olika värden och attribut samt platsomständigheter. I syfte att minska händelsens anstötthet valde man bl.a. förstärkning som strategi. För att karakterisera företaget och värdera det egna handlandet användes t.ex. verbala och relationella processer, talare som tillskrivs auktoritet, olika värden och attribut, det är-konstruktioner och sättsomständigheter.

Att kriskommunicera via Facebook gav företaget möjlighet att dels publicera egna statusuppdateringar, dels länka till egna och andras texter på andra plattformar i syfte att skapa en apologia som framställde

företaget och företagets handlingar i enlighet med målet för kommunikationen. De språkliga och grammatiska resurser som användes skapade bilden av det ansvarstagande, handlingskraftiga och personliga livsmedelsföretaget i Bjuv och de samtidigt så bedrägliga leverantörerna och matproducenterna ute i Europa.

Litteratur

- Benoit, L. William 1995. Accounts, excuses, and apologies. A theory of image restoration strategies. Albany: State University of New York Press.
- Boin, Arjen, t'Hart, Paul, Stern, Eric & Sundelius, Bengt 2006. The politics of crisis management. Public leadership under pressure. Cambridge etc: Cambridge University Press.
- Halliday, M.A.K. & Matthiessen, Christian M.I.M 2014. Halliday's introduction to Functional grammar. 4th ed. London and New York: Routledge.
- Hearit, Keith Michael 2006. Crisis Management by Apology. Corporate Response to Allegations of Wrongdoing. London and New York: Routledge.
- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin 2013. Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Machin, David & Mayr, Andrea 2012. How to do critical discourse analysis. A multimodal introduction. Los Angeles etc.: Sage.
- Nationalencyklopedin, skandal
<http://www.ne.se/uppslagsverk/ordbok/svensk/skandal> (hämtad 2015-11-03)
- Palm, Lars & Falkheimer, Jesper 2005. Förtroendekriser. Kommunikationsstrategier före, under och efter. KBM:s temaserie 2005:5. Krisberedskapsmyndigheten.
- Swales, John M. 1990. Genre analysis. English in academic and research settings. (Cambridge Applied Linguistics). Cambridge etc: Cambridge University Press.
- Thompson, Geoff 2014. Introducing functional grammar. 3rd ed. London and New York: Routledge.
- Vatz, Richard E. 1973. The myth of the rhetorical situation. *Philosophy and Rhetoric* 6. S. 154–161.
- Vigsø, Orla & von Stedingk Wigren, Maja 2013. Ni kan lita på oss! Vattenfalls kommunikativa hantering av Forsmarksincidenten. I: B. Mral & O. Vigsø (red.), *Krisretorik. Retoriska aspekter på kriskommunikation. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap och Retorikförlaget*. S. 31–46.
- Ware, B.L. & Linkugel, Wil A. 1973. They spoke in defense of themselves: on generic criticism of apology. *Quarterly Journal of Speech* 59:3. S. 273–283.

Koncessiva konstruktioner i förändring

Grammatikalisering möter konstruktionsgrammatik

Peter Andersson

Göteborgs universitet, peter.andersson@gu.se

Inledning

Utvecklingen av grammatiska markörer har beskrivits utifrån flera teoretiska perspektiv (Hopper & Traugott 2003, Roberts & Roussou 2003, Börjars & Vincent 2010). Grammatikalisering brukar definieras som den förändring där betydelseord och konstruktioner utvecklar grammatiska funktioner eller där formord utvecklar nya sådana (Andersson 2007, Hopper & Traugott 2003:15). Grammatikalisering har nyligen tagits upp inom konstruktionsgrammatiken, med argumentet att ett konstruktionsperspektiv kan ge nya insikter om grammatisk förändring såväl empiriska, teoretiska som metodiska (Hilpert 2013, Traugott & Trousdale 2013). I denna artikel behandlas utvecklingen av en koncessiv konstruktion i svenska ur ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv främst som det beskrivs i Traugott & Trousdale (2013). I fokus här står utvecklingen av *fast* från funktionen som gradadverb till inledare i bisatskonstruktioner *fast(än)*. Att ta ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv innebär att det blir missvisande eller för snävt att tala om en övergång från adjektiv/adverb till subjunktion.

Teoriram

Grammatikalisering och konstruktionsgrammatik

Grammatikalisering beskrivs vanligen som en universell, enkelriktad språkförändringsprocess där förändring sker på olika språkliga nivåer; semantisk blekning leder till morfo-syntaktiska och fonologiska förändringar hos enskilda enheter (Andersson 2007:43), medan (diakron) konstruktionsgrammatik beskriver hur abstrakta mönster och relationer dem emellan förändras inom taxonomiska nätverk. Syntaktiska mönster antas i sig bära betydelse och påverka vad som händer med de ingående orden. Termen *konstruktion* finns omnämnd i många definitioner av grammatikalisering, men då främst i generell betydelse för flerordsuttryck eller syntaktisk kontext (jfr Himmelman 2004:31, Hopper & Traugott 2003:1). Inom konstruktionsgrammatiken står begreppet för en teoretisk primitiv, en konventionaliserad förbindelse mellan form och betydelse, med mer eller mindre öppna positioner som fylls av konkreta språkliga enheter. En konstruktion kan vara allt från en tillräckligt frekvent (och därmed konceptuellt lagrad) språklig enhet till mer komplexa flerordsenheter med mer eller mindre genomskinlig betydelse (Goldberg 2006:5).

Ett av de mest citerade exemplen av grammatikalisering är utvecklingen av futurumkonstruktionen [BE GOING TO VP_{GOAL}] i engelskan (jfr svenskans [KOMMA ATT VP]). Den inkluderar verbet *go*, 'gå' samt en position för ett andra målinriktat verb. Över tid har verbet *go* kommit att uttrycka framtid och hela strukturen omtolkas så småningom till [GONNA VP]. Utifrån ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv identifieras förändringen i att *go* kombineras med allt fler verbtyper i olika korpusar över tid. Frekvensen för olika kollokationer är central (Traugott & Trousdale 2013:115ff).

Två begrepp inom konstruktionsgrammatiken är centrala i denna artikel. Det första är GENOMSKINLIGHET (eng. *compositionality*), det vill säga i vilken mån en konstruktion kan förstås utifrån de enskilda delarnas betydelse eller inte. Det andra är MISSMATCH (eng. *MISMATCH*) som en

avgörande mekanism för uppkomsten av nya grammatiska konstruktioner genom att en språkbrukare inte omedelbart lyckas mappa eller tolka aspekter av form och betydelse till en genomskinlig enhet, utan tvingas göra någon form av omtolkning (Francis & Michaelis 2003, Traugott & Trousdale 2013:19). Ytterligare ett begrepp kan nämnas i sammanhanget. SPECIFIKHET¹ har att göra med hur lexikalt specificerad en konstruktion är. Ett konstruktion kan vara fullt specifik som [RÖDA LAKAN] eller mer schematisk som i [I ADJEKTIVASTE LAGET], där själva adjektivet kan vara en egenskap vilken som helst. Ett exempel på en fullt schematisk konstruktion är [VERBA SIG RESULTAT], Lyngfelt & Forsberg (2012:8).

Koncessiva konstruktioner

Koncessiva konstruktioner uttrycker ett satsinnehåll som ett OTILLRÄCKLIGT HINDER eller en OVÄNTAD KONTRAST i relation till ett annat, [FASTÄN P, Q], (se Teleman et.al, 1999, Hilpert 2013). Ett exempel är bisatser med koncessiva subjunktioner, t.ex. *Kakan var väldigt god, fastän/trots att den var lite för söt*, där bisatskonstruktionen [FASTÄN SATS] uttrycker att den lite för söta smaken inte är så påtaglig att den förstör kakan. Forskningen om koncessiva konstruktioner är inte omfattande, i synnerhet inte utifrån ett diakront perspektiv (se dock bl.a. König 1985, 1992, Hilpert 2013). Det finns ett förhållandevis stort antal koncessiva konstruktioner i svenska, från adverbiala uttryck (1) till mer lexikaliserade konstruktioner (2) och bisatser (3–4):

1. [I ALLA FALL/HUR SOM HELST P] Hon var liten, men fick i alla fall gå och handla]
2. [SÅ AP HON ÄR] så liten hon var, fick hon gå att handla
3. [HUR AP ÄN] Hur mycket han än vet (så vet han inte allt)
4. [FASTÄN SATS] Det känns som hemma, fastän jag är utomlands

Mest relevant för denna artikel är bisatskonstruktionen i (3), som här

¹ Alternativt SCHEMACITET (schematicity), ett begrepp som dock främst används för hierarkiska relationer där en specifik konstruktion ses som en instans av en annan mer schematisk konstruktion (Traugott & Trousdale 2013), t.ex. konstruktionen [BÅDE XP OCH YP] som abstraherar över den specifika konstruktionen (*kollektionen släpps*) [BÅDE PÅ NÄTET OCH I UTVALDA BUTIKER], Lyngfelt & Forsberg 2012.

motsvarar generaliserande bisatser. Närmare bestämt argumenterar jag för att den koncessiva konstruktionen [FAST(ÄN) SATS], och troligen andra koncessiva bisatskonstruktioner i modern svenska, har utvecklats ur generaliserande bisatser (3).

Metod och material

Det primära materialet för studien i denna artikel består av Fornsvenska textbanken, en korrekturläst korpus över både fornsvenska (1225–1526) och nysvenska (1526–1732).² Den fornsvenska samlingen är utökad inom ramen för språkbankens infrastruktur med medeltida diplom. Korpusen uppgår till drygt 6 miljoner token. Alla sökningar gjordes med hjälp av gränssnittet KORP i Språkbanken vid Göteborgs universitet (Borin et al. 2012). Gränssnittet möjliggör sökningar på *fast(än)* i olika positioner och konstruktioner vilket gör den manuella analysen mer effektiv. Ett exempel är sökningar som [FAST + UPP TILL FYRA VALFRIA ORD + ÄN].

I ett första steg excerperades alla varianter av lemmat *fast(än)*. Varianter med och utan partikeln *än*: *fast*, *fast än* och *fastän* identifierades. Samtliga belägg analyserades manuellt och delades in i tre olika grupper utifrån syntaktisk funktion och trolig betydelse. Jag kommer inte att presentera någon detaljerad betydelseanalys här utan fokuserar de relevanta distinktionerna för mitt huvudsakliga syfte, att analysera kritiska kontexter (eller snarare olika konstruktioner) i utvecklingen av *fast(än)*. Den övergripande indelningen i tre grupper bygger på följande grundläggande indelning: (1) *fast* fungerar som sättsadverbial i en VP-konstruktion i betydelserna 'stadig(t)', 'kraftigt', eller mer sällsynt 'snabbt'; (2) *fast* fungerar som gradadverbial i betydelsen 'mycket' [FAST AP]; (3) *fast* fungerar som interrogativt gradadverbial i generaliserande bisatser eller som koncessiv markör i konstruktioner med andra typer av bisatsinledare och partikeln *än* [SUB FAST NP ÄN].³

2 Korpusen *Fornsvenska textbanken* är sammanställd och korrekturläst i Lund av Lars-Olof Delsing med kollegor.

3 I denna senare grupp ingår även konstruktioner där *fast(än)* kan betraktas som subjunktion [FASTÄN SATS]

Jag inkluderar även den gedigna samlingen av språkexempel i Svenska Akademiens Ordbok (SAOB). SAOB innehåller ett omfattande antal belägg från den äldre nysvenska perioden (c1526–1732) som visade sig extra intressant i relation till centrala kontexter i utvecklingen. Frekvens av besläktade koncessiva konstruktioner som är relevanta för argumentationen i sammanhanget, t.ex. [E HURU AP] och [ÄNSKÖNT] kan inte redogöras för här, se vidare Andersson (2014).

Resultat

Det totala antalet belägg av [FAST(ÄN)] i korpusen uppgår till 1098. Med hänsyn till korpusarnas storlek, blir konstruktionen betydligt mer frekvent under den äldre nysvenska perioden.

Tabell 1 ger en översikt över resultatet.

Tabell 1. Belägg av *fast(än)* i materialet

Funktion	Fornsvenska (1220–1526)	Nysvenska (1526– 1732)	
Sättsadverbial	616	195	
Gradadverb	8	66	
(komplex) subjunktion	0	213	
Totalt:	624	474	1098

Majoriteten av beläggen i fornsvenska utgörs av sättsadverbial i betydelserna ‘stadig(t)’ och ‘stark(t)’. Många av dessa kan härledas till en lexikaliserad konstruktion i lagspråket där *fast* tillsammans med *fult* ’fullt’ förstärker ett lagbuds giltighet. Betydelsen ‘stadig(t)’ är i allra högsta grad levande också i modern svenska, (se 1):

(1) Æftær þem skælom nu ær þa hallde kirkia þæt **fast** oc fult som
hon fangit haffwæ
’av de skäl som här framförts, behåller kyrkan det, som den
erövrat, helt och fullt’

(Y. Västmannalagen 1300-tal)

Ett annat typiskt exempel är (2) där *fast* snarast uttrycker en aktion som 'kraftig', 'häftig'. I några fall verkar dessa exempel motsvara en betydelse av hastighet i likhet med den identiska formen i engelskas *fast*, (se också Söderwall 1884–1953).

- (2) huwdh vp och nidhir ok fiol nidhir a gulwit ok slo huwdhit
widhir wäggina swa **fast** at blodhorin gik vt ok giordhe sik stort saran
'huvudet var upp och ned och föll ned i golvet mot väggen så kraftigt
(hastigt) att blodet forsade ut, och orsakade honom stor skada'
(Järteckensboken 1385)

Den intressanta utvecklingen mot konstruktioner med koncessiv betydelse tar sin början i användningen av *fast* som sekundärt adverbial, uttryckande grad 'mycket' i olika typer av AP-konstruktioner, [FAST AP] (se ex. 3). Denna konstruktionstyp återfinns i fornsvenska men då endast under den yngre fornsvenska perioden, t.ex. i riddarromanen om Didrik av Bern 'Sigjord war *fast* trötter', 'Sigjord var mycket trött'. Under 1500-talet ökar denna användning stadigt (se tabell ovan), som i följande utdrag ur Peder Swarts krönika:

- (3) Ty wore **fast** bätter och önskandes, att Swenske wille sättia sijn
macht till hoopa, och göre endrechteligen thenne Danske Tyranner
motstond
'Det vore mycket bättre och önskvärt, om svenskarna samlar sina
styrkor och gör hårt motstånd mot de danska tyrannerna'
(Swart 1560)

Utvecklingen kan ses som början på någon nytt, där *fast* i traditionell mening fungerar i en mer "blekt" eller grammatisk betydelse som gradadverbial i adjektiv- och adverbfraser. Jag har identifierat några exempel där *fast* i denna funktion står i adversativa eller koncessiva bisatser (se Andersson 2014:152). Det kan ha banat väg för de konstruktioner där *fast* självt framstår som huvudsaklig betydelsebärare i generaliserande bisatskonstruktioner. Låt oss övergå till dem.

Generaliserande gradbisatser [SUB AP NP ÄN]:

Med början på 1500-talet, särskilt i avsnitt ur Gustav Vasas brevväxling och i krönikorna om densamme (främst Peder Swart) börjar *fast* uppträda i bisatser tillsammans med andra inledare och partikeln *än*. Jag har valt att kalla dessa generaliserande gradbisatser, då de motsvarar den moderna användningen av underordnade satser som Telemann et al (1999) kallar generaliserande, [HUR ADV NP ÄN], *hur han än försökte*, här med gradadverb *hur mycket än*. En annan term för denna konstruktionstyp är det Haspelmath & König (1998) kallar UNIVERSAL CONCESSIVE CONDITIONAL. Konstruktionen uttrycker ett satsinnehåll med ett obestämt antal referenter eller en obestämd mängd som ett otillräckligt hinder i relation till ett annat. Parafrasen 'hur mycket än' är vanlig i SAOB för *fast* i dessa konstruktioner. I följande exempel, alla funna i SAOB, återfinns *fast* tillsammans med andra inledare som *om*, *hur* och *var* samt partiklar som *så* och *än* (4–6). Det finns ett tjugotal belägg i SAOB för denna konstruktionstyp (se SAOB, FASTADV3).

(4) **Hwar en fast szå** skedde, ath saken wore alsamens platt
öffwer taledt, Man skulle icke tagedt szå lettelige wijd siig
'hur mycket än/även om saken var överenskommen, så skulle de inte
ha tagit så lätt vid sig'

(SAOB: Riksreg.1536)

(5) Wij (skola) synden vnfly, **så fast än** hon lustigh, lijffligh och
sött kan synes wara.
'vi skall hålla oss undan för synden, hur mycket än/även om den
kan synas så härlig och livlig'(dvs. hur härlig den än kan upplevas)

(SAOB: Gothus, 1590)

(6) Item om formodeligit våre, ath the smålenninger ther egenom better eller fromere blifve motte efter väll merkendes är, **um** Kon:ge Ma:t på thenne tid **än fast** ville gifve the Smålenninger något effter ‘hur mycket än/även om Kungen den här gången skulle ge vika för smålänningarna, är det tveksamt om de skulle bättra sig och bli mer fogliga’

(SAOB: Riksdagsakt, 1543)

Samtliga dessa exempel kan parafraseras med ‘hur mycket än’ där *fast* som enskild enhet kan sägas fungera som ett gradadverb, ‘mycket’. Den varierande ledföljden bidrar till att konstruktionerna i (4–6) knappast kan ses som helt genomskinliga. De består vanligen av tre led eller positioner (slots) som kan fyllas av olika språkliga enheter, vilka är svåra att specificera till funktion och betydelse.

Konstruktionen som helhet kommer att uttrycka en koncessiv betydelse, t.ex. (6) ‘även om’ (även om p = *Gustav Vasa skulle ge vika för smålänningarna*, så q = är det tveksamt om de skulle bli mer fogliga), snarare än generaliserande och obestämd grad. König (1985, 1992) tar upp tänkbara källor till koncessiva konstruktioner i världens språk och nämner bland annat kvantitativa pronomen, gradadverb, fokuspartiklar samt temporala och konditionala subjunktioner. Jag menar att det råder en icke-matchande relation, mismatch, mellan form och betydelse i de aktuella konstruktionerna ovan. De enskilda delarnas betydelse är inte fullt förutsägbart i relation till konstruktionen som helhet. En varierande ledföljd är förväntat i början av en förändringsprocess och måste anses bidra till mismatchen.

Koncessiva konditionalsatser

I vad vi kan kalla övergångskontexter (*isolating contexts* hos Diewald 2002), framträder den koncessiva betydelsen mer tydligt. Slot 1 ovan förloras. Gradbetydelsen hos *fast*, 'mycket' och den generaliserande betydelsen hos hela konstruktionen träder mer i bakgrunden. Konstruktionens semantik tvingar delarna att foga sig för att "klara upp" miss-matchen, något som ibland kallas COERCION eller OVERRIDE i litteraturen (Francis & Michaelis 2003). När *fast(än)* etablerar sig i initial position och tolkas som en subjunktion inkluderas en ny konstruktion i vår mentala grammatik.

(7) Aff slike försmädelser och sarcasmjs bleff thenne Götstaff
Ericson öffuermottos betagen aff ängxlan och grämmelse, så att
honom hwarken maatt eller drick kunde wähl smake, **fast han än**
hade bliffuit bätter spiisadt än ther skedde, hans sömpn war honom
icke håller roligh heller sööt
'av denna vanära och sarkasm blev denna Gustav Ericsson så bekym-
rad och irriterad att varken mat eller dryck smakade honom, även om
han hade blivit bättre utspisad än han blev, hans sömn var inte heller
lugn eller skön'

(Swart 1560)

Exempel (7) är särskilt intressant som första belägg i materialet där *fast* återfinns på subjunktionspositionen utan stöd av andra inledare som *var*, *om* och *så*. Partikeln *än* återfinns efter den efterföljande nominalfrasen *han*. Det är inte helt uteslutet att tänka sig en generaliserande betydelse och tillika gradbetydelse hos *fast* i sig men den konditionala satsfogningen tvingar snarast hela bisatskonstruktionen [FAST NP ÄN VP] att tolkas i en koncessiv betydelse 'även om han hade blivit bättre utspisad. Exempel (8) är ytterligare ett centralt exempel ur Peder Swart.

(8) presterne wille ingelunde läsadth för them, och **fast** the hade thet läsidt, hade almogen naplige stält ther någon tro till
 ‘prästerne ville inte läsa det (brevet) för dem (allmogen), och även
 om de hade läst det, hade allmogen knappast trott på det’

(Swart 1560)

I exemplet fungerar *fast* i en bisatskonstruktion utan partikeln *än*. Den adversativa betydelsen förstärks istället av adverbet *naplika* ’knappast’. Notera att det tycks krävas en konditional, hypotetisk kontext för denna konstruktion, dvs. satser där [FAST(ÄN) SATS] har hävdad fakticitet (*fast-än jag är här, så går du*) tycks inte existera i källorna på 1500-talet. Vi kan utan problem parafrasera *fast* med ”om” i exempel (8). Yttrandet att allmogen inte skulle lyssna till prästerna och ta till sig det heliga budskapet kan dock anses som en oväntad kontrast (det vore snarast väntat att de lyssnar på prästerna). Det stärker en koncessiv tolkning av bisatsen. Missmatchen kan betraktas som uppklarad. Ytterligare 2 exempel av denna typ återfinns i korpusen före 1700-talet (Horn och Spengel).

Koncessiv hävdad bisats

Under senare delen av 1600-talet börjar vi se exempel där *fast* tillsammans med *än* uttrycker en hävdad koncessiv betydelse, dvs. där bisatsen uttrycker en faktiskt, hävdad kontrast [FASTÄN SATS]. Det första exemplet i korpusen där *fast* och *än* sammansmält till en enhet kommer från Columbus Mål-roo eller Roo-mål. Det är kanske inte någon tillfällighet då Columbus intresserade sig för språkliga frågor och kan ha varit en föregångare i detta fall. Ytterligare ett exempel av *fastän* finns i Columbus text. I de flesta andra exempel fram till den yngre nysvenska periodens inledning (1732) står *fast* och *än* åtskilda åt, dock utan led emellan. I (9) ser vi ett av beläggen från Columbus och i (10) ett belägg från Ruinius Prosastycken 1710.

(9) När han kom til floden där lät han sitt folk wada öfwer, **fastän** däd stoog up öfwer axlarna på däm, gåendes sielf för-åt.

(Columbus 1675)

(10) Imedlertid och **fast än** Peppa icke war ännu mer än 14. åhr gammal/måste likwäl alla de som henne sågo med förundran tala om hennes fågring

(Runius 1710)

Övriga exempel med en tydlig koncessiv betydelse hos [FASTÄN SATS] under yngre nysvensk tid, återfinns nästan uteslutande i Dalins ”Argus” 1732. Betydelsen måste då anses vara konventionaliserad.

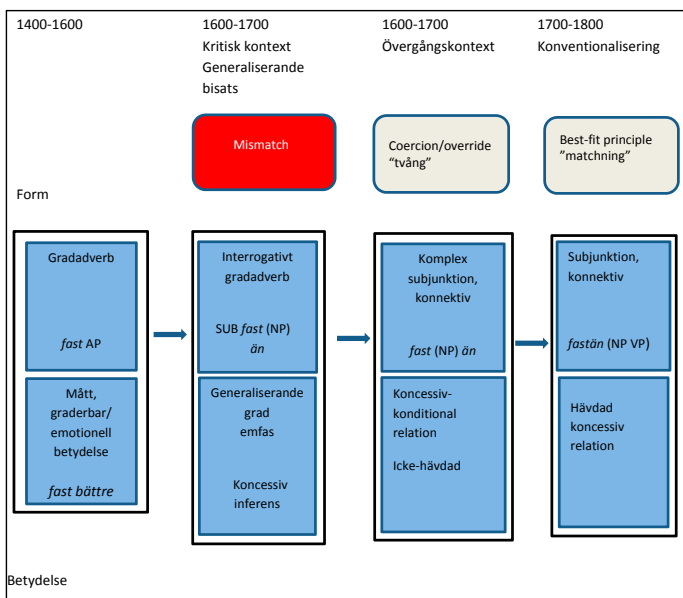
Diskussion

Denna artikel har visat att mötet mellan grammatikalisering och konstruktionsgrammatik kan ge ökad förståelse för vad som händer vid uppkomsten av nya grammatiska konstruktioner. Variationen och den gradvisa utvecklingen av [FAST(ÄN) SATS] bör betraktas som resultatet av små stegvisa förändringar inom en konstruktion. I stadiet av kritiska kontexter (se Diewald 2002), här generaliserande gradbisatser, uppstår en mismatch mellan aspekter av form och betydelse, där hela konstruktionens egenskaper till slut tvingar fram en alternativ koncessiv tolkning med *fast(än)* som huvudsaklig betydelsebärare. Ett komplext samspel tycks råda mellan de enskilda ordens betydelse och konstruktionen som helhet. Jag menar att konstruktionens olika positioner s.k. slots attraherar olika typer av markörer i stadiet av kritiska kontexter för att sedan uppvisa allt mer stabilitet på vägen mot konventionalisering. När *fast* etablerar sig initialt tillsammans med partikeln *än* har vi att göra med en ny koncessiv konstruktion som lagras som en del av grammatiken. Konstruktionen är resultatet av en talares omtolkning eller nytolkning (Traugott & Trousdale 2013:19f) och bakomliggande orsaker kan vara det som Traugott & Trousdale (2013) kallar analogiskt tänkande och (omedveten) matchning. En lyssnare försöker tolka ett icke helt genomskeinligt språkligt mönster genom att matcha det med liknande, mer abstrakta mönster i språket. De väljer det mönster som ligger närmast till hands genom en form av matchning. Intressant att notera är att andra koncessiva markörer som *ehuru* och tycks ha utvecklats från i liknande konstruktioner under fornsvensk tid.

(11) [...] ok älskelikhet än ey älskadhis han aff hñenne, **ä huru** mykit han älskadhe hona
 ‘[...]och kärlek men hon älskade honom inte, hur mycket han än älskade henne’

(Järteckensboken 1385)

Konstruktionen i (11) är förhållandevis frekvent under yngre fornsvensk tid och inkluderar olika adjektiv på tredje plats [Ä HURU AP]. En sådan delvis schematisk konstruktion kan ha fungerat som mönster för de kritiska konstruktionerna PN_{WH}/ADV FAST NP ÄN i nysvenskan. Jag har i andra sammanhang diskuterat motiv till grammatikalisering i relation till hur vi språkbrukare konceptualiserar språkliga yttranden enligt mentala föreställningsscheman (Andersson, 2009), något som är helt förenligt med ovanstående analys. Utvecklingen av [FASTÄN SATS] kan sammanfattas i följande figur:

Det är naturligtvis svårt att befästa kronologin i utvecklingen på basis av de källor som finns, men den stöds ändå av de exempel jag presenterat ovan. Att de flesta ”kritiska belägg” återfinns i skrifter av Gustav Vasa eller krönikor om hans person (främst Peder Swart) är förstås också intressant. Det behöver visserligen inte innebära särskilt mycket mer än att de utgör en stor del av de centrala källorna på 1500-talet. Hur som helst, det faktum att Vasa har setts som en expressiv och skicklig retoriker lockar till paralleller med Haspelmaths (1999) tankar om extravagans som extern motivering till grammatisk förändring, i syfte att erhålla social prestige. Att använda *fast* i nya och icke fullt förväntade konstruktioner kan ha främjat den omtolkning jag diskuterat ovan. Det krävs naturligtvis betydligt fler studier för att utvärdera vilken roll konstruktionsgrammatiska idéer kan spela vid grammatisk förändring.

Litteratur

- Andersson, P. 2014. The fast case. Constructionalization of a Swedish concessive. *Nordic Journal of Linguistics*, 37(2), s. 141-167.
- Andersson, P. 2009. Force dynamics in the history of Swedish modals. In Jordan Zlatev, Mats Andren, Marlene Johansson Falck & Carita Lundmark (eds.), *Studies in Language and Cognition*, 487–504. Cambridge: Cambridge Scholars.
- Andersson, P. 2007. *Modalitet och förändring. En studie av må och kunna i fornsvenska*. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 10. Göteborg:institutionen för svenska språket.
- Börjars, K. & N. Vincent. 2010. Grammaticalization and models of language. In Trousdale & Traugott (eds.) 2010. *Gradience, Gradualness, and Grammaticalization*. Amsterdam & Philadelphia, PA: John Benjamins.279–299.
- Diewald, G. 2002. A Model for Relevant Types of Contexts in Grammaticalization. In Gabriele Diewald and Ilse Wischer (eds.), *New Reflections on Grammaticalization. International Symposium, Potsdam, 17–19 June, 1999*, 3–120. Amsterdam: John Benjamins.
- Francis, E. J. & L.A. Michaelis (eds.). 2003. *Mismatch: Form-Function Incongruity and the Architecture of Grammar*. Stanford: CSLI Publications.
- Goldberg, A. E. 2006. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, M. & E. König. 1998. Concessive conditionals in the languages of Europe.” In: van der Auwera, Johan (ed.) *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlin: Mouton de Gruyter, 563-640.
- Haspelmath, M. 1999. Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics* 37.6, s.

1043–1068.

- Hilpert, M. 2013. *Constructional change in English. Studies in Allomorphy, Word Formation and Syntax* Cambridge: Cambridge University Press.
- Himmelmann, N.P. 2004. Lexicalization and grammaticization. Opposite or orthogonal? In: W. Bisang, N.P. Himmelmann & B. Wiemer (eds.) *What makes grammaticalization. A look from its components and its fringes*. Berlin: Mouton de Gruyter, 21-42.
- Hopper, P.J. & E.C. Traugott. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- König, E. 1985. On the history of concessive conditionals in English: Diachronic and Synchronic Evidence”, *Lingua* 66.1-19.
- König, E. 1992. From discourse to syntax: *The case of concessive conditionals*, in R. Tracy (ed.), *Who climbs the grammar tree*. Tübingen: Niemeyer, (1992).
- Lyngfelt, B. & M. Forsberg. 2012. *Ett svenskt konstruktikon. Utgångspunkter och preliminära ramar*. Forskningsrapporter från institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet: Institutionen för svenska språket.
- Roberts, I. & A. Roussou. 2003. *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*. Lund 1897–
- Traugott, E.C. & G. Trousdale. 2013. *Constructionalization and constructional change*. Oxford: Oxford University Press.
- Teleman U., S. Hellberg & E. Andersson. 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Nordsteds Ordbok.

En tveksam imperfektivmarkör

Aspekt hos pseudosamordningar med positionsverb

Kristian Blensenius
Göteborgs universitet, Inst. för svenska språket,
kristian.blensenius@gu.se

Inledning

Pseudosamordningar med något av positionsverben *sitta*, *stå* och *ligga* som första samordningsled (V1) exemplifieras ofta på nedanstående vis:

- (1) Hon {sitter/står/ligger} och väntar.

Det brukar antas att samordningar av den typ som illustreras i (1), hädanefter även helt enkelt benämnda *pseudosamordningar*, har en aspektuell funktion: att uttrycka progressivitet (t.ex. Johansson 1987:37, Kvist Darnell 2008:2). Detta illustreras med att de t.ex. kan skrivas om med en progressiv konstruktion som *hålla på att* (2) eller översättas med engelsk progressiv *be + V-ing* (3).

- (2) Hon håller på att vänta.
(3) She is waiting.

I likhet med *hålla på* och det engelska aspektuella hjälp verbet *be*, tycks positionsverbet vara grammatikaliserat. Ett tecken på grammatikalisering är att det lexikala innehållet är tunt: det centrala innehållet i satsen *Hon sitter och väntar* synes t.ex. ligga i *väntar*, dvs. i det andra samordningsledet (V2), snarare än i *sitter*. Ett annat tecken är att positionsverbet inte bara verkar ha förlorat en del av sitt lexikala innehåll; det verkar, som sagt, ha antagit en grammatisk funktion som (del av en) aspektmarkör.

Det finns emellertid ett antal faktorer som talar emot att pseudosamordningar uttrycker progressivitet. De är t.ex. optionella (t.ex. Dahl 1985:23), dvs. det är t.ex. lika grammatiskt att formulera exempelmeningen i (1) ovan med enkelt preteritum: *Hon väntar* (även om det, i isolerade meningar, med enkel tempusform finns möjlighet att läsa in generell betydelse, t.ex. 'hon är en sådan som väntar'). Därtill synes betydelseskillnaden mellan enkelt verb och pseudosamordning vara marginell, vilket vi återkommer till. Vidare är det i flera fall möjligt att identifiera en annan funktion hos pseudosamordningar som verkar över-skugga progressivitet, nämligen platsangivelse. Vi återkommer även till detta.

Syfte

Syftet med denna artikel är att visa att pseudosamordningar med *sitta*, *stå* och *ligga* som V1 inte har som primär semantisk funktion att markera aspekt, utan snarare fungerar som markörer av plats. Detta visas bl.a. genom att pseudosamordningar testas mot etablerade aspekttester och jämförs med några andra progressiva konstruktioner.

Något om aspektuell betydelse

Jag delar in aspektuell betydelse i två komponenter: den ena kan vi kalla aktionsart (motsvarar i stora delar bl.a. lexikal aspekt och *situation type*, Smith 1997) och den andra benämns kort och gott aspekt (motsvarar i stora delar bl.a. grammatisk aspekt och *viewpoint*, Smith 1997).

Aktionsarten, den komponent som beskriver olika typer av aktioner

så som de kommer till uttryck i språket, baseras på Vendlers (1957) indelning av verb (här även verbfraser) i de fyra typerna tillstånd (mot-svarande *states*), oavgränsade processer (*activities*), avgränsade processer (*accomplishments*) och punkthändelser (*achievements*). Punkthändelserna delas i sin tur ofta upp i resultativa (*achievements*) och icke-resultativa, eller semelfaktiver (*semelfactives*), något som inte görs av Vendler men väl av bl.a. Smith 1997. De svenska termerna har lånats av Christensen 1995 och Teleman m.fl. 1999 (SAG).

Aktionsarterna delas normalt upp genom en analys baserad på tre semantiska särdrag: dynamiskhet (om aktionen består av två eller flera delmoment, förk. DY), durativitet (om aktionen har en relevant utsträckning i tid, förk. DU) och telicitet (om aktionen har en inherent gräns, förk. TE). Aktionsarterna exemplifieras i meningar nedan:

Tillstånd	<i>Hon bodde i Lund</i>	DU
Oavgränsad process	<i>Han sprang omkring</i>	DY,DU
Avgränsad process	<i>Jag tömde brunnen</i>	DY,DU,TE
Punkthändelse (resultativ)	<i>Bomben exploderade</i>	DY,TE
Punkthändelse (icke-resultativ)	<i>Vi knackade på dörren</i>	DY

Aspekten, den komponent som fokuserar delar av aktioner, är på en övergripande nivå typiskt binär: den är antingen perfektiv eller imperfektiv. Den perfektiva aspekten betecknar att aktionen är avslutad vid en viss tid: *Jag tömde brunnen i går* är t.ex. normalt perfektiv, dvs. den betecknar att brunnen vid talögonblicket är (helt) tömd.

Vi går inte närmare in på den perfektiva aspekten, utan riktar in oss på den imperfektiva, som ju är ämnet för artikeln. Den imperfektiva aspekten fokuserar aktionen på ett sätt som exkluderar dess gränser (ändpunkter), dvs. den betecknar att aktionen är oavslutad vid en viss tid. Vi kan utgå från exemplet *Jag höll på att tömma brunnen när Eli kom på besök*, som betecknar en imperfektiv aktion (jag höll på att tömma brunnen) som pågår vid tiden för en annan aktion (när Eli kom på besök). Imperfektiviteten kan analyseras på följande sätt i enlighet med Smiths (1997) tvåkomponentsmodell. "I" står för initialgräns och "F" står för finalgräns:

I F	(Avgränsad process)	<i>tömma brunnen</i>
...	(Imperfektiv)	<i>hålla på att</i>
I .. ///.. F	(Komposition)	<i>Jag höll på att tömma brunnen</i>

I detta fall utgår vi från en avgränsad process som består av två gränser: en initialgräns följd av ett antal delmoment, representerade av punkterna, och en finalgräns där, som i detta fall, brunnen är (helt) tömd. Ett sätt att göra aktionen imperfektiv är att använda konstruktionen *hålla på att*.

Utifrån Comrie (1976:25) kan vi urskilja olika typer av imperfektivitet. Comrie skiljer t.ex. habituella aktioner från övriga imperfektiva: de habituella aktionerna är imperfektiva i att de beskriver bl.a. vanemässiga aktioner som, i tillämpliga fall, itereras (upprepas) i princip ett obegränsat antal gånger, t.ex. *Jag tömde brunnen en gång i månaden*. En annan typ av imperfektivitet är den här aktuella progressiva, som enbart brukar kombineras med dynamiska aktioner (alltså normalt inte med aktionsarten tillstånd).

Den progressiva aspekten

Den progressiva aspekten betyder delvis vad det låter som: 'pågående aktion'. Men inte enbart; i likhet med imperfektiv aspekt generellt, karakteriseras progressiv aspekt också ofta av att exkludera aktionsgränser, dvs. som en markör av oavslutad aktion (t.ex. Hatcher 1951, Moens 1987, Pustet et al. 2006).

Låt oss börja med betydelsen 'pågående aktion'. Denna testas i den engelskspråkiga litteraturen med följande typer av satser.

- (4) Bill {left/was leaving} when the phone rang.
- (5) Right now, Mary {walks/is walking} to school.

I (4) uttrycker matrissatsen en aktion och bisatsen en annan. Med en enkel dåtidsform, *left*, anges att Bill gick strax efter att telefonen ringde. Med en progressiv form, *was leaving*, anges istället att aktionen 'Bill

gick' var *pågående* när telefonen ringde: gåendet överlappar ringandet. Exemplet i (5) är på samma tema, men här är tiden en annan, nämligen talögonblicket, eftersom verbet är presensböjt. Den enkla dåtidsformen anger här habitualitet, att Mary *brukar* gå till skolan, och *right now* får då snarast tolkas som 'nu för tiden'. Med progressiv form anges i första hand att Marys gående är *pågående* vid talögonblicket.

Vi övergår nu till betydelsen 'oavslutad aktion', som är beroende av aktionsarten och som kan testas genom jämförelse med enkel verbform i engelskan (i svenskan är det lite svårare, varför jag väljer engelska exempel); jfr t.ex. Dowty (1979:133). Jämför den oavgränsade processen i (6) med den avgränsade processen i (7).

(6) Mary was laughing.

(7) Mary was walking to school.

En central skillnad mellan (6) och (7) är att endast (6) medför (eng. *entails*) tolkningen med enkel dåtidsform 'Mary laughed', eftersom predikatet *laugh* är homogent: har du varit mitt uppe i en 'laugh'-aktion, har du också utfört aktionen 'laugh'. Exemplet i (7) medför däremot inte tolkningen 'Mary walked to school' (vilket inte är lika självklart på svenska); här används den progressiva formen för att ge uttryck för att aktionens slutgräns (det att Mary kommit fram till skolan) inte har nåtts vid en viss tid i det förflutna.

Pseudosamordningars progressivitet

Pseudosamordningar med *sitta*, *stå* och *ligga* som V1 omtalas som sagt standardmässigt som progressiva konstruktioner, eller som konstruktioner som motsvarar progressiva konstruktioner i t.ex. engelska (t.ex. Ekberg 1983, Johansson 1987, Bertinetto et al. 2000, Ebert 2000, Henriksson 2006, Wiklund 2007, Holmes & Hinchliffe 2008:125, Hesse 2009, Hilpert & Koops 2009, Viberg 2013). Även i andra språk är samordningstypen ofta klassad som progressiv (för att ge några närliggande exempel: Tonne 2001 för norska, Bjerre & Bjerre 2007 för danska och

Heycock & Petersen 2012 för färöiska). Som nämnts tidigare, är positionsverbets blekta lexikala betydelse en bidragande orsak till detta, eftersom den gör att positions verbet får en närmast hjälpverbsliknande betydelse, och samordningen får därmed funktionellt hypotaktiska drag. Detta visar sig även i prosodi och syntax: positions verbet är, likt hjälpverb, obetonat i konstruktionen, och det går inte att byta plats på V1 och V2 utan semantisk förändring (t.ex. *Jag stod och rökte* – *Jag rökte och stod*). Fler syntaktiska tester finns i bl.a. SAG (4:903).

Betydelsen 'pågående'

Det kan konstateras att pseudosamordningar kan ange pågående betydelse, både i förhållande till en viss tid i det förflutna och till talögonblick i nuet. I såväl (8) som (9) är telefonpratet 'i gång'.

(8) Han satt och pratade i telefon när hon ringde på dörren.

(9) Han sitter och pratar i telefon just nu.

Att märka är att den enkla verbformen gör ungefär samma semantiska jobb. Exempel (10) och (11) är aspektuellt synonyma med (8) *respektive* (9):

(10) Han pratade i telefon när hon ringde på dörren.

(11) Han pratar i telefon just nu.

En orsak till att även (10) och (11) kan uttrycka progressivitet är att det andra samordningsledet V2, *prata i telefon*, är en oavgränsad process, dvs. ateliskt (och alltså saknar inherent finalgräns, i likhet med semelfaktiver). Notera att *prata:s* initialgräns också är rätt vag (i likhet med *sitta:s*, *stå:s* och *ligga:s*), vilket underlättar progressiv tolkning. Jfr t.ex. med det ateliska *skrika* i *Han skrek när hon ringde på dörren*, där den tydligare initialgränsen och kontexten kan ge 'skrika till'-betydelse.

Betydelsen 'icke-perfektiv'

En annan betydelse som en progressiv markör har är att undertrycka en aktions övergång, eller "kulmen" (Moens 1987). Ofta, men inte alltid, är övergången detsamma som aktionens finalgräns, vilket kan illustreras av den progressiva *hålla på att*-konstruktionen kombinerad med en avgränsad process i (12). Ett annat exempel på icke-perfektiv betydelse är *hålla på att* kombinerad med (resultativ) punkthändelse, som i (13). I båda fallen är tolkningen snarast att den aktion som anges med bestämmningen till *hålla på att* inte når sin kulmen, vilket anges explicit av de förnekande *men*-satserna.

(12) Hon höll på att skriva färdigt uppsatsen. Men då gick datorn sönder, så hon skrev aldrig klart den.

(13) Hon höll på att somna, men somnade som tur var inte.

Om pseudosamordningen är en imperfektivmarkör i likhet med *hålla på att*, borde vi i tillämpliga fall kunna byta ut *hålla på att* mot pseudosamordning utan några större aspektuella förändringar: även pseudosamordningen, om den är en aspektuell markör, bör kunna förändra det aspektuella innehållet. Men icke:

(14) Hon satt och skrev färdigt uppsatsen. ??Men då gick datorn sönder, så hon skrev aldrig klart den.

(15) ??Hon {satt/stod/låg} och somnade, men somnade som tur var inte.

Som synes är pseudosamordningen tveksamt användbar som imperfektivmarkör. Så hur ska man då förklara att ett mening med avgränsad process och pseudosamordning som *sitta och läsa boken Krig och fred* i *Jag satt och läste boken Krig och fred när skatan flög förbi* fungerar med imperfektiv tolkning?¹ Det centrala verkar vara att även svenskans enkla verbform (till skillnad från bl.a. engelskans) i många fall har

¹ Tack till den anonyma granskare som föreslog bestämd artikel till objektet för att klargöra aktionsarten.

kapacitet att uttrycka imperfektiv betydelse – även med avgränsade processer:

(16) Jag läste boken *Krig och fred* när skatan flög förbi.

Även om exemplet i (16) i något sammanhang skulle kunna betyda 'jag började läsa boken strax efter att skatan flög förbi', torde det inte vara något anmärkningsvärt att påstå att den imperfektiva betydelsen ('jag var i färd med att läsa en bok ...') är den klart mest framträdande. Detta understryker vikten av att hålla isär aktionsart och aspekt (jfr Dahl 1981).

Icke-aspektuella pseudosamordningar

Av innehållet i ovanstående avsnitt att döma, verkar pseudosamordningars aspektuella status alltså tveksam; bl.a. verkar de nästan bara vara användbara när motsvarande enkla verbform kan ge motsvarande aspektuella betydelse. Andra exempel på användningar av pseudosamordningar stärker uppfattningen. Bland annat kan pseudosamordningar kombineras med tillstånd:

(17) Ullavihuset [...] står och inrymmer tre lägenheter.²

Kombinationen i (17) "borde" inte vara möjlig, då inkompatibilitet med tillstånd brukar vara ett kriterium för progressivitet (t.ex. Sandström 1993:21n).

Vidare kan pseudosamordningar kombineras med punkthändelse utan att punkthändelsen nödvändigtvis upprepas (dvs. imperfektiveras). Notera att imperfektiv, eller pågående, tolkning är omöjlig här, eftersom detta skulle innebära att talaren inte uppfattade hela utsagan:

(18) Du sitter och kallar mig idiot?!

2 <<http://na.se/bostad/1.450693-janagarden-rivs-och-byggs-upp>>

Notera vidare att konstruktionen ger bibetydelse av särskild oförsämldhet, möjligen som ett resultat av att subjektsreferentens förmodligen sittande position kan uppfattas som avslappnad och bekväm, vilket kontrasterar mot densammas provocativa uttalande.

Det är också oväntat att pseudosamordningar kan ge egressiv tolkning med perfektiv (!) aspekt:

(19) Satt och läste ut hela min engelska bok idag.³

Ett annat exempel på samma tema är (20) och den – faktiskt – inte alldeles ovanliga typen i (21), som dessutom bryter med ett formellt kriterium för pseudosamordningar: att V1 och V2 ska dela tempusmorfologi (t.ex. de Vos 2004, Wiklund 2007):

(20) Jag stod och hade just betalat [...].⁴

(21) Har suttit och kollar på tatueringar på Google nu igen [...].⁵

Slutligen kan den seriella progressiven nämnas, som, om pseudosamordningen är en progressivmarkör, inte vore möjlig (jfr engelskans **I am being eating*, t.ex. Moens 1987:75). Det verkar dock vara fullt möjligt att kombinera progressivkonstruktionen *hålla på att* och pseudosamordning:

(22) Jag sitter och håller på att fylla i en ansökan om graviditetsspenning.⁶

Pseudosamordningar som platsmarkörer

Även om positions verbet i en mening med som *Jag sitter och jobbar med ett projekt* inte nödvändigtvis måste beteckna subjektets faktiska position i talögonblicket för att satsen ska vara sann, kan man med fog

3 <<http://lloolos.blogg.se/2011/may/glass-med-lakrits.html>>

4 <<http://simkaka.blogg.se/2011/december>>

5 <<http://olivialindqvist.webblogg.se/2009/march>>

6 <<https://sv-se.facebook.com/foralder/posts/412365982177934>>

påstå att positions verbet normalt måste beteckna just den position det refererar till (i det nyss givna exemplet kan man också tänka sig att positionen åtminstone måste kunna *associeras* till den aktion som betecknas med *jobba med ett projekt*). Det finns alltså ett konkret lexikalt innehåll kvar i positions verbet, vilket även noteras av bl.a. Ekberg 1983 och Josefsson 1991 (se även Lødrup 2002, 2014 för en liknande observation i danskan).

Jag vill nu i detta avsnitt argumentera för att positions verbet i pseudosamordningar i svenska används för att markera plats för V2-aktionen, i likhet med platsmarkering i svenska i allmänhet. Vi vet t.ex. att positions verb hör till svenskans vanligaste verb (Jakobsson 1996:3, Kvist Darnell 2008:206), och vi vet genom översättningsstudier att svenskan föredrar positions verb framför mer generella existens verb som *vara* (Viberg 2013). Detta visar sig också i en korpussökning i Korp (2013-12-30) efter söksträngen <PRESENSVERB + *i* + de slumpmässigt valda substantiven *bilen/duschen/sängen*>. Positions verben är som synes klart mer frekventa än de generella existens verben:

<PRESENSVERB + *i* + *bilen*> (totalt 3 015): *sitter i bilen*: 2 075; är i bilen: 103

<PRESENSVERB + *i* + *duschen*> (totalt 1 037): *står i duschen*: 461; är i duschen: 136

<PRESENSVERB + *i* + *sängen*> (totalt 7 358): *ligger i sängen*: 5 249; är i sängen: 120

I enlighet med Kutevas (1999) antagande om *all-too-coomon usage* av positions verb i vissa språk, genererar en generös användning av positions verb i ett språk en stor användning av pseudosamordningar med positions verb. Så även i bulgariska, som, trots att det är ett utpräglat aspektspråk med morfologiskt markerad aspektdistinktion, använder sig av pseudosamordningar med positions verb.

Positions verben ger en platsmarkering till aktionen, vilket kan ge en förklaring till varför en mening som (23) är rimlig (trots att det inte finns något subjekt som har kapacitet att stå), medan en mening som (24) är mindre rimlig:

(23) [...] det står och regnar på husen i en vecka [...].⁷

(24) ??Det stod och regnade in under hela tågresan.

Meningen i (23) avser ett hus, som normalt alltid befinner sig på en viss plats, medan (24) avser ett tåg, som i rörelse kontinuerligt byter plats. Ett anslutande exempelpar visar att platsen måste vara ganska specifik för att pseudosamordning ska tillåtas:

(25) Här, i hörnet av trädgården, {byggde jag/stod jag och byggde} mitt första lusthus.

(26) Här, i Sverige, {byggde jag/??stod jag och byggde} mitt första lusthus.

Vi ser här att en specifik platsangivelse kan kombineras med såväl enkel verbform som pseudosamordning, medan en mer generell platsangivelse inte gärna är kompatibel med pseudosamordning (men väl med enkelt verb).

Varifrån kommer pågåendet?

En berättigad fråga är nu: Varför talar vi om pseudosamordningar med *sitta*, *stå* och *ligga* som progressiva, och varför verkar de ibland faktiskt fungera progressivt? Det senare påståendet är visserligen en sanning med modifikation: en sats som *Jag sitter och kör buss* kan visserligen tolkas progressivt, men kan lika gärna användas habituellt, t.ex. *Om dagarna sitter jag och kör buss*. Men för att återgå till ursprungsfrågan, tror jag att förklaringen ligger i positionsverbens speciella aktionsart: de är inte bara ateliska i betydelsen att de saknar finalgräns; de har dessutom en mycket nedtonad initialgräns (denna är ju desto mer framträdande i de ingressiva motsvarigheterna *sätta/ställa/lägga*). Exempelvis kan (27) så gott som uteslutande beteckna en ”pågående aktion”, medan andra ateliska predikat, t.ex. *koka*, därtill kan beteckna en ingressiv aktion (28).

⁷ <byggahus.se/forum/hustillverkare/187355-vilka-hustillverkare-kommer-overleva-3.html>

- (27) Hon låg i sängen kl. 12.30. 'Hon var i färd med att ligga i sängen.'
 (28) Potatisen kokade kl. 12.30. 'Potatisen {var i färd med att/började}
 koka.'

I pseudosamordningen skulle då positionsverbets aktionsart i åtminstone vissa fall kunna så att säga dominera över aktionsarten i V2. Exempelvis skulle (28) ovan med pseudosamordning, *Potatisen stod och kokade kl. 12.30*, få entydigt progressiv betydelse.

Sammanfattande kommentarer

Det har i denna artikel argumenterats för att pseudosamordningar inte har som primär semantisk funktion att markera aspekt, utan att ange plats för aktionen som betecknas av V2, som ett resultat av ett relativt omfattande platsangivande i svenskan generellt. Vidare har vi sett att positions verbet i några fall kan bidra med konnotationer associerade med vissa kroppspositioner (exempelvis kan *sitta* ange en komfortabel position; se för övrigt Newman 2002).

Det har vidare, implicit, visats att svenskan har en relativt ”genuin” imperfektiv-/progressivmarkör i *hålla på att*, som i många fall är obligatorisk, bl.a. vid icke inträffande punkthändelser som *hålla på att trilla av stolen* (tillsammans med synonyma uttryck som *vara nära/i färd med/på väg att*).

En slutsats är att V1 i pseudosamordningar med positionsverb inte är riktigt så grammatikaliserat som det vid en första anblick synes vara. Det bör dock noteras att någon sorts grammatikalisering är på gång, då pseudosamordningar t.ex. även kan användas vid expletiva subjekt (exempel 23 ovan). I så fall är det rimligare att, i stället för att anta att ingen grammatikalisering skett, anta ett mellansteg i grammatikaliseringskedjan: från lexikalt innehåll av kroppsposition, via lokativ betydelse, till (kanske) del av aspektmarkör (jfr Lichtenberk 2002:310).

Litteratur

- Bertinetto, Pier Marco, Karen H. Ebert & Casper de Groot 2000. The progressive in Europe. I: Östen Dahl (red.), *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 517–558.
- Bjerre, Anne & Bjerre, Tavs 2007. Hybrid phrases: the Danish *sidder* og phrase. I: *Proceedings of The 2nd international workshop on typed feature structure grammars*. S. 39–46.
- Christensen, Lisa 1995. *Svenskans aktionsarter. En analys med särskild inriktning på förhållandet mellan aktionsarten och presensformens temporala referens*. (Lic.) Lund: Institutionen för nordiska språk.
- Comrie, Bernard 1976. *Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dahl, Östen 1981. On the definition of the telic-atelic (bounded-nonbounded) distinction. I: Philip Tedeschi & Annie Zaenen (red.), *Syntax and semantics 14: Tense and aspect*. New York: Academic Press. S. 79–90.
- Dahl, Östen 1985. *Tense and aspect systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- Dowty, David R. 1979. *Word meaning and Montague grammar*. Dordrecht: Kluwer.
- Ebert, Karen H. 2000. Progressive markers in Germanic languages. I: Östen Dahl (red.), *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 605–653.
- Ekberg, Lena 1983. *Vara och – en markör för subjektets ’icke-plats’*. *Nordlund* 1. Lund: Inst. för nordiska språk. S. 1–8.
- Hatcher, Anna G. 1951. The use of the progressive form in English. *Language* 27(3). S. 254–280.
- Henriksson, Henrik 2006. *Aspektualität ohne Aspekt? Progressivität und Imperfektivität im Deutschen und Schwedischen*. (Diss.) Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Hesse, Andrea 2009. *Zur Grammatikalisierung der Pseudokoordination im Norwegischen und in den anderen skandinavischen Sprachen*. Tübingen & Basel: A. Francke Verlag.
- Heycock, Caroline & Petersen, Hjalmar 2012. Pseudo-coordinations in Faroese. I: Kurt Braunmüller & Gabriel Christoph (red.), *Multilingual individuals and multilingual societies*. Amsterdam: John Benjamins. S. 259–280.
- Hilpert, Martin & Koops, Christian 2009. A quantitative approach to the development of complex predicates: the case of Swedish pseudo-coordination with *sitta* ‘sit’. I: Talmy Givón & Masayoshi Shibatani (red.), *Syntactic complexity: diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution*. Amsterdam: John Benjamins. S. 145–162.
- Holmes, Philip & Hinchliffe, Ian 2008. *Swedish. An essential grammar*. 2 uppl. London & New York: Routledge.
- Jakobsson, Ulrika 1996. Familjelika betydelser hos *stå*, *sitta*, *ligga*. En analys ur den kognitiva semantikens perspektiv. *Nordlund* 21. Lund: Institutionen för nordiska språk.

- Johansson, Bengt 1987. Att uttrycka progressiv aspekt. I: *Diverse. Vänskrift till Bertel Fortelius 3.8.1987*. Åbo: Åbo Akademi. S. 37–49.
- Josefsson, Gunlög. 1991. Pseudocoordination – a VP + VP coordination. *Working papers in Scandinavian syntax* 47. Lund: Lunds universitet.
- Korp = <spraakbanken.gu.se/korp>
- Kuteva, Tania A. 1999. On ‘sit’/‘stand’/‘lie’ auxiliation. *Linguistics* 37(2). S. 191–213.
- Kvist Darnell, Ulrika 2008. *Pseudosamordningar i svenska. Särskilt sådana med verben sitta, ligga och stå*. (Diss.) Stockholm: Stockholms universitet, Inst. för lingvistik.
- Lichtenberk, Frantisek 2002. Posture verbs in Oceanic. I: John Newman (red.), *The linguistics of sitting, standing, and lying*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 269–314.
- Lødrup, Helge 2002. The syntactic structure of Norwegian pseudocoordinations. *Studia Linguistica* 56(2). S. 121–143.
- Lødrup, Helge 2014. There is no reanalysis in Norwegian pseudocoordinations (except when there is). I: Hans Petter Helland & Christine Meklenborg Salvesen (red.), *Affaire(s) de grammaire. Mélanges offerts à Marianne Hobæk Haff à l’occasion de ses soixante-cinq ans*. Oslo: Novus. S. 43–65.
- Moens, Marc 1987. *Tense, Aspect and Temporal Reference*. (Diss.) Edinburgh: University of Edinburgh.
- Newman, John (red.) 2002. *The linguistics of sitting, standing, and lying*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Pustet, Regina, Juliana Wijaya & Than Than Win 2006. Progressives in typological perspective. *Languages in contrast* 6(2). S. 177–227.
- Sandström, Görel 1993. *When-clauses and the temporal interpretation of narrative discourse*. (Diss.) Umeå: University of Umeå, Dept. of general linguistics.
- Smith, Carlota S. 1997. *The parameter of aspect*. 2nd ed. Dordrecht: Kluwer.
- SAG 1–4 = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*, del 1–4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Tonne, Ingebjørg 2001. *Progressives in Norwegian and the theory of aspectuality*. (Diss.) Oslo: University of Oslo, Dept. of linguistics.
- Vendler, Zeno 1957. Verbs and times. *The philosophical review* 66(2). S. 143–160.
- Viberg, Åke 2013. Posture verbs. A multilingual contrastive study. I: Bengt Altenberg & Karin Aijmer (red.), *Text-based contrastive linguistics. Special issue of Language in Contrast* 13(2). S. 139–169.
- Wiklund, Anna-Lena 2007. *The syntax of tenselessness. Tense/mood/aspect-agreeing infinitivals*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Om den så kallade sexusböjningen

Tolkningen av adjektivböjningens -a och -e¹

Maria Bylin

Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen

Problemet

Den här artikeln handlar om den adjektivböjning som går under namnet sexusböjning, där paradigmet i den normativa språkbeskrivningen föreskriver -e eller -a för män (1) och (2), men enbart -a för kvinnor (3) (Hultman 2003:88–89, Språkriktighetsboken 2005:88–96, Svenska skrivregler 2008:101). Det råder såväl oenighet som osäkerhet om systemet, men de flesta betraktar -e för kvinnor (4) som direkt felaktigt.

- (1) Den arge snickaren Anders Öfvergård
- (2) Den arga snickaren Anders Öfvergård
- (3) Den nya kulturministern Alice Bah Kuhnke
- (4) Den nye kulturministern Alice Bah Kuhnke

Trots att nominalfraser av typen (4) beskrivs som normbrytande förekommer de, och den här artikeln handlar huvudsakligen om dem. Den kommer först att ge en bild av systemets komplexitet och vilka tolk-

¹ Denna undersökning är gjord med stöd av Erik Wellanders fond.

ningar som görs av morfemen, för att sedan fokusera på hur *-e* används för kvinnliga referenter. Materialet för analyserna hämtas dels från en korpusundersökning, dels från Språkrådets arkiv för språkfrågor. Ur de frågorna utläser jag också olika attityder till *-e* för kvinnor, som jag sätter i samband med ideologiska positioner.

Språkbrukares tolkningar

För att komma åt språkbrukares tolkningar av och attityder till den s.k. sexusböjningen har jag excerperat 192 frågor ur Språkrådets mejlfrågearkiv som berört adjektiviska *-a* och *-e* mellan 2003 och 2014. De som ställer frågor till Språkrådets mejlservice är mestadels professionella språkarbetare, som skribenter, översättare, redaktörer, språkkonsulter, svensklärare m.fl., men även privatpersoner kan ställa frågor och gör det också. Frågorna är spontant inskickade till Språkrådets rådgivningsservice på grund av tvekan eller oenighet om vilken form som är lämplig i ett visst sammanhang. Eftersom frågorna uppstår just vid osäkerhet kan materialet inte ses som representativt för normtillståndet i språksamhället totalt sett, utan normförvirringen bör rimligtvis vara överrepresenterad i frågorna. Det gör dem till ett lämpligt material för den som vill studera just osäkerhet och konflikter om former.

För att skapa en överblick över materialet, har jag kategoriserat de åsikter och utgångspunkter som förs fram i de 192 mejlfrågorna, och då funnit att

25 frågeställare undrar om man bör böja efter kön

19 vill få Språkrådet att bekräfta att *-a* är fel vid manlig referent, medan

21 vill få bekräftat att det är korrekt

4 vill få Språkrådet att bekräfta att *-e* är fel för kvinnlig referent, medan 16 undrar om det ska vara *-a* eller *-e* i en specifik nominalfras som betecknar en kvinna

19 vill få bekräftat att *-a* är könsneutralt, medan 2 vill påtala att det inte är det

8 utgår från att *-e* är den könsneutrala formen, medan 28 vill få bekräftat att det inte är det

38 undrar vilken form de ska välja för att det ska bli könsneutralt.²

Två slutsatser går att dra av detta. Den första är att vi har ett område med komplex formvariation, och den andra att det råder delade meningar om hur formerna ska tolkas. Man tycker helt enkelt olika om när *-e* eller *-a* får respektive *bör* användas, liksom om hur man ska tolka ett *-a* eller ett *-e* i en generisk nominalfras. Det man däremot är överens om är att detta har med kön att göra. Samtliga 192 frågeställare aktualiserar på något sätt kön som en relevant distinktion, och det är i princip den enda distinktion man visar medvetenhet om. En frågeställare menar förvisso att det också kan ha med regional hemvist att göra, en annan att stil skulle kunna vara en faktor, och ytterligare en menar att alla dessa tre saker, kön, regional hemvist och stil, skulle kunna inverka. Det är alltså totalt 3 av 192 frågeställare. På det stora hela är alltså kön det som frågeställarna ser i *a*- och *e*-formerna. Men de är på intet sätt överens om *hur* kön och/eller könsneutralitet borde kodas.

Språkvetares tolkningar

Att kön är den centrala distinktionen råder det total konsensus om även bland språkvetare, liksom om att systemet är komplext och uppvisar "stora och delvis oväntade variationer" (Widmark 1992:22). För att förklara systemets variabilitet framhåller språkvetare att många andra faktorer, utöver kön, inverkar på frekvensen av *-e* eller *-a*. Man har sett att denna variation påverkas av att det finns olika regionala standarder, där grovt sett Götaland är mer *e*-benäget och Svealand mer *a*-benäget (SAG 1999 2:228, Språkriktighetsboken 2005:89–90, Hellberg 1984:44).³ SAG framhåller också att andra variationsmönster gäller för

2 Om man lägger ihop dessa siffror får man inte 192, vilket beror på att vissa frågeställare gett uttryck för mer än en ståndpunkt, medan andra inte alls gått att placera in i dessa kategorier och då lämnats oräknade i denna undersökning.

3 Att e-målsdialekter skulle ha med saken att göra impliceras ibland, men jag bortser från e-målsdialekterna eftersom jag fokuserar på den offentliga svenskan. I e-mål har man *-e* även på tvåstaviga substantiv och adverb som i standardspråket slutar på *-a*, t.ex. *stuge* och *bare* för *stuga* och *bara*. Dessa e:n är resultatet av en förändring som snarast kan beskrivas som ljudlagsmässig, och följaktligen bara som en bieffekt påverkar adjektivisk böjning. Detta e-måls-e tar e-målstalarna inte med sig till stan-

självständigt använda adjektiviska ord, som *den anställde* och *den gamle*, än för attributivt använda adjektiv som *den arga tanten* (SAG 1999 2:228). I SAG påpekas också i en not att animathet kan spela roll, på så sätt att man kan använda *-e* för att signalera att en referent är animat snarare än manlig (SAG 1999 2:229), vilket tidigare framhållits av Hellberg (1984:45), liksom av Tegnér 1892:360).

Det har framhållits att enskilda huvudord kan påverka adjektivets böjning, i och med att ord som *far* oftare har ett *e*-böjt attribut än ett ord som *pappa* (Teleman 1965:225, Hellberg 1984:46), men det mönstret ifrågasätts bl.a. av Widmark (1992:22). Om mönstret existerar skulle det också kunna bero på det faktum att *far* ofta används i formellare och högtidligare stilar, och högre stil har också under en längre tid pekats ut som en *e*-faktor (Tegnér 1892:360–361, SAG 1999 2:228, Språkriktighetsboken 2005:90, m.fl.). Tegnér påpekade också att vissa adjektiv inte tog *-e* för att de sällan eller aldrig användes i högre stil, medan andra sällan eller aldrig tog *-e* eftersom de inte användes för att beskriva människor. Stil och animathet låg alltså bakom de lexikala variationerna, enligt honom (1892:359–362), och kanske är det ett giltigt resonemang än idag.

Historiska, variationsgrammatiska studier har visat att variationen var minst lika komplex under 1500-, 1600- och 1700-talen, men att variationsmönstret då fanns i fler kontexter och styrdes av andra faktorer än referentens kön, bl.a. gynnade particip och plural *-e* (Santesson 1986:205–209, Larsson 2004). Då hade också satsledsfunktion, främst predikativ och nominativ, en tydlig effekt på variationsmönstret (Larsson 2004:77, Santesson 1986:186–225), men det är sannolikt så att ju längre tid som förflutit sedan kasussystemets sammanfall, desto mindre betydelse har satsledsfaktorn fått.

E-böjningen har beskrivits som sexusböjning sedan Tegnér 1892, men ändå har *Svenska skrivregler* länge (1991:44, 2000:72, 2008:101)

dardskriften på substantiv eller adverb, så att de skulle göra det enbart på adjektiv verkar osannolikt. Den geografiska faktorn handlar alltså snarare om Svealand och Götaland, där det finns olika offentliga standarder, dvs. normer som gäller även för offentligt skriftspråk. (Tack till Annika Karlholm och Kristina Hagren på dialektarkivet i Uppsala för klargöranden och diskussioner kring detta.)

gett rådet att använda *-e* för kvinnliga referenter i fasta tjänstebeteckningar, som till exempel *förste bibliotekarie*.

Man har påpekat att sexusböjningen är en typ av semantisk kongruens (Källström 1993:93, Åkerblom 2013:90), en kongruensprincip som typologiskt sett ofta hamnar i ett konkurrensförhållande med principen att böja efter grammatiskt genus (Corbett 2006:155–160). Ett sådant konkurrensförhållande har också använts för att förklara att *-e* ibland används för kvinnliga referenter. Källström 1993 påpekar att det inte saknas fall där *-e* används för kvinnor, och flera av hans exempel är substantiv med maskulina ändelser, som *-are* och *-ör*, men också *minister*. Han menar att de individer som är mer “grammatiskt lagda” i sin kongruensböjning i högre grad skulle utgå från huvudordets form, och därför ibland kunna använda *-e* även för kvinnliga referenter vid substantiv som har en historiskt sett maskulin ändelse (Källström 1993:100–102). Analysen är alltså ett sätt att hänföra avvikelser till en konflikt mellan semantisk och grammatisk kongruens. Men grammatisk kongruens brukar annars bara användas för oppositionen mellan utrum och neutrum, så för att kunna beskriva *-e* som ett fall av grammatisk kongruens måste man levandegöra ett arv från den äldre svenskans tregenussystem. Och man kan undra varför maskulint grammatiskt genus skulle leva kvar på just dessa substantiv, när systemet annars har förändrats så genomgående? Som kommer att framgå nedan har inte heller alla huvudord med *e*-böjda attribut och kvinnlig referent varit maskuliner i tregenussystemet.

Bilder av bruket

För att få en bild av i vilka funktioner *-a* och *-e* används attributivt sökte jag på formerna *nya* och *nye* i Mediearkivet och kategoriserade dem utifrån de funktioner de användes i. Med start den 15 september 2014 excerperades de 100 första nominalfraserna där *nya* användes attributivt och refererade till en människa, och sedan de 100 första med *nye*. De totalt 200 nominalfraserna kategoriserades efter fyra funktioner: explicit manliga referenter, explicit kvinnliga referenter, generiska referenter (vilket innebär alla tänkbara referenter av båda könen), samt

för referenter vars kön förblir okänt för läsaren, och kanske även var det för skribenten. Indelningen är inspirerad av Ledin & Lyngfelt 2013, som gör en liknande för användningen av *hen*. De skiljer mellan *anonymiserande funktion* och *okänt kön* (2013:150–153). Som anonymiserande räknas de fall då skribenten känner till referentens kön men vill dölja eller irrelevantgöra könet. Som okänt kön räknas de fall då skribenten vet att det finns en person, men inte vilket kön denna person har. De påpekar att detta i praktiken sällan går att skilja mellan, vilket även jag funnit och därför slagit ihop dessa två kategorier till en: kön okänt för läsaren.

Tabell 1. Attributivt *nya/nye* med personbetecknande singularer

	manlig referens	kvinnlig referens	kön okänt för läsaren	generisk funktion
100 träffar på <i>nya</i>	42	38	15	5
100 träffar på <i>nye</i>	91	2	6	1

Som framgår av tabellen används *a*-formen ungefär lika ofta för män som för kvinnor, medan *e*-formen mycket oftare används för män. 91 % av *e*-användningarna gäller manliga referenter, medan 2 % av fallen avser kvinnliga. Att *-e* då och då används för kvinnlig referent har noterats av många. 16 av frågomejlen i undersökningen gäller också om det skulle vara *-a* eller *-e* i en specifik nominalfras som betecknade en kvinna. Det framstår alltså som en inte helt försumbar användning av *e*-formen, och för att ta reda på vad som kännetecknar bruket sökte jag återigen på *nye* i Mediearkivet och excerperade nominalfraserna där *-e* användes för kvinnlig referent. Det resulterade i 25 exempel, daterade från den 15 september till den 10 oktober 2014.

Det vanligaste huvudordet med *e*-böjt adjektiv och kvinnlig referens (10 st) var någon typ av *minister*, som till exempel

- (1) den nye utrikesministern Margot Wallström

Övervikten av ministernominalfraser kan förklaras av att sökningen gjordes precis efter regeringsbildningen 2014. De övriga huvudorden var sådana som *ordförande*, *ledare*, *tränare*, *chef* och *intendent* m.fl.,

som till exempel

- (1) Nye ordföranden Else-Marie Svensson
- (2) VBK:s nye lagledare Frida Dahlgren
- (3) nye tränaren Malin Svensson
- (4) Nye marknadsföringschefen Tina Müller
- (5) ställets nye intendent, Karin Backensved,

Bruket framstår alltså som i hög grad systematiskt. De nominalfraser som innehåller *-e* och refererar till en kvinna har ett huvudord som betecknar en formellt utsedd maktposition. Det enda undantaget från det mönstret, utgjordes av *den nye medlemmen Britt Hammarlind*. Nominalfraser som refererar till personer som innehar formella maktpositioner är naturligtvis alltid högfrekventa i tidningsprosa, men en genomgång av de 16 nominalfraser med kvinnlig referent som Språkrådets frågeställare tvekat inför bekräftade i stort sett bilden. Man frågar om det ska vara *-e* på kvinnliga *chefer, soldater, poliser, aktuarier* och *ordföranden*. Man frågar om *talman*, men också om *Liberala kvinnors rättspolitiska talesperson*. Liksom om *den förre presidentfrun, Hillary Clinton*. Mönstret stämmer väl med de fall av *-e* för kvinnlig referent som Westman (2001:89), SAG (1999:2:472,687), Widmark 1992:21) och Källström (1993:100–101) kommenterar. Bland huvudorden finns många som inte kan täckas av den historiska tregenussförklaringen. *Presidentfru* förstås, men även *chef* och *polis* som lånades in på 1700-talet (SAOB: uppslagsord *chef* resp. *polis*), och följaktligen knappast lär bära på något arv från det äldre tregenussystemet. *Person*, som bildar efterleden i *talesperson*, uppges vara av feminint genus i Söderwall (*Ordbok öfver medeltidsspråket*: uppslagsord *person*). Att bruket av *-e* för kvinnor generellt skulle utgöra någon formbetingad kongruens med rötter i tregenussystemet verkar alltså inte så troligt. Det verkar huvudsakligen förekomma i en viss nominalfrastyp, som inte enbart utgörs av *Svenska skrivreglers* fasta tjänstebeteckningar, även om några sådana förekommer, och huvudorden oftast betecknar tjänsterelaterade positioner.

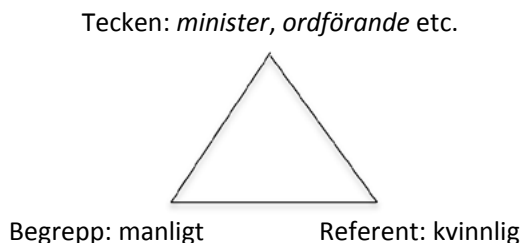
Två analyser av *-e* för kvinnlig referent

Till detta bruk av *-e* kan man tänka sig minst två analyser, som båda har med våra föreställningar om kön att göra. Den första analysen utgår från en idé om semantisk kongruens som möjlig att dela in i begreppslig och referentiell (Dahl 2000:109–110). Idén åskådliggörs med den klassiska semiotiska triangeln.

Tanken här är att ansluta till beskrivningen av sexusböjningen som kongruens på semantisk grund, men att dela upp semantiken i begrepp och referent, där begreppet kan vara manligt könat, även om referenten är en kvinna. Chefer, ministrar och tränare har ju historiskt sett oftast haft manliga referenter, så även om kvinnorna blivit fler kanske vi ändå uppfattar vissa substantiv som begreppsligt manliga, och ibland väljer att *e*-böja adjektivet efter begreppet, trots att referenten är en kvinna. Detta är också i linje med SAG:s beskrivning av vissa substantiv som förknippade med ett kön:

Andra substantiv förknippas i språkbrukarnas föreställningar företrädesvis med endera könet fastän de kan användas om bägge könen om substantivets beskrivning passar. Föreställningen om dominerande kön märks i följande starka tendenser:

- a) att välja respektive undvika maskulinböjningen *-e* [...] (SAG 1999:2:472)

Figur 1. Nominalfrastypen utifrån den semiotiska triangeln

Det finns också frågor i Språkrådets arkiv som tyder på att några språkbrukare tänker så, som det följande från en doktorand i litteraturvetenskap, daterat till den 12 mars 2004.

Jag har fått synpunkter från min handledare att jag ofta har fel genusböjningar i min avhandling. Jag har genomgående använt a-böjningar, men han hävdar att e-böjningar skall användas på maskulina ord. Stämmer det? Jag tycker att det är en ålderdomlig regel och har medvetet använt a-böjningar genomgående för jag uppfatar [sic] det som mer könsneutralt. Nu ändrar jag till att använda e-böjningar på maskulina ord, men råkar då ut för problem som tex. "Selma Lagerlöf var den första kvinnliga författare och den förste svenske författare som fick Nobelpriset." "Stellan Arvidson var den förste forskare som ..." Ulla Torpe är den ende forskare ..." Klara Johanson var den förste kritiker som ..."

Av frågan framgår det att doktoranden – eller kanske snarare doktorandens handledare – uppfattar *författare, forskare, kritiker* och *professor* som i någon mening maskulina ord. Uppenbarligen ser doktoranden något suspekt i resonemanget, eftersom den söker Språkrådets åsikt i frågan, men sättet att ställa frågan visar ändå att vissa yrkes- och tjänstebeteckningar rent begreppsligt kan uppfattas som manligt könade.

Den andra analysen utgår från Westmans påpekande att substantiv med en "air av offentlighet" kunde få *-e* även om referenten är en kvinna (Westman 2001:93), och bygger på idén att manlighet, formellt utsedd position och formell stil av historiska skäl har blivit intimt förknippade med varandra. Män har utsetts till ministrar, ordföranden, chefer m.m., och benämnts som sådana. Formella dokument och offentliga texter har varit deras naturliga textmiljö. Utifrån detta perspektiv kan *e:t* i dessa kontexter betraktas som ett historiskt bildat könsmakts-*e*. Men samhälleliga förhållanden förändras, och nu när även kvinnor utses till ministrar, chefer, ordföranden och lagledare, och därmed betecknas som sådana i formella stilarter där makten utövas, speglas och granskas, så tenderar dessa kvinnliga referenter också att få *-e* ibland. Utifrån den tanken kan man tänka sig att detta *-e* kan omtolkas från ett formellt könsmakts-*e* till ett formellt makt-*e*, som inte primärt markerar kön.

För att pröva om det ligger något i idén om *-e* som en signal för maktposition och formell stil har jag gjort en undersökning i en genreblandad sammansättning av Korps korpusar (sociala medier, presstext, EU-översättningar). Två personbetecknande substantiv fick representera poler på makt- och stilskalen. *Ledamot* betecknar en person i maktposition, som också omnämns i formellare stilar. *Granne* är en mer neutral personbeteckning, som inte signalerar makt. De 100 första träffarna på varje substantiv med explicit maskulin referens och adjektiviskt attribut som skulle kunna sluta på antingen *-e* eller *-a* excerperades. Tanken bakom urvalet är alltså att sökningen på *ledamot* skulle ge fler träffar i formellare texter, och *granne* fler i informellare texter, medan den maskulina referensen och attributiviteten konstanthålls.

Tabell 2. Frekvenser för *ledamot* och *granne* med manlig referens

	a-former	e-former
100 träffar på <i>ledamot</i> med explicit manlig referens	30	70
100 träffar på <i>granne</i> med explicit manlig referens	88	12

Av siffrorna som redovisas i tabell 2 kan man se att *e*-frekvensen skiljer sig kraftigt åt för de två substantiven. Valet av *-a* eller *-e* kan alltså inte bara bero på manlig referens, utan måste påverkas av andra faktorer, och denna undersökning antyder att offentlig makt och/eller stil kan vara sådana. Kanske tycker en del språkbrukare nu – med en högre eller lägre grad av medvetenhet – att *-e* som maktpositionsmarkör inte borde vara förbehållen det manliga könet. Man kan i vart fall hitta frågor som går att tolka i den riktningen i Språkrådets mejlarkiv, som denna från den 29 april 2013:

Hej!

Heter det “den jämtländske polisen Ingrid Kvarnberg”

eller

“den jämtländska polisen Ingrid Kvarnberg”

Ska man blanda in det faktum att Ingrid är en kvinna i det där?

Frågeställaren är uppenbarligen klar över att kön har relevans för valet mellan *-a* och *-e*, men verkar tycka att det tar emot att böja efter kön i sammanhanget. Formuleringen “Ska man blanda in” ger ju vid handen att hon uppfattar det som att ett *-a* skulle understryka att Ingrid är av kvinnligt kön (även om mycket talar för att en polis vid namn *Ingrid* är en kvinna). Det kan innebära lägre status för en polis (Hornscheidt & Landqvist 2014:160), och det kvinnliga könet är därför kanske ingenting man vill framhäva.

I denna senare analys av *-e* som ett makt-*e* eller tjänste-*e*, betraktas inte manligt kön som ett nödvändigt villkor för *-e*, utan manlig referens skulle mer bli en *e*-faktor bland andra *e*-faktorer. I den första analysen, med dubbla valmöjligheter i den semantiska kongruensen, så behåller man fortfarande idén om att det är manligt kön som är ett absolut villkor för *e*-böjningen. Den täcker dock inte *-e:t* i nominalfraser som *den före presidentfrun Hillary Clinton*, som bättre analyseras som ett formellt makt-*e*. Att vara presidentfru är att ha en maktposition i den formella sfären, men det ligger inte precis nära till hands att förutsätta ett manligt kodat begrepp bakom tecknet.

Min tolkning av detta är att det kan ligga olika föreställningar bakom användningarna av *-e* för kvinnlig referent. Det kan handla om en traditionell, historiskt förankrad inställning till kön, där man uppfattar vissa maktpositioner som i grunden manliga och markerar detta med *-e*, oavsett referent. Många uppfattar också kodandet av biologiskt kön som en positiv språkfunktion, en hållning som mejlet nedan från den 9 december 2009 får representera.

Hej!

Jag tjarar ihjäl kollegor om att de måste skilja på han och hon. Jag säger att “Den svenska ambassadören i Kenya” måste vara en kvinna. Lik f-b visar det sig att “hon” heter Gunnar Karlsson. Typ!

Undrar alltså om det är så att man i dag helt har lämnat denna lilla finess, att med ett *-a* eller ett *-e* visa vilket kön det är på vederbörande?

Det är intressant att notera att frågeställaren ser sig som representant för en äldre syn, som den undrar om man “i dag helt har lämnat”. Det finns

alltså en medvetenhet om att den hållningen utmanas av nyare tänkesätt, som denna frågeställare inte är ensam om att ge uttryck för. Utmanarna är i första hand likhetsfeministiska ideologier och besläktade inriktningar, som inte stöder idén att märka upp referenter efter två kön eftersom de vill irrelevantgöra kön. En omtolkning av könsmakts-*e* till makt-*e* skulle innebära en uppluckring av sexuskategorin, vilket kan ligga i linje med dessa ideologier. Å andra sidan kan -*e* för kvinnor tolkas som en signal för att kvinnor som rör sig i maktens värld får acceptera att språkligt bli behandlade som män, och -*e* kan ses som en manlig generisk form. Båda dessa tankar kan kopplas till språkkonstruktivismen, som utgår från att språket är ett verktyg för våra sociala kategoriseringar och konstruktioner, varav vissa också drar slutsatsen att man kan förändra de sociala konstruktionerna genom att förändra språket. En sådan slutsats leder till ett moraliskt imperativ, där ett könsneutralt språk blir en plikt för den som vill förändra samhället i jämställd riktning. I detta idélandskap blir sexusböjning naturligtvis ingen neutral böjningskategori – något som också framgår av att den vanligaste *a*- eller *e*-frågan till Språkrådet handlar om vilken form som kan sägas vara könsneutral.

Den s.k. sexusböjningens semantik

Bruket av -*e* för kvinnliga referenter är svårtolkat, men verkar ligga stabilt på en ganska låg nivå vid en viss typ av nominalfraser. Det finns också gott om -*a* för män. Med andra ord är *sexusböjning* inte en heltäckande benämning på en böjningskategori där män ofta får -*a* och kvinnor ibland -*e*. Det är ju ett varierat och komplicerat bruk, som inte bara styrs av den numera ideologiskt laddade faktorn kön, utan uppenbarligen även av andra faktorer – oklart vilka.

Att kalla det *en semantisk böjning* är också en mycket generell beskrivning. Det är ännu oklart vilka aspekter av semantiken som är verk samma i böjningen, dvs. om det är lexemets betydelse eller referentens egenskaper som kodas med hjälp av -*a* och -*e*. Undersökningen av språkfrågor till Språkrådet tyder också på att detta kan vara olika för skilda språkbrukare och användningar.

Attityderna till sexusböjningen och tolkningarna av dess former är inte mindre komplicerade eller varierade än bruket, vilket gör det svårt för språkbrukare att välja form, hur klara deras ideologiska ståndpunkter än månde vara. Undersökningen visar hur ett och samma formuttryck, dvs. *e-* för kvinnlig referent, är möjligt att analysera som uttryck för direkt motstridiga ideologier. Språkssystemet är på denna punkt helt enkelt för komplicerat för att man ska kunna räkna med att ett och samma formval ska fungera på samma sätt i alla lägen, och man kan därför inte räkna med att intentionerna bakom ens formval kommer att tolkas som avsett.

Litteratur

- Corbett, Greville G. 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dahl, Östen 2000. Animacy and the notion of semantic gender. I: B. Unterbeck (red.) *Gender in Grammar and Cognition*. Berlin: Mouton de Gruyter. S. 99–116.
- Hellberg, Staffan 1984. *Sanningen om svenskan. 75 artiklar om vårt språk*. Göteborg: Studieförlaget i Göteborg.
- Hornscheidt, Lann & Landqvist, Mats 2014. *Språk och diskriminering*. Lund: Studentlitteratur.
- Källström, Roger 1993. *Kongruens i svenskan*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Larsson, Ida 2004. *Språk i förändring. Adjektivändelserna -a och -e från fornsvenska till nysvenska*. (MISS 49) Göteborg: Göteborgs universitet.
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin 2013. Olika hen-syn. Om bruket av hen i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. I: *Språk och stil* N.F. 23. S. 141–174.
- SAG = Teleman, Ulf Hellberg, Staffan & Andersson, Erik 1999. *Svenska Akademiens grammatik*. 1–4. Stockholm: Svenska Akademien.
- Santesson, Lillemor 1986. *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap) Lund: Lund University Press.
- Språkriktighetsboken* 2005. Utarbetad av Svenska språknämnden. Stockholm: Nordstedts akademiska förlag.
- Svenska skrivregler* 1991. Utg. Svenska språknämnden. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Svenska skrivregler* 2000. Utg. Svenska språknämnden. Stockholm: Liber.
- Svenska skrivregler* 2008. Utg. Språkrådet.
- Tegnér, Esaias 1892. *Om genus i svenskan*. (Svenska Akademiens handlingar 6) Stockholm: Kungl. Boktryckeriet P. A. Nordstedt & söner.

- Teleman, Ulf 1965. Svenskans genusmorfem. I: *Arkiv för nordisk filologi* 80. Lund. S. 217–230.
- Westman, Margareta 2001. *Språkets myller*. Stockholm: Nordstedts Ordbok.
- Widmark, Gun 1992. Kongruensförändring i språkvärderingsperspektiv. *Svenska i harmoni. Fyra uppsatser om kongruens*. Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter 23. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Åkerblom, Sandy 2013. Genus – tilldelat eller inherent? I: G. Josefsson (red.) *Perspektiv på genus*. (Nordlund 32) Lund: Nordiska språk, Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet. S. 65–100.

Dokumentation som aktivitet och redskap

Skattebrottsförhøret och dess dokumentation

Ylva Byrman

*Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket,
ylva.byrman@gu.se*

Förhörstexten som redskap i skattebrottsprocessen

Att skriftligen dokumentera samtal är en vardagssyssa på många svenska arbetsplatser. Resultatet syns i textgenrer som mötesprotokoll, patientjournaler och ifyllda intervjuformulär. Den dokumenterande texten blir ett redskap i en större yrkespraktik, där den ofta kan ha mer än ett syfte att fylla (Winsor 1999). Men hur hanterar skribenter multipla syften och krav i den dagliga praktiken? I denna artikel studerar jag dokumentationen av de förhör med misstänkta och vittnen som äger rum på Skatteverkets skattebrottsenheter. Syftet är att redogöra för verksamhetens dokumentationspraktik och hur skribenterna förhåller sig till upplevda normer och mål i arbetet.

De studerade skribenterna är skattebrottsutredare, som oftast inte är poliser utan civilutredare med akademisk examen i ekonomi eller juridik. De genomför muntliga förhör, och samtalets innehåll ska i sammanfattande eller ordagrann form återges i en *förhörsutskrift*. Denna skickas till åklagaren och blir ett viktigt underlag i beslutet om ifall åtal

ska väckas eller inte. Utöver åklagaren är den viktigaste läsaren den förhörde själv, som ska ges tillfälle att ”granska uppteckningen” och ”tillfrågas om han har något att invända mot innehållet” (rättegångsbalken 23 kap. 21 §). Om inte förundersökningen läggs ned kommer förhørsutskriften också att bli en allmän handling som kan begäras ut av till exempel journalister. Om en hörd senare ändrar sin berättelse kan texterna också komma att citeras i domstol. Därför är förhørsutskriften en texttyp med komplexa förutsättningar.

Tidigare forskning om dokumentation av förhör

Vi vet sedan tidigare en del om svensk förhörsdokumentation genom forskningen om poliser. En större studie är Jönsson (1988), som jämför narrativ struktur och val av formuleringar i inspelade samtal och skrivna protokoll. Hon visar hur polisen blir en aktiv medskapare av berättelsen och ibland rentav formulerar citat som tillskrivs den hörde, sannolikt i ett välvilligt syfte att lyfta fram den hördes perspektiv. En enkät av Ask (2011) visar att poliser anser att utbildningen inte tränade dem tillräckligt i yrkesskrivande, utan att de fått lära sig detta på arbetsplatsen, och en översiktlig presentation av polisens skrivsituation finns i Ask & Byrman (2010). I övrigt analyserar nyare språkvetenskapliga bidrag enbart polisens skrivna texter (Gumbel 2000, Persson 2009). Analys av en utredares förhörsmetodik i en mordutredning görs av pedagogen Jakobsson Öhrn (2005), som åskådliggör vilka dilemman situationen innebär: att balansera rättssäkerhet mot effektivitet och statens intresse att lagföra brott mot individens rätt till integritet.

Om man jämför med andra länder blir det tydligt hur lagar formar dokumentationspraktiker. I England skiljer man på misstänktförhör och vittnesförhör, där de förra sedan 1992 enligt lag måste spelas in och transkriberas ordagrant (Haworth 2010:172), medan de senare istället dokumenteras genom att polisen och vittnet gemensamt författar ett s.k. *witness statement* under förhörets gång (Rock 2013).

Ingen av de nämnda studierna fördjupar hur utredarna själva ser på sitt dokumentationsarbete, vilket denna artikel handlar om. Det saknas också forskning om ekobrottsutredares förhör, som skiljer sig genom

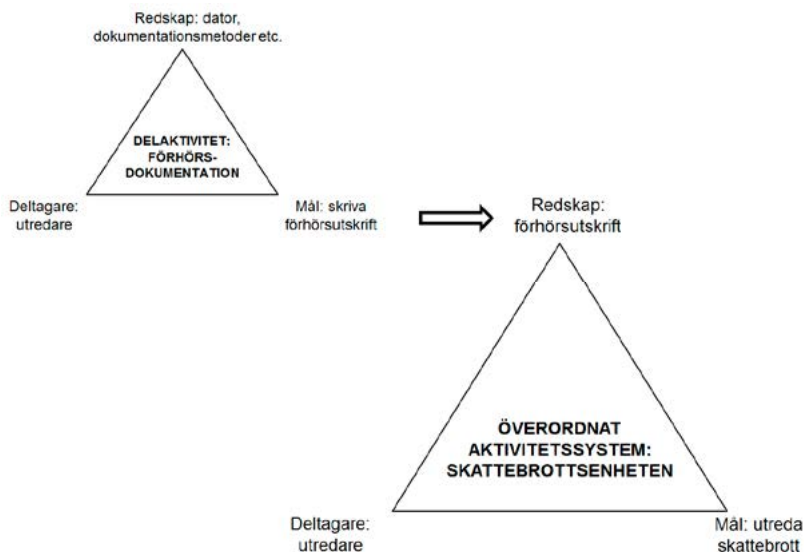
att brottet rör misskött pappersarbete snarare än stöld, våld eller droger.

Etnografi och aktivitetsteori

För att få en förståelse fyllig nog för att kunna analysera skattebrottsutredarnas syn på den egna dokumentationspraktiken har jag försökt arbeta etnografiskt. En etnograf bör kunna redogöra för verksamhetens kommunikativa mönster, normer för interaktion och tolkning, värderingar och attityder samt hur dessa förs över till nya deltagare (Saville-Troike 2003:20). Som metod har jag använt deltagande observation i skattebrottsutredarnas utbildning, läst förhørsutskrifter och lyssnat på inspelade förhör, gjort och tagit del av enkäter med utredare och åklagare samt läst lagar och riktlinjedokument. Min framväxande förståelse av verksamheten har jag återkommande prövat mot deltagarnas i intervjuer och uppföljande samtal (a.a.:97).

Ett sätt att belysa textproduktion och textanvändning i komplexa verksamheter är att använda nyvygotskiansk aktivitetsteori. Det görs av skriv- och genreforskare som Winsor (1999) och Russell (1997), som i sin tur bygger på bl.a. Engeström (1987). Med idéer lånade från aktivitetsteori skulle skattebrottsenheten betraktas som ett aktivitetssystem, där skattebrottsutredarna är de deltagare ur vars perspektiv jag studerar aktiviteten. De använder olika redskap, däribland förhørsutskrifter, med huvudmålet att utreda skattebrott. Även om huvudmålet är gemensamt för deltagarna, är det ofta sammansatt av flera olika mål, som kan vara svåra att förena och dessutom olika viktiga för olika individer, för att de har olika historiska erfarenheter (Engeström 2001). Mångrostadhet och motsättningar är alltså snarast det normala i ett aktivitetssystem, vilket kan skapa dilemman för deltagarna.

I detta aktivitetssystem fokuserar jag på en specifik delaktivitet, nämligen *förhörsdokumentationen*, och dess resultatprodukt *förhörsutskrift*. I denna delaktivitet är alltså förhörsutskriften inte ett redskap utan ett mål, som man i sin tur använder olika redskap för att skapa (se figur 1). Redskapen kan vara både fysiska artefakter, som datorer och diktafoner, eller mer abstrakta koncept, som en viss arbetsmetod.

Figur 1. Dokumentation som (del)aktivitet respektive redskap i överordnad aktivitet.

Jag analyserar hur aktiviteten förhörsdokumentation orienteras mot att skapa en resultatprodukt som blir ett välfungerande redskap i den överordnade aktiviteten. Nedan följer först ett avsnitt som fokuserar förhörsdokumentation som aktivitet och vilka redskap som används i denna aktivitet. Där presenteras beskrivningar av och attityder till dokumentationsprocessen: när och hur utredarna väljer att skriva texten. Därefter följer ett andra avsnitt om synen på förhörsdokumentation som produkt och redskap i det överordnade aktivitetssystemet: attityder till hur den färdiga texten ska se ut och vilka funktioner den ska fylla. Vilken del av materialet som jag huvudsakligen bygger på presenteras i anslutning till respektive analys.

Dokumentation som aktivitet: när och hur ska texten skrivas?

Skattebrottsenheten lät 2009 genomföra en kort enkät om förhörsdokumentation som en del i en större utvärdering av förhørsprocessen. En-

käten gick ut till landets drygt 200 skattebrottsutredare som fick uppskatta hur ofta de använde sig av olika dokumentationsmetoder. Runt 60 procent svarade. Jag har fått tillgång till enkätens rådata, och den kvantitativa statistik som presenteras i tabell 1 bygger på denna. I övrigt bygger resultatredovisningen i detta avsnitt på beskrivningar som utredare lämnat direkt till mig under 2012–2014, antingen i intervjuer (10 utredare) eller i en enkät (17 utredare). I dessa har jag bitt utredare redogöra för hur de själva praktiskt gör när de ska dokumentera och vad de ser som för- och nackdelar med olika tillvägagångssätt. Jag har också intervjuat 6 åklagare om hur de använder förhørsutskrifter.

Både i enkäter och intervjuer framkommer att det finns fyra huvudsakliga dokumentationsmetoder. Den första är *dialogförhör*, där man spelar in hela förhöret och transkriberar det ordagrant. Utredarna är samstämmiga i sina omdömen om denna metod: det ger den mest trogna återgivningen av förhöret av alla metoder, men då det är synnerligen tidskrävande, både att skriva och läsa, används det bara undantagsvis.

Med de övriga tre metoderna produceras istället ett referat av förhöret. Man kan *skriva direkt*, vilket innebär att man har med sig dator i förhørsrummet och löpande nedtecknar den hördes svar under samtalets gång. Vid förhörets slut får den hörde granska det nedskrivna och kan då be om tillägg eller korrigeringar. Andra utredare väljer att *skriva i efterhand*, vilket innebär att hela samtalet bandas. Efter avslutat förhör skriver man med hjälp av ljudinspelningen en sammanfattning, som den hörde får granska någon dag senare. Den fjärde metoden är *diktamen*: utredaren talar med jämna mellanrum på en bandspelare in en sammanfattning av de senaste minuternas förhör, ofta med stöd i anteckningar som gjorts med papper och penna. Efter förhöret transkriberas det indikterade.

Det finns stor regional variation i vilka metoder man väljer att använda. Tabell 1 presenterar statistik för tre stora regioner och visar att man i Stockholm oftast skriver direkt, i Malmö dikterar man, medan det i Göteborg är vanligt att man skriver i efterhand.

Tabell 1. Dokumentationsmetoders frekvens i tre regioner (bygger på utredarnas självskattning av hur stor del av deras egna förhör som är av respektive slag, i en enkät som Skatteverket själv lät genomföra 2009)

	Stockholm	Göteborg	Malmö
Dialogförhör	< 1 %	< 1 %	< 1 %
Skriva direkt	80 %	27 %	21 %
Skriva i efterhand	18 %	67 %	<1 %
Diktamen	2 %	6 %	79 %

En förklaring till att dessa lokala dokumentationspraktiker uppstår är att man till stor del lär sig yrket genom praktik på ett lokalt kontor, och flera utredare säger i intervju att de fortsatt med den metod som deras handledare då lärt dem. Vissa utredare växlar metod beroende på förhör; det är vanligt att skriva direkt under enklare förhör men i efterhand under längre och mer koncentrationskrävande förhör. Men de allra flesta utredare har en standardmetod som är den de oftast väljer, och vissa uppger att de alltid väljer samma metod oavsett förhör. En utredare sa i intervju att han tyckte skriva direkt var den bästa metoden, men att han själv alltid dikterade för att det var det han var van vid, vilket visar på rutinens makt i val av redskap.

De som helst skriver ut i efterhand menar att både själva förhöret och utskriften påverkas menligt om man försöker göra båda delarna samtidigt. Den litteratur om förhörsmethodik som jag läst betonar att ett bra förhör kräver full koncentration från förhørsledaren för att upprätthålla en bra kontakt med den hörde (Nilsson & Herlitz 2013). Idealet är att den hörde ska få berätta sin historia fritt i eget tempo, något som kan hindras av att förhørsledaren måste ta skriv- eller dikteringspauser. Dessa pauser förlänger dessutom själva förhöret, som för den hörde ofta är en psykiskt påfrestande situation. Om ett mer komplicerat förhör skrivs ut direkt kan förhöret ta 4–5 timmar, och omedelbart därefter förväntas den hörde dessutom granska en kanske 10 sidor lång text. Genom att skriva i efterhand kortas förhörstiden, utredaren kan formulera en sammanfattning i lugn och ro, som den hörde kan granska några dagar senare i en mindre pressad situation.

Utredare som oftast undviker att skriva i efterhand anser dock att

efterhandsgranskningen för med sig flera problem. Ett är att förhørsutskriftens bevisvärde minskar eftersom den hörde börjat glömma exakt vad som sades under förhöret. Det kan man tycka borde ha mindre betydelse, eftersom förhöret finns inspelat på band som kan avlyssnas om det skulle uppstå konflikter om hur väl utskriften återger förhöret. Men av hävd är det texten som i den fortsatta rättsprocessen får representera förhöret, och i de sällsynta fall där utskriften ifrågasätts är de åklagare jag intervjuat mer benägna att kalla utredaren som vittne än att spela upp bandet i rätten.

Ett annat problem är hur den hörde ska få del av utskriften. Ofta skickas den ut per post eller e-post, men i större ärenden med flera misstänkta kan det vara olämpligt att sprida material ur en pågående undersökning. Då får man kalla in de hörda för att de ska granska utskriften, men de kan bo långt bort och dyker inte alltid upp, om de ens svarar i telefon. Det tyngsta argumentet mot att skriva ut i efterhand är dock att rättegångsbalken (23 kap. 21 §) stadgar att utskriften enligt huvudregeln ska vara granskad vid förhörets slut, och granskning i efterhand får bara ske ”om förhöret är särskilt omfattande eller behandlar komplicerade sakförhållanden”. Ekonomiska brott behandlar ofta komplicerade sakförhållanden och var en av anledningarna till att denna undantagsregel infördes, men en alltför generös tillämpning av undantagsregeln kan leda till JO-anmärkning.

Även utredare som anser att kvaliteten blir högre om man skriver ut i efterhand, väljer ofta att skriva direkt för att spara tid. En utredare uppskattar att ett förhör på 2–3 timmar tar två dagar att skriva ut, och om man istället skrivit direkt hade det kanske tagit 4–5 timmar, men då hade både förhöret och dokumentationen varit klar.

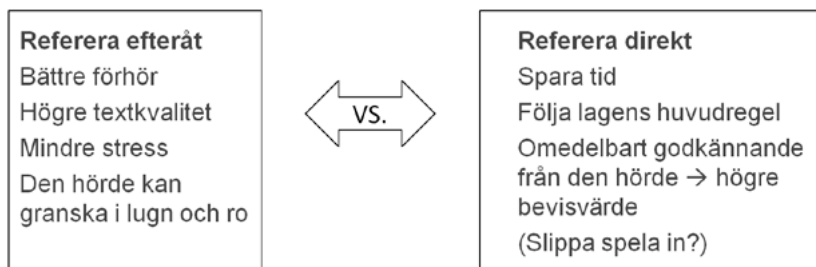
Vissa av dem som skriver eller talar in en sammanfattning under pågående förhör nämner som en fördel att formuleringsarbetet hjälper till att stämma av att man fått med allt. Det kan göra att man får syn på oklarheter och missförstånd som man annars hade upptäckt först efter förhöret. Vid diktering hör både utredaren och den hörde hur berättelsen kommer att dokumenteras till eftervärlden, och det är enkelt för den hörde att omedelbart korrigera om utredaren uppfattat något fel eller för den delen ändra en berättelse som hen inser låter mindre trovärdig. Att

utredaren kan hålla ögonkontakt med den hörde medan sammanfattningen talas in, gör det möjligt att uppfatta kroppsspråk och små signaler av tvekan hos den hörde. Även de som skriver direkt läser ofta upp stycken ur texten under förhöret, för att stämma av med den hörde att allt är korrekt uppfattat. Flera utredare menar att proceduren får många hörda att slappna av, eftersom de då inser att de har inflytande över den bild av dem som hamnar i förhørsutskriften.

De som skriver direkt kan använda det framväxande textdokumentet för att navigera i förhöret; de kan titta tillbaka för att kontrollera vad de skrivit ner tidigare i förhöret och enkelt göra småredigeringar och tillägg till tidigare skrivna avsnitt, vilket är svårare att göra om sammanfattningen instället är intalad.

Utredarna är oense om huruvida förhör bör ljudinspelas i sin helhet, något som ju inte är nödvändigt om man sammanfattar under förhöret. I min enkät uppger 8 av de 17 utredarna att de sällan eller aldrig spelar in förhör. Argument mot att spela in är att vissa hörda hämmas av inspelningen och att arkiverings- och offentlighetsprinciperna för bandet är oklara: kan vem som helst begära ut en kopia när förundersökningen är avslutad? Vissa utredare är dessutom rädda för att behöva transkribera bandet ordagrant, antingen för att de har uppfattningen att det finns en regel som säger att en inspelning alltid ska transkriberas eller för att de varit med om att försvarare krävt detta.

Sammanfattningsvis finns det argument för och emot alla metoder, men den stora skiljelinjen går mellan att referera i efterhand kontra att

Figur 2. Dokumentationsprocessen: Mål i konflikt

göra det under förhöret. Konflikterna summeras i figur 2, och visar hur redskapet *referera efteråt* uppnår vissa mål väl, men står i motsättning till de mål som redskapet *referera direkt* är bättre på, och vice versa.

Målen i figur 2 är av lite olika slag. Vissa, som högre textkvalitet och högre bevisvärde, är tydligt knutna till förhørsutskriftens funktion som redskap i det överordnade aktivitetssystemet. Kopplingen till verksamhetens gemensamma mål är därigenom också tydlig. Andra mål, som mindre stress, slippa spela in och att få godkännandet avklarat direkt, kan snarare hänföras till den individuella utredarens preferenser och vilja att förebygga irritationsmoment.

Dokumentation som redskap: hur ska den färdiga texten se ut?

För att få en bild av hur utredare anser att text ska utformas för att återge förhör gjorde jag en textbedömningsenkät. Jag lät 27 utredare lyssna på 4 minuter ur ett autentiskt förhör och därefter läsa fyra olika förslag på hur en utskrift skulle kunna återge episoden. Ett av förslagen var originalet så som den ansvariga utredaren skrivit ner det och de övriga var varianter som jag skrivit och som skilde sig i längd (från 132 till 936 ord), detaljrikedom och bruk av citat och anföring. Utredarna fick individuellt och skriftligen bedöma starka och svaga sidor hos förslagen, och efteråt diskutera sina bedömningar. De var inte ense om vilket förslag som var bäst. Det kortaste förslaget var det som väckte mest debatt, och jag återger det här:

Erik medger att han har fått den självrättelse som revisorn Johan Håkansson skickat den 17 maj 2013 (bilaga 3) och förstått innebörden av den, men att han har missat att skicka in den till Skatteverket, eftersom han var överbelastad med jobb då. Erik kan inte minnas att han och revisorn haft någon muntlig genomgång avseende denna rättelse.

När förfrågan sedan kommer från Skatteverket 2 augusti 2013 (bilaga 2:1–2:2) skickar Erik in den självrättelse som borde skickats i maj och betalar in beloppet. Han betraktar inte det han gjort som brottsligt, för

han har inte medvetet försökt undanhålla några uppgifter. Erik menar att även om han råkar göra fel i en rapportering till Skatteverket kommer det att rättas till när bokföringen stäms av, eftersom han lämnar alla siffror han har till bokföraren.

I omdömena om detta nedteckningsförslag framkommer att ett viktigt mål för texten är att ge åklagaren ett bra underlag för beslut i åtalsfrågan genom att belysa subjektiva och objektiva rekvisit. Ett objektivt rekvisit är en faktisk omständighet, som att felaktiga uppgifter lämnats i skattedeklarationen, medan ett subjektivt rekvisit är gärningsmannens vilja och tankar, dvs. om brottet har gjorts uppsåtligen eller bara av oaktsamhet. Några informanter menar att texten klarar uppgiften bra:

Kort och fokuserat! Saklig redogörelse som i sin korthet sammanfattar faktiska omständigheter. Vi får också en bra beskrivning av det subjektiva rekvisitet.

Fått med det väsentliga som åklagaren bör veta för att sedan bestämma hur ärendet ska hanteras vidare

Klart och tydligt. Både objektiva & subjektiva rekvisit är täckta.

Det är kort och kärnfullt. Hans inställning framgår klart. Det är inte medvetet utan en form av oaktsamhet.

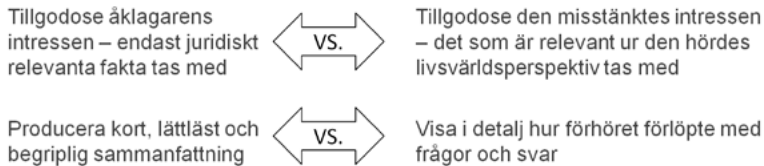
Andra hävdar dock motsatsen:

Alltför komprimerat med risk för att viktiga detaljer och nyanser tappas bort. Rekvisiten inte tillräckligt belysta.

Får inte med allt som den misstänkte säger och som kan ha viss betydelse vad gäller det subjektiva rekvisitet. Dvs har han gjort detta uppsåtligen eller av oaktsamhet?

Omständigheter som visar skulden underbyggs inte! Ger åklagaren ett dåligt underlag för sitt beslut i åtalsfrågan.

Ytterligare invändningar mot texten är att läsaren inte får några ledtrådar till om informationen kommit fram genom förhørsledarens frågor eller genom fri berättelse, och att Eriks perspektiv och detaljerna kring hans besvärliga arbetssituation inte får tillräckligt med utrymme – något som de övriga nedteckningsförslagen beskriver bättre.

Figur 3. Textprodukten: Mål i konflikt

Vid analys av alla enkätsvaren framträder konflikter av två slag. Dels finns det åsiktsskillnader i bedömningen av en och samma text, som huruvida den citerade texten täcker de subjektiva och objektiva rekvisiten. Det finns alltså oenighet om huruvida en viss instans av redskapet förhørsutskrift når målen. Dels finns det en uppsättning ideal som verkar vara gemensamma för hela gruppen men som varje utredare ändå måste brottas med eftersom idealen är så svårförenliga, som viljan skriva kort, begripligt och lyfta fram det väsentliga å ena sidan, och att troget återge den hördes berättelse och i detalj visa hur förhöret förlöpte å andra sidan. Den senare konflikten mellan olika mål summeras i figur 3, och har likheter med de dilemman Jakobsson Öhrn (2005) tar upp: effektivitet kontra rättssäkerhet och institutionens intressen kontra den misstänktes.

Dilemman som ger heterogenitet

Syftet med artikeln var att undersöka hur skattebrottsutredare förhåller sig till upplevda normer och mål när de skriftligen ska dokumentera förhör. I den lagreglerade praktik som skattebrottsutredning är hade man kunnat förvänta sig en relativt stor likformighet, men resultaten visar tvärtom en påfallande heterogenitet. Dels väljer utredarna olika

redskap i arbetsprocessen: några spelar in och skriver i efterhand med hjälp av inspelningen, medan andra skriver eller dikterar under förhörssamtalet. Dels är utredarna oense om hur en förhørsutskrift ska se ut, och texter som får beröm av vissa underkäns av andra.

Aktivitetsteori betraktar dock denna typ av heterogenitet som normal i organisationer (Engeström 2001), och i analysen har jag visat flera exempel på hur det finns mål i verksamheten som står i motsättning till varandra, något jag menar kan förklara variationen i arbetssätt och åsikter. Motsättningarna skapar nämligen dilemman för utredarna. Det går inte att både skriva kort och detaljerat eller att hålla full koncentration på förhörssamtalet om man ska skriva en text samtidigt. Om man lägger sig vinn om att uppfylla ett visst mål eller att strikt följa en viss regel måste man tumma på något annat.

Aktivitetsteori betonar också att varje deltagare har en individuell historisk erfarenhet, vilket kan förklara att utredarna har olika strategier för balansera motsägelsefulla krav och ideal mot varandra. Ett exempel på detta är de utredare som undviker att spela in förhör, för att de fått höra eller erfara att ett inspelat förhör måste transkriberas ordagrant.

Jag har nämnt att vissa mål verkar vara tydligare knutna till verksamhetens gemensamma huvudmål, som att göra förhørsutskriften till ett så välformat redskap som möjligt, medan andra mål snarare handlar om individuella preferenser: att få arbeta på ett sätt som man trivs med och som passar ens förmåga. Samtidigt går det kanske inte att dra en skarp gräns mellan individuell och kollektiv nytta. Det är svårt att se hur verksamheten som helhet skulle gynnas av att individer tvingas till arbetssätt som inte passar dem och som skapar irritation i den dagliga verksamheten. Därmed kan man argumentera för att brokigheten som mina resultat visar faktiskt är ändamålsenlig. Varje utredare har utvecklat en egen professionell dokumentationsrutin för att handskas med de dilemman som finns, och rutinen fungerar tillräckligt bra för att varken individen eller verksamheten ska initiera en förändring.

Liknande mönster finns säkert på många andra arbetsplatser, eftersom det sällan råder total enighet om hur arbete ska utföras. Men en förutsättning för variationen är att regelverket ger utrymme för den. I England har man ju skapat en mer uniform dokumentationspraktik ge-

nom att lagstifta om att alla misstänktförhör ska spelas in och transkriberas ordagrant (Haworth 2010:172). Kanske är det ur ett internationellt perspektiv avvikande att svenska brottsutredare är så pass fria att lägga upp dokumentationsarbetet på det sätt som de finner lämpligast.

Litteratur

- Ask, Sofia 2011. "Skola är en sak och myndigheten är något annat". Skrivundervisning på svensk polisutbildning. *Konferensskrift från den tredje nordiska polisforskningskonferensen*, Umeå 2010. S. 15–27.
- Ask, Sofia & Byrman, Gunilla 2010. "Så slog han Anna med ett okänt antal knytnävslag i ansiktet." Relief-analys av polisstudenters och polisers skrivande. I: J. Smidt (red.), *Rammer for skrivning: Om skriveutvikling i skole og yrkesliv*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Engeström, Yrjö 2001. Expansive learning at work. Toward an activity theoretical reconceptualization. I: *Journal of Education and Work*. 14 (1). S. 133–156.
- Engeström, Yrjö 1987. *Learning by expanding: an activity-theoretical approach to developmental research*, Helsinki: Orienta-konsultit.
- Gumbel, Ingetora 2000. *Hörd angående misshandel. Polisens protokoll vid förhör med misshandlade kvinnor och misstänkta män*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Haworth, Kate 2010. Police interviews in the judicial process. Police interviews as evidence. I: M. Coulthard & A. Johnson (red.), *The Routledge handbook of forensic linguistics*. New York: Routledge. S. 169–181.
- Jakobsson Öhrn, Harriet 2005. *Berätta din sanning*. Stockholm: Pedagogiska institutionen.
- Jönsson, Linda 1988. *Polisförhöret som kommunikationssituation*. Linköping: Tema Kommunikation.
- Nilsson, Royne & Herlitz, Gillis (2013). *Förhörsgrammatik*. Stockholm: Bruun.
- Persson, Gunilla Almström 2009. *Perspektiv i polisprotokoll*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Rock, Frances 2013. "Every Link in the Chain". I: C. Heffer m.fl. (red.), *Legal-lay communication: textual travels in the law*. New York: Oxford University Press.
- Russell, David 1997. Rethinking Genre in School and Society. *Written Communication*. 14 (4). S. 504–554.
- Rättegångsbalk (1942:740)*.
- Saville-Troike, Muriel 2003. *The ethnography of communication*. Oxford: Blackwell.
- Skattebrottsenheten (2009). Enkät svar från utredare. Opublicerat arbetsmaterial.
- Winsor, Dorothy 1999. Genre and activity systems: the role of documentation in maintaining and changing engineering activity systems. *Written Communication*. 16 (2). S. 200–224.

”Språkrasism i sommarstaden”

Om negativa attityder till finska och finsk-
språkiga på en svenskdominerad ort i Finland

Lotta Collin

Åbo Akademi, svenska språket, lcollin@abo.fi

Bakgrund och syfte

När attityder mellan de två nationella språkgrupperna i Finland behandlas i mediedebatt eller forskning är det vanligen den finskspråkiga majoritetens (90 %) attityder gentemot den svenskspråkiga minoriteten (5 %) och det svenska språket som står i fokus (se t.ex. Allardt 2000a, Allardt 2000b, Saukkonen 2011, Grönlund m.fl. 2014). Mer sällan har intresset riktats mot svenskspråkiga finländares attityder till finskspråkiga och det finska språket (se dock Sandberg 1995, Ståhlberg 1995, Björkstrand 2006), och allra minst mot deras negativa attityder till det finska. Den här artikeln avser att bidra med en komplettering av bilden av det finländska språkklimatet genom en granskning av negativ inställning till finska och finskspråkiga bland svensktalande på en ort i Finland där svenskan är i stark majoritet.

Orten i fråga är staden Ekenäs (sedan 2009 en del av storkommunen Raseborg) i västra Nyland i södra Finland. Ekenäs har under hela sin drygt 450-åriga historia varit starkt svenskdominerad med som minst 82 % svenskspråkiga, och har rentav ibland i inofficiella sammanhang kallats Svenskfinlands huvudstad (Cederlöf 1993:21–26). Ekenäs upp-

fattas därtill relativt allmänt som en ort där en negativ inställning till det finska frodas. Denna uppfattning aktualiserades bl.a. i en insändare i lokaltidningen Västra Nyland 30.7.2013, i vilken en tvåspråkig sångartist uttryckte sin frustration över vad som i insändarens rubrik kallades ”språkrasism i sommarstaden”. Vid en spelning på en restaurang i Ekenäs hade personer i publiken nämligen högljutt uttryckt sitt ogillande då artisten mellan låtarna talat både svenska och finska. Tidigare hade även hans val att ge ut en skiva med låtar enbart på finska gett upphov till missnöje. Insändaren väckte stor uppmärksamhet och ledde till tidningsartiklar, radiodebatt och diskussion i sociala medier. Åsikterna gick i sär, men artisten fick medhåll av en del, vilket exempel 1 nedan ur en nätdiskussion vittnar om:

- (1) [...] ämnet han lyfter på bordet är mer än angeläget. Han har absolut rätt, i synnerhet i lilla Ekenäs har man då verkligen en nedvärderande syn på de finskspråkiga, tyvärr.

Insändaren och den efterföljande medieaktiviteten inspirerade mig som språkforskare till en närmare granskning av fenomenet med den nedvärderande synen på finskspråkiga i Ekenäs. Syftet med den här studien är att med utgångspunkt i exempel på uttalanden som rör svenskspråkiga Ekenäsborna negativa attityder till det finska tydliggöra olika aspekter av den negativa inställningen och samtidigt försöka förstå bakgrunden till denna. Undersökningen är kvalitativ och gör inga som helst anspråk på att beskriva språkklimatet i staden som helhet eller redogöra för de negativa attitydernas utbredning bland olika befolkningsgrupper. Inte heller dras några slutsatser om eventuella förändringstendenser i språkklimatet över tid.

De negativa attityderna i Ekenäs kontrasteras dels mot tidigare forskning om finskspråkigas attityder mot finlandssvenskar, dels mot forskning om etniskt fördomsfull diskurs ur ett vidare internationellt perspektiv. Likheter och skillnader som kan iakttas mellan de negativa språkliga attityderna bland svenskspråkiga i Ekenäs i jämförelse med andra sammanhang ger en uppfattning om hur både generellt allmän-giltiga och lokalt specifika drag samverkar i attityderna i Ekenäs. Un-

dersökningen utgår nämligen från att etniskt och språkligt förankrade negativa attityder är ett mångbottnat och komplext gruppfenomen som bör granskas i sin specifika kontext, men som likväl uppvisar universella drag (jfr t.ex. Wodak & Reisigl 2001; van Dijk 2002).

Material och metod

För undersökningen har exempel på uttalanden som rör svenskspråkiga Ekenäsbors negativa attityder gentemot det finska samlats in ur tre olika källor: 1) nätdiskussioner med anknytning till den ovan beskrivna tidningsinsändaren, 2) nio svar på en e-postenkät till dels finklärare verksamma i Ekenäs, dels några unga vuxna med rötter i staden, där jag frågat efter informanternas erfarenheter av språkklimatet i Ekenäs, inte deras egna personliga attityder, och 3) Ekenäsanknuten facklitteratur, i första hand stadens historik. Noteras bör att mitt material till stor del består av rapporter om och reflektioner över inställningar och beteenden som iakttagits hos Ekenäsbör, alltså endast i ringa utsträckning av direkta uttryck för deras negativa attityder.

Det insamlade materialet har kategoriserats och analyserats i jämförelse med Saukkonens (2011) analys av kritisk diskussion om det svenska språket och finlandssvenskarna i finska medier. Därtill har jämförelser gjorts med van Dijks (1987, 2002) resonemang om etniska fördomars tematiska och kognitiva struktur, där *hotbilder* utgör en övergripande kategori.

Argument mot svenskan i Finland respektive mot finskan i Ekenäs

Pasi Saukkonen ger i rapporten *Varför irriterar finlandssvenskarna?* (2011) exempel på kritik mot finlandssvenskar och svenskan i Finland som framlagts i nätdiskussioner och annan mediedebatt. Han söker orsaker till kritiken och strukturerar upp använda argument. De argument som används av finskspråkiga mot svenskan och finlandssvenskarna kan enligt Saukkonen (2011:109) delas in i tre kategorier: identitetsargument, historiska argument och instrumentella argument. I det föl-

jande presenteras hur dessa argument enligt Saukkonens analys används av finskspråkiga mot det svenska, varefter jag diskuterar om och i så fall hur motsvarande argument verkar användas av svenskspråkiga Ekenäsbor mot det finska. Med ”det finska” avses här såväl finskspråkiga invånare i Ekenäs som finskspråkiga och det finska språket generellt.

Identitetsargument mot svenskan i Finland tar fasta på en koppling mellan språk och nation, och hävdar att den verkliga finsheten är finskspråkig (Saukkonen 2011:109). Man kan alltså här skymta ideologin ”en nation – ett språk” i nationalistisk anda. I Ekenäs verkar man, åtminstone mellan raderna, kunna skönja tecken på en motsvarande enspråkighetsideologi, d.v.s. ”en stad – ett språk”. Vad gäller Ekenäsbornas identitet har tidigare forskning kunnat påvisa en påfallande stark finlandssvensk identitet i västra Nyland överlag (Ståhlberg 1995) och särskilt i Ekenäs (Nyman-Kurkiala 1996). Denna vad man kan kalla etniska gruppidentitet (jfr Lange & Westin 1981; Ståhlberg 1995) kommer bland annat till uttryck då de svenskspråkiga positionerar sig gentemot den finskspråkiga s.k. *utgruppen* exempelvis genom påpekanden som ”vi är inte finnar, vi”, vilket en lärare i materialet rapporterar om sina elever. Gränserna mellan Vi och De tydliggörs likaså genom nedläggande benämningar på och beskrivningar av utgruppen. Benämningar som *finntuppar*, *finnhattar*, *finntollo* och *finndjävlar* återfinns i materialet, och därtill förekommer stereotypiska beskrivningar av utgruppens särdrag av den typ som exempel 2 och 3 nedan återger.

(2) Skogsfinnar kan man tala om och då handlar det om uppförande (bristande). Visst kan man också få höra att finnar är tystare, inte så sociala.
[enkätsvar, finsklärare]

(3) ”De där jävla finnhattarna kommer aldrig att kunna göra någon bra musik” [citat återgivet i webbdiskussion]

Medan de finskspråkiga här alltså utmålas som tystlåtna, osociala och musikaliskt obegåvade, kan som jämförelse nämnas att finskspråkiga för sin del, enligt exempelvis Saukkonens (2011) analys, framställer finlandssvenskar bl.a. som en privilegierad och rik överklass med över-

sittarfasoner, bristande fosterländskhet och isoleringstendenser (jfr även Allardt 2000b:32ff.). Den överlägsna inställning som finlands-svenskar rent allmänt alltså ibland beskylls för antyds även i mitt Ekenäs-material:

(4) jag tror att de som pratar svenska anser sig vara en viktig del av det svenskspråkiga i Ekenäs och på så sätt kan man kanske som svenskspråkig i Ekenäs anse sig vara ”bättre folk” [*enkätsvar, ung vuxen*]

Finskspråkigas *historiska argument* mot svenskan i Finland utgår från att orättvisor och oförrätter gentemot den finskspråkiga majoriteten skett redan under svenska tiden och senare av finlandssvenskarna där en svensk överklass behandlat finskspråkiga illa och roffat åt sig oförtjänta positioner och fördelar (Saukkonen 2011:109). Historien som argument bakom negativa attityder förekommer också bland svenskspråkiga i Ekenäs, men på ett diametralt motsatt sätt. Det handlar med andra ord inte om att man är missnöjd med det som varit, utan snarare om att man försvarar svenskans starka ställning i staden med hänvisning till att det alltid varit så. Detta argument får onekligen stöd av befolkningsstatistiken. De svenskspråkigas majoritetsställning har som ovan antytts genom hela stadens historia sedan grundandet 1546 varit stark och i jämförelse med grannkommuner uppseendeväckande stabil. I äldre källor, t.ex. kyrkböcker, från stadens första sekler omtalas endast enstaka eller några tiotal finskspråkiga invånare (Cederlöf 1964:392). Enligt den befolkningsstatistik som finns att tillgå från 1890 och framåt hade staden år 1890 strax under 2 000 invånare av vilka 91,1 % var svenskspråkiga (Cederlöf 1964:389, 392). År 1950 uppgick befolkningen till dryga 4 000 personer, och andelen svenskspråkiga hade sjunkit en aning, till 87,2 % (Cederlöf 1993:23). Under den senare delen av 1900-talet ökade befolkningen sedan kraftigt, till stor del som ett resultat av kommunsammanslagningar. I början av 2000-talet, innan Ekenäs blev en del av Raseborg, hade staden ungefär 15 000 invånare, och av dessa hade fortfarande ca 82 % svenska som modersmål (Finnäs 2007:40).

Det är framför allt just utvecklingen under 1900-talets senare hälft

som tydligt skiljer Ekenäs från dess grannkommuner i västra Nyland. Medan andelen svenskspråkiga i Ekenäs vid millennieskiftet fortsättningsvis alltså låg på över 80 %, hade den svenskspråkiga befolkningens andel i grannkommunen Karis sjunkit till 61,3 % (från 81,9 % år 1950), och i Hangö hade de svenskspråkiga rentav blivit en minoritet på 45,3 %, från att 1950 varit i majoritet med 76,2 % (Finnäs 2013:38).

Den stabilt starka svenska befolkningsmajoriteten i Ekenäs kan enligt Cederlöf (1993:24ff.) förklaras av ett flertal samverkande faktorer. Det handlar om en omgivande övervägande svenskdominerad landsbygd och skärgård som utgjort ett slags befolkningsreserv för staden, och rentav införlivats med denna genom flera kommunsammanslagningar. Samtidigt har den finskspråkiga inflyttningen varit betydligt mindre än i andra västnyländska kommuner. Till detta kan läggas Ekenäs roll som centralort för ett flertal finlandssvenska samhällsfunktioner, såsom olika yrkesutbildningsinstanser och landets enda svenskspråkiga militära enhet, Nylands brigad.

Ett konkret exempel på hur det historiska argumentet kommit till användning rapporteras av Henrik Cederlöf (1993:82) i *Ekenäs stads historia, IV*: I samband med stadens 400-årsjubileum år 1946 skulle en minnessten resas. Förslaget till text på stenen förelåg enbart på svenska, vilket väckte protest från finskspråkigt håll. Protesten bifölls dock inte av stadsfullmäktige med hänvisning till att monumenttexten inte var en offentlig urkund och därför inte behövde följa språklagens bestämmelser. Därtill framhöll textens upphovsman att ”Ekenäs under större delen av de 400 åren varit praktiskt taget enspråkigt svenskt. Att göra monumenttexten tvåspråkig vore alltså att göra avsteg från historisk verklighet” (Cederlöf 1993:82).

När finskspråkiga motsätter sig svenska med vad Saukkonen (2011:109) kallar *instrumentella argument* tar man framför allt fasta på den obligatoriska svenskundervisningen i finska skolor som man anser ta utrymme från undervisning i viktigare språk, som engelska och ryska. Kunskaper i engelska anses täcka behoven även i nordiska sammanhang. En liknande behovsrelaterad motivationsbrist kan ses hos svenskspråkiga Ekenäsbor i förhållande till finskan. Vittnesmål ur mitt material om svenskspråkiga Ekenäsbornas motvilliga inställning till det

finska språket ses i exempel 5–7.

(5) Tyvärr verkar det som om generation efter generation av ekenäsbor inte ens försöker lära sig finska. Det är på något bakvänt sätt okej att tycka att finska är så svårt att lära sig att man inte ens behöver försöka. [*enkätsvar, finsklärare*]

(6) det fanns inte något behov av att kunna finska i den vardagen man rörde sig i i högstadiet och därför upplevdes själva språket finska som onödigt och slöseri med tid [*enkätsvar, ung vuxen*]

(7) det var ”onödigt att lära sig för jag flyttar till Sverige när jag blir stor” [*enkätsvar, ung vuxen*]

Trots att finska är det övervägande majoritetsspråket på nationell nivå finns det alltså i Ekenäs en tradition av att se finska som både svårt och obehövligt. Man klarar sig på svenska i staden, och man tänker sig rentav snarare en framtid i Sverige än på någon annan ort i Finland.

Minoriteter som hot

Ett annat sätt att kategorisera och försöka finna orsaker till en negativ attityd mot det finska i Ekenäs får vi genom att ta utgångspunkt i van Dijks (1987, 2002) resonemang om etniskt grundade fördomsfulla attityder. Vid en analys av vardagliga samtal om minoriteter och invandrare i Nederländerna och USA kunde van Dijk (1987:58ff.) urskilja vissa frekvent återkommande teman. Han hävdar att det här går att se begreppet ”hot” som en överordnad kategori, eftersom de flesta teman kunde placeras in under en övergripande gemensam uppfattning om att utlänningar och minoriteter på något sätt utgör ett hot, som det är legitimt att fördöma och försvara sig emot. Hotbilderna kan vara *ekonomiska* (hot mot ingruppens ekonomiska intressen och ökad konkurrens), *kulturella* (utgruppen har en annorlunda kultur med bl.a. ett annat språk och vägrar eller kan inte anpassa sig till ingruppens kultur) och *sociala* (med sitt avvikande, aggressiva och kriminella beteende hotar utgruppen lag och ordning i samhället) (van Dijk 1987:61). Även om kontex-

terna givetvis avviker mycket från varandra har jag i det följande gjort ett försök att applicera de olika typerna av hot på resonemang kring negativa attityder till den finskspråkiga minoriteten i Ekenäs som återfinns i mitt material.

Vad gäller *ekonomiska hot* är det möjligt att i Ekenäs se tendenser till upplevelse av inflyttande finskspråkiga företag och företagare som ett ekonomiskt hot (ex. 8).

(8) Redan när man tänker på vem staden anlitar på sina jobb, endast svenskspråkiga entreprenörer. Att favorisera endast svenska företagare har gjort staden till en ort som inte helst vill ha företag som ägs av finskspråkiga, tänk om de tar våra jobb. [*webbdiskussion*]

Några exempel på att den finskspråkiga minoriteten i Ekenäs skulle uppfattas som en ekonomisk börda för staden går däremot inte att se i mitt material, vilket kan kontrasteras mot att det på finskt håll finns åsikter om att landets tvåspråkighet blir för dyr (Saukkonen 2011:26).

De finskspråkiga ses definitivt som ett *kulturellt hot* av svenskspråkiga Ekenäsbor, i samklang med att finlandssvenskar överlag upplever ett hot mot det svenska språket och den finlandssvenska kulturen i Finland. Att man i Ekenäs, som alltså varit en stabil högborg för finlandssvenskheten, kan uppfatta en ökad finsk inflyttning som ett hot mot den egna kulturen (jfr ex. 9 och 10) är mot bakgrund av allmänna samhällstendenser inte helt oförståeligt.

(9) Och jag förstår helt Ekenäsborna att det finns ett visst motstånd mot finskan, för om du inte kan finska så nog känns det tryggt att någonstans bli förstådd och kunna använda sitt modersmål. Alla vet hur effektivt ”finnarna” vill ha bort finlandssvenskan när man ser alla politiska beslut som görs i detta land så skall vi nog inte tala om mångkulturellt samhälle. [*webbdiskussion*]

(10) De svenskspråkiga ser sitt revir krympa, samtidigt som svenskhädet sprider sig i landet. Kampanjer mot tvångssvenskan, avsaknad av svensk betjäning på sjukhus och tåg har satt sina tydliga spår. [...] Ekenäs känns som en sista utpost för det fungerande finlandssvenska samhället. Tillva-

ron är hotad och framtiden oviss. [*enkätsvar, finsklärare*]

Värnandet om en bibehållen stark svenska i Ekenäs handlar alltså i förlängningen om en kamp för svenskan och möjligheten att leva på svenska i Finland över lag. Att måna om det svenska är här inte enbart en principfråga, utan hänger givetvis också samman med reellt bristande kunskaper i landets majoritetsspråk. Om man av olika orsaker inte kunnat eller velat lära sig finska, finns det risk för en allmänt avog inställning där hot mot den egna självkänslan kan ses som bakomliggande. Detta berörs i exempel 11 ur mitt material.

(11) Många uttalar sig negativt om både ”finnar” och finskan. Dessa personer har oftast stora problem med språket och känner sig rädda för att ställas inför en situation som kräver (goda) kunskaper i finska. [*enkätsvar, finsklärare*]

Något *socialt hot* i termer av hot mot lag och ordning i staden, i likhet med vad van Dijk (1987) kunde iaktta, kan man inte se uttryck för i mitt material. Att slagsmål mellan språkgrupperna ägt rum nämns visserligen, men här verkar snarast de svenskspråkiga ha varit initiativtagare (ex. 12).

(12) Minns bra hur ”hurrina” på Björknäsgatan sku till Jägarbacken å slåss med ”finntupparna” [*webbdiskussion*]

Också i stadens historik framhålls att inga allvarliga språkstrider förekommit (Cederlöf 1993:495). Däremot – vilket anknyter till den sociala aspekten, om än inte nödvändigtvis till hotbilder – är det ett faktum att de finskspråkiga i Ekenäs genom tiderna levtt mer eller mindre isolerade från den svenskspråkiga befolkningen (Cederlöf 1993:495f.). Den första större finskspråkiga befolkningsgruppen bestod av personal vid ett fängelse som inrättades i utkanten av staden år 1918. De fängelseanställda levde och verkade i nära anslutning till fängelset, där det t.ex. fanns en finskspråkig skola för de anställdas barn. Dessa finskspråkiga rapporteras ha haft mycket sporadiskt samröre med stadens övriga

befolkning (Cederlöf 1993:104f.). Senare under 1900-talet blev den finskspråkiga befolkningen förvisso mer jämnt utspridd runtom i staden, men en trivsel- och attitydundersökning som utfördes bland invånare i Ekenäs kärnstad år 1990 visade likväl att medan 80 % av de svenskspråkiga ansåg att en allmän samhörighetskänsla (”alla känner alla”) är typisk för Ekenäs, var endast drygt 24 % av de finskspråkiga av samma åsikt (Cederlöf 1993:547). Fortfarande verkar umgänget över språkgränser inte höra till vanligheterna, vilket ex. 13 ur mitt material beskriver.

(13) Ganska få svensktalande verkar ha finsktalande ortsbor i sin bekant-skapskrets. Det är en klar gräns mellan var svenskspråkiga umgås och spenderar sin tid och var finskspråkiga befinner sig. [*enkätsvar: finsklä-rare*]

Att segregationen och de negativa attityderna har ett samband är sannolikt. Bristen på kontakt kan förmodas vara både en orsak till och en följd av en generationsöverskridande avog inställning.

Sammanfattande diskussion

Som Allardt konstaterar bör man när man förfasar sig över vissa finskspråkigas negativa och ibland rentav aggressiva inställning till svenskan och finlandssvenskarna ”inte glömma bort att det bland finlandssvenskarna finns individer av samma skrot och korn” (Allardt 2000a:9–10). Även den som på det nationella planet tillhör en minoritet, som inte alltid möts med välvilja och förståelse, kan som majoritet i en lokal kontext bete sig på ett motsvarande avståndstagande sätt – något som visar företeelsens allmänmänskliga mekanismer. Denna kvalitativa studie av negativ inställning till finskspråkiga och det finska språket bland den svenskspråkiga majoritetsbefolkningen i staden Ekenäs pekar sålunda på intressanta likheter med landets finskspråkiga majoritet och dess negativa attityder till finlandssvenskar. Den avoga, ibland fördomsfulla inställningen kan exempelvis på båda håll förklaras med en stark egen etnisk identitet, en uppfattning om det andra språket som

omöjligt eller onödigt liksom av bristande kontakter språkgrupperna emellan.

Samtidigt föreligger vissa kontextspecifika skillnader i faktorerna bakom de negativa attityderna. Här kan man lyfta fram dels historiska argument, dels hotbilder, framför allt hot mot den egna kulturen. Historien används som argument av båda grupper, men på motsatt sätt. Medan finskspråkiga finländare vill ta avstånd från historiens påstådda oförrätter, vill de svenskspråkiga i Ekenäs inte ge avkall på sin under århundraden starka ställning i staden – och i förlängningen sin möjlighet till existens på det egna modersmålet i hemlandet. De svenskspråkiga upplever nämligen ett hot mot sig och sin kultur, inte bara lokalt utan även i det finländska samhället överlag. Liebkind (1999:148) menar att om en majoritet känner sig osäker och hotad i sin majoritetsposition tenderar den att bete sig diskriminerande mot utgrupper. Detta är något som man sannolikt ser symtom på i Ekenäs. Däremot torde den finska majoriteten i Finland som helhet idag inte ha någon orsak att känna sig hotad av finlandssvenskarna, varför den negativa inställning till landets minoritet som den finskspråkiga majoriteten ger uttryck för tar sin näring ur andra omständigheter.

Den typ av ”språkrasism” som behandlats i den här artikeln är ett mångfacetterat fenomen, med många olika uttryck och samverkande orsaker. Undersökningen som här presenterats ger ingalunda en slutgiltig heltäckande bild av förhållandena i Ekenäs, än mindre av attityder till det finska på andra svenskspråkiga orter i Finland. En intressant fortsättning på undersökningen vore därför att ta med också andra orter för att kunna göra jämförelser t.ex. med starkt svenskspråkiga kommuner i Österbotten. Givetvis skulle också bilden av attityderna i Ekenäs med fördel kunna fördjupas med hjälp av en mer omfattande attitydundersökning bland invånarna. En sådan skulle också förhoppningsvis ge en mer nyanserad bild av språkklimatet i staden. Jag vill nämligen avsluta med att understryka att även om fokus i den här artikeln legat uteslutande på negativa attityder, har långtifrån alla svenskspråkiga Ekenäsbor en avog inställning till det finska, lika litet som alla finskspråkiga i Finland har en negativ syn på svenskspråkiga.

Litteratur

- Allardt, Erik 2000a. *Svenska på stan: en attitydundersökning analyserad av Erik Allardt*. Helsingfors: Folktinget.
- Allardt, Erik 2000b. *Vårt land, vårt språk. Kahden kielen kansa. En attitydundersökning om det svenska i Finland*. (Finlandssvensk rapport nr 35.) Helsingfors: Svenska Finlands folkting.
- Björkstrand, Gustav 2006. *Identitet och framtid: Folktingets undersökning om finlandssvenskarnas identitet hösten 2005*. Helsingfors: Folktinget.
- Cederlöf, Henrik 1993. *Ekenäs stads historia, del IV, 1930–1980*. Ekenäs: Ekenäs stad.
- Cederlöf, Johannes 1964. *Ekenäs stads historia, del III, 1810–1930*. Ekenäs: Ekenäs tryckeri.
- van Dijk, Teun A. 1987. *Communicating racism. Ethnic prejudice in thought and talk*. Newbury Park: Sage.
- van Dijk, Teun A. 2002. Discourse and racism. I: Goldberg, D. & Solomos, J. (red.), *The Blackwell companion to racial and ethnic studies*. Oxford: Blackwell. S. 145–159.
- Finnäs, Fjalar 2007. *Finlandssvenskarna 2005 – en statistisk rapport*. Helsingfors: Svenska Finlands folkting.
- Finnäs, Fjalar 2013. *Finlandssvenskarna 2012 – en statistisk rapport*. Helsingfors: Svenska Finlands folkting.
- Grönlund, Kimmo m.fl. 2014. Ny undersökning kartlade finländarnas åsikter om svenskan. Pressmeddelande. http://web.abo.fi/pressmaterial/sprakundersokning_Svenska.pdf (Läst 22.12.2014).
- Lange, Anders & Westin, Charles 1981. *Etnisk diskriminering och social identitet: forskningsöversikt och teoretisk analys*. Stockholm: LiberFörlag.
- Liebkind, Karmela 1999. Social psychology. I: Fishman, J. (red.), *Handbook of language and ethnic identity*. New York: Oxford U.P. S. 140–151.
- Nyman-Kurkiala, Pia 1996. *Ung och finlandssvensk*. Vasa: Institutet för finlandssvensk samhällsforskning.
- Sandberg, Siv 1995. Språkbeteende, språkmiljö och identitet. I: Ståhlberg, K. (red.) *Finlandssvensk identitet och kultur*. Åbo: Åbo Akademi. S. 77–104.
- Saukkonen, Pasi 2011. *Varför irriterar finlandssvenskarna? En medianalys med sammandrag på svenska*. (Magmarapport 1/2011). Helsingfors: Magma.
- Ståhlberg, Krister 1995. Den finlandssvenska identitetens variationer. I: Ståhlberg, K. (red.), *Finlandssvensk identitet och kultur*. Åbo: Åbo Akademi. S. 25–76.
- Wodak, Ruth & Reisigl, Martin 2001. Discourse and racism. I: *The handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell. S. 372–397.

Strategisk kompetens i ett muntligt språktest inför högskolestudier

Maria Eklund Heinonen

*Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk,
maria.eklund@nordiska.uu.se*

Inledning

De senaste decenniernas uttalade mål om breddad rekrytering och ökad mångfald inom högskolan har lett till alltmer heterogena studentgrupper. Här ingår studenter med annat modersmål än svenska, som alltså bedriver sina studier på sitt andraspråk. Många studenter, inte enbart flerspråkiga, upplever svårigheter i mötet med de nya, akademiska diskurserna, då de inte alltid har haft tillgång till dem på samma sätt som den ”traditionella” studenten har (Lillis & Scott 2007).

Hittills har den internationella forskningen främst fokuserat på hur man kan stötta andraspråksstudenter i det akademiska skrivandet. Dessa studenter uppger dock ofta själva att de också är osäkra när det gäller den muntliga akademiska diskursen (Robertson m.fl. 2000). I ett högskolepedagogiskt projekt vid Södertörns högskola, *Andraspråkssamtal i högskolemiljö*, undersöker jag strategier och resurser som kan fungera stöttande för andraspråksstudenter i muntlig akademisk diskurs. I en av projektets delstudier identifierar jag strategier som bidrar till att studenten klarar sig bra i samtalet och uppfattas som en kompetent språkbrukare i ett muntligt språktest inför högskolestudier. I denna artikel fokuserar jag på vilka strategier testtagarna använder sig av när de

förefaller att inte omedelbart kunna besvara en fråga, vilket är intressant eftersom det i många samtalsgenrer i högskolemiljö ofta handlar om att kunna besvara olika typer av frågor och bemöta olika ifrågasättanden. Syftet är alltså att identifiera strategier som kan ha bidragit till att testtagaren bedömts ha god kommunikativ språkförmåga. En utgångspunkt är att sådana strategier skulle kunna övas mer systematiskt och explicit i förberedande undervisning inför högskolestudier.

Bakgrund

Den breddade rekryteringen har medfört debatt i media där lärare inom högre utbildning oroar sig för de nya studenternas förändrade förkunskaper. Utmärkande för debatten är att den ofta fokuserar på brister hos studenter istället för att diskutera hur högre utbildning skulle kunna anpassas och utvecklas för att möta de nya studenternas behov. Denna bristorienterade debatt återfinns överallt där högre utbildning varit föremål för breddad rekrytering (Smit 2012). Forskningsfältet *academic literacies* erbjuder ett alternativt sätt att se, nämligen att det inte bara är studenterna som ska anpassa sig till de nya diskurserna, utan högre utbildning bör också anpassa sig till de nya studenternas förutsättningar och erfarenheter (Lea & Street 1998; Lillis 2001; Lillis & Scott 2007) och explicit stötta dem in i de nya sociala praktikerna istället för att utgå från att studenterna själva ska tillägna sig dem på implicit väg (Lillis 2001).

Begreppet litteracitet avser här behärskning av diskurser i vidare och mer generell bemärkelse och omfattar allt akademiskt meningsskapande (Lillis 2001, Lillis & Scott 2007). De särskilda samtalsgenrer som återfinns i högskolemiljön kräver t.ex. ett slags generell kompetens, som också kan kopplas till akademisk litteracitet. I föreliggande studie undersöks presumtiva studenters strategiska kompetens i testsamtal inför högskolestudier, för att identifiera strategier som kan bidra till att den presumtiva studenten uppfattas som en kompetent språkbrukare med förutsättningar att delta i akademiska muntliga diskurser.

Materialet består av inspelade testsamtal från Tisus (test i svenska för universitets- och högskolestudier). Testet syftar till att återskapa auten-

tiskt språkbruk som förekommer i högskolemiljö och har bedömts med utgångspunkt i Bachman och Palmers modell över *kommunikativ språkförmåga* (1996), där *strategisk kompetens* ingår som en viktig del. Modellen är väl etablerad inom såväl undervisning som bedömning. Den bygger vidare på Hymes (1972) tankar om *kommunikativ kompetens* och har sedan vidareutvecklats av flera forskare. Canale och Swain har utarbetat en modell särskilt för andraspråksinlärning (1980), där i huvudsak tre komponenter ingår: grammatisk, sociolingvistisk samt strategisk kompetens. I den sistnämnda ingår förmågan att med hjälp av olika *kommunikationsstrategier* lösa problem som kan uppstå i kommunikationen för att undvika avbrott orsakade av inlärares bristande språkkunskaper. Dessa tankegångar har senare vidareutvecklats av Canale (1983) till att omfatta även strategier som underlättar kommunikationen med en samtalspartner. Med utgångspunkt i Canale och Swains modell har senare Bachman och Palmer (1996) utvecklat sin modell över kommunikativ språkförmåga som innefattar såväl organisatorisk (dvs. språkets byggstenar såsom lexikon, fonologi och grammatik) som pragmatisk kompetens (dvs. hur testtagarna behärskar olika kommunikativa funktioner). Här ingår också strategisk kompetens, som innefattar ett slags kognitiv problemlösningsförmåga för att lösa språkliga problem. Med hjälp av den strategiska kompetensen kan inlärares använda sina språkliga kompetenser effektivt och planera sitt tal i en viss situation.

Inom andraspråksforskningen kan en skiljelinje urskiljas mellan forskare som betraktar kommunikationsstrategier som ett kognitivt fenomen hos individen och forskare som ser det som ett interaktionellt fenomen. Firth och Wagner (1997, 2007) är kritiska till att man hittills så ensidigt fokuserat på brister hos inlärares istället för att se interaktionen och meningsskapandet som ett gemensamt ansvar hos samtalsdeltagarna och menar att hela interaktionen bör studeras med hjälp av samtalsanalys. En företeelse som studeras inom samtalsanalys med tydliga beröringspunkter med kommunikationsstrategier och strategisk kompetens är s.k. *reparationer*, dvs. olika praktiker som används för att avhjälpa problem som uppstår under samtals gång (Lindström 2008:146). En viktig skillnad är dock att man inom samtalsanalysen har

ett tydligt fokus på det gemensamma meningsskapandet och inte ensidigt på inläraren som ensam ansvarig för brister i kommunikationen. I föreliggande studie kommer jag därför att hämta begrepp och analysverktyg från såväl kognitiv andraspråksforskning som från samtalsanalys.

Material och metod

Materialet till denna studie är hämtat från Tisus muntliga deltest, som är tänkt att återskapa autentiskt språkbruk i en högskolekontext. Samtalet utgörs av en halvtimmes diskussion mellan en samtalsledare och en testtagare (dvs. en presumtiv högskolestudent) kring ett givet tema som testtagaren haft möjlighet att förbereda innan. Till grund för bedömningen ligger Bachmans och Palmers modell över kommunikativ språkförmåga (1996), beskriven i föregående avsnitt, vilket bland annat omfattar testtagarens förmåga att använda olika kommunikativa funktioner såsom att berätta, beskriva, utreda, analysera, argumentera samt spekulera. Materialet har hämtats från 66 inspelade testsamtal (för en utförlig beskrivning av materialet, se Eklund Heinonen 2009). I samtalet deltar testtagaren, samtalsledaren och en bedömare.¹ Omedelbart efteråt betygsätter samtalsledaren och bedömaren samtalet utifrån ett särskilt underlag. I denna undersökning har jag fokuserat på testtagare som bedömts ha god kommunikativ språkförmåga och testtagare som bedömts ha bristande kommunikativ språkförmåga, för att se huruvida det finns någon skillnad när det gäller den strategiska kompetensen. Eftersom min utgångspunkt är att ansvaret för meningsskapandet delas av samtalsdeltagarna, skiljer jag mellan *starka* och *svaga samtal* med utgångspunkt i bedömarnas betygssättning: De samtal där testtagaren fått betyget 4 eller 5 (på en skala 1–5) i kommunikativa funktioner, kallas i fortsättningen för *starka samtal*, medan de som fått betyget 1 eller 2 kallas för *svaga samtal*. Jag utgår här från bedömarnas uppfattning av testtagarnas kommunikativa språkförmåga och gör inte någon

¹ Beskrivningen av testsamtalet gäller den tidsperiod då materialet samlades in. Numera används ett annat testformat, som dock bygger på samma språksyn.

egen bedömning. Bedömnarna utgörs av erfarna lärare som kontinuerligt deltagit i fortbildning. Denna urvalsmetod ger 18 starka och 15 svaga samtal.

Samtalen har transkriberats och analyserats med hjälp av induktiv analysmetod, där fokus har legat på det som kan observeras i materialet utifrån ett deltagarperspektiv, dvs. hur deltagarna själva behandlar sina egna yttranden och hur dessa tas emot (Lindström 2008:35). Samtalen har genomlyssnats upprepade gånger för att urskilja återkommande mönster och variation, med utgångspunkt i de strategier och resurser som kan bidra till att samtalet fungerar mer eller mindre väl. Strategierna har sedan kategoriserats och kopplats till testtagarnas betyg när det gäller kommunikativa funktioner. Här har de strategier som använts när testtagarna ska besvara frågor de förefaller inte omedelbart ha svar på visat sig vara betydelsefulla, och därför diskuteras dessa i föreliggande artikel. Det finns givetvis många fler strategier att beakta men av utrymmesskäl redovisas här de mest frekventa och centrala.

Resultat

I analysen har ett antal vanligt förekommande strategier har kunnat urskiljas. Nedan redovisas följande strategier, som också diskuteras fortlöpande: *undvikande*, *återanvändning*, *fraser* och *metakommentarer*. Dessa kommer att illustreras med hjälp av utdrag ur samtalen och relateras till testtagarnas resultat. För att underlätta för läsaren återges samtalsexemplen med förhållandevis grov transkription.²

Undvikande och återanvändning

En mycket vanligt förekommande strategi i de svaga samtalen är *undvikande*. Testtagarna undviker att svara på frågan genom att komma med någon form av förklaring till varför de inte kan besvara den. Und-

² Transkriptionsnyckel: S samtalsledare; T testtagare; B bedömare; [men] överlappning; xxx ohörbart avsnitt; men emfas; = yttrandet fortsätter; / kortare paus; // längre paus; *men* sägs med skrattande röst; SKRATTAR metakommentarer skrivs med versaler.

vikande är en strategi som diskuterats mycket inom den kognitivt inriktade andraspråksforskningen, där ett antal olika slags undvikandestrategier brukar urskiljas. Den aktuella strategin kan betraktas som en särskild typ av undvikande enligt Tarones (1981) klassificering, nämligen att man undviker att tala om ett ämne man saknar språkliga resurser för att diskutera (*topic avoidance*). I exempel (1) nedan förekommer ett sådant undvikande.

(1) Exempel på undvikande och återanvändning (svagt samtal)

01 S: vilka konsekvenser kan de få
 02 om alla börjar handla med internet /
 03 vilka konsekvenser får de för- för- /
 04 ah för butiker å / å eh / asså affärer
 05 / eh lokalt till exempel / kommer de=
 06 T: ahaaaa
 07 S: =försvinna eller va-
 08 T: jojojo det e nå- / det e- / eh /
 09 men madam det tsss / det e nåt som- /
 10 som gäller min- / eeh min eeh / eeh /
 11 /ja ville- ja ville bara säga att
 12 HOSTAR //eh min kunskap
 13 i detta saken e=
 14 S: mm
 15 T: =eh eh a a /väldigt begränsad /
 16 [också]
 17 S: [spekulera]
 18 T: ja och / eh eh kanske många affärer
 19 skulle försvinna /eeh /
 20 arbetslösheten / eh skulle öka

I exempel (1) frågar samtalsledaren vilka konsekvenser en ökad internethandel skulle kunna få. Det rör sig om en s.k. flerledad fråga i och med att den kan delas upp enligt följande: 1. *vilka konsekvenser kan de få om alla börjar handla med internet* (rad 1–2), 2. *vilka konsekvenser kan de få för butiker å affärer lokalt till exempel* (rad 3–5) samt 3. *kommer de försvinna eller va* (rad 5, 7). Den här typen av flerledade frågor är typiska för institutionella samtal och en vanligt förekommande resurs i andraspråkssamtal i och med att de preciserar frågan, ger inläraren

betänketid och därmed förebygger förståelseproblem samt pekar mot ett tänkbart svar (Sheiki 2013; Sundberg 2004). I exempel (1) ser vi hur testtagaren, trots den flerledade frågan, först undviker ämnet genom att hänvisa till sina begränsade kunskaper i det (rad 11–13, 15). Det sker efter att turen inletts med reparationer i form av tvekljud, pauser och omtagningar (rad 8–10), vilket kan tyda på att testtagaren har problem att formulera ett svar. Samtalsledaren framhårdar dock och uppmanar testtagaren explicit att *spekulera* (rad 17), vilket är en av de kommunikativa funktioner testet avser att pröva. Efter viss tvekan besvarar testtagaren frågan genom att först återanvända de lexikala elementen *affärer* och *försvinna* från frågan: *kanske många affärer skulle försvinna* (rad 18–19) men kommer därefter med ett eget bidrag: *arbetslösheten skulle öka* (rad 20). Strategin att återanvända element från samtalsledarens yttrande (*recycling*, Anward 2005) återfinns i såväl de svagare som de starkare samtalen och fyller den funktionen att den ger testtagaren betänketid, samtidigt som den också kan fungera som förståelsekontroll. I exempel (2) finns ytterligare exempel på återanvändning samt en annan undvikandestrategi som är vanligt förekommande i materialet.

(2) Exempel på undvikande och återanvändning (svagt samtal)

01 S: mm / kan du ge exempel på
 02 va dom har gjort / har du hört-
 03 sett på teve eller läst tidningen
 04 om olika typer av aktioner dom har /=
 05 T: SUCKAR eh
 06 S: =sysslat me
 07 T: ja har inte / eeeh / hunnit att titta
 08 många tidning- flera tidningar och
 09 eh / men / öh ja har kollat
 10 i internet vad dom gör / va e de den
 11 här / vad- va e de den här mål /
 12 va e deras målet=
 13 B: mm
 14 T: =mål och eh så / mm /
 15 B: å va har du / sett där
 16 T: ja har sett bara att eh /
 17 dom / ja / eh kämpar för
 18 eum um / djurs rättighet

Förutom att som i exempel (1) hänvisa till bristande kunskaper i ämnet är det också mycket vanligt att hänvisa till att man inte haft möjlighet att sätta sig in i ämnet, som i exempel (2) ovan. Här diskuteras djurrättsaktivister och testtagaren uppmanas först att ge exempel på vad dessa har gjort (1–2). Samtalsledaren fortsätter dock omedelbart med att förtydliga genom att fråga *har du hört sett på teve eller läst tidningen om olika aktioner dom har sysslat me* (rad 2–4, 6). På så sätt kan denna fråga också beskrivas som flerledad. Testtagaren tycks dock uppfatta frågan som problematisk eftersom hen suckar ljudligt (rad 5) och därefter uppger att hen inte hunnit titta i tidningar (rad 7–8). Därefter fortsätter testtagaren genom att ge ett alternativt svar, nämligen att hen *har kollat i internet* (rad 9–10) och där tagit reda på vad djurrättsaktivisternas *mål* är (11). Att inte direkt besvara frågan utan istället svara på något annat skulle eventuellt också kunna betecknas som ett slags undvikandestrategi, vilket jag återkommer till i slutdiskussionen. Här synes samtalsledaren dock acceptera topikbytet genom att ställa en följdfråga: *å va har du sett där* (rad 15). Testtagaren återanvänder här element från frågan i sitt svar: *ja har sett bara att* (rad 16). När det gäller återanvändning finns det inte någon tydlig skillnad mellan de båda grupperna, utan det förekommer frekvent i båda samtalen. I exempel (3) nedan ser vi exempel på återanvändning i ett starkt samtal.

(3) Exempel på återanvändning och undvikande (starkt samtal)

- 01 S: jaa ska vi kasta oss över ämnena
02 som du har förberett / var va eh /
03 vi brukar erbjuda dom andra-
04 har vi gjort me dom andra
05 att välja bort ett ämne /
06 vilket vill du välja bort
07 T: *jaa* /
08 S: vilket e du minst intresserad av
09 T: ja e minst intresserad
10 av /*bergbestigning* å [*xxx*]
11 B: [Himalaya] och
12 [äventyrsresor]de e du inte=
13 T: [*Himalaya* SKRATTAR]
14 B: =så intresserad av

- 15 S: de som ja tycker e så [spännande]
 16 B: [SKRATTAR]
 17 T: ja de de e spännande men ja har inte
 18 så m- / mycke / information om de
 19 S: nää okej
 20 B: nää
 21 S: ja / vi tar- vi väljer
 22 nåt av dom andra åt dej då

I exempel (3) får testtagaren möjlighet att välja bort ett av de föreslagna ämnena: *vilket e du minst intresserad av* (rad 8), vilket hen besvarar genom att återanvända frågan i svaret: *ja e minst intresserad av bergsbestigning* (rad 9–10). Ytterligare ett exempel återfinns där testtagaren återanvänder samtalsledarens yttrande *de som ja tycker e så spännande* (15) där ordet *spännande* återanvänds: *ja de e spännande* (rad 17), men sedan övergår testtagaren till att använda en undvikandestrategi genom att hänvisa till att hen inte har så mycket information om ämnet (rad 17–18). Genom att återanvända samtalsledarens yttrande blir övergången till undvikandet smidigare och på sätt och vis elegantare, vilket kan vara orsaken till att samtalsledaren verkar acceptera det (*nää okej*, rad 19) och istället erbjuder ett annat tema: *vi väljer nåt av dom andra åt dej då* (rad 21–22).

Fraser och metakommentarer

Olika typer av mer eller mindre fasta fraser är betydligt vanligare i de starkare samtalen. I exempel (4) ser vi en vanligt förekommande sådan fras.

(4) Exempel på fras (starkt samtal)

- 01 S: dom här rättigheterna hur tycker du
 02 att dom efterlevs i / i i världen
 03 idag om du tittar på /
 04 ja på världen
 05 T: ja / som en teori / ja som i
 06 litteraturen e de jättevackert
 07 å läsa / man njuter av å läsa de
 08 S: mm

- 09 T: men eh / men den-
 10 de e väldi svår / fråga egentligen
 11 ja menar många böcker som e väldigtt
 12 stora å kända i hela världen är ju
 13 väldigt fina som litteratur

I exempel (4) får testtagaren frågan om hen tycker att FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna efterlevs i världen idag (rad 1–4). Testtagaren börjar besvara frågan, men sedan tycks någon form av problem uppstå, vilket reparationer såsom tvekljud, omstart och avbrott indikerar (rad 9). Därefter kommenterar hen istället själva frågan: *de e väldi svår fråga egentligen*. Att på detta sätt kommentera frågan är en mycket vanlig strategi i de starka samtalen, ofta i form av olika varianter av uttrycket *det var en bra fråga*. Strategin fungerar på så sätt att testtagaren kan ta och behålla ordet och samtidigt få tid att planera och formulera det fortsatta svaret (Eklund Heinonen 2010).

Nära besläktat med, och ibland svårt att åtskilja från fraser, är olika typer av metakommentarer som antingen fokuserar bakåt på frågan eller pekar framåt mot svaret: *jag tror att jag kan svara på din fråga* eller *ni kanske tycker att jag har extrema åsikter här, men jag tycker faktiskt att ...* Också dessa förekommer främst i de starkare samtalen. En sådan metakommentar ser vi i exempel (5) nedan.

(5) Exempel på metakommentar (starkt samtal)

- 01 S: va- varför tror du eh /
 02 att de- att de här
 03 fenomenet inte finns i
 04 i X-land medan de finns i Sverige
 05 T: de har ja undrat över va
 06 men ja vet inte
 07 S: har du- kan du- /
 08 har du nån / idé om
 09 va de kan=
 10 T: mff //
 11 S: =va // e de nationalkaraktärer
 12 [eller va *x x*]
 13 T: [kan- kanske] e vi in- /inte så eh
 14 radikala eller *jag vet inte*

- 15 SKRATTAR äh i X-land e allt lite
 16 lugnare så man- / å vi ligger lite
 17 efter kan man säga

I exempel (5) ställer samtalsledaren en följdfråga till ett tidigare yttrande av testtagaren, nämligen att fenomenet djurrättsaktivister inte tycks finnas i hens hemland på samma sätt som i Sverige (rad 1–4). Testtagaren verkar inte ha något omedelbart svar på det, men lyckas ändå ta ordet genom att kommentera själva frågan: *de har ja undrat över va men ja vet inte* (rad 5–6). Samtalsledaren insisterar genom att ställa en följdfråga, *har du nån idé om va de kan va* (rad 8–9), men testtagaren förblir svarslös (rad 10). Samtalsledaren fortsätter dock att ställa följdfrågor, som till sin karaktär är responsstyrande i och med att de pekar mot ett tänkbart svar: *e de nationalkaraktärer eller va* (rad 11–12), vilket till slut får till följd att testtagaren ger ett utförligt svar på frågan (rad 13–17), som fortsätter långt efter utdraget. Här blir samtalsledarens ansvar för hur väl topikerna och samtalet utvecklas tydligt. I och med att frågan följs upp av flera följdfrågor förmås testtagaren till slut att leverera ett långt svar på en fråga hen först inte verkade ha något svar på.

Slutdiskussion

I den här artikeln har jag diskuterat några exempel på vanligt förekommande strategier i testsamtal inför högskolestudier. Särskilt fokus har legat på vilka strategier testtagarna använder när de förefaller ha svårt att besvara en fråga. En vanlig strategi i de svaga samtalen är att på olika sätt undvika ämnet, vilket skulle kunna betecknas som framgångsrikt ur ett rent interaktionellt perspektiv eftersom kommunikationen upprätthålls. Förblir frågan dock obesvarad, kan detta leda till att samtalsledaren utgår från att testtagaren inte kan besvara den och avslutar topiken genom att ställa en ny, vilket kan bidra till ett negativt intryck av testtagarens språkförmåga. I de fall samtalsledaren ger följdfrågor till den introducerade topiken trots att testtagaren använt en undvikandestrategi förekommer det dock att testtagaren besvarar frågan

med ett längre resonemang. Strategin behöver alltså inte nödvändigtvis tolkas som ett tecken på att testtagaren faktiskt inte kan svaret, utan istället att hen behöver tid att tänka efter och formulera sig. Undvikande förekommer också i de starka samtalen, dock betydligt mer sällan.

Samtalsledarens ansvar i egenskap av institutionell representant och den som har tolkningsföreträde och kontroll över samtalet blir tydlig i exemplen (jfr. Sundberg 2004). Ställer samtalsledaren en följdfråga trots att testtagaren initialt svarat undvikande får testtagaren en ny möjlighet att besvara frågan. Det är viktigt i pedagogiska sammanhang att ha detta i åtanke och inte omedelbart utgå från att ett undvikande svar innebär att studenten inte kan besvara frågan. Genom att formulera om frågan kan man bereda studenten en ny möjlighet att besvara den. Sheiki (2013) menar att den förstaspråkstalande institutionella representanten måste ta på sig huvudansvaret för interaktionen. Genom att vara den mer kompetenta såväl språkligt som innehållsligt har hen möjlighet att skapa utrymme för andraspråkstälarens deltagande i samtalet. En lärare i högre utbildning kan, genom sin roll som institutionell representant, ge andraspråksstudenter såväl utrymme som möjlighet att utveckla sina resonemang och ge substantiella bidrag. Med denna roll följer således ett ansvar att förvalta makten över talutrymmet så att alla studenter kommer till sin rätt.

Litteratur

- Anward, Jan 2005. Lexeme recycled. How categories emerge from interaction. *Logos and language* 2. S. 31–46.
- Bachman, Lyle F. & Palmer, Adrian S. 1996. *Language testing in practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Canale, Michael, 1983. From communicative competence to communicative language pedagogy. I: J. C. Richards & R. W. Schmidt (red.), *Language and communication*. London: Longman. S. 2–27.
- Canale, Michael & Swain, Merrill 1980. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*. 1. S. 1–47.
- Eklund Heinonen, Maria 2009. *Processbarhet på prov. Bedömning av muntlig språkfärdighet hos vuxna andraspråksinlärare*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk. 78.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

- Eklund Heinonen, Maria 2010. "Jamen de e en bra fråga". Grammatisk och/eller kommunikativ kompetens i ett muntligt språktest. I: C. Falk, A. Nord & R. Palm (red.), *Svenskans beskrivning 30. Förhandlingar vid Trettionde sammankomsten för svenskans beskrivning*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet. S. 91–69.
- Firth, Alan & Wagner, Johannes 1997. On discourse, communication and (some) fundamental concepts in SLA research. *Modern Language Journal* 81. S. 285–300.
- Firth, Alan & Wagner, Johannes 2007. Second/foreign language learning as a social accomplishment: elaborations on a reconceptualized SLA. *Modern Language Journal* 91. S. 800–819.
- Hymes, Dell H., 1972. On communicative competence. I: J. B. Pride. & J. Holmes, (red.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin. S. 269–293.
- Lea, M. R., & Street, B. 1998. Student writing in higher education: An academic literacies approach. *Studies in Higher Education*. 23 (2). S. 157–172.
- Lillis, Theresa 2001. *Student writing: Access, regulation desire*. London: Routledge.
- Lillis, Theresa & Scott, Mary 2007. Defining academic literacies: issues of epistemology, ideology and strategy. *Journal of Applied Linguistics*. 4 (1). S. 5–32.
- Lindström, Jan, 2008. *Tur och ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts.
- Robertson, Margaret, Line, Martin, Jones, Susan & Thomas, Sharon 2000. International students, learning environments and perceptions: a case study using the Delphi technique. *Higher Education Research and Development*. 19 (1). S. 89–102.
- Sheiki, Karin 2013. *Vägar till förståelse. Andraspråkstalarare i samtal med en studie- och yrkesvägledare*. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap. 21.) Göteborg: Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Smit, René 2012. Towards a clearer understanding of student disadvantage in higher education: problematizing the deficit thinking. *Higher Education Research & Development*. 31 (3). S. 369–380.
- Sundberg, Gunlög, 2004. *Asymmetrier och samförstånd i rekryteringssamtal med andraspråkstalarare*. (Acta Universitatis Stockholmiensis. 38.). Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Tarone, Elaine 1981. Some thoughts on the notion of communication strategy. *TESOL Quarterly*. 15 (3). S. 285–295.

Det allmänna och det specifika i översättningsforskning

Ritva Hartama-Heinonen

Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen

Inledning

Temat för workshoppen *Översättningsforskning: Paradigm, teorier och praktiker*¹ vid Svenskans beskrivning 34 i Lund sammanfattar på många sätt mina forskningsrelaterade intressen. I min vetenskapliga verksamhet har jag bidragit till ett speciellt paradigm, det semiotiska paradigmet, och det teoretiska är det grepp som genomsyrar min forskning.² Avsikten har varit att finna de stora gemensamma nämnarna för fenomenet översättning och forska i dem, i syfte att placera översättningar och översättandet i en större kontext och därmed ringa in det som är *allmänt* hos dem. Kontexten utgörs då dels av det generella i den mänskliga verksamheten och de mänskliga strävandena över huvud taget, dels av ett universum som är fyllt med tecken.

Men dagens översättningsforskning är inte rent teoretiskt inriktad. Inom den finns det få forskare som vill diskutera filosofiska frågor eller fokusera på semiotisk begreppsbildning, utan det är det empirisk-deskriptiva som dominerar. För det senare synsättet är översättning inte

1 Med Pirjo Kukkonen och Ritva Hartama-Heinonen som workshopledare.

2 I Finland började semiotiskt inriktad översättningsforskning tämligen tidigt, dvs. i början av 1990-talet med Pirjo Kukkonen som pionjär.

någonting *allmänt* utan utgör ett *specifikt* fall. Denna utveckling har dessutom ansetts vara önskvärd. I sin bok *The Turns of Translation Studies* (2006) hävdar Mary Snell-Hornby nämligen att det äntligen under 1980–1990-talet skedde en förväntad övergång till empirisk forskning och fallstudier, efter att man inom översättningsforskningen först upplevt en lång lång period av filosoferande och teoretiserande och därefter decennier av lingvistiska betraktelsesätt (a.a.:115). Men filosoferande teoretisering behövs: teorin utgör grunden oberoende av hur empirisk en forskare sedan vill vara i sina övriga metodval som har som syfte att främja argumentationen. Därför har också min artikel en teoretisk utgångspunkt och ett teoribundet mål – att ingående diskutera en viss frågeställning kring översättningsteori och dess förmodade natur: distinktionen mellan *allmän* och *specifik*.

Artikeln börjar med en introducerande översikt av disciplinen och dess utveckling från det specifika i riktning mot det allmänna och tvärtom. I tre avsnitt studerar jag sedan den ovan nämnda distinktionen ur tre synvinklar. Den första synvinkeln belyser indelningen i *allmän eller generell översättningsteori* och *specifik eller begränsad översättnings-teori*. Den andra utgår från relationen mellan *allmän eller global* och *specifik eller lokal översättningsforskning*, och i den tredje är fokus på det lokala, dvs. svensk/finländsk/finsk översättningsforskning. Syftet i min artikel är att dels beskriva de valda manifestationerna av den studerade distinktionen, dels redogöra för i vilken mån *allmän* visavi *specifik* de facto kan reduceras till distinktionen *teoretisk* visavi *empirisk eller tillämpad* forskning.

Utvecklingstendenser från specifikt till allmänt till specifikt

Paradigm, teorier, praktiker

I fråga om en disciplins utveckling ska vi först studera sådana avgörande punkter där forskning eventuellt övergått från ett paradigm till ett annat eller där en ny teori eller inriktning kompletterat teoriurvalet.

Därtill är det viktigt att lyfta fram de följder som övergångarna med tiden medfört och medför med tanke på forskningspraktikerna.

I Snell-Hornby (2006) finns en tolkning av hur översättningsvetenskapen utvecklats som disciplin genom flera vändningar (*turns*); *vändning* kan med fördel ersättas med ”viktiga steg”, om inte ”framsteg”. Den första vändningen är Snell-Hornbys eget förslag från 1988 om översättningsvetenskapen som *interdisciplin*, ett fält där forskningsobjekten och metoderna är *beyond language*, alltså mycket mer än språk och lingvistik (ett grepp som senare fått speciell relevans i och med multimodalitetens frammarsch). Det är andra discipliner som man då började hämta intryck ifrån. André Lefevere och Susan Bassnett ([1990] 1995) hävdade på 1980-talet att översättningsvetenskapen upplevt en *kulturell* vändning, och från och med 1990-talet har vi fått följa en *teknologisk* och en *sociologisk* vändning. På 2000-talet svänger pendeln igen och de *lingvistiska* greppen börjar väcka intresse på nytt. Men en central vändning har skett redan tidigare, något som Snell-Hornby (2006) inte beaktar till fullo, om alls. Peeter Torop (2001) placerar nämligen början till ett översättningsvetenskapligt och i detta fall *semiotiskt* skifte till slutet av 1950-talet, då Roman Jakobson (1959) introducerade sin klassiska kategorisering eller de tre sätten att tolka verbala tecken: intralingval, interlingval och intersemiotisk översättning. Det finns dock en kandidat till för en eventuell vändning. Det gäller Kaisa Koskinens (2010) förslag om en ny inomdisciplinär arbetsfördelning med fyra områden: professionell, kritisk, policyrelaterad och offentlig översättningsforskning.

Alla discipliner har sina (1) *forskningsobjekt*. De översättningsvetenskapliga objekten kan sammanfattas i fyra: produkter, processer, kontexter och aktörer. I dem kan vi notera en ändring: med tiden har intresset i allt högre grad börjat övergå från de två första till de två sista. Ett paradigmskifte kräver stora ändringar i tankemönstren. Därför är det kanske för tidigt att tala om (2) översättningsvetenskapliga *paradigm*, för disciplinen är relativt ung. Enligt Andrew Chesterman (2003) kan vi dock urskilja fyra paradigm: ett lingvistiskt, ett kulturellt, ett kognitivt, ett sociologiskt och eventuellt ett femte, ett teknologiskt. Jag har själv forskat i möjligheten av ett sjätte, semiotiskt, paradigm. Det finns

också (3) *metodologiska* vändpunkter och ändringar i forskningspraktiker: en övergång från ett normativ-preskriptivt till ett deskriptivt synsätt och från ett teoretiskt till ett empiriskt grepp. Det finns mer interdisciplinärhet och därtill mer kvantitativ forskning tack vare möjligheten att använda stora korpusar. Ändrade betoningar dels i forskningsobjekt, dels i paradigmen och metoder leder i sin tur till olika (4) *teorier och inriktningar*.

Vi kan efteråt fråga oss vad som gett upphov till ett visst steg och en viss vändning exempelvis med frågor som:

- Hur uppfattar vi översättning som företeelse: är det frågan om mekanisk överföring, kommunikation, expertarbete?
- Vad utgör riktlinjerna för översättande och översättare: funktion, genre, sociokulturella system, målgrupp?
- Hurdan bild *ska* forskningen ge, hurdan bild *kan* den ge: ska vi sträva efter en normativ (och därmed pedagogiskt tillämpbar) eller en deskriptiv syn på översättning?
- Hur ska forskarna berättiga sin forskning och sina studier och argumentera inom dem och för dem, dvs. hurdana metodologiska tillvägagångssätt accepteras?

Dessa är exempel på endast några möjliga bakomliggande tankegångar och betraktelsesätt.

Att bli till och att få finnas till:
disciplinens existensberättigande

Översättning och tolkning i form av medierande praktik har tämligen långa anor. Forskning kring översättnings- och tolkningsrelaterade fenomen – översättnings- och tolkningsforskning eller översättnings- och tolkningsvetenskap – är däremot en ung disciplin, så ung att dess existens fortfarande kan ifrågasättas. Frågan om existensberättigandet är ingen ny fråga, och diskussionen pågår (jfr Tirkkonen-Condit 2007:346). Forskningsobjektet – praktisk översättning med sina olika former och deltagare – har genomgått och genomgår drastiska förändringar, och översättarutbildningar omstruktureras och till och med läggs ned. Ut-

vecklingen kan i sig medföra att både professionen och disciplinen försvagas: akademisk utbildning och forskning går hand i hand.

Enligt Yvonne Lindqvist (2005:11) kom översättningsvetenskapen i gång i Sverige för 20 år sedan. Som ett eget forskningsfält är översättning således ett relativt nytt fenomen i Sverige, men introduktionen av fältet har tydligen gått mer eller mindre smärtfritt. I Finland har det varit annorlunda. I början av 1980-talet fick fyra universitet var sin institution för översättarutbildning men inga professurer i översättningsvetenskap; professurerna var då för tiden antingen i språkteori och översättning eller i olika språk.

Tidigt på 1990-talet fäste man i Finland uppmärksamhet vid de s.k. neodisciplinerna och deras ställning och vetenskapliga grundval. Översättningsvetenskapen, på samma sätt som vårdvetenskapen, slöjdvetenskapen eller modersmålsdidaktiken, ansågs representera praktiska discipliner, vilka syftar till att vetenskapliggöra vardagserfarenheten från respektive yrkesområde. De har drag av planeringsvetenskaper (*design sciences*) som främjar yrkesrelaterade intressen. Inom dessa forskar man i med vilka medel något syfte kan uppnås, och formulerar riktlinjer och normer för dessa aktiviteter. Det gäller färdigheter, dvs. konsten att producera resultat och göra det effektivt och skickligt. (Niiniluoto 2003:136–140, 174–185.) Med tiden avtog diskussionen, och man började även i utbildningssammanhang betona att det gäller en *specifik* disciplin, översättningsvetenskapen (om *Translation Studies* som forskning och inte som översättarutbildning, se Pym 2011:94–95; jfr Toury 1995:7).

Översättningsvetenskapens interdisciplinära natur blev ett discussionsämne relativt sent och situationen är fortfarande ambivalent. Denna ur en översättningsforskares synvinkel till och med otillfredsställande situation kan härledas till frågan om en disciplin över huvud taget har något existensberättigande om dess teorier och metoder så starkt är förknippade med andra discipliner. Vi kan fråga oss om de problem som i dag behandlas inom översättningsforskningen likaväl kunde studeras inom den disciplin eller de discipliner där teorin och metoden i fråga hämtats ifrån, så som fallet var tidigare. Men vi kan också hävda att eftersom läget nu är tämligen stabilt, bevisar det att de involverade

disciplinerna redan blivit så differentierade i sina frågeställningar att översättningsforskningen på så sätt funnit ett berättigande, kanske även så att den verklighetstroget kan kallas en interdisciplin, så som Snell-Hornby (se ovan) ville se den redan för över 25 år sedan. Men det finns en annan tolkning. Frågan om disciplingränserna och existensdilemmat har i dag blivit kanske mindre relevant, då forskningsfältet översättning hela tiden indelas på nya sätt där det metodologiska – empiriska, deskriptiva eller interdisciplinära – inte längre utgör den enda utgångspunkten. Här syftar jag främst på den sociologiskt inspirerade indelning som Koskinen (2010) skisserat och där verklig vetenskaplig forskning uppenbarligen får en mindre roll.

Översättningsteori: allmän eller generell vs specifik eller partiell

Snell-Hornby (se ovan) menar att teoretiseringen har ersatts av empiri. Avgörande är vad som avses med teoretisk. Den som granskar hur James S Holmes (1988) ursprungligen karaktäriserade översättningsforskningen i sitt klassiska föredrag år 1972 ser att disciplinen till sin natur är inherent empirisk, dvs. Holmes betraktade disciplinen utan något som helst behov för distinktionen empirisk/icke-empirisk (teoretisk).

Holmes kategorisering (se Figur 1) har blivit en standardbeskrivning av översättningsforskningens olika områden (om *Holmes' map* se Toury 1995:9–19; jfr Lindqvist 2005:12–21), även om man också är medveten om att den inte till alla delar motsvarar verkligheten eller dagens behov:

TRANSLATION STUDIES 'an empirical discipline'		
PURE TRANSLATION STUDIES 'research pursued for its own sake'		APPLIED TRANSLATION STUDIES 'direct practical application outside its own terrain'
Descriptive translation studies, DTS (translation description, TD)	Theoretical translation studies, ThTS (translation theory, TTh)	Translator training
<i>Product-oriented DTS</i>	<i>General translation theory</i>	Translation aids
<i>Function-oriented DTS</i>	<i>Partial or specific translation theories</i>	Translation policy
<i>Process-oriented DTS</i>	<i>Medium-restricted theories</i>	Translation criticism
	<i>Area-restricted theories</i>	
	<i>Rank-restricted theories</i>	
	<i>Text-/Discourse-type restricted theories</i>	
	<i>Time-restricted theories</i>	
	<i>Problem-restricted theories</i>	

Figur 1. Översättningsvetenskapens områden enligt Holmes (1988:71–78)

Hur Holmes beskrev *ren översättningsforskning*, dvs. översättningsdeskription och översättningsteori (som i sin tur består av *generell* teori och *specifika/partiella* teorier), kan låta idealistiskt: forskning för själva forskningens skull utan någon strävan efter tillämpningar. Men Holmes följde den klassiska indelningen i grundforskning och tillämpad forskning. Man kan dock anta att det inte finns många *översättningsforskare* som skulle tolka sin undersökning som bidrag till teorin för teorins skull och därmed som onyttig, dvs. utan praktiska tillämpningsmöjligheter (jfr översättarnas uppfattning om teorins roll i Tirkkonen-Condit 2007:351). Nyttoperspektivet är dock något som Holmes reserverade för de tillämpade formerna.

Om forskningen förväntas ha inflytande ska forskarna vara aktiva. Sonja Tirkkonen-Condit (2007:346) menar att vi behöver alla slags forskare, även sådana som vill ändra världen med den kunskap som redan finns. Dessa forskare ska inte vänta, utan översättarnas insatser i samhället och för samhället ska lyftas fram här och nu. Mot denna bakgrund kan tillämpbarhet och samhällelig påverkan – nyttan – tolkas på ett nytt sätt. Ur denna synvinkel har en allmän översättningsteori som i dagens läge kan beskrivas just med orden "research pursued for

its own sake” ingen tyngd eller roll. Att denna typs teori inte tillmäts någon betydelse bekräftas av Lindqvist (2005:14) men med hjälp av ett annat argument: ”Att utveckla en generell översättningsteori är en utopi, på grund av forskningsfältets komplexitet och spännvidd.” Detta är dock en tolkning som inte får stöd från Holmes. Enligt Holmes (1988:73) kommer en dylik teori att vara, om den kan uppställas, ytterst formaliserad och komplicerad, m.a.o. extremt teoretisk.

Lokala insatser, globala ansatser

Den andra variationen på artikelns tema är *global/lokal*. Översättningsvetenskapen i sig är internationell och därmed global och generell, men finns det också lokala, specifika former och vad är deras roll i så fall?

Då Birgitta Englund Dimitrova skrev sin översiktsartikel ”Tjugo år av svensk översättningsvetenskap” (2007) byggde hon upp forskningsfältet från 1986 till 2005 av det som hon fann, också av sådant som strikt taget kanske inte är översättnings- eller tolkningsforskning eller forskning över huvud taget. Detta är något som hon (a.a.:17) också medger: ”Jag har [...] valt att ge översättningsvetenskap en ganska vid tolkning, och inkluderat arbeten som jag bedömer vara av direkt relevans och intresse för översättning och/eller tolkning”. Tillsammans blev publikationerna, som alla är böcker, en bibliografi över ”översättningsvetenskapen med svensk anknytning” (a.a.:24). Något symtomatiskt med tanke på min artikel är följande observation. Av de 212 böcker som Englund Dimitrova inkluderat i sin bibliografi och därmed haft som undersökningsmaterial är det endast två böcker (1 %) som hon i sin tematiska klassificering (a.a.:20) ansett handla om just översättningsteori (det enda tema som hon inte alls kommenterar i sin artikel).

Englund Dimitrovass utgångspunkt är hennes definition av *svensk*: för att bli inkluderade ska forskarna bo eller vara verksamma i Sverige, eller publikationerna ska ha getts ut i Sverige – ”publikationer i Sverige eller med anknytning till Sverige” (2007:17, 22–23). Men Finland har en lång tradition av just *svensk översättningsforskning* och *svenska* översättningsvetenskapliga arbeten. Englund Dimitrova (a.a.:17) noterar det men endast i en fotnot (observera att Helsingfors universitet

sedan 1981 haft ett läroämne som uttryckligen heter *svensk översättning (och tolkning)*; forskning inom det hör mestadels till ”översättningsvetenskapen med svensk anknytning”, *svensk* i betydelsen ’att ha med svenskan att göra’).

Utgångspunkten *svensk* behöver ytterligare problematiseras. Man forskar i svenska bland annat i Sverige och Finland och i finska för det mesta i Finland och publicerar på respektive språk och i respektive länder. Forskarna bidrar till det specifika och lokala, m.a.o. nordistik eller fennistik, men såvitt jag vet uttryckligen inte till allmän lingvistik. Man forskar i inhemsk litteratur och ger ut historier om svensk, finsk eller finlandssvensk litteratur, men bidrar inte till litteraturvetenskap i sig. Man forskar i översatt litteratur och ger ut översättningshistorier – forskning i inhemsk litteratur, eventuellt med anknytning till översättningsvetenskap. Allt som allt verkar de nämnda disciplinerna ha olika missioner vad gäller distinktionen *allmän/specifik*.

Frågan som jag ovan ställde gäller om det förutom internationell (global) översättningsvetenskap finns bland annat svensk och finsk och finlandssvensk, eller finländsk, vetenskap med respektive forskningspraktiker. Också i detta fall kan vi fråga oss om dylika distinktioner är berättigade eller om de alls är relevanta. Vi kan nämligen hävda att all forskning som har anknytning till översättning hör till *allmän* översättningsforskning men kanske råkar ha ett *specifikt* språk- och kulturpar och ofta ett *specifikt* område eller ett *specifikt* land som sin utgångspunkt – det var väl det som Holmes menade med sitt förslag. För Holmes (1988:76) är de begränsade teorierna endast vägen till målet, den generella teorin. På så sätt kan vi kanske sluta oss till att förhållandet mellan det globala och det lokala är av kompletterande natur så att lokala insatser är upphov till globala ansatser. Det är en slutsats som visar att relationen mellan det allmänna och det (språk- och kulturparrelaterat) specifika i översättningsforskning i viss mån är jämförbar med den grundläggande dikotomin teoretisk respektive empirisk forskning.

Nyanseringar: Svensk, finlandssvensk, finländsk och finsk översättningsforskning

I detta avsnitt fördjupar jag diskussionen om det lokala med nytt material. Syftet är att berika vår uppfattning om potentiella uttryck för den studerade distinktionen. Jag inleder med att utförligare analysera källförteckningen i Englund Dimitrovas ovan nämnda artikel från 2007. Den innehåller några referenser till Finland (jfr ovan) antingen så att forskaren är verksam i Finland men har publicerat i Sverige eller att en sverigesvensk forskare har publicerat i Finland. Tabell 1 ger en mer detaljerad bild av de inkluderade 96 vetenskapliga verken med tanke på ”den svenska anknytningen”:

Tabell 1. Svensk översättningsforskning (på basis av källförteckningen i Englund Dimitrova 2007)

Publikationstyp (1986–2006)		Utgivna (huvudsakligen) på		Förläggaren i	
Monografi	40 (42 %)	svenska	43 (45 %)	Sverige	79 (82 %)
Lic./doktorsavh.	34 (35 %)	engelska	34 (35 %)	England/USA	5 (5 %)
		franska	10 (11 %)	Nederländerna	5 (5 %)
Samlingsverk	22 (23 %)	tyska	3 (3 %)	Finland	2 (2 %)
		polska	2 (2 %)	Polen	2 (2 %)
		ryska	2 (2 %)	Norge	1 (1 %)
Antalet publika- tioner	96	spanska	1 (1 %)	Schweiz	1 (1 %)
		italienska	1 (1 %)	Tyskland	1 (1 %)

Av tabell 1 framgår att *svensk* översättningsforskning tydligen är mångfaldigt svensk: forskarna inte bara bor och arbetar i Sverige utan har därtill flitigt skrivit på svenska men också på engelska, och gett ut mestadels i Sverige. Resultatet visar en mångfald också på ett språkligt och geografiskt plan – det lokala blir globalt.

För att få en ytterligare referenspunkt har jag i tabell 2 inkluderat publikationsuppgifter om den forskargemenskap vid Helsingfors universitet som jag är medlem i, *Research Community Translation Studies and Terminology* eller TraST (2013–2016). Materialet är således inte

jämförbart med materialet ur Englund Dimitrovas (2007) artikel, men jämförbarheten har inte heller varit syftet med mitt val. Uppgifterna nedan med sammanlagt 329 vetenskapliga publikationer (alltså inga recensioner eller populariseringar) omfattar det publicerade material från åren 2005–2014 som TraST-medlemmarna matat in i universitetets forskningsdatabas. Majoriteten av medlemmarna är anställda vid universitetet, men till TraST hör också pensionerade forskare samt doktorander.

Tabell 2. Finländsk översättningsforskning exemplifierad av TraST (enligt uppgifterna i HU:s forskningsdatabas TUHAT 12–14.10.2014)

Publikationstyp (2005–)		Utgivna (huvudsakligen) på		Förläggaren	
Monografi	4 (1 %)	finska	106 (32 %)	i Finland	195 (59 %)
Lic./doktorsavh.	4 (1 %)	svenska	30 (9 %)	utomlands	134 (41 %)
Samlingsverk o.d.	25 (8 %)	engelska	163 (50 %)		
Artikel	295 (90 %)	franska	10 (3 %)		
Någon annan typ	1 (- %)	tyska	15 (5 %)		
Antalet publikationer	329	ryska	5 (1 %)		

Som tabell 2 visar har TraST-medlemmarna gett ut huvudsakligen artiklar, på nationalspråken svenska och finska men ännu flitigare på engelska, och i hög grad i utländska publikationsfora. Tabell 2 ger *en* bild av översättningsforskningen med *finländsk* insats och anknytning (dock utgående från en begränsad gemenskap). Med utgivningsspråket eller -landet som mått verkar det lokala eller det *nationella* inte vara den huvudsakliga betoningen hos den studerade TraST-gruppen. Internationalisering, och därmed det globala (men även två- och flerspråkighet) är dessutom något som Helsingfors universitet vill främja genom sina språkprinciper (HU 2014).

Avslutning

I denna artikel har jag fört en översättningsvetenskaplig metadiskussion vars syfte har varit att ringa in en viss begreppslig variation inom vår

disciplin. Syftet har också varit att studera hur det specifika, även en enskild teoriinriktning, bygger upp och manifesterar det allmänna och de stora tendenserna, men också tvärtom. Resultaten avspeglar olika betoningar med tanke på dels det allmänna som i denna artikel representeras bland annat av det globala och internationella, dels det lokala och i detta fall det specifikt svenska och finländska. I genomgången har jag dock inte kunnat belysa distinktionen *allmän/specifik* från en innehållsmässig synvinkel, med andra ord i vilken utsträckning själva forskningsobjekten reflekterar det lokala och det språk- och kulturbundna.

Litteratur

- Chesterman, Andrew 2003. Does translation theory exist? (Summary of a plenary lecture in Turku, April 4, 2003). *Kääntäjä – Översättaren* 6. S. 4.
- Englund Dimitrova, Birgitta 2007. Tjugo år av svensk översättningsvetenskap. I: Yvonne Lindqvist (red.), *Gränslösa texter. Perspektiv på översättning*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 38.) Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 13–31.
- Forskningsdatasystemet TUHAT. Publikationsuppgifterna om forskargemenskapen TraST [hämtade 12–14.10.2014]. <<https://tuhat.helsinki.fi/portal/sv/>>.
- Holmes, James S 1988. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. With an introduction by Raymond van den Broeck. (Approaches to Translation Studies. Vol. 7.) Amsterdam: Rodopi.
- HU 2014 = *Helsingfors universitets språkprinciper. Från riktlinjer till fungerande flerspråkighet*. Rektors beslut 25.9.2014. <<http://www.helsinki.fi/strategia/pdf/kielipe-riaatteet.pdf>>. [Tillgänglig 1.2.2015.]
- Jakobson, Roman 1959. On linguistic aspects of translation. I: Reuben A. Brower (red.), *On Translation*. New York: Oxford University Press. S. 232–239.
- Koskinen, Kaisa 2010. What matters to Translation Studies? On the role of public Translation Studies. I: Daniel Gile, Gyde Hansen & Nike K. Pokorn (red.), *Why Translation Studies Matters*. (Benjamins Translation Library. 88.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 15–26.
- Lefevere, André & Bassnett, Susan [1990] 1995. Introduction: Proust's Grandmother and the Thousand and One Nights: The 'Cultural Turn' in Translation Studies. I: Susan Bassnett & André Lefevere (red.), *Translation, History and Culture*. London: Cassell. S. 1–13.
- Lindqvist, Yvonne 2005. *Högt och lågt i skönlitterär översättning till svenska*. (Ord och stil. Språkvårdssamfundets skrifter. 36.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Niiniluoto, Ilkka 2003. *Totuuden rakastaminen. Tieteenfilosofisia esseitä*. Helsinki: Otava.
- Pym, Anthony 2011. Translation research terms: a tentative glossary for moments of

- perplexity and dispute. I: Anthony Pym (red.), *Translation Research Projects 3*. Taragona: Intercultural Studies Group. <http://isg.urv.es/publicity/isg/publications/trp_3_2011/index.htm>. S. 75–110.
- Snell-Hornby, Mary 2006. *The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints?* (Benjamins Translation Library. 66.) Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tirkkonen-Condit, Sonja 2007. Kääntämisen tutkimuksen nykysuuntauksia. I: H. K. Riikonen m.fl. (red.), *Suomennoskirjallisuuden historia 2*. (SKST. 1112.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. S. 346–356.
- Torop, Peeter 2001. The ideological aspect of intersemiotic translation. Föredraget vid International Summer Institute for Semiotic and Structural Studies, Imatra, Finland, 12.6.2001.
- Toury, Gideon 1995. *Descriptive Translation Studies and beyond*. (Benjamins Translation Library. 4.) Amsterdam & Philadelphia: Benjamins.

Att tala var för sig, samtidigt eller inte alls

Uppbackningar, överlappningar och pauser i finlands-
svenska och sverigesvenska handledningssamtal

Sofie Henricson

*Åbo universitet, Institutionen för språk- och översättningsvetenskap,
sofie.henricson@utu.fi*

Marie Nelson

*Stockholms universitet, Institutionen för svenska och flerspråkighet,
marie.nelson@su.se*

Inledning

I såväl institutionella som vardagliga samtal bygger kommunikationen inte enbart på de ord som yttras. Viktiga sociala och interaktionella signaler förmedlas även genom exempelvis pauser, hummanden och möjligheten att tala turvis eller samtidigt. I denna artikel studerar vi hur uppbackningar, överlappningar och pauser används i ett sverigesvenskt och i ett finlandssvenskt handledningssamtal. Syftet med undersökningen är att utreda kommunikativa likheter och skillnader mellan två varieteter av det svenska språket. De resultat som presenteras bygger på en fallstudie där autentiska handledningssamtal spelats in och transkriberats för att sedan jämföras.

Tidigare forskning visar att olika språkgemenskapers sociala normer och värderingar samt den individuella samtalsstilen påverkar hur

samtalsdeltagare upplever tal och tystnad (Saville-Troike 1985, Tannen 1985, Nakane 2012). Även mönstren för uppbackningar skiljer sig från en språkgemenskap till en annan, vilket bland annat lyfts fram i tidigare studier av olika varieteter av engelska (Tottie 1991, O’Keeffe & Adolphs 2008). Utifrån det kan vi anta att vissa skillnader kommer att framträda även mellan den sverigesvenska och den finlandssvenska varieteten. Inom de båda språkområdena kan det naturligtvis också finnas regionala skillnader vad gäller uppbackningar, överlappningar och pauser.

I närmast följande avsnitt presenteras metod och material för vår studie. Där beskrivs också det forskningsprogram inom vilket denna undersökning ägt rum. Därefter följer en redogörelse för de fenomen vi valt att studera: uppbackningar, överlappningar och pauser. Efter det redovisas studiens resultat och resultatet sammanfattas sedan med hjälp av två exempel. Artikeln avrundas med en avslutande diskussion.¹

Metod och material

Studien har genomförts inom forskningsprogrammet *Interaktion och variation i pluricentriska språk – kommunikativa mönster i sverigesvenska och finlandssvenska* (IVIP).² Med *pluricentriska språk* avses språk med officiell status i mer än ett land, som t.ex. tyskan i Tyskland, Österrike och Schweiz eller som i vårt fall svenskan i Sverige och Finland (Clyne 1992, Reuter 1992). Vår forskning är komparativ och i jämförelserna mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland fokuserar vi på kommunikativa mönster. Detta perspektiv kopplar studien till variationspragmatik, en relativt ny forskningsinriktning som kombinerar ett intresse för pragmatisk variation med ett intresse för geografisk och/

1 Vi tackar de anonyma granskarna samt Catrin Norrby och Camilla Wide för värdefulla kommentarer.

2 Forskningsprogrammet IVIP finansieras av Riksbankens Jubileumsfond under åttårsperioden 2013–2020 (projektnummer M12–0137:1). I forskningsprogrammet studeras kommunikativa mönster inom de tre institutionella domänerna *service*, *lärande* och *vård*. Den undersökning som presenteras här är genomförd inom delprojektet *lärande*. En mer detaljerad programbeskrivning finns t.ex. i Norrby m.fl. (2014) och i Wide (denna volym).

eller social variation (Schneider & Barron 2008).

Tidigare studier har visat att kommunikationsmönstren upplevs vara olika i finländska och svenska företagsmiljöer (se t.ex. Charles & Louhiala-Salminen 2007 och Kangasharju 2007) samt att paustoleransen skiljer sig åt i finska och svenska vardagssamtal (Tryggvason 2004). Skillnader märks inte enbart mellan finsk- och svensktalandes kommunikation, utan som Saari lyft fram (1995) samtalar inte heller sverigesvenskar och finlandssvenskar enligt helt gemensamma mönster. Inom IVIP har vi t.ex. kunnat konstatera att vi inte tilltalar varandra på precis samma sätt i sverigesvenska och finlandssvenska service-, lärande- och vårdkontexter (Norrby m.fl. 2014, 2015a, 2015b, Henricson m.fl. 2015) samt att återkoppling formuleras på olika sätt i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal (Nelson m.fl. 2015).

Den typ av interaktion vi undersökt närmare i den här studien utgörs av så kallade institutionella samtal (se t.ex. Adelswärd 1995). Handledningssamtal utgår ifrån en asymmetrisk deltagarram, där handledaren är experten och studenten icke-experten. Hur denna asymmetri och de institutionella rollerna som expert och icke-expert realiseras i interaktionen kan delvis visa sig i hur deltagarna reagerar på varandras bidrag, genom t.ex. uppbackningar, samt hur turtagningen regleras med hjälp av pauser och överlappningar. Hierarkier behöver inte ta sig samma uttryck i olika språkgemenskaper och här kan det finnas skillnader även då det gäller Sverige och Finland.

I den här studien ser vi närmare på en liten del av den data vi samlat in, nämligen två ämnesshandledningssamtal. Det ena samtalet är inspelat i Sverige och det andra i Finland, båda under 2014. Vid båda handledningstillfällena diskuteras en pågående kandidatuppsats inom ett samhällsvetenskapligt ämne. Uppsatsprocessen är i sin början och det som diskuteras är de sidor studenterna skrivit fram till träffen. I det sverigesvenska samtalet deltar en medelålders kvinnlig handledare och två drygt tjugoåriga manliga studenter. Även i det finlandssvenska samtalet är handledaren en kvinna i medelåldern medan studenten är en kvinna i tjugoårsåldern. Längden på den sverigesvenska inspelningen är 41 minuter och på den finlandssvenska 37 minuter. I vår analys har audioinspelningar av båda samtalen använts. Våra transkriptioner följer

samtalsanalytisk praxis och har arbetats fram i programmet CLAN, enligt gemensamma principer. Längden på pauser har markerats i tiondels sekunder och för att ange överlappande tal har vi använt hakparenteser i början och slutet av det samtidiga talet.

Vi har transkriberat samtalen i sin helhet, men eftersom uppbackningar, överlappningar och pauser är högfrekventa fenomen har vi begränsat analysen till 5+5+5 minuter, fem minuter i samtalens inledning, mitt och avslutning. Vi har gemensamt detaljstuderat och i samråd med varandra analyserat dessa totalt 30 minuter. Genom kvantitativa översikter vill vi fånga och på ett överskådligt sätt förmedla skillnader i materialen. Kvantifieringarna bygger på en detaljerad analys av interaktionen, där vi t.ex. skiljer på om ett *mm* fungerar som en stödjande signal (en uppbackning) eller ett svar på en fråga.

Uppbackningar, överlappningar och pauser

Det finns inget universellt mönster för huruvida vi talar var för sig, samtidigt eller inte alls. Tidigare forskning visar i stället, som nämnts i inledningen av denna artikel, att den sociokulturella kontexten i kombination med den individuella samtalsstilen påverkar vår interaktion. Användningen av uppbackningar, överlappningar och pauser kan alltså antas variera mellan samtalsdeltagare med olika språklig och kulturell bakgrund.

När vi talar om uppbackningar menar vi, i enlighet med bland andra Linell & Gustavsson (1987) och Green-Vänttinen (2001), stödjande signaler som inte svarar på frågor eller i övrigt utgör självständiga turer. Det kan t.ex. vara korta uttryck som *mm*, *okej* eller olika former av *ja*, vilka snarast kvitterar att lyssnaren hänger med och ger klartecken till talaren att fortsätta den pågående turen. Tidigare kontrastiva studier av olika kulturella grupper kommunikativa mönster i både informella och formella sammanhang har omnämnt finländare som tysta och passiva lyssnare i jämförelse med mer aktivt uppbackande svenska lyssnare (Tryggvason & De Geer 2002:364–366). Ett liknande mönster noterar vi i vår egen studie av återkoppling i handledningssamtal, där

uppbäckningarna är mer frekventa i de sverigesvenska än i de finlandssvenska samtalen (Nelson m.fl. 2015:149).

Överlappningar, alltså samtidigt tal, ger ofta uttryck för ett aktivt och engagerat deltagande i samtalet snarare än för ett intrång i den andras talutrymme eller en bristande samordning mellan deltagarna. Överlappningar är strukturerade och meningsfulla företeelser i samtal, vilket framhävs i den samtalsanalytiska forskningen (t.ex. Jefferson 2004). Det finns många orsaker till överlappande tal (Hayashi 2013:175–187). Uppbäckningar yttras till exempel många gånger i överlapp med det någon annan just säger. Överlappningar förekommer också då vi utför handlingar gemensamt, t.ex. då vi skrattar eller kanske gråter tillsammans. Andra gånger är det i stället två parallella handlingar som sker i överlapp, t.ex. då vi tar till orda precis samtidigt eller direkt konkurrerar om talutrymmet och försöker avbryta varandra. Överlappande tal skickar olika signaler i olika kulturer och samtalskontexter och kan beroende på sammanhanget tolkas som ett tecken på engagemang, hänsynstagande eller maktutövande (Tannen 1984). I sin studie av middagsdiskussioner i finska, sverigefinländska och svenska familjer konstaterar Tryggvason (2006:1806) att överlappande tal inte är speciellt vanligt i någon av de studerade grupperna.

Pauser i samtal är inte tomrum, tvärtom bidrar både tal och tystnad till interaktionen (Saville-Troike 1985:4). Genom tystnad kan vi t.ex. uttrycka distans, makt eller solidaritet (Nakane 2012). Långa pauser kan upplevas som besvärande, men var tidsgränsen för problematisk tystnad går varierar från en samtalskontext och kultur till en annan (Lehtonen & Sajavaara 1985, Tryggvason 2006, Nakane 2012). I de svenska och finska middagsamtal Tryggvason (2006:1800) studerat dras gränsen för en märkbar tystnad vid tre sekunder. I en amerikansk miljö har Jefferson (1989) lyft fram att pauser på över en sekund lätt blir problematiska. Enligt nordiska forskare (Allwood 1982:12–13, Lehtonen & Sajavaara 1985:194–195) har amerikaner en lägre tolerans för långa pauser än vad svenskar och finländare har. Jämför man sedan samtal bland svenskar och finländare, som Tryggvason (2004, 2006) gjort, märks både fler och längre pauser i finländsk än i svensk interaktion.

Resultatredovisning

För att få en visuell överblick av det analyserade materialet (5+5+5 minuter i båda samtalen) har vi i transkriptionerna av handledningssamtalen markerat uppbackningar i rosa, överlappningar i gult och pauser i turkost. På så sätt har vi fått fram de färgkartor som presenteras i figur 1. Meningen här är att visualisera förekomsten av uppbackningar, överlappningar och pauser i de två samtalen på ett överskådligt sätt, inte att återge en traditionell transkription.

I figur 1 ses klart mer rosa och gult, alltså uppbackningar och överlappningar, i den sverigesvenska transkriptionen, medan det turkosa, alltså pauserna, är framträdande i den finlandssvenska transkriptionen (för pausernas olika längder, se tabell 1). Resultaten kan till viss del ha förstärkts av att det sverigesvenska samtalet har tre deltagare medan det finlandssvenska har två. De tendenser vi iakttagit

Figur 1. Uppbackningar (rosa), överlappningar (gult) och pauser (turkost) i det sverigesvenska och det finlandssvenska samtalet.

och presenterar här ser vi även i ett jämförbart material vi haft tillgång till, där antalet deltagare är detsamma i samtliga samtal.³

Som framgår i figur 1 är uppbackningar vanligare i det sverigesvenska än i det finlandssvenska materialet och det är inte ovanligt att ett flertal uppbackningar förekommer i en relativt kort sekvens. I det finlandssvenska samtalet är i många fall *en* uppbackning fullt tillräcklig. Kännetecknande för det sverigesvenska samtalet är att det är studenterna som uppbackar handledaren, medan det i det finlandssvenska materialet är betydligt vanligare att även handledaren bidrar med uppbackningar. I båda samtalen uppbackar deltagarna vanligtvis varandra med neutrala uttryck som *mm* eller *okej*. I det sverigesvenska materialet märks därtill uppgraderade uttryck som *absolut* eller *exakt*. De uppgraderade uppbackningarna förekommer såväl i samband med kommentarer på textinnehållet som i resonemang om själva handledningssituationen. Våra iakttagelser vad gäller uppbackningar visar att rollerna som handledare och student realiseras på lite olika sätt i det sverigesvenska och det finlandssvenska samtalet (se vidare resonemang i Nelson m.fl. 2015).

I likhet med uppbackningar är överlappningar vanligare i det sverigesvenska materialet. De allra flesta överlappningarna uppstår vid uppbackning, dvs. när samtalsdeltagare ger varandra stödsignaler som inte utgör egna turer. I båda de studerade handledningssamtalen är de flesta överlappningarna relativt korta och vi kan inte märka att överlappande tal används som en strategi för att ta över turen. Den typiska överlappningen uppstår då studenten kort uppbackar handledaren i hennes pågående tur.

I färgkartan är skillnaderna vad gäller pauser påfallande. För man över pauserna i siffror (se tabell 1 och 2) är skillnaderna minst lika uppenbara. Tabell 1 visar pausernas totala antal och längd samt fördelning i samtalen.

3 Det jämförbara materialet är insamlat av Jan Lindström och Jenny Nilsson.

Tabell 1. Pausantal, pauslängd och pausfördelning i samtalen

Sverige					Finland			
Plats	Början	Mitten	Slutet	Totalt	Början	Mitten	Slutet	Totalt
Antal	43	43	48	134	111	94	89	294
Tid (s.)	25,3	31,5	74,6	131,4	121,5	142,7	173,5	437,7

Tabell 2. Pauser indelade enligt längd

Tid i sekunder under de sjuvriggarna													
Sverige							Finland						
Längd	≤ 0,5	0,6–1	1–2	2–5	5–10	10 >	≤ 0,5	0,6–1	1–2	2–5	5–10	10 >	
Antal	67	37	17	10	2	1	108	79	67	28	7	5	
Tid (s.)	22,1	30,1	24,8	27,2	15,9	11,3	37,3	60	94,5	86,6	52,7	106,6	

I tabell 2 har vi valt att göra en relativt detaljerad indelning i pauslängder för att ge en närmare insyn i spridningen av olika långa pauser. Vi gör ingen åtskillnad vad gäller pauser inom och mellan turer.

Som framgår av tabellerna finns det stora skillnader mellan de båda samtalen, både vad gäller antalet pauser och pausernas längd. Under femton sverigesvenska minuter är det tyst i totalt drygt två minuter. I det finlandssvenska samtalet utgörs så gott som hälften av samtalstiden av tystnad. Totalt sett är antalet pauser drygt dubbelt så många i det finlandssvenska som i det sverigesvenska samtalet, men antalet pauser som varar i mellan en och två sekunder är fyra gånger så många. De riktigt långa pauserna, på över tio sekunder, är fem gånger så många i det finlandssvenska handledningssamtalet. Gemensamt för båda samtalen är att pauserna är kortare i början och längre i slutet, vilket framgår av att paustiden ökar medan antalet pauser är relativt oförändrat eller till och med minskar (se Finland) genom samtalet.

Resultaten visar en klart större benägenhet till och tolerans för pauser, inte minst för långa pauser, i det finlandssvenska materialet. Tystnad behöver naturligtvis inte innebära att all verksamhet stannar upp, utan

kan t.ex. handla om att deltagarna läser i texten eller gör anteckningar, men även då torde deltagarnas tolerans för tystnad ha betydelse.

Sammanfattande exempel

För att sammanfatta och tydligare belysa hur uppbackningar (rosa), överlappningar (gult) och pauser (turkost) manifesteras i samtalen har vi valt ut två exempel, ett från varje samtal. Båda exemplen är hämtade från slutet av samtalen. En transkriptionsnyckel finns i slutet av artikeln.

I exempel 1 börjar den sverigesvenska handledaren avrunda samtalet. I sekvensen förekommer ett flertal uppbackningar. Som vi ser är det i samtliga fall studenterna som uppbackar och de använder den neutrala stödsignalen *mm*, förutom skrattet på rad 7. Under handledarens pågående tur på rad 5–6 ger den ena studenten stödsignaler vid två tillfällen, vilket resulterar i överlappningar. Det frekventa uppbackandet, ofta i överlapp, är utmärkande för det sverigesvenska handlednings-samtalet. Pauserna i exempel 1 är i snitt längre än i samtalet i sin helhet, men inte heller här är toleransen för långa pauser speciellt stor. Detta framgår tydligt på rad 13 där handledaren efter 1,7 sekunder bryter tystnaden med turtillägget *eh å så*.

Exempel 1. Sverigesvensk handledningssekvens

01	HAN:	.mt ja men precis .h men men jobba vidare på dom här eh grejerna
02		å sen så läser ni eh eh FÖRFATTARNAMN
03	STU1:	mm
04	STU2:	mm
05	HAN:	eh å känner ni att °eh::m#° fatta inte ett dugg av
06		den här [eh] boken↑ [eh] ja vet att den är svår↑
07	STU2:	[(skrattar till)] mm
08	HAN:	eh så .h så kan väl ja dra: i l- i viktiga grejer
09	STU2:	mm
10	HAN:	eh om ni tycker #att [ja] eh ska göra de#
11	STU2:	mm
12		(1.7)
13	HAN:	eh å så
14		(2.2)
15	HAN:	mm↑ (0.6) ska vi bestämma en tid för nästa vecka
16	STU1:	ja de gör vi nu på en gång

Exempel 2. Finlandssvensk handledningssekvens

01	HAN:	men (0.2) ifall ja får någån mera idéer om den här (0.4) texten så
02		kan ja ju mejla ↑dig
03	STU:	jå
04		(0.3)
05	HAN:	ja hade ju int (0.3) så lång tid att fundera nu
06	STU:	nå nå j[a] ≈
07	HAN:	[m]en h
08	STU:	≈ja hann int ja tänkte att ja väntar att ja får att om de kommer eller
09	HAN:	jå (suckar)
10	STU:	å om de int kommer (0.4) °men att°
11		(3.8)
12	HAN:	°nåja°
13		(0.4)
14	STU:	mt .h ja också eller nu sen så (0.4) mt nå ja skriver
15		kan ja sen ba skicka åt dig (1.3) nå ja har lite mera h
16	HAN:	jå↑å
17		(0.3)
18	STU:	å
19		(1.4)
20	HAN:	å har du då (0.7) satt någo datum nå du ska presentera [eller] h
21	STU:	[jå]
22	STU:	e: DAG MÅNAD
23	HAN:	m↑hm
24		(3.9)

I likhet med exempel 1 börjar handledningen i exempel 2 gå mot sitt slut och handledaren föreslår på rad 1–2 att hon kan tänkas återkomma med eventuella tilläggskommentarer per mejl.

Även om exempel 2 ger ett turkost intryck är pauserna inte påfallande långa sett till samtalet i sin helhet. En turintern paus på över en sekund eller mer, som på rad 15, leder inte nödvändigtvis till ett talarbyte eller till uppbackande stödsignaler. Deltagarna ger på så sätt varandra utrymme att slutföra sina turer i egen takt och tycks inte heller känna sig uppmanade att regelbundet skicka varandra verbala stödsignaler. En neutral uppbackning nu och då förefaller ofta vara fullt tillräckligt och i exempel 2 finns bara en studentuppbackning, *jå* på rad 3, och en handledaruppbackning, *m↑hm* på rad 23.⁴ I det finlandssvenska samtalet

4 Uttryck som *mm*, *jå* eller *nå* kan vara såväl uppbackningar som responser och i rad 16 är t.ex. handledarens *jå↑å* ett svar på studentens fråga *kan ja sen ba skicka åt dig* och således ingen uppbackning. I vissa fall är gränsdragningen svår, men vi vill påminna om att vi har gjort en konsekvent och enhetlig analys i såväl det sverigesvenska som

är det genomgående vanligare än i det sverigesvenska samtalet att även handledaren uppbackar.

De uppgraderade uppbackningar vi noterat, speciellt i det sverigesvenska samtalet, ingår inte i exemplen ovan. I övrigt visar exempel 1 och 2 de flesta fenomen vi iakttagit i de analyserade samtal.

Avslutande diskussion

De handledningssamtal vi studerat äger rum i en institutionell kontext och detta påverkar interaktionen på flera sätt. Den sammanlagda effekten av hur uppbackningar, överlappningar och pauser används i samtal ger kontinuerliga signaler om hur rollerna som student och handledare realiserar samt om hur samtalsdeltagarna orienterar sig mot den rådande asymmetrin. Dessa signaler är delvis olika i det sverigesvenska och det finlandssvenska samtalet.

Med frekventa och uppgraderade uppbackningar stöder och bekräftar de sverigesvenska studenterna handledaren i samtalet, vilket antyder att handledarens expertroll inte är alldeles självskriven. De finlandssvenska uppbackningarna är mer neutrala och färre till antalet och det verkar inte ingå i studentrollen att bekräfta handledarens expertis. Uppbackningarna sker ofta i överlapp, vilket är en av förklaringarna till det större antalet överlappningar i det sverigesvenska samtalet. Tryggvason & De Geer (2002) omnämner finländare som tystare lyssnare än de aktivt uppbackande svenska lyssnarna och våra resultat pekar i samma riktning.

Antalet pauser är klart fler och även längre i det finlandssvenska än i det sverigesvenska handledningssamtalet. Resultatet stämmer väl överens med Tryggvasons studier av svenska och finländska middagssamtal (2004, 2006), där paustoleransen var klart högre i det finländska än i det svenska materialet. Det mönster som iakttagits, att paustoleransen är högre bland finländare än bland svenskar, framträder således både i Tryggvasons middagssamtal och i de institutionella samtal vi studerat.

det finlandssvenska materialet. För ett vidare resonemang om uppbackningar, se Nelson m.fl. (2015).

Om samtalsdeltagarna talar var för sig, samtidigt eller inte alls bidrar till inramningen av det institutionella samtalet. I det sverigesvenska handledningssamtalet skapas en informell och tät interaktion genom korta pauser, återkommande och uppgraderade uppbackningar samt frekventa överlappningar. I det finlandssvenska samtalet skapas en formell och oforcerad interaktion genom längre pauser, neutrala uppbackningar och få överlappningar.

Med den här fallstudien och fortsatta variationspragmatiska studier av lärandesamtal vill vi utreda de ännu relativt outforskade likheterna och skillnaderna i hur vi interagerar på svenska i Sverige och i Finland.

Litteratur

- Adelswärd, Viveka 1995. Institutionella samtal – struktur, moral och rationalitet. Några synpunkter på värdet av samtalsanalys för att studera mötet mellan experter och lekmän. *Folkmålsstudier* 36. S. 109–137.
- Allwood, Jens 1982. Finns det svenska kommunikationsmönster? I: *Vad är svensk kultur? Papers in anthropological linguistics* 9. Göteborg: Göteborgs universitet. S. 1–22.
- Charles, Mirja-Liisa & Louhiala-Salminen, Leena 2007. Vems språk talas, vilken är verksamhetskulturen? Intern kommunikation och språkval i finsk-svenska fusionerade företag. I: O. Kangas & H. Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 416–447.
- Clyne, Michael (red.) 1992. *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Green-Vänttinen, Maria 2001. *Lyssnaren i fokus. En samtalsanalytisk studie i uppbackningar*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Hayashi, Makoto 2013. Turn allocation and turn sharing. I: J. Sidnell & T. Stivers, (red.), *The Handbook of Conversation Analysis*. Chichester: Wiley-Blackwell. S. 167–190.
- Henricson, Sofie, Nelson, Marie, Wide, Camilla, Norrby, Catrin, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2015. You and I in Sweden-Swedish and Finland-Swedish supervision meetings. I: R. Muhr & D. Marley (red.), *Pluricentric languages worldwide and pluricentric theory*. Frankfurt/Wien: Peter Lang. S. 127–139.
- Jefferson, Gail 1989. Preliminary notes on a possible metric which provides for a "standard maximum" silence of approximately one second in conversation. I: D. Roger & P. Bull (red.), *Conversation: An interdisciplinary perspective*. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters. S. 166–196.

- Jefferson, Gail 2004. A sketch of some orderly aspects of overlap in natural conversation (1975). I: G. H. Lerner (red.), *Conversation Analysis. Studies from the first generation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. S. 43–59.
- Kangasharju, Helena 2007. Interaktion och inflytande. Finländare och svenskar vid mötesbordet. I: O. Kangas & H. Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland. S. 341–377.
- Lehtonen, Jaakko & Sajavaara, Kari 1985. The silent Finn. I: D. Tannen & M. Saviile-Troike (red.), *Perspectives on silence*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation. S. 193–201.
- Linell, Per & Gustavsson, Lennart 1987. *Initiativ och respons. Om dialogens dynamik, dominans och koherens*. Linköping: Universitetet i Linköping.
- Nakane, Ikuko 2012. Silence. I: C. B. Paulston, S. F. Kiesling & E. S. Rangel (red.), *The handbook of intercultural discourse and communication*. Hoboken/New Jersey: Wiley-Blackwell. S. 158–179.
- Nelson, Marie, Henricson, Sofie, Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2015. Att dela språk men inte samtalsmönster: återkoppling i sverigesvenska och finlandssvenska handledningssamtal. I: *Folkmålsstudier* 53. S. 141–166.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Nilsson, Jenny & Lindström, Jan 2015a. Address and interpersonal relationships in Finland-Swedish and Sweden-Swedish service encounters. I: C. Norrby & C. Wide (red.), *Address Practice as Social Action*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. 75–96.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2015b. Interpersonal relationships in medical consultations. Comparing Sweden Swedish and Finland Swedish Address Practices. *Journal of Pragmatics* 84. 121–138.
- Norrby, Catrin, Wide, Camilla, Lindström, Jan & Nilsson, Jenny 2014. Finns det nationella svenska kommunikationsmönster? Tilltal i läkare-patientsamtal i Sverige och Finland. I: J. Lindström m.fl. (red.), *Svenskans beskrivning* 33. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen. S. 343–352.
- O’Keeffe, Anne & Adolphs, Svenja 2008. Response tokens in British and Irish discourse. I: K. P. Schneider & A. Barron (red.), *Variational Pragmatics. A focus on regional varieties in pluricentric languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 69–98.
- Reuter, Mikael 1992. Swedish as a pluricentric language. I: M. Clyne (red.), *Pluricentric languages. Differing norms in different nations*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter. S. 101–116.
- Saari, Mirja 1995. ”Jo, nu kunde vi festa nog”. Synpunkter på svenskt språkbruk i Sverige och Finland. *Folkmålsstudier* 36. S. 75–108.
- Saviile-Troike, Muriel 1985. The place of silence in an integrated theory of communication. I: D. Tannen & M. Saviile-Troike (red.), *Perspectives on silence*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation. S. 3–18.

- Schneider, Klaus P. & Barron, Anne 2008. Where pragmatics and dialectology meet. Introducing variational pragmatics. I: K. P. Schneider & A. Barron (red.), *Variational Pragmatics. A focus on regional varieties in pluricentric languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 1–32.
- Tannen, Deborah 1985. Silence: Anything but. I: D. Tannen & M. Saville-Troike (red.), *Perspectives on silence*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation. S. 93–111.
- Tannen, Deborah 1984. *Conversational style: Analyzing talk among friends*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Tottie, Gunnel 1991. Conversational style in British and American English: The case of backchannels. I: K. Aijmer & B. Altenberg (red.), *English corpus linguistics*. London: Longman. S. 254–271.
- Tryggvason, Marja-Terttu 2006. Communicative behavior in family conversation: Comparison of amount of talk in Finnish, SwedishFinnish, and Swedish families. *Journal of Pragmatics* 38. S. 1795–1810.
- Tryggvason, Marja-Terttu 2004. Comparison of topic organization in Finnish, Swedish-Finnish, and Swedish family discourse. *Discourse Processes* 37 (3). S. 225–248.
- Tryggvason, Marja-Terttu & De Geer, Boel 2002. Eliciting talk as language socialization in Finnish, Swedish-Finnish and Swedish families: A look at syntactic structures. *Multilingua* 21 (4). S. 345–369.
- Wide, Camilla denna volym. Kommunikativa skillnader mellan sverigesvenskt och finlandssvenskt språkbruk.

Transkriptionsnyckel

(0.2)	Paus mätt i tiondels sekunder
[mm]	Överlappande tal
#mm#	Sägs med knarr i rösten
°mm°	Sägs med lägre volym än det omgivande talet
↑	Stigande intonation
ja:	Förlängt ljud
.ja	Sägs under inandning
.h	Hörbar inandning
h	Hörbar utandning
javi-	Hörbart avbrott
mt	Smackljud
(skratt)	Kommentar
≈	Turen fortsätter på en annan rad
NAMN	Anonymiserat ord

Lexikala profiler i några nutida romaner

Lisa Holm

Lunds universitet, lisa.holm@nordlund.lu.se

Kan man räkna ut en stil? Det råder det delade meningar om. "Literary scholars are often sceptical of quantitative analysis, especially if this implies that literary style can be reduced to statistics about [...] words and grammar" (Stubbs 2014:48). Leech & Short (2007:37) avslutar sitt avsnitt "The problem of 'measuring' style" med orden: "The quest for a completely objective measurement of style must be abandoned on this score, as well as on that of determining frequencies for the language as a whole". Men kvantitativ metod har sedan länge en fast plats inom den litterära stilistiken (se t.ex. Enkvist 1974, kapitel 19, Biber & Conrad 2009:58–63, Mahlberg & Smith 2010:449–467, Stubbs 2014:46–62). Därmed inte sagt att metoden är färdigutvecklad. Vilka material lämpar sig för kvantitativ analys? Enorma korpusar eller enskilda verk? Vilka frågor? I Biber & Conrad ges en lista över "Linguistic features that might be investigated in a register analysis" (2009:78–82). Listan omfattar på högsta nivå 75 olika ingångar till språklig stilanalys, med undergrupper betydligt fler. Alla dessa språkdrag kan räknas, men frågan är om det är meningsfullt. Frågan om hur man ska räkna är inte heller avgjord: "In essence, quantitative register analysis requires simply that the analyst count how many times a linguistic feature occurs in a text. However, the major difficulty has nothing to do with numbers. Rather, the difficult part is the prerequisite to counting: categorizing all the

linguistic features consistently.” (Biber & Conrad 2009:58) Och, viktigast av allt, vad säger siffrorna om materialet? När säger de något annat än det vi hade kunnat komma fram till med kvalitativa metoder, utan att räkna?

Min uppfattning är att kvantitativ metod är användbar för analys av skönlitterärt språk men att den måste kombineras med och vägas mot andra metoder. Ett problem är att så lite är gjort på svenskt material att det är svårt att veta var man ska börja. Lundmark (2015) ger som jämförelsegrund till sin studie av Beskows språk en värdefull sammanställning av kvantitativa data från tidigare undersökningar av texter riktade till barn och ungdomar. Men vi saknar större kvantitativa studier på väl avvägda korpusar över skönlitteratur för vuxna. Hos Melin & Lange (2000:166) kan vi inhämta att skönlitterärt språk för vuxna har en genomsnittlig meningslängd på 15 ord samt en andel långa ord på 18 % och därmed ett lix-värde på 33 (siffrorna återgår på äldre studier). Men det är tveksamt om genomsnittsvärden för något så diffust som ”skönlitteratur” säger något alls och om sammanslagna värden (lix-värdet för enar meningslängd och ordlängd) är användbara för analys av skönlitterär text.

För att göra kvantitativa mått användbara för analys av litterär prosa behöver vi studier som visar hur de samvarierar med kvalitativa textegenskaper. I denna artikel presenteras en pilotstudie som försöker göra just detta.

Denna studie

Jag undersöker för närvarande tio svenska romaner med det dubbla syftet att dels försöka sätta fingret på vad som språkligt utmärker dem, dels försöka utröna vilka metoder som bäst lämpar sig för att undersöka romanspråk (inför en eventuell större studie). En redan fullbordad delundersökning gäller den grafiska rytmen i romaner (Holm 2015). Planerade andra undersökningar gäller t.ex. meningstyp och särskilda rytmeriserande tekniker. Här presenteras en kvantitativ undersökning av följande aspekter av ordförrådet i utdrag ur de tio romanerna: ordlängd, nominalkvot, lexikal densitet, lexikal variation samt andel unika inne-

hållsord i jämförelse med övriga undersökta texter.

Vid studier av prosa opererar många forskare med skalan muntligt – skriftligt (t.ex. Melander & Josephson 2003; Lagerholm 2013; Lundmark 2015). Texter som utmärks av muntlighet är mindre informations-täta och mindre komplexa än texter som utmärks av skriftlighet. En lång rad textdrag kan undersökas med syfte att avgöra hur pass muntlig eller skriftlig en text är. En delmängd av dessa är rent lexikala, t.ex. ordlängd och ordklassfördelning. I denna studie fokuseras helt på sådana generella lexikala drag. Det innebär att jag bortser ifrån ordens semantiska innehåll, det denotativa såväl som det konnotativa. Att ett av mina textutdrag innehåller orden *blåbärsblad*, *dimtussar* och *fråt*, ett annat orden *bandidos*, *betongmur* och *braj*, inverkar självfallet på stilen i dessa utdrag och måste vägas in i en samlad analys av dem. Men här intresserar jag mig enbart för en uppsättning kvantifierbara drag i texternas ordförråd. Den centrala frågan för studien är: Kan man ta fram generella lexikala profiler på skönlitterära prosatexter? Den givna följdfrågan är: Säger sådana lexikala profiler något relevant om texternas stil?

Material

Att för en pilotstudie lyckas välja ut ett representativt urval av nutida svenska romaner ter sig omöjligt. Jag har valt att arbeta med romaner utgivna från 2000 och framåt, alla skrivna av antingen etablerade författare eller mycket framgångsrika debutanter. De undersökta texterna är (med uppgift om första utgivningsår samt den förkortning jag använder i tabeller):

1. Bakhtiari, Marjaneh. *Kan du säga schibbolet?* 2008. (BAK)
2. Ekman, Kerstin. *Urminnes tecken*. 2000. (EKM)
3. Grimsrud, Beate. *Vad är det som finns i skogen barn?* 2002. (GRI)
4. Jonasson, Jonas. *Hundraåringen som klev ut genom fönstret och försvann*. 2009. (JON)
5. Lapidus, Jens. *Snabba cash*. 2006. (LAP)
6. Larsson, Stieg. *Män som hatar kvinnor*. 2005. (LAR)
7. Mankell, Henning. *Den orolige mannen*. 2009. (MAN)

8. Svensson, Amanda. *Hey Dolly*. 2008. (SVE)
9. Stridsberg, Sara. *Drömfakulteten – tillägg till sexualteorin*. 2006. (STR)
10. Thorfinn, Helena. *Innan floden tar oss*. 2012. (THO)

Romaner är långa texter. ”Short (1996:255) points out that ’the novel is probably the most difficult genre to analyse stylistically’, one reason for this being its length. A close analysis is only possible for short extracts.” (Mahlberg & Smith 2010:449.) När det gäller textutdrag har jag valt att arbeta med romanernas inledningskapitel utifrån tanken att villkoren där är lika för alla författare: att slå an tonen för resten av boken. Det är här läsaren introduceras för den fiktiva världen och dess personer och konflikter, men även för romanens stil. Naturligtvis kan en roman växla stil flera gånger, och när jag i fortsättningen uttalar mig om de tio romanerna så är det stickprovet jag uttalar mig om. Jag har avgränsat ett material som inte innefattar prologer eller andra texttyper som föregår själva huvudtexten. Ur varje text har jag hämtat 2 500 ord.

Metod

Jag har arbetat med frekvenslistor framtagna med lix-räknaren på nätet, vilket betyder att jag för varje text har arbetat med en lista som omfattar icke-lemmatiserade listord (= types) samt en uppgift om ordets frekvens. Det betyder att t.ex. *läsa*, *läser*, *läste* räknas som tre olika listord. Summan av alla ords frekvenser är lika med antalet löpord (tokens) i utdragen. Samtliga ord har ordklassanalyserats med SAOL som norm bortsett från att particip urskilts som egen ordklass, jfr SAG. Jag har därtill skilt hjälpverben från innehållsverben. Som hjälpverb har räknats: *bli*, *bör*, *ha*, *kunna*, *måste*, *måtte*, *ska*, *vara*, *vilja* i alla deras former. Jag har inte genomfört homonymseparering utan istället arbetat med fasta principer för hur homonyma ord analyseras i samtliga material och därtill upprättat listor över sådana ord. En princip har varit att ett ord som kan vara antingen funktionsord eller innehållsord (med vissa få undantag betingade av frekvens) alltid räknas som funktionsord; t.ex. *åt* räknas som preposition, inte som verb. Ett ord som enligt

SAOL kan vara både preposition och adverb räknas som preposition. Adjektiv i t-form använda som adverb räknas som adjektiv, jfr SAG. En verbform som slutar på -t (*kastat*) räknas alltid som supinum och därmed som verb, aldrig som particip i neutrum.

Det kan låta trivialt att analysera ett par tusen ord i ordklasser men är det inte. Den som vill ta del av analysmanual eller rådata får gärna kontakta mig. Utöver de analyser som genomförts direkt med hjälp av listorna har jag dessutom lemmatiserat följande ordklasser: substantiv, innehållsverb, adjektiv, particip och adverb för att därefter göra listor över vilka lemman som är unika för respektive författare. När de grundläggande analyserna genomförts på samtliga material har jag tagit fram följande mått (här presenterade med den förkortning som används i Tabell 1 nedan):

- OL ordlängd – räknat som antal tecken per ord (Hultman & Westman 1977:76)
- NK nominalkvot – summan av alla substantiv-, prepositions- och particip-löpor delad med summan av alla verb-, pronomen- och adverb-löpor (Hultman & Westman 1977:88)
- LD lexikal densitet – innehållslöporandens andel av samtliga löpor (som innehållsord har räknats: substantiv, innehållsverb, adjektiv, particip (Johansson 2009:147))
- LV lexikal variation – här räknat som OVIX (ordvariationsindex) enligt formeln: $(\log(\text{tokens})/\log(2-(\log(\text{types})/\log(\text{tokens}))))$ (Hultman & Westman 1977:56)
- UI andel unika innehållsord – framtaget med hjälp av lemmatiserade ordlistor

Måtten säger något om texters informationstäthet och komplexitetsgrad och kan därmed relateras till skalan muntligt–skriftligt så att låga värden indikerar muntlighet, höga värden skriftlighet. Längre ord innehåller fler morfem och kan bära mer betydelse än kortare ord. Hög andel substantiv samt nominalfraser utbyggda med hjälp av prepositionsfraser och ibland participiella satsförkortningar (nominal stil) indikerar

skriftlighet, medan hög andel verb, pronomen och adverb (verbal stil) indikerar muntlighet. Den lexikala densiteten mäter andel innehållsord. Även här kännetecknar låg densitet talspråk och enklare texter, hög densitet skriftspråk och komplexare texter. Lexikal variation mäter graden av upprepning i en text. Andel unika innehållsord mäter hur pass originell en författare är i förhållande till de nio andra undersökta författarna: Hur många lemman är en viss författare ensam om? Detta mått kan endast användas för jämförelser inom materialet. Måtten är interrelaterade på olika sätt som jag inte utreder här, men t.ex. är långa ord oftast substantiv.

Resultat

I tabell 1 presenteras undersökningens kvantitativa slutresultat. För varje parameter är texterna ordnade från det lägsta till det högsta värdet. Kursiv stil markerar vilka texter som faller inom skalans mittersta tredjedel för respektive parameter (jfr nedan).

Tabell 1. Värderna på undersökta parametrar.

OL	EKM 4,37	GRI 4,53	SVE 4,53	BAK 4,62	<i>MAN</i> <i>4,75</i>	<i>JON</i> <i>4,79</i>	STR 5,01	THO 5,01	LAP 5,04	LAR 5,31
NK	GRI 0,51	SVE 0,52	EKM 0,54	BAK 0,62	MAN 0,63	<i>JON</i> <i>0,76</i>	<i>LAP</i> <i>0,78</i>	<i>THO</i> <i>0,78</i>	LAR 0,87	STR 0,92
LD	SVE 38,08	EKM 39,19	GRI 39,52	MAN 41,13	<i>JON</i> <i>42,14</i>	<i>BAK</i> <i>42,37</i>	<i>THO</i> <i>43,51</i>	LAR 46,52	STR 46,52	LAP 49,10
LV	GRI 56,26	BAK 60,58	EKM 61,54	JON 61,97	<i>STR</i> <i>64,24</i>	<i>MAN</i> <i>65,31</i>	<i>SVE</i> <i>65,85</i>	LAR 75,24	THO 75,90	LAP 78,52
UI	GRI 5,9	BAK 6,7	JON 8,3	<i>MAN</i> <i>9,2</i>	<i>EKM</i> <i>10,1</i>	<i>SVE</i> <i>10,2</i>	STR 11,5	THO 12,2	LAR 12,9	LAP 13,2

För att åskådliggöra vad siffrorna i tabell 1 säger om varje enskild text har jag genomfört en enkel form av klusteranalys: Det lägsta respektive högsta värdet för varje parameter har fått representera ytterpunkterna på en skala som delats i tre lika delar så att man får ett spann med låga värden, ett med mellannvärden (markerade med kursiv i tabell 1) och ett

med höga värden. Slutresultatet av denna operation visas i Figur 1 där texterna har grupperats efter vilket värde (låg, mellan eller hög) de oftast uppvisar.

mest låga värden (3-5 st)	mest mellanvärden (3 st)	mest höga värden (3-5 st)
Grimsrud	Mankell	Larsson
LÅG ordlängd	MELLAN ordlängd	HÖG ordlängd
LÅG nominalkvot	LÅG nominalkvot	HÖG nominalkvot
LÅG lexikal densitet	LÅG lexikal densitet	HÖG lexikal densitet
LÅG lexikal variation	MELLAN lexikal variation	HÖG lexikal variation
LÅG andel unika lexem	MELLAN andel unika lexem	HÖG andel unika lexem
Ekman	Jonasson	Lapidus
LÅG ordlängd	MELLAN ordlängd	HÖG ordlängd
LÅG nominalkvot	MELLAN nominalkvot	MELLAN nominalkvot
LÅG lexikal densitet	MELLAN lexikal densitet	HÖG lexikal densitet
LÅG lexikal variation	LÅG lexikal variation	HÖG lexikal variation
MELLAN andel unika lexem	LÅG andel unika lexem	HÖG andel unika lexem
Bakhtiari		Stridsberg
LÅG ordlängd		HÖG ordlängd
LÅG nominalkvot		HÖG nominalkvot
MELLAN lexikal densitet		HÖG lexikal densitet
LÅG lexikal variation		MELLAN lexikal variation
LÅG andel unika lexem		HÖG andel unika lexem
Svensson		Thorfinn
LÅG ordlängd		HÖG ordlängd
LÅG nominalkvot		MELLAN nominalkvot
LÅG lexikal densitet		MELLAN lexikal densitet
MELLAN lexikal variation		HÖG lexikal variation
MELLAN andel unika lexem		HÖG andel unika lexem

Figur 1. Lexikala profiler över de undersökta texterna.

Utfallet av undersökningen är tydligt. Det är lätt att urskilja texter som har likartad lexikal profil. En grupp texter domineras av låga värden, en mindre grupp av mellanvärden + låga värden och en grupp av höga värden. Grimsrud, Ekman, Bakhtiari och Svensson är således mera muntliga, inte så informationstäta; Larsson, Stridsberg, Lapidus och Thorfinn är mera skriftliga och informationstäta.

Det finns ett värde som alltid sammanfaller med den sammantagna profilen: ordlängden. Det är en tankeväckande att denna faktor är så stark, och man kan konstatera att Björnsson (1968) visste vad han gjorde när han baserade halva lix-värdet på andel långa ord. Det finns dock

ingen enkel samvariation mellan de mått som är framtagna här och meningslängden (ML) i mitt material, se figur 2, vilket antyder att själva lix-värdet är föga användbart för skönlitterärt material.

ML: LÅG	ML: MELLAN	ML: HÖG
Lapidus, Grimsrud, Stridsberg, Ekman	Svensson, Bakhtiari	Mankell, Thorfinn, Jonasson, Larsson

Figur 2. Relativ meningslängd hos de undersökta texterna (jfr Holm 2015:224).

I det följande ger jag korta beskrivningar av några enskilda texters lexikala profiler. Jag gör också, mycket rudimentärt, en koppling mellan den lexikala profilen och textens stil.

Texter med höga värden

Tydligast skriftliga är Larsson, Stridsberg och Lapidus, fast på olika sätt. Ett intuitivt intryck är att Stridsberg och Lapidus är stilistiskt mycket markanta, medan Larssons stil är mera neutral. Han utmärker sig främst genom sin höga informationstäthet. Han har genomsnittligt längst ord, och steget ner till tvåan (Lapidus) är stort. Även om han är nominal kan det noteras att han har flest unika verb av alla. Det är nog inte fel att kalla hans stil journalistisk. Exempel:

Domen var tjugosex sidor lång. Den redogjorde för sakskalet till varför Mikael befunnits skyldig till femton fall av grovt förtal av affärsmannen Hans-Erik Wennerström. Mikael konstaterade att var och en av de åtalpunkter han fällts för kostade tiotusen kronor och sex dagars fängelse. Exklusive rättegångskostnader och hans eget advokatarvode. Han orkade inte ens börja fundera över var notan skulle sluta, men konstaterade också att det kunde ha varit värre; rätten hade valt att fria honom på sju punkter. (Larsson 2006:19)

Stridsberg är den mest nominala av alla. Hon har högst andel substantivlöpord och -listord och gynnar tydligt substantiv bland sina unika

ord. Vad gäller innehålls- och hjälpverb har hon lägst värden av alla både i fråga om löpord, listord och andel unika lexem. Exempel:

Ökendjurens desperata skrik i bakgrunden. Solen brinner över Georgia och ökenhuset utan tavlor och böcker och pengar och framtidsplaner. En rosasvullen Ventorhimmel pressar sig in genom fönstren och allting är inbäddat igen i den där heta, våta mattan av lycka. Dorothy har hittat gamla brända klänningar i en resväska och ni är antagligen på väg till havet igen, till Alligator Reef och evighetshimlarna, bara du och hon. Hon snurrar framför spegeln med cigaretterna brinnande omkring sig i rummet. I blomkrukorna, på nattduksbordet, i puderdosan. (Stridsberg 2006:17)

Lapidus har ett mellanvärde ifråga om nominalkvot. Det som kännetecknar hans lexikala profil är istället att han konsekvent gynnar innehållsord framför funktionsord. Han har höga (eller mycket höga) värden för substantiv och innehållsverb, men låga (eller mycket låga) värden för hjälpverb, konjunktioner, prepositioner och pronomen. Detta stildrag är mycket markant och hänger ihop med att han ibland använder kolon istället för funktionsord (jfr Holm 2015). Exempel:

Många plitar var rädda. Slängde in trasan. Tog emot tusenlappen som stacks till dem i matkön, på fotbollsplanen, i verkstaden. Fängelseledningen försökte hålla kollen. Splittra. Skicka iväg medlemmar till andra anstalter. Men vad spelade det för roll. Gängen fanns ändå på alla fängelser. Demarkationslinjerna klara: ras, förort, typ av brott. Rasistgängen höll inte måttet. De tunga snubbarna var Hells Angels, Bandidos, juggarna och OG. Organiserade utanför. Jobbade grovt. Verksamhetsbeskrivningen klar: genom multikriminellt arbete tjäna grymma cash, och därmed förenlig verksamhet. (Lapidus 2012:18)

Överordnat sett är att Stridsbergs text den mest nominala, Lapidus' text den lexikalt tätaste. De två författarna gör väldigt olika saker med sina texter. I Stridsbergs text arbetar en "berättare" för att komma så nära personen Valerie Solanas som möjligt, långt efter hennes död. Givetvis

har själva romanen en kronologi, men i enskilda avsnitt är det inte skildringen av händelseförlopp som dominerar. Romanen innehåller flera olika texttyper, men en av dem är den dröjande, deskriptiva som exemplifieras ovan. Lapidus skildrar många olika människor i miljöer präglade av pengar och kriminalitet. Hos honom händer det saker i alla avsnitt. Det exakta ordförrådet paras med korta meningar och skapar en högt uppdriven rytm.

En annan skillnad mellan de två texterna är att Stridsberg gynnar particip, vilket Lapidus inte gör. Den stora skillnaden gäller presens particip. Lapidus har endast en förekomst (*smygande*); Stridsberg har sju. Om man istället räknar antalet ord som innehåller det verbavledande morfemet *ande/ende*, oavsett om dessa ord klassas som substantiv, adjektiv eller verb (i particip) av SAOL så blir skillnaden ännu större. Lapidus har tre sådana ord, och de förekommer en gång vardera. Stridsberg har 20 sådana ord och de förekommer 34 gånger sammanlagt. Ingen annan text uppvisar så få exempel på *ande/ende*-morfemet som Lapidus, och det är svårt att tro att det inte är en medveten stilvilja att undvika det. Hos Stridsberg kan morfemet vara ett sätt att ”smyga in verb” i den annars så verbskyende prosan.

Texter med låga värden

Tydligt muntliga är Grimsrud, Ekman, Bakthiari, Svensson – samtliga kvinnliga författare. Här beskriver jag mycket kort Grimsruds och Ekmans texter.

Grimsrud har flest extremvärden. Den låga lexikala variationen visar att texten innehåller mer upprepning än andra texter – en faktor som kommer att undersökas i en senare delstudie. Hon har lägst andel adjektiv av alla, samt få particip, men hög andel adverb, framför allt löpord. Hon har 65 förekomster av *inte*, övriga författare har mellan 22 och 41. Hon har 19 förekomster av *nu*, övriga mellan 2 och 14. Hon har fler hjälpverb, både olika former och som löpord, än någon annan. Grimsrud gestaltar med språkets hjälp en stor oro. Texten skildrar två vuxna syskon på väg till fjällen för att delta i sökandet efter en yngre bror som försvunnit där. Denna oro sätter sig i språket i form av frågor, negatio-

ner, modalitet, upprepningar – men ett i grunden opåfallande (vardagligt) ordförråd:

Var satt jag nu då? Vilket huvud är hennes, vilket säte är mitt? Anders vacklar genom vagnen. Tittar på bakhuvuden. Tåget kränger. Han tittar ner. Mattan i mittgången är tjock och höstfärgad som allt utanför. Han kan plötsligt inte titta och gå samtidigt. Kan plötsligt inte... tänka... behöver han inte kunna, för tankarna får i tågets riktning. [---]

Anders måste ta tag i stolsryggen framför sig. Han har inte sovit mycket i natt. Träd som någon äger. Äger? ...ordet olycka dyker upp. Han vill inte ha ord som dyker upp. Inte tankar heller, i vanliga fall javisst, men inte nu. Ordet lycka dyker upp, ett bättre ord. I vanliga fall ett bättre ord, men inte nu, hinner inte... (Grimsrud 2002:6–7)

Ekman skildrar ovanliga huvudpersoner – djur och andra väsen i en fjällnära skog – och låter detta synas i språket, t.ex. i den markant korta ordlängden. Hon har låga värden på samtliga parametrar utom andel unika lexem. De ord som är unika hos henne är framför allt innehållsverb, vilket betyder att hon skildrar andra typer av processer än övriga författare. Hon har ett mycket litet inslag av particip. Hon har lägst andel räkneord men högst andel konjunktioner av alla, vilket främst beror på en riklig användning av *och*. Stilen är således (markerat) muntlig.

Det var gråa nätter, genomträngda av ljud från bäckar och strupar. Där gick hon och hässjade en kväll. Blicken vilade på ingenting. Brungul. Hon stod kutig. Svansen hängde. På morgonsidan hukade hon och kröp in. Nu skulle hon valpa. (Ekman 2001:9)

Liksom Lapidus har Ekman mycket korta meningar genomsnittligt. Att stilintrycken blir så radikalt olika beror i hög grad på de generella lexikala skillnader som här har påvisats men självfallet också på de konkreta orden. Orden *blåbärsblad*, *dimtussar* och *fråt* finns hos Ekman medan *bandidos*, *betongmur* och *braj* finns hos Lapidus.

Avslutning

Den centrala frågan för denna artikel var: Kan man ta fram generella lexikala profiler på skönlitterära prosatexter? Mitt svar är: ja, det kan man. De undersökta texterna uppvisar (ofta mycket tydliga) skillnader ifråga om de mått som undersökts här och dessa går att sammanfatta i lexikala profiler. Säger profilerna något relevant om texternas stil? Ja, det tror jag absolut att de gör. De skillnader som syns i siffrorna känns också påtagligt i texterna – som en stilupplevelse. Fast i denna del av undersökningen har jag hittills bara skrapat på ytan. Dels finns det mycket mer att säga enbart med utgångspunkt i ordklassanalysen, dels måste den tvärgående ordförrådsanalysen kombineras med en längsgående – i texternas läsriktning – för att stilen ska kunna beskrivas mera i detalj.

Stubbs (2014:61) försvarar den kvantitativa metoden inom studiet av skönlitterärt språk: ”analysts have a responsibility to use all available sources of information, and this includes quantitative information”. Jag är benägen att hålla med honom. Min undersökning slår fast skillnader mellan texterna i materialet som vi möjligen hade kunnat upptäcka och beskriva utan siffror men då med lägre grad av säkerhet.

Litteratur

Primärlitteratur

- Bakhtiari, Marjaneh. *Kan du säga schibbolet?* Ordfront Pocket 2009.
 Ekman, Kerstin. *Urminnes tecken*. Bonnierpocket 2001.
 Grimsrud, Beate. *Vad är det som finns i skogen barn?* Albert Bonniers Förlag 2002.
 Jonasson, Jonas. *Hundraåringen som klev ut genom fönstret och försvann*. Pocketförlaget 2010.
 Lapidus, Jens. *Snabba cash*. Månpocket 2012.
 Larsson, Stieg. *Män som hatar kvinnor*. (En kriminalroman.) Månpocket 2006.
 Mankell, Henning. *Den orolige mannen*. (En Kurt Wallander-roman.) Leopard förlag 2009.
 Svensson, Amanda. *Hey Dolly*. Norstedts (pocketupplaga) 2009.
 Stridsberg, Sara. *Drömfakulteten – tillägg till sexualteorin*. Bonnierpocket 2006.
 Thorfinn, Helena. *Innan floden tar oss*. Norstedts (pocketupplaga) 2012.

Sekundärlitteratur

- Biber, Douglas & Susan Conrad. 2009. *Register, Genre, and Style*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press.
- Björnsson, Carl-Hugo. 1968. *Läsbarhet*. Stockholm: Liber.
- Enkvist, Nils Erik. 1974. *Stilforskning och stilteori*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.
- Holm, Lisa. 2015. "Rytmen i romanprosa". I: *Det skönlitterära språket. Tolv texter om stil*. Carin Östman (red.). Stockholm: Morfem.
- Hultman, Tor G & Margareta Westman. 1977. *Gymnasistsvenska*. Lund: LiberLärromedel.
- Johansson, Victoria. 2009. *Developmental Aspects of Text Production in Writing and Speech*. Lund University.
- Lagerholm, Per. 2013. *Muntligt och skriftligt i Sverige och svenskan*. Nordlund 31. Lunds universitet: Språk- och litteraturcentrum.
- Leech, Geoffrey & Mick Short. 2007. *Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. 2nd ed. London & New York: Routledge.
- Lundmark, Aili. 2015. *Föränderligt och beständigt. En studie av Elsa Beskows berättarspråk*. Uppsala universitet: Institutionen för nordiska språk.
- Mahlberg, Michaela & Catherine Smith. 2010. "Corpus Approaches to Prose Fiction: Civility and Body Language in *Pride and Prejudice*". IN: *Language and Style. In Honour of Mick Short*. Ed. by D. McIntyre & B. Busse.
- Melander, Björn & Olle Josephson. 2003. *Muntlighet och skriftlighet i sakprosatexter. I: Teoretiska perspektiv på sakprosa*. B. Englund & P. Ledin (red.). Lund: Studentlitteratur.
- Melin, Lars och Sven Lange. 2000. *Att analysera text*. Lund: Studentlitteratur.
- SAG = Svenska Akademiens grammatik. 1999. Ulf Teleman, Staffan Hellberg & Erik Andersson. Norstedts Ordbok i distribution.
- Stubbs, Michael. 2014. "Quantitative methods in literary linguistics. IN: *The Cambridge Handbook of Stylistics*. Ed. by P. Stockwell & S. Whiteley. Cambridge University Press.

Nätkällor

- Lixräknaren. [www.lix.se]
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, trettonde upplagan. [www.svenskaakademien.se]

Synonymer.se i fokus

– om användningen av en svensk ordbokssajt

Louise Holmer

*Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket,
louise.holmer@svenska.gu.se*

Emma Sköldberg

*Göteborgs universitet, Institutionen för svenska språket,
emma.skoeldberg@svenska.gu.se*

Inledning

Lexikografin befinner sig i en brytningstid och framtiden för olika typer av ordböcker är knappast självklar. Tidigare dominerade tryckta ordböcker, men nu blir istället digitala ordböcker i form av appar och nät-ordböcker allt vanligare. Dessutom har betalningsviljan minskat hos många moderna ordboksanvändare vilket lett till problem för ett flertal kommersiella ordboksförlag. Under senare år har åtskilliga svenska ordboksredaktioner kommit att läggas ner till följd av det. I nuläget finansierar Svenska Akademien en stor del av det lexikografiska arbetet i Sverige.

Numera bedrivs emellertid en betydande mängd ordboksarbete av icke-professionella lexikografer. Användarna själva vidareutvecklar befintliga webbaserade ordböcker och tar fram egna resurser (se t.ex. Törnqvist 2010, 2015 och Lew 2014). Exempel på ordböcker med an-

vändargenererat material som avser svenska språket är Wiktionary, Folkmun.se, Folkets lexikon och Synonymer.se. Hittills har helt eller delvis användargenererade ordböcker inte varit föremål för vetenskapliga studier i någon större utsträckning. I den här artikeln har vi valt att lyfta fram en av dessa resurser, nämligen den kommersiella ordboks-sajten Synonymer.se.

Huvudsyftet med artikeln är att redogöra för en mindre undersökning av hur Synonymer.se används. Undersökningen motiveras också av att granskningar rörande bruket av specialordböcker som synonymordböcker hittills är få till antalet (Svensén 2009:452). Undersökningen, som genomfördes under en vecka i oktober 2013, har utförts i form av ett samarbete mellan Synonymer.se och lexikografer verksamma vid Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.¹ Synonymer.se tog initiativ till detta samarbete och satte de yttre ramarna för studien.

Ordboksanvändning kan studeras med hjälp av olika metoder (se vidare nedan). I vår studie används en kombination av sajtstatistik, baserad på mätverktyget Google Analytics, och en hittills relativt outforskad frågemetod. Metoden, som på förhand var bestämd av Synonymer.se, bygger på popup-frågor, dvs. korta frågor som plötsligt visar sig på användarens skärm. Studien utgör på så vis även ett test av huruvida denna metod på ett fruktbart sätt förmår besvara frågor om hur ordböcker används i praktiken.

Artikeln är upplagd enligt följande: först ges en kortfattad lexikografisk bakgrund. Därefter presenteras innehållet i och bruket av Synonymer.se. Sedan redovisas resultaten av popup-enkäten. Slutligen sammanfattas och diskuteras resultaten.

¹ Vi vill rikta ett stort tack till David Stockelberg och Sinovum Media som tog initiativ till undersökningen och som frikostigt har delat med sig av information om sajten.

Lexikografiska utgångspunkter

I det följande redogörs först för ordbokstyper och ordboksfunktioner. Därefter diskuteras de vanligaste metoderna vid studier av ordboksanvändning, samt de popup-frågor som har använts i föreliggande studie.

Ordbokstyper och ordboksfunktioner

Det finns en mängd olika typer av ordböcker. De kan klassificeras efter sitt förhållande till tiden (historiska eller samtidsspråkliga ordböcker) och hur många språk som behandlas (ett, två eller flera). Vidare skiljer man mellan allmänordböcker och specialordböcker (som t.ex. synonymordböcker och baklängesordböcker). Ännu en indelningsgrund är vilken komponent av det språkliga tecknet – uttryck eller innehåll – som ordböckerna utgår från (semasiologiska eller onomasiologiska ordböcker) (jfr Atkins & Rundell 2008:24–27; Svensén 2009:21–36).

En generell utgångspunkt är att ordböcker kan betraktas som bruksföremål som bör anpassas efter tänkt målgrupp och avsedd användning. I enlighet med detta resonemang låter sig några grundläggande frågor formuleras: Vem vänder sig ordboken till – modersmålstalare eller inlärare? Vilken funktion är ordboken tänkt att fylla – *dokumentation*, *reception* eller *produktion*? Svaren på dessa frågor är avgörande för vilken ordbokstyp och vilket innehåll ordboksproducenten väljer att betona (jfr Atkins & Rundell 2008:32–33; Tarp 2008b).

Vanliga metoder vid användarstudier

Sedan 1990-talet har lexikografin allt mer efterlyst användarnas erfarenheter och förespråkat ökad forskning inom detta område (se vidare Svensén 2009:452–479). Atkins & Rundell (2008:30–32) skiljer på *market research* och *academic research*. Den första typen utförs ofta av ordboks förlag och den andra av forskare och lärare med anknytning till universitet. Det är inte bara väletablerade verk som behöver granskas utan också nyare varianter, inte minst sådana som enkom finns på internet (se t.ex. Sköldberg 2015).

Ordboksanvändning kan studeras med olika metoder, var och en med sina inneboende styrkor och svagheter (se vidare Tarp 2008b). Den vanligaste metoden utgörs av datainsamling i form av en enkät. Enkäter kan delas ut till relativt många användare och svaren är enkla att behandla. En nackdel med enkäter är emellertid svårigheten i att bedöma svarens relativa sanningshalt. Frågan är hur medvetna användarna är om sitt eget ordboksbruk. Ett relevant spørsmål är hur många frågor informanterna orkar med. Svenskarna tycks bli allt mer ovilliga att besvara enkäter, vilket bl.a. ökar felmarginalerna vid olika typer av statistiska undersökningar (se t.ex. *Dagens Nyheter* 2015-01-18).

Enkäter i form av popup-frågor har hittills varit ovanliga inom lexicografiska användarstudier, men detta frågeformat är ofta förekommande på kommersiella webbplatser. Popup-fönstren är små och dyker upp relativt diskret på användarens skärm. För att motverka uttröttning hos informanterna brukar frågorna i sådana undersökningar också vara få till antalet. En uppenbar fördel med formatet är att det i teorin möjliggör frågor och enkäter som i varierande grad kan vara riktade, villkorade eller kontextuellt bundna, till exempel genom att enkäten endast aktiveras vid användning av vissa ordboksfunktioner, men inte av andra, att enkäten endast går ut till regelbundna eller återkommande brukare etc.

En annan möjlig undersökningsmetod är intervjun. I samband med denna har undersökningsledaren möjlighet att förklara potentiellt problematiska frågor. Men nackdelen med också denna metod är svårigheten att avgöra i vilken grad användarnas svar speglar faktiskt bruk. Metoden är därtill tidskrävande vilket som regel resulterar i att informantantalet är lågt. Ytterligare en metod baseras på iakttagelser av faktiska användare. Det kan ske över axeln på användaren, eller genom s.k. eye-tracking, där man studerar användarnas ögonrörelser vid användning av digitala ordböcker. Också denna metod är tidskrävande, men fördelen är att man nu verkligen kan följa hur ordboksanvändarna försöker lösa olika uppgifter. Hur användarna resonerar förblir dock oklart.

Vidare kan protokoll föras. Protokollen, i vilka problem och överväganden i samband med ordboksanvändning dryftas, kan antingen vara skriftliga eller muntliga (s.k. thinking-aloud protocols). Men också pro-

tokollen är tidskrävande att bearbeta, i synnerhet muntliga sådana.

Slutligen kan man använda loggfiler och olika former av statistik, t.ex. med hjälp av Google Analytics (<www.google.com/analytics/>). Loggfiler och statistik används allt oftare vid lexikografiska användarstudier. Det är numera lätt att undersöka hur många besök en sajt har, vilka söksträngar som används mest och vilka ord som tycks saknas i en resurs. Fördelen med loggfiler och statistiska uppgifter är att dessa metoder inte påverkar användarna. Dessutom genererar metoderna stora mängder data som är relativt enkla att behandla. Men till skillnad från vid enkätanvändning så vet man i princip inget om användarna. Det förblir således oklart vad de har för språklig bakgrund, lexikografiska behov och hur nöjda de blir med sökresultaten.

Det bästa sättet om man verkligen vill veta hur en ordbok används är därför, enligt bl.a. Tarp (2008a), att kombinera olika undersökningsmetoder. Se t.ex. Hult (2012) som kombinerar webbenkäter med loggfiler och Lorentzen & Theilgaard (2012) som kombinerar uppgifter från Google Analytics med en webbenkät, muntliga protokoll och intervjuer.

Synonymer.se

Sajten Synonymer.se är gratis att använda och finansieras till stor del av reklamintäkter. Den innehöll, vid undersökningstillfället och enligt sajtens egna uppgifter, ungefär 73 000 uppslagsord och 1 000 antonymer. Merparten av innehållet kommer ursprungligen från Göran Walters synonymordbok, annat har hämtats från Folkets synonymlexikon Synlex (utarbetat vid KTH) och ytterligare en del har inkommit via omröstningar och användarnas egna bidrag. Resursen innehåller också engelska synonymer och ett litet antal tvåspråkiga lexikon, men den svenska delen är den som används mest. Synonymer.se har ingen uttalad målgrupp och av webbsidan framgår heller inte hur resursen är tänkt att användas. Som jämförelse kan konstateras att det i *Strömbergs synonymordbok* (1979:3) står: ”Denna synonymordbok är i första hand avsedd att vara en praktisk hjälpreda för alla dem som i sin dagliga gärning kan komma i ordnöd eller ha formuleringsbekymmer”. En granskning av andra synonymordböcker, som *150.000 synonymer* (Stamberger

2001) och *Norstedts svenska synonymordbok* (2009), visar att dessa också är avsedda att fungera som stöd vid produktion i tal och skrift.

Vid undersökningstillfället, en vecka i oktober 2013, hade Synonymer.se haft ca 2 miljoner sidvisningar per månad i snitt under de senaste tolv månaderna.² Detta kan jämföras med *Lexin Svenska ord* som under samma period hade ungefär 1,3 miljoner uppslagningar per månad. Under den aktuella undersökningsveckan var antalet unika webb-läsare på Synonymer.se ca 280 000 och i medeltal gjordes 3,4 uppslagningar per söksession. En procent av användarna gjorde fler än 25 uppslagningar vid samma söktillfälle. Två av de mer högre frekventa sökorden under veckan var *mycket* och *bra*. Drygt hälften av användarna kom till sajten genom direktbesök, alltså genom att skriva in adressen i adressfältet eller ha den som bokmärke.

Ordbokssajten Synonymer.se är förhållandevis okänd inom svensk lexikografisk forskning, men med tanke på det stora antalet besök per månad kan den knappast betraktas som perifer. Ofta hamnar Synonymer.se överst i resultatlistan när man gör en enkel ordsökning med hjälp av Google. Det är ingen tillfällighet – företaget som äger sajten har arbetat medvetet med bl.a. Google AdWords och sökmotoroptimering för att hamna i topp vid Google-sökningar. Resultaten ligger i linje med Lorentzen & Theilgaard (2012) som visar på en anmärkningsvärd ökning av antalet dagliga besök på ordbokssajten ordnet.dk efter medvetet arbete med sökmotoroptimering från redaktionens sida.

I figur 1 visas resultatet av en sökning på verbet *plädera* i synonymordboken.

Relativt högt upp i användargränssnittet finns sökrutan. En bit ner ges synonymer till aktuellt sökord, här alltså *plädera*. Synonymerna kan utgöras av enkla ord (t.ex. *förfäkt*) eller fraser (t.ex. *föra talan inför rätta*). Understrukna ord och fraser utgör länkar till andra delar av resursen. Längst ner i figuren syns de länkar där användarna kan gå in och föreslå en synonym eller antonym till aktuellt uppslagsord. Där kan

2 Enligt Stockelberg utgörs den absoluta huvuddelen av trafiken av mänskliga sökningar. Endast ett marginellt antal uppslagningar utförs av s.k. bots, dvs. sökmotorrobotar.

Figur 1. Artikeln *plädera* i Synonymer.se (något beskuren).

användarna även föreslå nya ord. Sedan våren 2014 innehåller sajten också en ordboksdel vilken utgörs av innehållet i *Bonniers svenska ordbok* med ca 65 000 uppslagsord. Av figur 1 framgår också tydligt att Synonymer.se innehåller reklamannonser, däribland s.k. intressebaserade annonser som anpassar sig efter användarens tidigare sökhistorik.

Hittills har redogörelsen gällt data som sajtagarna tagit fram med hjälp av Google Analytics. Dessa data har sedan kompletterats med en enkätundersökning i form av popup-frågor. För att öka chanserna att informanterna skulle svara på samtliga frågor, valde vi att satsa på ett mycket begränsat antal frågor, totalt fyra stycken. Frågorna behandlade typisk användningssituation, lexikografiska behov, nöjdhet med sökresultatet och modersmål. Frågorna visades bara för återkommande användare som hade varit inne på sajten minst en gång tidigare under undersökningsveckan och som i den aktuella sessionen gjort minst fem sökningar. Dessa användare bedömdes ha hunnit bilda sig en uppfattning om sajtens uppbyggnad och dess funktioner. Tack vare sajtens

höga besöksantal kunde vi vara säkra på att nå ut till många användare denna avgränsning till trots.

Materialinsamlingen stoppades när 1060 svar på första frågan hade kommit in, ett antal som ligger i nivå med svarsmängden i andra enkätstudier av ordboksanvändning, t.ex. Hult (2012) med 863 besvarade enkäter och Lorentzen & Theilgaard (2012) med drygt 1000 sådana.

Resultat av popup-enkäten

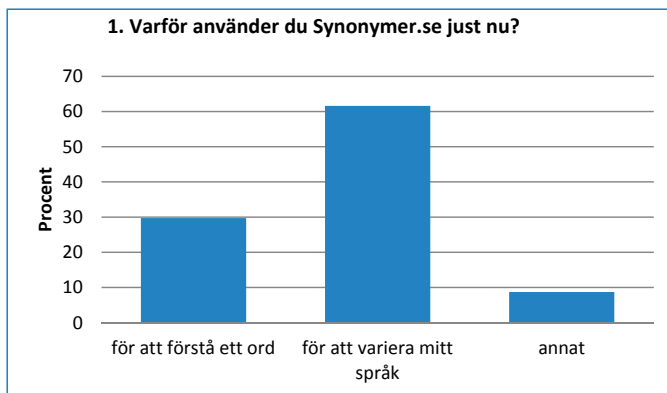
I det följande redogörs för de svar som informanterna gav på popup-frågorna.

Varför använder du Synonymer.se just nu?

Den första frågan rör användarens typiska användningssituation. Av andra synonymordböcker kan man dra slutsatsen att de i första hand är tänkta att användas vid produktion (se ovan). Frågan är emellertid hur bruket verkligen ser ut. Popup-frågan lydde: ”Varför använder du Synonymer.se just nu?”. Användarna fick välja mellan tre svarsalternativ: 1) för att förstå ett ord, 2) för att variera mitt språk och 3) annat. Popup-fönstrets begränsade format utgör en utmaning, men som synes undvek vi medvetet lexikografiska termer bland svarsalternativen.

Av figur 2 framgår hur de 1060 svaren på den första frågan fördelar sig. Drygt 60 % av informanterna använder sajten för att variera sitt språk, dvs. i enlighet med det tänkta, idealiska, bruket av synonymordböcker. Det är emellertid notervärt att så många som 30 % av brukarna använder Synonymer.se för reception. Det får betraktas som en överraskande hög siffra, med tanke på den tänkta användningen såsom den speglas i synonymordböckernas förord. Det är uppenbart att det faktiska bruket av en ordbok är svårt att förutsäga och användarstudier har därför mycket stort värde för lexikografer (se Atkins & Rundell 2008:32–33).

En stor andel av dem som valt svarsalternativet ”annat” har utnyttjat möjligheten att precisera aktuellt sätt. Bland dessa användare har huvuddelen angett att de använder sajten vid korsordslösning, men det

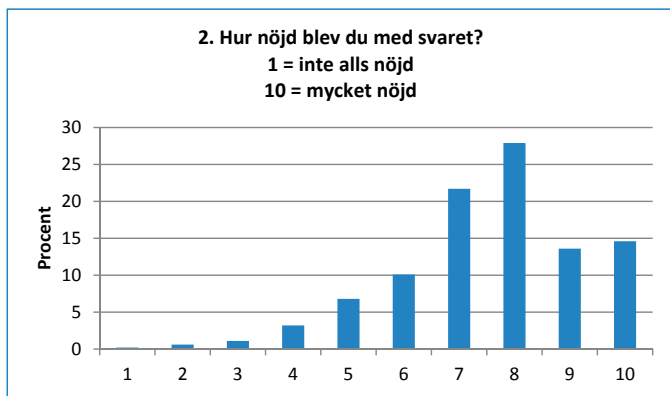
Figur 2. Svar på frågan ”Varför använder du Synonymer.se just nu?”. Svaren anges i procent.

finns också användare som är ute efter att hitta just synonymer, behöver stöd vid översättning eller skoluppgifter. Ytterligare några anger att de vill ”undvika plagiat”.

Hur nöjd blev du med svaret?

Den andra popup-frågan avser hur nöjda användarna blev med det svar de hade fått när de slog upp ett ord på Synonymer.se. Siffran 1 i svaret motsvarade uppfattningen ”inte alls nöjd” och 10 ”mycket nöjd”. Sammanlagt 930 personer svarade på denna fråga.

Av figur 3 kan utläsas att de flesta användare som ingår i studien är nöjda med sökresultatet. Ungefär 75 % anger en sju eller högre på betygsskalan. Mer än 25 % anger en åtta på skalan, något som givetvis är positivt för företaget som driver sajten. Man bör dock ha i åtanke att svaren präglas av de artiklar som användarna hade framför sig när de besvarade frågan. Artiklarna på sajten uppvisar nämligen en stor variation; en del är mer fylliga och välstrukturerade än andra. Nedslag i materialet visar exempelvis att den användare som sökte på *kanjon*, ett ord som är försett med många goda synonymer, har gett betyget tio. Vidare har två andra användare slagit upp substantiven *bod* resp. *stryk*

Figur 3. Svar på frågan: ”Hur nöjd blev du med svaret?”. Svaren anges i procent.

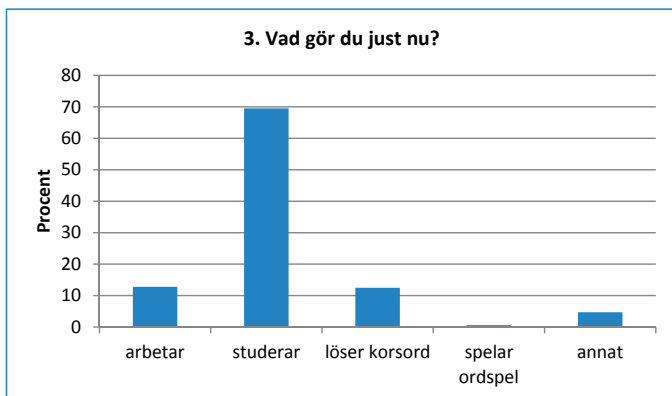
och gett en åtta. Den användare som i stället sökte på strängen ”samkallade” fick inte något sökresultat alls och gav en tvåa i betyg.

I samband med just denna fråga hade det förstås varit intressant, ur ett marknadsperspektiv såväl som ett akademiskt perspektiv, att få veta mer om dem som inte var nöjda med sökresultaten. Vad gjorde de då, gick de vidare till en annan sajt? I sådana fall, vilken? För att begränsa antalet popup-frågor valde vi dock att inte fördjupa oss i detta inom ramen för den här undersökningen.

Vad gör du just nu?

Fråga nummer 3, ”Vad gör du just nu?”, syftar till att få veta mer om den situation som de aktuella användarna befann sig i när de sökte på Synonymer.se den aktuella veckan. De svarsalternativ som gavs var ”arbetar”, ”studerar”, ”löser korsord”, ”spelar ordspel” och ”annat”.

Sammanlagt 900 personer svarade på denna fråga. Som framgår av figur 4 söker ca 70 % av dessa personer på Synonymer.se i samband med att de studerar, medan drygt 10 % arbetar. En lika stor del, drygt 10 %, löser korsord. En mycket liten andel använder sajten i samband med ordspel. Bland dem som valt svarsalternativet ”annat”, finns det användare som, enligt dem själva, skriver personliga brev, söker jobb,

Figur 4. Svar på frågan: "Vad gör du just nu?" Svaren anges i procent.

dejtar, författar, bloggar och samlar information.

Vilket är ditt modersmål?

Den fjärde och sista frågan handlar om informanternas modersmål. Drygt 70 % svarar också på denna sista fråga. Av svaren, ca 770 stycken, framkommer att en övervägande del, drygt 80 %, har svenska som modersmål. Av de övriga modersmålen är arabiska, spanska och kurdiska de dominerande. En samkörning av svaren på frågorna 1 och 4 visar att förhållandevis många svenskinlärare använder sajten i receptionssyfte. Det kan hållas för troligt att många av dessa användare skulle ha haft större nytta av en definitionsordbok med tanke på att de synonymer som ges kan ha relativt stor spridning med avseende på semantik och stilnivå. Med största sannolikhet har modersmålstalare lättare att bedöma innehållet på sajten eftersom de kan avgöra vilka synonymer som är utbytbara mot varandra i en viss kontext.

Sammanfattande diskussion

För att ordboksproducenter ska kunna behålla tidigare användare och nå ut till nya användargrupper måste avståndet mellan ordboksredaktionerna och användarna minska. Lexikograferna behöver inhämta kunskaper om hur ordböcker faktiskt används och hur användarna resonerar. Ordboksanvändarna är alltså en viktig resurs (se vidare Törnqvist 2010).

I denna artikel redogörs för en mindre undersökning av en reklamfinansierad ordbok, Synonymer.se, som är fritt tillgänglig på internet. Studiens resultat är intressanta ur såväl ett marknads- som ett akademiskt perspektiv.

Ordbokssajtens innehåll utgörs av en tidigare utgiven synonymordbok med senare tillägg bestående av användargenererat material. Sajten är blott *ett* exempel på en tydlig trend. För närvarande tillgängliggörs många olika former av ordboksresurser på internet, både lexikografiskt kontrollerade produkter och sådana som användarna helt eller delvis tar fram själva. De senare skulle behöva uppmärksammas betydligt mer ur ett forskningsperspektiv än vad som hittills har skett.

Det är svårt att komma åt representativa ordboksanvändares tankar och faktiska bruk. I föreliggande studie kombineras två metoder/material: användarstatistik (via Google Analytics) och popup-frågor. Undersökningen visar bl.a. att Synonymer.se främst används av modersmåls-talare, men att ordbokssajten också nyttjas av en hel del svenskinlärare. Det senare resultatet borde vara relevant för framtida arbete med resurser. Hur gör man sajtens innehåll ännu mer tillgängligt för inlärare? Bör man även fortsättningsvis, såsom t.ex. *Norstedts svenska synonymordbok* (2009) tolka begreppet ”synonymi” på ett generöst sätt? Eller bör man vara mer restriktiv och bara presentera synonymer med liknande innehåll, stilnivå etc.? Hur kan man tillvarata sajtens kommersiella intressen och kombinera dem med den lexikografiska kvaliteten? Man måste göra en avvägning mellan att å ena sidan maximera antalet besök på sajten med hjälp av många synonymer, och säkerställa användarvänligheten å den andra. Risken för det som brukar kallas ”information overload” är annars överhängande (Lew under utg.).

Användarna söker på sajten i första hand när de vill variera sitt språk, dvs. som stöd vid produktion. Men Synonymer.se används också, som det har framgått, förvånansvärt ofta vid reception. Studien visar också att ordboken har många användare – vid undersökningstillfället (oktober 2013) hade sajten ca 2 miljoner sidvisningar i snitt per månad. Vissa svenska ordboksresurser, som den som undersöks här och *Lexins svenska lexikon* (se Hult 2012), har uppenbarligen ett stort antal användare. Gemensamt för dessa verk är att de är synliga – på nätet. Uppenbarligen finns det ett stort behov av digitala ordböcker vilket känns hoppfullt för lexikografin i stort.

Sedan studien genomfördes har Synonymer.se utökats med en renodlad ordboksdelen. I framtiden kan man undersöka hur förändringen av innehåll påverkar användningen av sajten och användarnas nöjdhet. Kanske använder inlärare av svenska i högre grad definitionsordboken? Tillgång till loggfiler skulle möjliggöra mer systematiska studier av bl.a. detta.

Drygt 70 % av informanterna svarar på samtliga popup-frågor. Resultatet får betecknas som gott med tanke på att studien och dess syfte inte presenterades särskilt tydligt på sajten, och den enkättrötthet som har uppmärksamats på senare år. Avslutningsvis menar vi att popup-frågor, kombinerade med statistik, är väl värda att använda vid studier av ordboksanvändning.

Litteratur

- Atkin, B.T. Sue & Michael Rundell 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Bonniers svenska ordbok*. 2010. (10 uppl.). Stockholm: Bonniers.
- Dagens Nyheter*. ”Sveriges officiella statistik hotar att bli missvisande”. Publicerat den 18 januari 2015. <<http://www.dn.se/nyheter/sverige/sveriges-officiella-statistik-hotar-att-bli-missvisande/>>. [Tillgänglig januari 2015.]
- Folkets lexikon*. <<http://folkets-lexikon.csc.kth.se/folkets/folkets.html>>. [Tillgänglig januari 2015.]
- Folkmun.se. Utgivare: David Eriksson. <<https://www.folkmun.se/>>. [Tillgänglig januari 2015.]
- Hult, Ann-Kristin 2012. Old and New User Study Methods Combined – Linking Web Questionnaires with Log Files from the Swedish Lexin Dictionary. I: R. Vatvedt Fjeld

- & J. M. Torjusen (red.), *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo. S. 922–928.
- Lew, Robert 2014. User-generated content (UGC) in online English dictionaries. In: *OPAL - Online publicerade arbeten till LINGUISTIK*. 2014 (4). S. 8–26.
- Lew, Robert (under utg.) Space restrictions in paper and electronic dictionaries and their implications for the design of production dictionaries. I: P. Bański & B. Wójtowicz (red.), *Issues in Modern Lexicography*. München: Lincom Europa.
- Lexin Svenska ord*. <lexin.nada.kth.se/lexin/statistik/2013-oct.html> [Tillgänglig januari 2015.]
- Lorentzen, Henrik & Liisa Theilgaard 2012. Online dictionaries: how do users find them and what do they do once they have? I: R. Vatvedt Fjeld & J. M. Torjusen (red.), *Proceedings of the 15th EURALEX International Congress*. Oslo. S. 654–660.
- Norstedts svenska synonymordbok* 2009. 5 uppl. Stockholm: Norstedts.
- Sköldberg, Emma 2015. Bland runda ord och dialektala uttryck. Om den användargenererade sajten Folkmun.se. I: C. Sandström, I. Cantell, E. R. Grönros, P. Nuolijärvi & E. Sommar Dahl (red.), *Perspektiv på lexikografi, grammatik och språkpolitik i Norden*. (Institutet för de inhemska språken 39.) Helsingfors. S. 229–241.
- Stamberger, Willy 2001. *150.000 synonymer*. Johanneshov: Eiworth.
- Strömbergs synonymordbok* 1979. Utarbetad av Alva Strömberg. (5 uppl.). Stockholm: Strömbergs.
- Svensén, Bo 2009. *A Handbook of Lexicography. The Theory and Practice of Dictionary-Making*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Synonymer.se. Utgivare: Sinovum Media. <www.synonymer.se>. [Tillgänglig januari 2015.]
- Tarp, Sven 2008a. Kan brugerundersøgelser overhoved afdække brugernes leksikografiske behov? *LexicoNordica* 15. S. 5–32.
- Tarp, Sven 2008b. *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-knowledge: General Lexicographical Theory with Particular Focus on Learner's Lexicography*. (Lexicographica Series Maior. 134.) Tübingen: Max Niemeyer.
- Törnqvist, Lars 2010. Brukarmedverkan i webbdordböcker. I: K. Jóhannesson, I. Larsson, E. Magnusson Petzell, S.-G. Malmgren, L. Rogström & E. Sköldberg (red.), *Bo65. Festskrift till Bo Ralph*. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning. 39.) Göteborg. S. 383–390.
- Törnqvist, Lars 2015. Nordiska dialekt- och slangordböcker på Internet. I: *LexicoNordica* 22. S. 151–169.
- Wiktionary*. <<http://sv.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Huvudsida>> [Tillgänglig januari 2015].

Diskussionsuppgift på lärplattformen – för att lära eller bara ”en uppgift till”?

Stina Hållsten

Södertörns högskola. Institutionen för kultur och lärande

stina.hallsten@sh.se

Inledning

På de flesta lärosäten använder vi digitala lärplattformar i undervisningen. Numera vet vi dessutom ganska väl *hur* lärplattformarna används (Blin & Munroe 2007; Kear, Robison & Hutchison 2010). Plattformarna har ofta både administrativa och pedagogiska funktioner. Lärare kan många gånger själv skapa en egen kursdesign, välja vilka verktyg som ska användas och i vilket syfte. En vanlig användning är administrativ (Blin & Munroe 2007), exempelvis för att lägga upp material och samla in studentuppgifter. Intresset i min studie ligger dock i den pedagogiska, i första hand vad gäller skrivande.

Artikeln handlar om hur en digital lärplattform användes för en diskussionsuppgift, tänkt att fungera som förberedelse för en hemtentamen. Avsikten med kursupplägget var att erbjuda möjligheter att inte bara muntligt (på seminarier) utan även skriftligt (på lärplattformen) diskutera kunskapsstoffet, dels för att skriva en bättre tentamen, dels för att öva på att diskutera akademiskt.

En pedagogisk fördel med diskussionsuppgiften var att studenterna gavs möjlighet att skriftligt, stegvis, närma sig ämnet med dess språk-

användning, och genom detta tillägna sig kursinnehållet (Macken-Horarik 1996). Fördelen den skriftliga diskussion förmodades ha framför en muntlig, var utrymmet för eftertanke. Med referens till Andreissen (2006) uttrycker Coffin (2013) detta som *slow discussion* "...students are able to reflect on and deepen their views on issues" (Coffin 2013:498): Där den muntliga dialogen kräver en viss grad av omedelbarhet i repliker, ger den skriftliga, asynkrona dialogen utrymme för reflektion och planering, eftersom det finns en inbyggd fördröjning i replikerna. Den skriftliga dialogen har också fördelen att finnas kvar för genomläsning och eftertanke. Den muntliga repliken "försvinner" i det den är uttalad, och finns kvar endast i deltagarnas minne att bygga nya samtalsbidrag på.

Med kursupplägget hade studenterna alltså, med stöd i lärplattformens diskussionsverktyg och dess möjligheter att spara texter och navigera bland tidigare inlägg, möjlighet att skriva sina diskussionsinlägg, sedan följa upp diskussionen muntligt, för att avslutningsvis bearbeta texter och samtal till en hemtentamen. Ett pedagogiskt intresse från min sida var om kursupplägget på lärplattformen påverkade studenterna att använda diskussionsinläggen de skrivit när de arbetade med hemtentan, och om aktiviteten uppfattades som en integrerad del i kursen eller ej.

Syftet med artikeln är alltså att undersöka om användningen av lärplattformens diskussionsverktyg stöttade det pedagogiska upplägget av kursen: Förekom intertextuella kopplingar (Fairclough 1992) i studenternas texter, och i så fall i vilken utsträckning? Hur uppfattade studenterna syftet med skrivaktiviteten, i relation till mitt pedagogiska syfte? Undersökningen fungerar sedan som utgångspunkt för en aktivitetsteoretisk tolkning av skrivuppgiften på lärplattformen.

Tidigare studier och teoretisk ram

Studier av digitala lärplattformar har många gånger fokus på själva tekniken – vilka funktioner används? Vad uppskattas av användarna? Hur har en viss funktion påverkat användningen och skrivandet? Tsai & Tsai (2013) undersökte hur olika typer av skriv- och argumentations-

stöd på lärplattformen påverkade studenters argumentationsstruktur och benägenhet att stötta varandra. Undersökningen hade fokus på vad det tekniska redskapet kunde bidra med för studenternas skrivande och resonering. Resultaten visade på att det, kanske mot förmodan, *inte* fanns någon skillnad i argumentationsstruktur hos dem som hade digitalt stöd i form av promter med nyckelformuleringar jämfört med dem som utformade sin argumentation på egen hand, exempelvis vad gäller trovärdighet (Tsai & Tsai 2013:46).

Coffin & Hewings (2007) undersökte studenters användande av referenser i asynkrona digitala diskussioner. Med analysbegrepp hämtade från appraisalteorin analyserades hur de olika grupperna använde referenser som redskap för att diskutera akademiskt på lärplattformen. I studien fick en grupp studenter explicita instruktioner om när och hur de skulle referera i sina texter, medan en kontrollgrupp fick instruktioner enbart om vad diskussionerna skulle handla om. Studien visade bland annat att gruppen som fått explicita instruktioner tenderade att överanvända referenser och dessutom referera till okonventionella källor, inte bara akademiskt accepterade (Coffin & Hewings 2007).

Med utgångspunkt i den systemisk-funktionella lingvistikens tanke på olika språkliga register (Macken-Horarik 1996) analyserade Knutsson et.al. (2012) en distanskurs i kriminologi med fokus på den digitala lärplattformens design och studenters konstruerande av kurskontexten. Deltagandet på lärplattformen visade sig ställa särskilda krav på skriftlighet, digital litteracitet och förståelse för ämnet. Hållsten (2013) undersökte samma kurs, med fokus på kursens ämnesinnehåll. Bland annat upplevde studenterna svårigheter med att i sina texter växla perspektiv från en vardaglig förståelse till en vetenskaplig (Hållsten 2013:104).

Studenters skrivande står i fokus även inom den s.k. Academic Literacies-forskningen. Lea & Jones (2010) analyserar studenters akademiska digitala skrivande i relation till det vardagliga digitala skrivandet. I sin studie konstaterade forskarna att det ofta rådde en förutfattad mening att det är studenterna som tar med sig digitala vanor från sociala medier till det akademiska skriftbruket, vilket utmanar akademiens mer traditionella syn på källanvändning och digitala redskap. Under-

sökningen visade dock på det motsatta – studenter kom till den akademiska utbildningen med förväntningen på att användbara och tillförlitliga källor är de traditionella (exempelvis läroböcker och vetenskapliga tidskrifter), och det var lärare som introducerar mer okonventionella källor såsom youtubeklipp eller olika diskussionsforum (Lea & Jones 2010:28).

Blin & Munroe (2007), slutligen, studerade lärares användning av digitala lärplattformar utifrån ett aktivitetsperspektiv. Utgångspunkten var att det krävs anpassning till de nya redskapen, eftersom redskapen påverkar och förändrar verksamheten. Aktivitetsteori beskrivs närmare i följande avsnitt.

Aktivitetsteori

Aktivitetsteorins utgångspunkt för att förstå människors handlande är att våra handlingar (kommunikativa och andra) kan ses som kollektiva aktiviteter ordnade i aktivitetssystem (Engeström et. al. 1999, Engeström 2001, Hållsten 2008). Inom utbildningskontexten skulle en kurs kunna vara ett aktivitetssystem, innefattande deltagare, gemensamma mål, förväntade resultat, redskap och normer för deltagande, dvs. ett kollektivt handlande. De olika komponenterna påverkar varandra och mellan olika komponenter finns potentiella konflikter, som i sin tur utvecklar eller expanderar det aktuella systemet (Hållsten 2008:36).

I sin analys av lärplattformsanvändande kommenterar Blin & Munroe (2007): "...when the introduction of a new object or of a new tool, such as a VLE [*virtual learning environment*], results in a serious alteration of the internal structure of the teaching activity system, we can infer that the activity system has been disrupted." (Blin & Munroe 2007:477). I ett aktivitetsteoretiskt perspektiv kan den digitala lärplattformen förstås just så: lärplattformen är ett nytt redskap, och oavsett om det används pedagogiskt eller administrativt, påverkas det aktivitetssystemet där lärplattformen introduceras i, vilket kan leda till motstånd alternativt förändring eller expansion.

Hållstens undersökning av ingenjörers skrivande (2008) fokuserade inte på just digitala lärplattformar. Den visade dock att svårigheter med

skrivande inom en verksamhet kan förklaras med individers olika mål med olika skriftliga aktiviteter, och individers olika förståelse för vilken verksamhet skrivandet ingår i (Hållsten 2008: 214).

Samtidigt som aktivitetsteorin är ett teoretiskt perspektiv som utgår från att mänskligt handlande kan förstås i form av aktiviteter, i aktivitetssystem, erbjuder teorin ett redskap för analys, med ett antal analyskategorier och potentiella förklaringsmodeller. Det är detta redskap som använts i artikelns studie av skrivaktiviteter på lärplattformen.

Material och metod

Studien fokuserar på skrivandet på en kurs inom ett lärarprogram. Materialet utgörs av kursupplägget för kursen samt studenternas diskussionsinlägg, hemtentor och utvärderingar. Kursen gavs 2013 och hade 14 deltagare. 8 studenters diskussionsinlägg och hemtentasvar samlades in och analyserades vad gäller intertextualitet (Fairclough 1992). 14 ifyllda utvärderingar samlades in och analyserades innehållsligt.

Undersökningen inleds med en beskrivning av kursen och aktiviteten ”skriva diskussionsuppgift”, där ett potentiellt aktivitetssystem analyseras fram (fig. 1), med utgångspunkt i lärarens, dvs. min tolkning och förståelse för aktiviteten. Den aktivitetsteoretiska metoden för analys realiserar vanligtvis i en matris i form av en triangel (fig. 1) där de ingående komponenterna, relevanta för aktiviteten, synliggörs. Själva analysen går ut på att identifiera det aktivitetssystem den aktuella aktiviteten ingår i, innefattande komponenterna *deltagare*, *mål* och förmodat *resultat*, *redskap*, *praktikgemenskap*, *arbetsdelning* samt *normer och regler* för deltagande (Hållsten 2008:37). I undersökningen kan målet sägas vara detsamma som själva aktiviteten ”skriva diskussionsuppgift”. Aktivitetssystemets deltagare är i detta perspektiv studenterna.

För att besvara frågan om eventuell intertextuell koppling mellan diskussionsinlägg och hemtentasvar gjordes följande: Diskussionsinläggen jämfördes med dess korresponderande hemtentasvar, först med hjälp av funktionen ”jämför text” (i programmet word). Efter detta gjordes en närläsning med avseende på metakommentarer: fanns hänvis-

ningar mellan texterna? Slutligen undersöktes om centrala begrepp eller nyckelord återfanns i respektive text, exempelvis om samma student använt ett likartat ordförråd i sitt diskussionsinlägg som i sitt hemtentasvar.

Resultatet av textanalysen tillsammans med analysen av kursutvärderingarna utgjorde sedan utgångspunkten för att besvara undersökningens andra delfråga, dvs. hur studenterna uppfattade skrivaktiviteten. Detta resulterar i en reviderad tolkning av aktivitetssystemet (fig. 2), där hänsyn tagits till praktikgemenskapen, till mål och resultat samt till redskap, i relation till aktivitetens deltagare.

Diskussionsuppgiften på lärplattformen – uppgiftsdesign och innehåll

Den aktuella kursen var en introducerande kurs i svenska på ett lärarprogram. Arbetsgången var följande: Först gavs en föreläsning. Sedan öppnades en diskussionsuppgift på lärplattformen (här 'kurswebben'), följt av ett muntligt seminarium med samma innehållsliga tema. I vissa fall lade studenterna upp anteckningar från seminariet på lärplattformen. Kursen avslutades sedan med en hemtenta.

Mitt syfte med upplägget var att studenterna stegvis skulle bearbeta kunskapsstoffet muntligt och skriftligt inför hemtentan. Ytterligare ett syfte var öva på att diskutera (skriftligt och muntligt). I kursmanualen presenterades uppgiften på följande sätt:

Diskussionsuppgifter på kurswebben

Vi kommer att använda kurswebben aktivt under kursen, i form av ett antal diskussionsuppgifter som ansluter till kursens innehållsliga teman. Du ska välja minst två av fyra uppgifter, och delta med minst tre inlägg i respektive diskussionsuppgift. Diskussionerna görs tillgängliga på kurswebben i direkt anslutning till seminarierna /.../. (Kursmanual)

Varje diskussionsinlägg hade ett givet omfång, samt vissa krav på innehållet:

/.../ Inläggen ska referera till aktuell litteratur och vara sakinriktade. Det är förstås tillåtet att relatera till personliga erfarenheter, men det räcker inte att enbart skriva om detta. /.../ (Kursmanualen)

Studenterna uppmanades alltså att använda litteraturen, men kunde också referera till egna erfarenheter. Varje diskussion var öppen i en vecka. Så här såg en uppgiftsinstruktionen ut:

Diskussion 4.

Flerspråkighet och svenska som andraspråk. I en artikel ur Skånska Dagbladet den 8 januari 2014 beskrivs hur en skola placerat en pojke i Svenska som andraspråk- gruppen i stället för i den vanliga svenska-gruppen. /.../ Diskutera för och emot att ha olika kurser i svenska (exempelvis Svenska 1 och SvA 1). /.../ Ta gärna upp egna erfarenheter, men glöm inte litteraturen!

Användbar litteratur:

Einarsson kap 9-11; Ask kap 9, Josephson s 127-154, kursplanen för svenska /.../ (Kursmanualen)

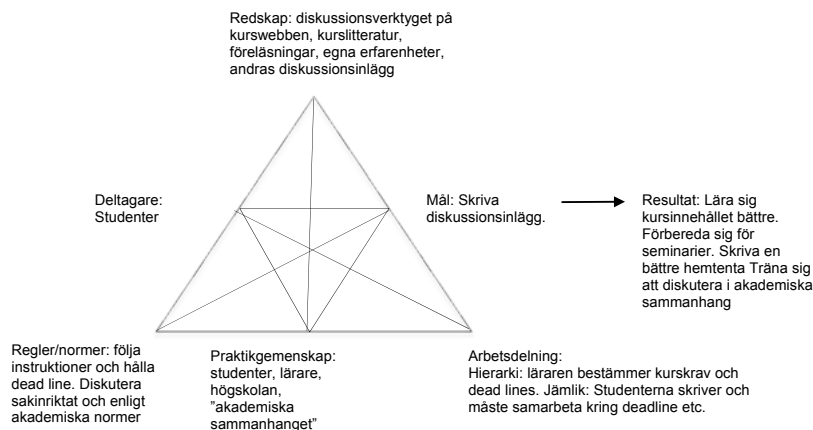
Ett liknande ämne var sedan tema för ett muntligt seminariet. Slutligen återkom temat i en tentamensuppgift:

Fråga 3

Bör vi arbeta mot ett enspråkigt, flerspråkigt eller parallellspråkigt samhälle? På seminarium 8. *Flerspråkighet och svenska som andraspråk*, diskuterade vi detta. Fördjupa någon av diskussionspunkterna, med stöd i relevant litteratur. (Instruktion till hemtentamen + datum)

Under kursen uppmuntrades studenterna på olika sätt att använda såväl seminarier som diskussionsinlägg i tentaskrivandet.

Ett potentiellt aktivitetssystem för aktiviteten ”skriva diskussionsinlägg”,

Figur 1. Aktivitet: Skriva diskussionsinlägg på lärplattformen (lärarens perspektiv)

såsom den presenterades i kursmanual, instruktioner och av mig som lärare, skulle därmed kunna illustreras enligt figur 1.

Målet för aktiviteten var, utifrån kursmanual och muntliga instruktioner, att skriva ett antal diskussionsinlägg med (förväntat) *resultat* att förbereda sig för seminariet och hemtentan, samt att öva på att diskutera akademiskt. *Redskap* för att fullfölja aktiviteten var lärplattformens diskussionsverktyg, muntliga och skriftliga instruktioner, kurslitteraturen och slutligen egna erfarenheter och andra studenters diskussionsinlägg.

Eftersom studenterna hade hunnit studera minst en termin, kan sägas att det akademiska systemet med kurser, litteraturläsning och examinationsformer var relativt etablerat. *Praktikgemenskapen* utgjordes ur det perspektivet av kursens deltagare och lärare men även själva högskolan – studenterna deltog i en utbildning med dess inbyggda krav på lärande, skrivande och kunskapsredovisande. *Arbetsdelningen* som rådde var både hierarkisk och jämlik: Det fanns dels en inbyggd hierarki med examinationskrav och fastlagda dead lines, dels en jämlik arbetsfördelning studenterna emellan – alla var lika ansvariga för att diskussionsinläggen skulle skrivas och alla hade tillgång till samma redskap för att lösa uppgiften. *Normer och regler* för aktiviteten kan formuleras som

”följ instruktionerna” (vad gällde inläggens form och innehåll, datum för inlämning etc.).

Intertextualitet i studenternas texter

Använde studenterna sig av sina diskussionsinlägg när de skrev sina hemtentor? Ett sätt att undersöka detta är alltså att analysera eventuell intertextualitet i texterna emellan.

Analysen av studenternas diskussionsinlägg och tentamenssvar visade några få exempel på intertextualitet. I båda materialtyperna fanns referenser till kurslitteraturen (”...Josephson (2004) skriver...”). Däremot, visade närläsningen, fanns det inte några intertextuella kopplingar *mellan* diskussionsuppgifter och hemtentasvar, varken genom någon öppen intertextualitet (Fairclough 1992), dolda citat eller liknande. Studenterna varken refererade till, citerade eller på annat sätt använde diskussionsinläggen i sina hemtentor. Inte heller visade någon students diskussionsinlägg respektive hemtenta upp användande av gemensamma centrala begrepp eller nyckelord, trots att man kanske refererade till samma delar i litteraturen och behandlade samma frågeställning i respektive text.

Varför skriva diskussionsinlägg? – en aktivitetsteoretisk tolkning

Studenternas texter visade alltså inte upp några intertextuella kopplingar. Ansåg man inte att texterna behandlade samma innehåll eller att de olika uppgifterna relaterade till varandra? Med andra ord: Hur uppfattade studenterna mitt mål med, och förväntade resultat av, skrivaktiviteten?

Analysen av de 14 kursutvärderingarna visade att en övervägande del av studenterna ansåg att diskussionsuppgiften var onödig, alternativt att kursupplägget var svårt att förstå:

”Diskussionerna på kurswebben kändes onödiga. Mycket pratade vi om på seminarierna så det blev mycket upprepning”

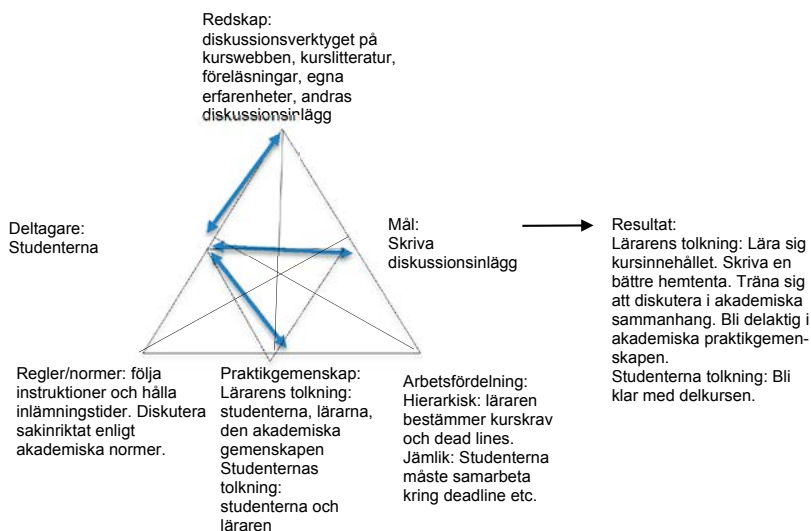
”Jag tycker diskussionerna på webben blev något tvunget. Föreläsningarna och seminarierna var väldigt bra.”

Endast ett utvärderingssvar visade en positiv attityd till arbetsformerna:

”Varierat och användbart inför hemtentan, värmer upp ens tänk etc.”

Studenterna såg alltså inte något syfte med att skriftlig diskutera innehållet och litteraturen inför hemtentamen. De såg det snarare som onödigt arbete att först skriva på lärplattformen för att sedan ”prata om samma sak” på seminariet. Ur studenternas perspektiv sågs alltså det förväntade resultatet av diskussionsuppgiften på ett annat sätt än ur mitt. Aktivitetssystemet för diskussionsuppgiften såsom det föreslogs i fig. 1 kräver därför en revidering.

Ett aktivitetsteoretiskt sätt att uttrycka våra olika uppfattningar om det förväntade resultatet är i termer av konflikt. Figur 2 illustrerar en

Figur 2. Aktivitet: Skriva diskussionsinlägg på lärplattformen (tonad dubbelriktad pil= konflikt)

konflikt dels mellan deltagare och mål, dels mellan deltagare och praktikgemenskap, baserat på att min tolkning av mål och förväntat resultat respektive praktikgemenskap skilde sig från studenternas.

En tolkning av kursutvärderingarna är att studenterna visserligen såg målet med aktiviteten som att skriva diskussionsinlägg, men att det förväntade resultatet var begränsat till att ha fullföljt kurskraven, inte att skriva en bättre hemtenta och öva på att diskutera. Detta skulle kunna förklara avsaknaden av intertextuella kopplingar mellan studenternas texter – man såg inte diskussionsuppgiften som ett första steg mot en hemtenta utan som ett isolerat kurskrav, och använde då inte diskussionsinläggen i tentan.

En möjlig förklaring till konflikten mellan deltagare och förväntat resultat skulle kunna vara att jag som lärare såg det tänkta resultatet som att bli mer delaktig i en akademisk gemenskap med diskussionen som en central verksamhet. Diskussionsuppgiften på kursen kunde därmed betraktas som ett första steg mot deltagande i denna praktikgemenskap. Detta tänkte resultat delades inte av studenterna, som i stället såg uppgiften som omotiverad.

En följdfråga är om konflikten mellan deltagare och förväntat resultat har att göra med att diskussionsuppgiften var förlagd på just en lärplattform. Det skulle i så fall finnas en konflikt även mellan deltagare och redskap: medan jag såg lärplattformen som ett användbart redskap för studenterna, såg studenterna inte någon nytta med att använda lärplattformen för att skriva. De muntliga seminarierna och (den mer traditionella) hemtentan behövde inte motiveras på samma sätt som skrivande i ett digitalt medium, som upplevdes som oväntat inom en akademisk utbildning.

Vad kan vi lära om att skriva på digitala lärplattformar?

Syftet med studien var att undersöka om användningen av lärplattformens diskussionsverktyg stöttade det pedagogiska upplägget av kursen. Analysen visade dels att studenternas hemtentor inte uppvisade några intertextuella kopplingar till diskussionsinläggen, dels att studenterna

och jag inte delade uppfattning om det förväntade resultatet av skrivaktiviteten. Medan jag såg diskussionsuppgiften som del i en större helhet, såg studenterna den som något isolerat som inte hörde ihop med kursens övriga delar.

Ett sätt att förklara resultatet är att studenterna visst använde diskussionsinläggen när de skrev hemtentan, men att det inte syntes intertextuellt. Instruktionerna kan också ha varit vara otydliga. Ett tredje förklaring är att studenterna och jag inte förstod kontexten för skrivandet på samma sätt. Exempelvis förväntade sig kanske studenterna inte av en akademisk utbildning att nya medier användes, och därmed såg det hela som omotiverat, något som studenterna i Lea & Jones (2010) undersökning gjorde.

Den tolkning jag presenterat i figur 2 är dock en aktivitetsteoretisk (Engeström 2001, Blin & Munroe 2007, Hållsten 2008): I aktivitetssystemet ”skriva diskussionsuppgift” fanns en konflikt mellan deltagare och förväntat resultat. Där jag som lärare såg diskussionsuppgiften som en aktivitet vars resultat var att bearbeta innehållet inför hemtentan samt att öva på att diskutera akademiskt, såg studenterna den enbart som ett sätt att bli godkänd på kursen. Analysen föreslår också en konflikt mellan deltagare och praktikgemenskap. Studenterna och jag såg eventuellt praktikgemenskapen på olika sätt, vilket skulle kunna förklara våra olika uppfattningar om aktivitetens förväntade resultat. Slutligen föreslår analysen en konflikt mellan deltagare och redskap: jag såg lärplattformen som redskap för att åstadkomma en ”slow discussion” (Coffin 2013), medan studenterna alltså såg skrivandet på lärplattformen som onödigt.

En konflikt ska i ett aktivitetsteoretiskt perspektiv ses som förutsättningen för expansion eller potentiell utveckling, snarare än en begränsning: ”The term contradiction is not to be understood as problem, obstacle, conflict, or communication breakdown”, skriver Blin & Munroe (2007:477). De fortsätter med referens till Engeström: “contradictions are historically accumulating structural tensions within and between activity systems” (Engeström, 2001:137 i Blin & Munroe 2007).

Fördelen med detta synsätt är att i stället för att peka ut brister i kursupplägg eller i studenternas prestation, erhålls en utgångspunkt för för-

ändring och i bästa fall förbättring. Analysen synliggjorde faktiska eller potentiella konflikter och därmed behovet av att bättre förankra pedagogiska idéer med kursupplägg och uppgifter. Den visade exempelvis att det tekniska redskapet, nytt för många studenter, *kan* ha varit orsaken till motståndet mot kursupplägget. Lärplattformens diskussionsverktyg och dess möjlighet att föra en skriftlig ”slow discussion” (Coffin 2013) skulle behöva tydliggöras.

En aktivitetsteoretiskt analys kan alltså fungera som utgångspunkt för en utveckling mot att skapa samsyn mellan studenter och lärare. Detta kan i sin tur erbjuda större möjligheter användande av den digitala lärplattformen som pedagogiskt redskap för akademiskt skrivande och lärande.

Litteratur

- Andriessen, Jerry 2006. Collaboration in computer conferencing. I: A. M. O'Donnell, C. E. Hmelo-Silver & G. Erkens (red.) *Collaborative learning, reasoning and technology*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. S. 197–231.
- Blin, Françoise & Munro, Morag 2007. Why hasn't technology disrupted academics' teaching practices? Understanding resistance to change through the lens of activity theory. *Computers & Education*. 50 (2). S. 475–490.
- Coffin, Carolyn & Hewings, Ann 2005. Engaging electronically. Using CMC to develop students' argumentation skills in Higher Education. *Language and Education*. 19 (1). S. 32–49.
- Coffin, Caroline 2013. Using systemic functional linguistics to explore digital technologies in educational contexts. *Text and Talk* 33(4/5) Sid. 497–522.
- Engeström, Yrjö, Miettinen, Ritva & Punamäki, Raija-Leena (red.) 1999. *Perspectives on activity theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engeström, Yrjö 2001. Expansive learning at work: toward an activity theoretical reconceptualization. *Journal of Education and Work* 14 (1). S. 133–156.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and social change*. Cambridge: Polity Press.
- Hållsten, Stina 2008. *Ingenjörer skriver. Verksamheter och texter i arbete och utbildning*. Filosofie doktorsavhandling. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. 45.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Hållsten, Stina 2013. När vardagen blir vetenskap: Konkret och abstrakt i kriminologitexter. I: S. Hållsten, H-S. Rehnberg & D. Wojahn (red.) *Text, kontext och betydelse. Sjunde nordiska SFL-workshopen 2011*. Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 2. Huddinge: Södertörns högskola. S. 89–106.
- Kear, Woodthorpe, Robertson & Hutchison 2010. From forums to wikis: perspectives

- on tools for collaboration. *The Internet and Higher Education*, 13 (2). Sid. 219-225.
- Knutsson, Ola, Blåsjö, Mona, Hållsten, Stina & Karlström, Petter 2012. Identifying different registers of digital literacy in virtual learning environments. *The Internet and Higher Education* 15 (4). S. 237-246.
- Lea, Mary & Jones, Sylvia 2011. Digital literacies in higher education: exploring textual and technological practice. *Studies in Higher Education*. 36 (4). S. 377-393.
- Macken-Horarik, Mary 2006. Literacy and learning across the curriculum. Towards a model of register for secondary school teachers. I: R. Hasan, G. Williams (red.) *Literacy in society*, Longman, London/New York (1996). S. 232–278.
- Tsai, P. S. & Tsai, C. (2013) College students' experience of online argumentation: Conceptions, approaches and the conditions of using question prompts. *The Internet and Higher Education* 2013.17 (4). S. 38-47.

Svensk sociolingvistik: variationistisk inriktning

Inomdisciplinär specialisering eller disciplinövergripande tvärvetenskap

Lars-Erik Johansson
Högskolan i Skövde, johl@grydbeck.se

Inledning

Språkteoretisk forskning studerar språk som autonom storhet. Forskare som analyserar språkanvändning relaterar ofta denna till externa faktorer, vilket får till konsekvens att de närmar sig områden som traditionellt beforskas av andra discipliner. Relationen mellan språkvetenskap och andra ämnen kan ta sig olika uttryck, alltifrån stark tvärvetenskaplig integration till ytligare lån i form av tillämpning av andra ämnens metoder.

Problemställning och metodik

Sociolingvistik betraktas allmänt som studiet av socialt betingad språklig variation och förändring. Målet är att utforska ”det ömsesidiga förhållandet mellan språk och samhälle, hur samhällseliga strukturer och socialpsykologiska processer styr språkbruket och hur språket och språkformen inverkar på samhället och är en verksam kraft bakom formerandet av sociala grupperingar och attityder” (Nordberg 2007:13). Loman (1969:218) betraktar språksociologin som ”närmast en under-

avdelning inom sociologien”. I Holmes (2001:11 f.) sägs sociolingvistikens övergripande mål vara att *beskriva* sociolingvistisk variation och, om möjligt, *förklara* varför den inträffar. Detta görs genom urskiljande av dels variation, dels sociala eller icke-språkliga faktorer som orsakar variationen.

En disciplinteoretisk fråga är hur området i skärningspunkten mellan forskning om språk och om det ”sociala” skall uppfattas. Vetenskap om språk realiseras i ett generellt lingvistiskt ämne och inom olika sarspråkliga ämnesstudier, vetenskap om det sociala realiseras akademiskt inom olika discipliner som sociologi, socialpsykologi, socialantropologi/etnologi etc.

Ofta betraktas sociolingvistik som en tvärvetenskap. Nordberg (2007:15) beskriver inriktningen som ”utpräglat tvärvetenskaplig och mångfasetterad”. Coupland & Jaworski (2009:2) ser området som “a broad and vibrant interdisciplinary project working *across* the different disciplines that were its origins”. Andra uppfattningar finns dock. Fishman (1992:xi f.) noterar att “modern sociolinguistics was ‘born’, focusing on the problems, theories and methods that sympathetic linguists, particularly anthropological linguists, were familiar with — and these definitely did not include disciplinary sociology”. Enligt Fishmans uppfattning står lingvistik och sociologi 1992 lika långt från varandra som på 1960-talet: ”After three decades, sociolinguistics has remained just as it was: a province of linguistics and anthropology, and a rather provincial province at that.” Labov (2006:99) konstaterar fyrtio år efter utgivningen av sitt genombrottsverk, att ”the amount of interaction between linguists and sociologists remains minimal”. I en översikt av tvärvetenskapliga tendenser i amerikansk humaniora (Klein 2005) nämns över huvud taget inte sociolingvistik. Kritik av sociolingvistikens sociologiska ”aningslöshet”, främst dess bristande insikt i sociologisk teoribildning, framförs av sociologen Williams (1992).

Mitt studieobjekt är svensk sociolingvistik i variationslingvistisk inriktning. För studien har jag analyserat ett fyrtiotal representativa verk, dvs. handböcker, avhandlingar, uppsatser och rapporter. Kritisk diskussion är ovanlig inom svensk sociolingvistik; den som är intresserad av sådant måste studera utländska ämnesdiskurser. Inledningsvis behand-

las distinktionen mellan disciplinär specialisering och tvärvetenskap. I följande avsnitt lämnas en översikt över sociologisk teori, metodik och empiri. Därefter analyseras variationslingvistikens relation till sociologin. Avslutningsvis perspektiveras resultaten.

Tvärvetenskap och inomdisciplinär specialisering

Följande starkt förenklande sammanfattning av forskningen om tvärvetenskap bygger främst på *Interdisciplinarity* (1972), Kocka (1987) och Klein (1990). Akademisk forskningsstruktur är organisatoriskt uppbyggd kring ämnen. Disciplinär forskning utgår från historiskt framvuxna kunskapskärnor, där aktörer internaliserar inte endast en ämnes-tradition utan även socialiseras in i en kultur och får en världsbild, bestående av en komplex struktur av postulat, värderingar och normer. Detta omöjliggör emellertid inte olika former av specialiseringar, som ofta innefattar instrumentella lån från andra discipliner, dvs. lån som inte kräver att grundläggande teoretiska perspektiv från olika ämnen integreras.

Praktiskt betingade eller teoretiska tvärvetenskapliga intressen kan leda till samarbete mellan två eller flera discipliner; integrering kan ske innehållsmässigt (bland annat begreppsbildning), teoretiskt-metodologiskt och/eller organisatoriskt. Påfallande är att humanvetenskaper på senare tid har lånat metodiska redskap från samhällsvetenskaper (exv. socialhistoria och musiksociologi.) Eftersom tvärvetenskaplig samverkan innebär obekväma kulturmöten, stannar en integrationsprocess lätt nog vid relativt ytliga metodlån från ett ämne, men den kan utvecklas till långtgående samverkan mellan ämnen, dvs. till tvärvetenskap i egentlig mening. När integrationsgraden blir tillräckligt hög, kan nya ämnen bildas. En rimlig kronologi innebär en utveckling från någon typ av relativt svagt integrerad mångvetenskap över tvärvetenskap till en ny disciplin.

Ämnesinteraktion kan grupperas i olika nivåer, från en lägre nivå, där ett ämne endast lånar verktyg och/eller metoder från ett annat ämne men där ämnena i princip förblir opåverkade av varandra, till en högre nivå,

där målet är att förena samverkande ämnen eller delar av dessa. Följande värderingsfria dikotomi används i denna studie. Som *tvärvetenskap* (motsvarande högre nivåer i en taxonomi) betraktas verksamheter, där forskare från *två eller flera ämnen* samverkar, i det att de rör sig i gränsområdet mellan olika ämnen och gemensamt skapar ett nytt forskningsområde. Som *inomdisciplinär specialisering* (motsvarande en lägre nivå i taxonomin) betraktas verksamheter, som omfattar metod- och begreppslån från andra ämnen men som huvudsakligen är del av ett etablerat ämne och som genomförs av företrädare för låntagande ämne utan aktiva kontakter med företrädare för långivande ämne(n).

Sociologi: teori, metodik och empiri

Sociologi är vetenskapen om samhället med det ”sociala” som centralt studieobjekt. Sociologer analyserar relationen mellan två studieobjekt, människan som socialt bestämd varelse och samhället som fenomen, dvs. samhällets struktur och förändring, med mål att finna mönster, sammanhang och förklaringar. Skillnader mellan individer, grupper och samhällen anses hänga samman med historiskt betingade skillnader i sociala förhållanden, organisationsformer, kultur, normer och värden. Från början har sociologin präglats av olika, ofta ideologiskt färgade, uppfattningar om ämnets teoretiska grund, metodideal och avgränsning.

I det följande kommer jag att översiktligt redovisa några centrala sociologiska teoribildningar. Redovisningen utgår från en huvudmot-sättning mellan en strukturinriktad tradition, som använder sig av makrometoder, och en individ- och aktörsinriktad tradition, som analyserar utifrån mikroperspektiv. Fortsättningsvis behandlas endast struktur-traditionen som markant har påverkat variationslingvistik.

Strukturtraditionen, som utgår från sociologer som Durkheim, Weber och Marx, kan betecknas som klassisk sociologisk teori i ämnets mitt-fåra. Dess grundtanke är att övergripande strukturella sammanhang har avgörande inflytande på individers handlande, dvs. människan påverkas av faktorer som hon inte har nämnvärd kontroll över. Många studier

inom denna tradition är naturvetenskapligt inspirerade kvantitativa makrostudier i positivistisk anda. Typiska sociala faktorer som analyseras är socioekonomisk gruppering, genus, ålder och etnicitet. Inom strukturtraditionen finns konsensus- och konfliktteorier. *Konsensusteorier* utgår från att samhälleligt gemensamma normer och värderingar ger social ordning, genom att de bestämmer vad som är rationellt och eftersträvansvärt. *Konfliktteorier* understryker att det inom samhället finns grupper med motsättningsfyllda intressen.

Strukturtraditionens metoder för datainsamling är kvantitativa. I analyser urskiljs korrelationer mellan olika sociala fakta, dvs. statistiskt signifikanta tendenser för sociala faktorer och sociala beteenden eller attityder att uppträda tillsammans.

Inom sociologin genomförs givetvis en stor mängd empiriska undersökningar, exempelvis om social olikhet, social mobilitet, genus, arbetsmarknad, utbildning. Denna omfattande forskning gör det exempelvis möjligt att jämföra socialt präglade språkliga beteenden och attityder med beteenden och attityder inom andra områden.

Variationslingvistikens relation till sociologin

Begreppet 'sociolingvistik' brukar, utifrån metodanvändning, grupperas i två huvudfårar, en variationslingvistisk och en interaktionell; en tredje, mera sociologisk, har knappast – utöver några trevande ansatser till domänanalys – satt några egentliga avtryck inom svensk sociolingvistik (jfr Coupland & Jaworski 2009:20, Norrby & Håkansson 2010:25 f.). Den första typen avser en positivistisk inriktning med fokus på kvantitativa metoder, den andra en relativt heterogen konstruktivistisk och interaktionell inriktning med användning av kvalitativ metodik. Den första typen är vanlig i den tidiga svensk sociolingvistik, medan den andra typen, utförd med etnografisk metod eller i form av samtalsanalys, dominerar i dag.

Jag analyserar den variationistiska traditionen, av Trudgill (1974) benämnd "sociolinguistics proper". Inriktningen har som mönster Labovs undersökning om språket i New York (jfr Labov 2006). I min

studie belyser jag följande aspekter: (a) anslutning till social teori, studerad som dels i texten uttryckt explicit hänvisning till social/sociologisk teoribildning, dels hänvisning till social teori genom litteraturreferenser, (b) bruk av olika typer av sociologiska forskningsmetoder och (c) användning av resultat som har frambringats inom disciplinbaserad sociologisk forskning, främst för att nå en rikare förklaring av sociolingvistiska forskningsresultat.

Jag analyserar studier inom dels Talsyntaxprojektet i Lund, dels Eskilstunaundersökningen i Uppsala. Talsyntax inleddes i april 1966 och slutrapporterades översiktligt i en samlingsvolym (Loman 1977). Olika delar av projektet har redovisats i ett antal studier (exv. Loman 1968, Pinomaa 1971, Loman 1972, Jörgensen 1976). Syftet har varit att beskriva det moderna svenska standardspråkets talspråkssyntax med särskild hänsyn till sociala och stilistiska varianter. Analyserna utförs enligt en modell för en ytstrukturell makrosyntaxanalys. Genom sin inriktning på syntax framstår projektet som innovativt och självständigt i relation till amerikanska förebilder. Inom Eskilstunaundersökningen i Uppsala har publicerats ett större antal studier i variationslingvistisk tradition (exv. Tingbrand 1970, Nordberg 1971a, 1971b, Pettersson 1979, Sundgren 2002). Syftet har varit att så uttömmande som möjligt beskriva språket i Eskilstuna i dess olika varianter. Därvid studeras språkstrukturella (dvs. icke kognitivt betydelsebärande) ytfenomen, främst allomorfisk variation: detta innebär att former från språkvarieteter med systemkaraktär, främst standard- och icke-standardvarieteter, kontrasteras och att olika typer av ”blandvarieteter” ibland urskiljs. Generellt kännetecknas båda projekten av objektiva makrostudier, där språkliga fenomen relateras till sociala faktorer som socioekonomisk tillhörighet, ålder och kön.

Relation till social/sociologisk teori

Inget av de två projekten redovisar en formell, explicit uttryckt anslutning till social/sociologisk teoribildning. Det framgår således inte hur forskarna betraktar den sociala verklighet där individers språkbruk anses vara *en* viktig social aktivitet (vid sidan av många andra). Forsk-

ningsöversikter i äldre material är huvudsakligen genomgångar av språkvetenskaplig litteratur; ett sociolingvistiskt perspektiv representeras främst av hänvisningar till verk av Bernstein och Labov. Successivt ökar intresset för (utländsk) sociolingvistik, men inte för sociologi, markant. Sundgren 2002 lämnar enligt egen utsago en omfattande redogörelse för ”sociolingvistisk forskning” i Norden; dock redovisas endast forskning i variationslingvistik. Inte heller finns det i referenser, här mätta som andel sociologiska verk i litteraturförteckningar, någon uttalad anknytning till sociologisk teoribildning (och inte heller till sociologisk empirisk forskning). En genomgång av litteraturförteckningar i avhandlingar, utgivna inom ramen för Talsyntax, visar att inslaget av sociologisk litteratur är försumbart (Saari 1975 har dock 9 % sociologisk litteratur); andelen sociolingvistisk litteratur ligger på nivåer mellan 4 och 57 %. I Eskilstunastudierna utgör andelen sociologisk litteratur normalt mellan 2 och 8 %; andelen sociolingvistisk litteratur ligger på strax under 50 %. Forskningen får efter hand en starkare anknytning till en växande sociolingvistisk forskningstradition; intresset för generell sociologisk teori förblir däremot litet.

Relation till sociologisk metodik

Variationslingvistiken frambringar större kvantifierbara urval av informanter; studiet av enskilda individer anses inte vara en framkomlig väg för sociolingvistiken. Konsekvensen blir att individers språkliga beteende anses styrt av den sociala bakgrunden; människor kan – tillspetsat uttryckt – betraktas som ett slags språkliga ”automater”.

Metodiskt använder sig makrostudier av sociolingvistiska intervjuer, dvs. löst strukturerade intervjuer som medvetet närmar sig samtalet. Från inspelningarna samlas ett faktamaterial, som går att kvantifiera; målet är att finna statistiskt signifikanta korrelationer mellan språkliga variabler och sociala faktorer. En sådan analysmetod är närmast regel inom kvantitativ sociologisk analys. Exempelvis påvisas i Talsyntax olika typer av korrelationer: frekvensen av fragmentariska uttryck och meningsbyggnadsfel har samband med utbildning och inkomst, och utbildning och inkomst är korrelerade med frekvensen för menings-

byggnadsfel (Pinomaa 1971), informanter i lägsta socialgrupp har en enkel meningsbyggnad med jämförelsevis många meningsbyggnadsfel och ofullständiga syntaktiska enheter (Loman 1972). I Eskilstunaundersökningen urskiljer Nordberg (1971a) socialgruppsstillhörighet som en verksam betingande faktor vid val av ändelseallomorf och konstaterar att kvinnor har en närmare anslutning till riksspråksnormen än män. Likartade korrelationer redovisas i Sundgren (2002). Proportionerna mellan beskrivning och förklaring innebär att beskrivningsmoment dominerar.

Förklaringar kan dock inte sökas i iakttagna korrelationer mellan värden för språkliga variabler och uppställda sociala faktorer: iakttagelser av ett crossoverfenomen som att medelklassmän har en frekvens av en prestigevariabel, som överstiger den för män i högre socioekonomisk position, är i sig inte en förklaring. För förklaring måste forskaren gå utanför iakttagna korrelationer. Stöd kan sökas i jämförbara studier inom sociologi (eller sociolingvistik); ger en sådan genomgång inget resultat eller genomförs den över huvud taget inte, får en förklaring produceras ad hoc. I det undersökta materialet har jag funnit ett enda tydligt exempel på att forskare har anlitat sociologisk facklitteratur för att finna empiriskt stöd för en förklaring: Tingbrand (1970) konstaterar att kvinnor har ett mer skriftspråkspåverkat tal än män och förklarar – med stöd i Lipset (1960) – detta med att kvinnor i västerländska samhällen är mer konservativa än män och i högre grad bärare av förhärskande kulturella värderingar och statusvärderingar. Sundgren (2001, 2002) konsulterar en omfattande sociolingvistisk forskning om könsskillnader i språk i sitt försök att förklara kvinnornas preferens för standardnormen men gör inte någon motsvarande genomgång av sociologisk forskning om könsskillnader i sociala beteenden på andra områden. Ofta producerar forskarna själva förklaringar. Enkel meningsbyggnad, många meningsbyggnadsfel och ofullständiga syntaktiska enheter i lägsta socialgrupp representerar enligt Loman (1972) det informella vardagsspråket hos talare, som är mindre påverkade av skriftspråkets normerande ideal och dessutom i sin dagliga gärning har färre tillfällen till talträning. Nordberg (1971a) förklarar den högre frekvensen av standardformer hos kvinnor med att kvinnan befinner sig i en normkonflikt-

situation och att hennes ställning är mindre statisk, mer otrygg.

Variationisternas mål är att studera förändring av språkssystem. Med ett sådant mål inskränker sig intresset för sociologi till metodiskt motiverad användning av konstanthållna variabler för jämförelser och påvisande av samband i språkliga data. Bruket av sociologisk metodik blir helt underordnat inomlingvistiska intressen. Även informanturval görs utifrån denna aspekt. Att som i Eskilstunaundersökningarna inskränka urvalet till infödda Eskilstunabor (Nordberg 1971a, Sundgren 2002) speglar inte den språkliga mångfalden i ett samhälle.

Metodval kan också framtvinga synsätt som försvårar sociologisk analys. Således lurar faror i förenklad korrelationsanalys (Cameron 1990:85 talar om "the correlational fallacy", Kiesling 2011:24 om "the tyranny of correlation"). Vidare grupperas språkliga variabler i binära motsättningar, inte minst för att sådana är enkla att analysera; sociala skillnader är emellertid normalt mer komplexa.

Relation till sociologisk empiri

Sociolingvistikens intresse för att nyttja den rika empiriska sociologiska litteratur som finns är blygsamt, nästan obefintligt, något som de ytterst få referenserna till empirisk sociologi visar.

Summering: resultat, diskussion och utblick

Variationslingvistiken är en språkvetenskaplig specialisering, som utifrån inomdisciplinära behov utnyttjar sociologiska metoder för analys av variation och förändring i språkliga system. Något egentligt intresse för språkets roll i sociala processer, som denna speglas i språkbruk, förmärks inte, knappast heller någon ambition att förstå *att* och *hur* olika typer av sociologisk metodik är kopplade till olika teoretiska synsätt på social förändring. Inte heller jämförs socialt motiverat språkbe- teende med andra typer av sociala beteenden.

Den använda metodiken har generellt utvecklats och använts inom sociologin och har till svensk sociolingvistik – normalt utan betydande

vidareförädling – importerats från anglosaxisk sociolingvistik. Den referensram av äldre forskning som utgör teoribas är genomgående ”internutvecklad” sociolingvistisk, inte sociologisk, teori.

Huvudprincipen är alltså att sociolingvister ur sociologins metodarsenal väljer de metoder, oavsett dessas teoribakgrund, som passar ett aktuellt studiesyfte (jfr Hakulinen 1991:63 som generellt beskriver studiet av språkanvändning som kännetecknat av ”sorglös eklekticism”). Anförda skäl till metodval hämtas från sociolingvistik, inte sociologi: vid nätverksanalys hänvisas således till Lesley Milroy, inte till analys-typens sociologiska upphovsmän.

Variationslingvistikens metodval, med sin koncentration på en ytformell nivå och sitt markerade ointresse för semantiska dimensioner, ger ingen god förståelse av språkets roll i samhället. Inte heller söker variationslingvistiken belysa om och på vilket sätt språkbrukare är medvetna om sitt socialt betingade val av ytspråkliga varianter, främst fakultativa allofoner och allomorfer, som tillmäts en så betydande social innebörd.

Sociolingvistik är alltså ett område som nästan uteslutande befolkas av språkvetare, som inte är nämnvärt intresserade av att tränga in i social teoribildning (och dennas ideologiska bakgrund) eller använda sig av den betydande kunskap som sociologer över åren har frambringat om människors sociala världar. Jag är inte ensam om en sådan bedömning. Bland annat menar Rampton (2001:264) att “research outside sociolinguistics can be useful as a form of wider contextualisation for any given project on language in social life”.

Variationister har alltså knappast som ambition att använda sig av social teoribildning: de är i första hand intresserade av att visa *att* språklig variation kan vara socialt betingad, inte *hur* en sådan variation är socialt motiverad, *hur* den ansluter sig till andra sociala beteenden och *varför* den sker. Den nära koppling mellan teori och förklaring som finns inom sociologin saknas inom sociolingvistiken. Däremot förekommer dels tillämpning av sådan teoribildning inom begränsade områden (exv. Giles’ ackommodationsteori, Granovetters teori om nätverksstyrka), dels lösryckta referenser till enstaka sociologiska begreppsbildningar (ofta möter omnämnanden av Bourdieus teori om det

språkliga kapitalet, normalt dock utan kontakt med dennes helhetssyn på sociala samband). Den svenska sociolingvistikens indirekta anslutning till social teori saknar för övrigt ett maktperspektiv; det är strukturfunktionalistiska konsensusperspektiv som gäller.

En områdesspecifik, sociologiskt baserad begreppsbildning, inte sällan präglad av konkurrerande terminologier, har utvecklats. Däremot skönjs inga ambitioner att skapa en enhetlig sociolingvistisk teoriram, i den meningen att teorin övergripande skulle kunna förklara hur språkbruk och socialt agerande uppvisar beroendeförhållanden.

Variationisters bruk av sociala faktorer kännetecknas slutligen av en påtaglig ”underteoretisering”: språkbruk speglar knappast samhällen så enkelt och direkt som forskningen tycks förutsätta (jfr Cameron 1990). Således analyserar variationslingvister normalt inte den betydande komplexitet som ryms i abstrakta begreppsbildningar som socioekonomisk tillhörighet, genus och ålder (ett undantag är en studie av socialt index som grund för klassifikation, Saari 1977). Aggregering av grupper, exempelvis av kvinnor som tillhör en viss social grupp och ett viss åldersintervall, är inte uttryck för en naturlig social gruppering, vars sociala egenskaper *direkt* kan avläsas i ett visst språkbruk (jfr skillnaden mellan social *aggregering* utan intern struktur och social *gruppering* med sådan). Traditionella socioekonomiska faktorer avspeglar en komplex och föränderlig social verklighet: de täcker i dagens senmodernitet, där individer antas kunna spela sociala och språkliga roller, inte samma värld som för femtio år sedan och måste överges till förmån för andra faktorer (som sociala nätverk, livsformer, livsstilar, praktikgemenskaper), en förändring som efter hand också har kommit till stånd inom sociolingvistiken.

Litteratur

- Cameron, Deborah 1990. Demythologizing sociolinguistics. I: J. Joseph & T. Taylor. *Ideologies of language*. London: Routledge. S. 79-93.
- Coupland, Nikolas & Jaworski, Adam 2009. Social worlds through language. I: N. Coupland & A. Jaworski (red.). *The new sociolinguistics reader*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. S. 1-21.
- Fishman, J.A 1992. Foreword: what can sociology contribute to the sociolinguistic enterprise? I: G. Williams (red.). *Sociolinguistics*. London: Routledge. S. vii-ix.
- Hakulinen, Auli 1991. Kan man tala om en struktur i dialogen? I: M. Thelander (red.). *Svenskans beskrivning. 18*. Lund: Lund University Press, 63-74.
- Holmes, Janet 2001. *An introduction to sociolinguistics*. 2. ed. Harlow: Longman.
- Interdisciplinarity* 1972. Paris: OECD.
- Jørgensen, Nils 1976. *Meningsbyggnaden i talad svenska*. Diss. Lund: Studentlitteratur.
- Kiesling, Scott F. 2011. *Linguistic variation and change*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Klein, Julie Thompson 1990. *Interdisciplinarity*. Detroit: Wayne State Univ. Press.
- Klein, Julie Thompson 2005. *Humanities, culture, and interdisciplinarity*. Albany: State University of New York Press.
- Kocka, Jürgen (red.) 1987. *Interdisziplinarität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Labov, William 2006. *The social stratification of English in New York City*. 2. rev. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lipset, Seymour Martin 1960. *Political man*. New York: Doubleday.
- Loman, Bengt 1968. Talsyntax. *Språkvård*. 1968:4. S. 2-8.
- Loman, Bengt 1969. Språksociologi. I: B. Loman (red.). *Språket i blickpunkten*. Lund: Gleerup. S. 216-240.
- Loman, Bengt 1972. Om talspråkets varianter. I: B. Loman (red.). *Språk och samhälle. 1*. Lund: LiberLäromedel. S. 45-74.
- Loman, Bengt (red.) 1977. *Språk och samhälle. 3*. Lund: LiberLäromedel.
- Nordberg, Bengt 1971a. Böjningen av neutrala substantiv i Eskilstunaspråket. *Nysvenska studier*. 51. S. 117-227.
- Nordberg, Bengt 1971b. En undersökning av språket i Eskilstuna. *Språkvård*. 1971:3. S. 7-15.
- Nordberg, Bengt 2007. Vad är sociolingvistik? I: E. Sundgren (red.). *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber. S. 11-33.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2010. *Introduktion till sociolingvistik*. Stockholm: Norstedt.
- Pettersson, Per A. 1979. *Om böjningen av icke-neutrala substantiv i Eskilstunaspråket*. Diss. Uppsala: Univ.
- Pinomaa, Mirja 1971. *Social variation i Helsingforssvenskans syntax*. Lund: Univ.
- Saari, Mirja 1975. *Talsvenska*. Diss. Helsingfors: Univ.
- Saari, Mirja 1977. Socialt index som grund för klassifikation av informanter. I: B.

- Loman (red.). *Språk och samhälle*. 2. Lund: LiberLäromedel. S. 56-72.
- Sundgren, Eva 2001. Språklig förändringstakt hos kvinnor och män under slutet av 1900-talet. I: K. Nordenstam & K. Norén. *Språk, kön och kultur*. Göteborg: Univ. S. 212–223.
- Sundgren, Eva 2002. *Återbesök i Eskilstuna*. Diss. Uppsala: Univ.
- Tingbrand, Birgitta 1970. *Supinum i Eskilstuna stadsspråk*. 1. Uppsala: Univ.
- Trudgill, Peter 1974. *Sociolinguistics: an introduction*. Harmondsworth: Penguin.
- Williams, Glyn 1992. *Sociolinguistics: a sociological critique*. London: Routledge.

Styrning av språkligt beteende på callcenter i Sverige och Moldavien

Linda Kahlin

*Södertörns högskola, Inst. för kultur och lärande,
linda.kahlin@sh.se*

Ingela Tykesson

*Södertörns högskola, Inst. för kultur och lärande
ingela.tykesson@sh.se*

Inledning

Av forskning om servicearbete i Storbritannien framgår att callcenteroperatörer hör till de växande skaror av serviceanställda som måste följa manus i mötet med kunder (t.ex. Taylor & Bain 1999; Cameron 2000, 2008; Hultgren 2011). Studier av servicearbete i Sverige visar att reglering av språkligt beteende förekommer även här, men i blygsam omfattning (Abiala 2000; Tykesson-Bergman 2006). I föreliggande studie analyseras utfallet av försök till språkreglering i en svenskspråkig servicekontext på 2010-talet.

Materialet har samlats in på två callcenter som tar emot beställningar från svenska färdtjänstanvändare, ett i Falköping (F) och ett i Chisianu (C), där de moldaviska operatörerna utbildats i svenska och alltså har ett främmande språk som arbetsspråk. På dessa centraler används mallar med anvisningar om lämpliga samtalssekvenser och ordningen mellan dem (se Kahlin & Tykesson 2012). Syftet med denna delstudie

är att undersöka hur operatörerna uttrycker sig i relation till de explicita samtalsnormerna i dessa mallar. Därmed hoppas vi få kunskap om vilket språkligt handlingsutrymme dessa servicearbetare har. Det vi vill undersöka är i vilken utsträckning mallarna följs och vilka pragmatiska handlingar som visar sig vara lättare/svårare att föreskriva. En jämförelse görs också mellan de två centralerna.

Totalt 200 samtal (ur en korpus av 800 samtal) är analyserade: de 100 första samtalen ur F- resp. C-materialet. Till materialet hör samtalsmallar, en från vardera central, och en intervju med företagets s.k. *koncern-coach*. Denna ambulerar mellan callcentren med uppdrag att fortbilda operatörerna och kontrollera hur samtalen genomförs.

Forskningsbakgrund

Centrala begrepp som beskrivs i detta avsnitt är *scripting* och *pragmem*, följt av tidigare forskning om samtalsreglering på callcenter.

Scripting

I *The McDonaldization of society* (2011) pekar den amerikanske sociologen Ritzer på tendenser till global hyperrationalisering, med snabbmatsindustrin i blickpunkten. Reglering av personalens interaktion med kunder är ett av uttrycken för företagets standardiseringssträvan ("one-size-fits-all"). Den låtsade vänligheten i "scriptad" (dvs. manusstyrd) interaktion och uttryck som "ha en bra dag" avspeglar enligt Ritzer en falsk kamratlighet, och detta kännetecknar inte bara snabbmatskedjor utan även alla andra delar i det han kallar det McDonaldiserade samhället. Ritzer lyfter fram fyra dimensioner i McDonaldiseringen: effektivitet, kalkylerbarhet, förutsägbarhet och kontroll. Förutsägbarheten handlar om att variationen ska vara minimal bl.a. i fråga om dialogen med kunden. Att scriptat beteende skapar starkt förutsägbara interaktioner är en tankegång även hos Cameron (2000), som skiljer mellan *scripting* och *styling*. Scripting handlar om standardisering på verbal nivå och styling om reglering av röst användning, genom påbud som "answer the phone with a smile" (Cameron 2000:332). Scripting kan

göras med olika hög grad av styrning. Cameron (s. 330–331) urskiljer tre strategier:

1. Scripting till punkt och pricka. Specificerar varje ord som operatören ska yttra.
2. Manus i stolpform. Anger vad operatören ska göra och i vilken ordning, utan att scripta på uttrycksnivå.
3. Övergripande riktlinjer. Lämnar åt operatören att avgöra vilka drag som behövs i varje situation.

I de mallar vi undersökt finns drag av samtliga strategier, men den andra, manus i stolpform, dominerar. Styling-aspekter ägnas visst utrymme i mallarna – mest iögonfallande i loggan: en smilis med texten ”Le i luren” – men fenomenet styling ingår inte i föreliggande analys.

Pragmem

För att kunna koppla ihop de instruktioner som ges i mallarna med operatörernas faktiska kommunikativa handlingar i samtalen, använder vi begreppet *pragmem*, som är tillämpligt för analys av rutinmässigt förekommande servicehandlingar. Begreppet ingår i Jacob Meys dialogorienterade talaktsteori (2001:221ff), där *pragmem* beskrivs som en generaliserad prototyp, en situerad kommunikativ handling (*pragmatic act*) i vilken språkliga och sociala faktorer samverkar till att bestämma betydelsen. Den specifika form ett pragmem får interagerar med drag i samtalets ko-text och sociala förväntningar i talsituationen. Teorin förutsätter att det finns en underliggande målorientering hos samtalsdeltagarna, och tolkningen av ett specifikt yttrande är beroende av dessa mål. Ett belysande exempel ger Capone (2005:1363), med frågan ”Can I help you?”. Yttrad av ett butiksbiträde till en kund utgör den en ritualiserad och institutionaliserad talhandling. I butikskontexten betyder frågan något annat än om den yttras t.ex. av en privatperson som vill hjälpa någon som trillat på gatan. I butiken inskränker sig den erbjudna hjälpen till sådant som biträdet kan stå till tjänst med relaterat till varorna man säljer. Realiseringar av ett speciellt pragmem kallar Mey för *practs* (*instantiated pragmatic acts*), med följande förklaring:

What ‘counts as’ a *pract* (that is, what can be subsumed under a pragmatic as an allopract of a particular pract) is determined exclusively by the understanding that the individual participants have of the situation, and by the effects that the practs have, or may have, in a given context. (Mey 2001:221)

Ett exempel på vad vi tolkar som ett pragmem i färdtjänstsamtal är ’begäran om identifikation’. En *pract* av detta kan vara ”Kan jag få ditt personnummer?” (ett av mallförslagen). Förekommande varianter, t.ex. *Mm personnummer?* och *Okej kan jag få ditt födelsenummer tack*, är då *allopracts* med Meys terminologi. Exempelen i mallarna benämner vi som *förslag på realiseringar* av de pragmem vi har identifierat i de inspelade samtalen och genom observationer på plats. För att beteckna de förekomster vi tolkar som realiseringar av pragmem i de faktiska samtalen används termen *alloprakter*.

Tidigare studier av samtalsreglering på callcenter

Ett flertal studier har visat att normering för callcentersamtal är ett globalt fenomen som leder till att nationella och kulturella olikheter jämnas ut (Cameron 2000; Heller 2003; Hultgren 2011). Callcenterindustrin lägger stor vikt vid att standardisera och kontrollera hur samtal genomförs, enligt Cameron (2000) och Hultgren (2011) med en callcenterstil som exporterats från USA. Styrning av språkligt beteende berövar de anställda deras språkliga autonomi, och samtalskompetens kan göras till något kvantifierbart och mätbart, vilket förutsätter en dekontextualiserad förståelse av interaktionsskicklighet (Hultgren 2011).

De standardiserade språkformer som föreskrivs inom callcentren ligger i linje med en professionell, internationellt gångbar företagsidentitet (Heller 2003). Normerna är ofta detaljerade och syftar till att upprätthålla goda relationer till kunderna, något som riskerar att komma i konflikt med krav på effektivitet (Kahlin & Tykesson 2012; Guyard 2014). Hultgrens undersökning (2011) av preskriptiva dokument från callcenter i fyra länder bekräftar att samtalsstilen som föreskrivs fr.a. fokuserar på relationella aspekter. Normerna följs inte i lika hög grad överallt. Hult-

gren visar att de föreskrivna artighetsnormerna följs i signifikant lägre grad i Danmark än i Storbritannien. De danska operatörerna använder t.ex. ytterst sällan den föreskrivna hälsningsfrasen, medan de brittiska gör det i ungefär hälften av fallen (Hultgren 2011:54).

Guyards studie (2014) av svensk färdtjänstbeställning på ett callcenter i Lettland visar att föreskrivna samtalsnormer för trevligt bemötande inte sällan får stå tillbaka för vad Guyard kallar ”normen om korrekthet” (s. 148). Att operatörerna fr.a. är inriktade på att genomföra korrekta bokningar tolkar Guyard som ett sätt att undvika missnöje från uppringarnas sida, inte som ett motstånd mot ledningen, vilken f.ö. verkar ha overseende med detta förfaringssätt. En liknande slutsats drar Woydack & Rampton (2015), som undersökt hur samtalsscript används på ett mångspråkigt callcenter i Storbritannien. De visar att samtalsmallar modifieras av operatörer, trots kontrakt om att dessa script ska följas ordagrant. Deras resultat visar också att scripten kan vara till hjälp som språkligt stöd för operatörer som använder främmande språk.

Analys

Institutionella krav för samtalens genomförande handlar för operatörens del om att få fram resenärens personnummer, namn, reseönskemål m.m. och skriva in dessa uppgifter i datorn. Effektiviteten kontrolleras bl.a. genom att det förs statistik över kötider och antalet mottagna samtal. I samtalsmallarna har vi identifierat sex pragmem vars alloprakter vi avser att analysera. Dessa pragmem är (1) ’hälsning och presentation’, (2) ’begäran om identifikation’, (3) ’erbjudande om hjälp’, (4) ’begäran om resebeställningsanknuten information’, (5) ’repetition av bokningen’ och (6) ’vänlighetsbetygelse’ (”Det Lilla Extra”).

Analysavsnittet är disponerat så att vi för varje pragmem återger hur det föreskrivs och motiveras i mallarna, samt motiveras av concern-coachen. Därefter redovisas våra beräkningar av andelen förekomster av alloprakter för varje pragmem. Resultatet sammanfattas i Figur 2, sist i analysdelen.

Pragmem 1, 'hälsning och presentation'

Samtalet ska öppnas med hälsning och presentation (pragmem 1), enligt båda mallarna med frasen "Välkommen till [företagets namn]" plus en fras med operatörens namn. Coachen motiverar det med enhetlighetsargumentet att kunderna ska känna igen sig, oavsett vem som svarar.

I majoriteten av samtalen, 82 %, svarar operatörerna på föreskrivet vis. I de fall som avviker från mönstret är det hälsningsfrasen "Välkommen till" som utelämnats, vilket är vanligare i samtalen till F (23 %) än till C (13 %). Något fler följer alltså normen i C.

Pragmem 2, 'begäran om identifikation'

När det gäller pragmem 2, 'begäran om identifikation', föreskriver mallarna att det "positiva ordet" *hjälpa* används. Föreslagna realiseringar av pragmemet är: "Jag kan få ditt personnummer /kundnummer så ska jag *HJÄLPA* dig" (F) och "Kan jag få ditt personnummer/kundnummer så ska jag hjälpa dig?" (C), den förre i påståendeform, den senare i frågeform. Coachen motiverar normen så här:

Positiva ord förutom *hjälpa* är *ordna*, *fixa*, *lösa*, men vi har valt *hjälpa* för att det är mycket lättare att man har ett och samma ord. *Hjälpa* är också åldersneutralt, till skillnad från exempelvis *fixa*.

Verbet *hjälpa* används inte särskilt frekvent. Det förekommer i 17 % av fallen när pragmemet 'begäran om identifikation' är aktuellt, vilket det är i något mindre än hälften av de 200 samtalen. I F förekommer *hjälpa* i 22 % av dessa fall, mot 13 % av fallen i C. Fler följer alltså normen i F, men allopraktvariationen är i gengäld större i F, oavsett om verbet *hjälpa* ingår eller inte. Varianter av direkta frågor (t.ex. *Kan jag få personnumret?*) förekommer i 14 % av fallen i F och i 35 % av fallen i C (i enlighet med C-mallen). I F används påståendeform (t.ex. *Personnummer kan jag börja med*) och elliptiska konstruktioner (t.ex. *Ja personnummer?*) mer frekvent.

Pragmem 3, 'erbjudande om hjälp'

Den föreslagna realiseringen av pragmem 3, 'erbjudande om hjälp' är densamma i båda mallarna: "Vad kan jag hjälpa dig med?" Alloprakter av detta pragmem innefattande verbet *hjälpa* förekommer bara i 6,5 % av samtalen (4 % i F och 9 % i C). Frågan är dock överflödigt i många samtal, eftersom uppringarna ofta självant uttrycker vad de vill ha hjälp med.

Pragmem 4, 'begäran om resebeställningsanknuten information'

En norm som motiveras noga av coachen är att informationen från uppringarna ska fås fram genom s.k. öppna frågor, frågor som inte är leddande. Den uppringande ska t.ex. själv säga sin hemadress. Det gäller även om operatören kan se adressen på skärmen, vilket oftast är fallet. Motiveringen i F-mallen lyder: "Vi ska EJ ställa frågor med påståenden i t ex Åker du från Slingvägen eller? Ska du gå av vid huvudentrén? Å rollatorn är med?" Coachen motiverar normen så här:

Vi jobbar jättemycket med att vi ska använda öppna frågor för att säkerställa att det blir rätt. Det minskar felbokningar och kunderna får vara mer delaktiga. Man behöver ha öppna frågor med det klientelet vi jobbar med, i och med att de inte alltid själva har riktig koll, de är glömska och gamla och så där.

Vi valt att analysera två av de påbjudet öppna frågorna i mallen, den om avreseadress och den om antal resande. Förslagen på realiseringar är formulerade på snarligt sätt i mallarna: "Var reser du ifrån?" (F-mallen) och: "Vart [sic] åker du ifrån?" (C-mallen).

Frågor om avreseadress formulerade som öppna frågor ställs i enbart 45 % av samtalen. Normen följs oftare i C (54 %) än i F (36 %). Exakt hur frågan ställs varierar. Ingen av operatörerna i F formulerar sig som mallen föreslår, även om liknande exempel förekommer: *Vart åker du ifrån?* (som det formuleras i C-mallen) och *Var vill du åka ifrån?* En

enda person i C formulerar sig exakt som förslaget i mallen. Den vanligaste öppna frågan är *Varifrån vill du/han/hon åka?*

I totalt 21 % av de 200 samtalen formuleras frågan ledande, genom att operatören läser en tidigare inskriven uppgift på skärmen. Trots att dess olämplighet påtalas i F-mallen, är förfaringssättet vanligare i F (31 %) än i C (11 %).

Förslaget i F-mallen på realisering av pragmemet 'få fram information om hur många personer bokningen gäller' är "Hur många är ni som åker?" I C-mallen finns två förslag: "Åker du ensam?/Hur många är det som åker?" Här kan alltså noteras att det första förslaget i C-mallen utgörs av en ja/nej-fråga. Operatörerna i C använder öppna frågor endast i 2 % av fallen och operatörerna i F i 13 % av fallen. Ja/nej-frågor är vanligast; sådana används i 93 % av samtalen. Ja/nej-frågan Åker du ensam? (C-mallen), används i 45 % av fallen i C, mot 24 % i F, där den inte finns i mallen.

Pragmem 5, 'repetition av bokningen'

Repetitionen är scriptad i lägre grad än de andra pragmemen. I C-mallen står bara "Repetition av bokningen". I F-mallen står "Repetition" plus en motivering: "Vi repeterar för att säkerställa så bokningen blivit korrekt och att kunden är nöjd. Viktigt är att säga: ADRESSERNA, PRISET, TELEFONNUMRET".

I ungefär hälften av samtalen repeteras adresserna, ibland tillsammans med andra bokningsuppgifter, ibland inte. Mallarna följs i ungefär samma utsträckning i F (48 %) som i C (53 %). I 22 % av fallen förekommer ingen repetition; andelen är densamma i F och C. I samband med repetitionen får uppringaren veta tiden när bilen ska komma, ibland även resans pris. Det är i praktiken alltså ofta två pragmem som realiserats samtidigt: 'repetition av bokningen' och 'information om resultatet av bokningen', men att hämtningstiden ska meddelas nämns inte i mallen, kanske för att det är en självklar uppgift. Om tiden meddelas utan utrymme för uppringaren att reagera blir repetitionerna ofta utdragna, som i Exempel 1 nedan, en sekvens ur C-materialet. Exemplet visar att repetitionen kan bli interaktionellt komplicerad när ny och

gammal information blandas i samma tur (rad 1–2). Uppringaren upprepar hämtnings tiden på rad 3, där det visar sig att hen uppfattat den fel. I slutet av sekvensen visar uppringarens kontrollfråga om hemadressen (rad 14) att hen inte uppfattat hela repetitionen.

Exempel 1, Op = operatör; U = uppringare

- (1) Op: fjorton å femti resan ifrån Konsum och vi kör till
- (2) Sågverkswägen åtta D
- (3) U: sjutton å femton?
- (4) Op: FJORTON Å FEMTI
- (5) U: fjorton å femti?
- (6) Op: ja::
- (7) U: ja va e klockan nu?
- (8) Op: de e fjorton och noll nu
- (9) (4.0)
- (10) U: ja ja vi får sätta oss här på en soffa å vänta då
- (11) Op: JA: TACK
- (12) U: ja:
- (13) Op: mm
- (14) U: å de va Sågverkswägen åtta D?
- (15) Op: jo de stämmer precis

Det är inte ovanligt att repetitionssekvenser genomförs på liknande sätt som i Exempel 1. Utdraget visar att realiseringen av pragrammet 'repetition av bokningen' kräver en hög grad av situationell anpassning hos operatören.

Pragrammet 6, 'vänlighetsbetygelse' ('Det Lilla Extra')

Två förslag på realiseringar av pragrammet vänlighetsbetygelse, det som i mallarna kallas "Det Lilla Extra (DLE)", finns i F-mallen: "Välkommen åter" och "Ha en bra dag". Förslagen följs av uppmaningar och en motivering: "Någon fras ska finnas med i slutet av samtalet för att ge kunden en positiv känsla och glädje. Fraserna ska varieras utefter samtalet och kunden!!" I C-mallen finns tre okommenterade förslag, "Ha en bra dag", "Trevlig resa" och "Trevlig helg". Coachen motiverar normen så här:

Vi ska arbeta ganska mycket med positiva ord. Det här med DLE på slutet, att till exempel önska någon en trevlig dag eller säga tack för att du ringde. En del kan tycka att det är svårt att komma på var man ska säga det. Det finns inte plats i samtalen, säger de. Då brukar jag visa genom att ta ett samtal när de sitter med.

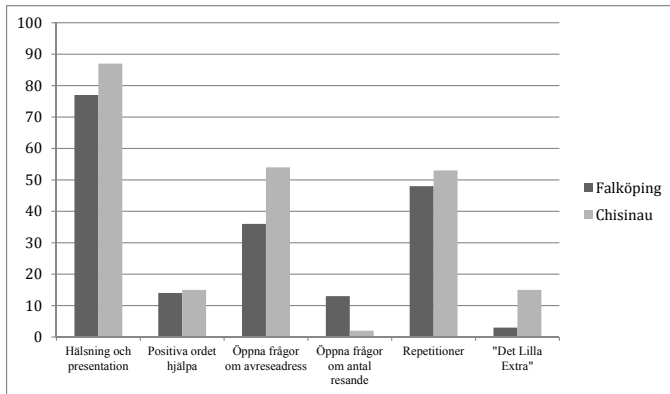
Alloprakter av pragrammet 'vänlighetsbetygelse' förekommer i 18 av de 200 samtalen, alltså i 9 % av fallen. Förekomsterna visas i Figur 1.

Förekomst av en "Det Lilla Extra"-fras i antal samtal	
Chisinau	Falköping
<i>Ha en bra dag! *</i> (7)	<i>Du får ha en bra dag*</i>
<i>Välkommen åter*</i> (4)	
<i>Ha det bra!</i>	<i>Ha det bra!</i>
<i>Ha det så fint!</i>	
<i>Och ha det gott!</i>	
<i>Tack och ha det bra!</i>	<i>Jag hoppas att du blir fin!</i>
Totalt: 15	Totalt: 3

* Frasen anges i någon av mallarna

Figur 1. Alloprakter av pragrammet 'vänlighetsbetygelse' i Chisinau resp. Falköping.

Normen om att få med "DLE" följs således i liten utsträckning. Det gäller särskilt i F; den standardiserade frasen *Ha en bra dag!* förekommer en gång i F mot sju gånger i C. I F förekommer även en situationsanpassad fras, vilket är vad mallen i F föreskriver: *Jag hoppas att du blir fin!* (anspelar på resmålet, en frisersalong). F.ö. kan sägas att antalet vänlighetsfraser yttrade av operatörer i viss mån kan ha hållits nere pga. att en del uppringare själva initierar en sådan, t.ex. *Du får ha det så länge!* (samtal till F) och *Får du ha det så bra, vänner!* (samtal till C). Sådana initiativ förekommer i 3 % av samtalen på resp. ort.

Figur 2. Samtal där operatörerna i Falköping resp. Chisinau följer mallarna, i procent.

Sammanfattning av resultatet

Andelen samtal där operatörerna agerar i enlighet med föreskrivna normer visas i Figur 2. I stapelparet ”Positiva ordet hjälpa” är pragmemen 2 och 3 hopräknade.

Figur 2 visar att följsamheten till de normer som föreskrivs i mallarna varierar med pragmem, och att den generellt sett inte är särskilt hög. Resultatet är tämligen likartat för F och C, men det finns en tendens till högre grad av följsamhet i C, undantaget användningen av öppna frågor om antalet resande (men C-operatörerna följer föreskriften även i det fallet, då ett av exemplen i C-mallen är en ja/nej-fråga). Normen om att få med en ”DLE”-fras följs i liten utsträckning, särskilt i F. Att det är så få förekomster av en sådan liksom av verbet *hjälpa* är anmärkningsvärt, då båda dessa är tydligt scriptade element.

Diskussion och slutsatser

Vi har kunnat konstatera att de normer som föreskrivs i mallar följs i relativt liten utsträckning. När det gäller callcenterpersonalen i en svenskspråkig kontext, går Ritzers (2011) tes att scripting skapar starkt förutsägbara interaktioner inte att belägga. Det visar sig bara delvis

möjligt att styra de anställdas språkliga beteende – och frågan är om det ens är önskvärt från företagets sida att de anställda håller tillbaka sin förmåga till situationell anpassning. Vår studie tyder på att standardisering inte kan göras på ett mekaniskt vis. Samtalande är ett gemensamt projekt, och som bl.a. Nyroos & Sandlund (2014) anför kan gemensam förståelse inte uppnås om förutbestämda repliker följs för slaviskt, utan att anpassas till principer för vardagligt samtalande. Anpassningen sker på lokal nivå i samtalet, ögonblick för ögonblick, så den ena parten kan inte planera sina yttranden i förväg utifrån en övergripande uppsättning normer eller strukturer. I färdtjänstsamtalet visar sig påverkan från kontexten bli mer avgörande för samtalsförloppet än det som föreskrivs i mallarna. Särskilt tydligt blir det i alloprakter av pragmemet 'repetition av bokningen'.

Mest framgångsrik är scriptningen av pragmem som har direkt koppling till transaktionen. Svårare är det att styra valet av alloprakter. Ett undantag är realiseringen av pragmemet 'hälsning och presentation' – vilket är interaktionellt opproblematiskt, eftersom det är samtalets första drag. När det gäller detta pragmem visar resultatet av vår studie på en påfallande hög grad av följsamhet även internationellt sett, i jämförelse med Hultgrens studie (2011) av bl.a. brittiska och danska operatörer.

Lättast att scripta är alltså hälsningsfrasen, men även vissa öppna frågor och (delar av) repetitionen, dvs. funktionellt motiverade pragmem, medan det "positiva ordet" *hjälpa* och "Det Lilla Extra"-frasen – sådant som syftar till att standardisera ett trevligt bemötande – visar sig svårare att scripta. I verksamheten finns ständigt risken att normer för trevlighet kommer i konflikt med effektivitetsnormer. Som framgått t.ex. i analysen av öppna frågor, kan även normer som syftar till att få fram korrekta uppgifter komma i konflikt med effektivitetsnormer (jfr Guyard 2014).

Så till frågan om eventuella skillnader mellan callcentren i Falköping och Chisinau. Resultatet visar att de moldaviska operatörerna generellt är något mer scriptföljande än de svenska. Det ligger nära till hands att dra slutsatsen att moldaverna, som ju har ett främmande språk som sitt arbetsspråk, behöver mallen som stöd i högre grad än sina förstaspråkstalande svenska kolleger (jfr Woydack & Rampton 2015). En annan

förklaring kan vara att det finns en högre grad av kontroll i Chisinau, där mallen ligger till grund för utvärdering av samtal, vilket påverkar lönesättningen enligt ett bonussystem som används i Chisinau men inte i Falköping (Kahlin & Tykesson 2012). För de moldaviska operatörerna finns alltså ett ekonomiskt incitament att följa mallen. Men frågan är då snarare varför skillnaderna mellan de svenska och moldaviska operatörerna inte är större än de är (jfr Tykesson & Kahlin 2014).

Det finns som nämnts en internationell trend för standardisering av trevligt bemötande i servicesammanhang, och tecken på att det läggs ner en liknande möda i Sverige är att de mallar vi har undersökt överensstämmer på flertalet punkter med de som Hultgren (2011) beskriver. Det språkliga handlingsutrymmet för callcenterpersonal i en svensk-språkig kontext är med andra ord styrt och kontrollerat, men vår analys ger inte belägg för att det är så begränsat som exempelvis Cameron (2000) utmålat det i sin studie av callcenter i Storbritannien.

Litteratur

- Abiala, Kristina 2000. *Säljande samspel: en sociologisk studie av privat servicearbete*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Cameron, Deborah 2000. Styling the worker: Gender and the commodification of language in the globalized service economy. *Journal of Sociolinguistics*. 4 (3). S. 323–347.
- Cameron, Deborah 2008. Talk from the top down. *Language & communication*. 28. S. 143–155.
- Capone, Alessandro 2005. Pragmemes (a study with reference to English and Italian). *Journal of pragmatics*. 37. S. 1355–1371.
- Guyard, Carina 2014. *Kommunikationsarbete på distans*. (Södertörn Doctoral Dissertations. 88.) Huddinge: Södertörns högskola.
- Heller, Monica 2003. Globalization, the new economy, and the commodification of language and identity. *Journal of Sociolinguistics*. 7 (4). S. 473–492.
- Hultgren, Anna Kristina 2011. 'Building rapport' with customers across the world: The global diffusion of a call centre speech style. *Journal of Sociolinguistics* 15 (1). S. 36–64.
- Kahlin, Linda & Tykesson, Ingela 2012. Att få grepp om samtalskontexten. Observationer och intervjuer på callcenter i Sverige och Moldavien. I: A-M. Karlsson, M. Landqvist, & H. S. Rehnberg (red.), *Med språket som arbetsredskap: sju studier av kommunikation i vården*. Huddinge: Södertörns högskola. S. 91–104.

- Mey, Jacob L. 2001. *Pragmatics: an introduction*. Oxford: Blackwell.
- Nyroos, Lina & Sandlund, Erica 2014. From paper to practice: asking and responding to a standardized question item in performance appraisal interviews. *Pragmatics & society*. 5 (2). S. 165–190.
- Ritzer, George 2011 [1993] . *The McDonalization of society* 6. Thousand Oaks, California: Sage Publ.
- Taylor, Phil & Bain, Peter 1999. ‘An assembly line in the head’: work and employee relations in the call centre. *Industrial Relations Journal*. 30 (2). S. 101–117.
- Tykesson-Bergman, Ingela 2006. *Samtal i butik: språklig interaktion mellan biträden och kunder*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Tykesson, Ingela & Kahlin, Linda 2014. Att ge eller inte ge återkoppling – moldavisk callcenterpersonal i dialog med svenska uppringare. *Nordand: nordisk tidsskrift för andrespråksforskning*. 9 (1). S. 89–115.
- Woydack, Johanna & Rampton, Ben 2015. Text trajectories in a multilingual call centre: The linguistic ethnography of a calling script. *Working papers in Urban Language & Literacies*. Paper 147. S. 1–24.

”Språket är väl lite
som ett barn”

Attityder till språkvård, språkförändring och
normgivare i Språkrådets rådgivningspraxis

Susanna Karlsson

Språkrådet, Institutet för språk och folkminnen

Susanna.Karlsson@sprakochfolkminnen.se

Inledning¹

”Språket är väl lite som ett barn” skriver en informant i den enkätundersökning som ligger till grund för den här artikeln. Hen fortsätter: ”man behöver riktlinjer och gränser, men också en känsla av frihet och flexibilitet”. Den här attityden, att språket behöver tas om hand men ändå ges frihet att utvecklas, påminner om språksynen hos svenska språkvården; det är meningsfullt att försöka påverka språket i vissa genrer och situationer, men inte språkutvecklingen i stort.

Margareta Westman (2001:22–27) skiljer i sin beskrivning av synsätt inom språkvården på tre sorters språksyn: den *restriktiva*, som präglas av en motvilja mot förändring, den *pluralistiska*, som accepterar all variation och den *pragmatiska* som ser till språkets och kommunikationens funktionalitet. Det pragmatiska synsättet är det som sedan länge

¹ Tack till Anna-Malin Karlsson och två anonyma granskare för värdefulla kommentarer på manuset.

präglar språkvården i Sverige och i de övriga nordiska länderna (jfr även Teleman 2002; Teleman 2003; Svenska språknämnden 2005).

Det är förhållandevis okänt vilken språksyn och vilka attityder till språkförändring de som vänder sig till språkvårdande institutioner har. Inte heller är mycket känt om attityder till olika normgivare. Detta är de frågor som diskuteras i den här artikeln. Jag kommer att med utgångspunkt i en webbenkät som genomfördes år 2013 diskutera några av de attityder till språkvård, språkförändring och olika normgivare som den svenska språkvården möter i dag.

De få undersökningar som behandlat attityder till språkriktighet utanför språkvårdens sfär har undersökt svensklärares och deras elevers attityder. Framför allt Norrby och Håkansson (2011) har undersökt svensklärares och elevers attityder till språkriktighet och frågor som sedan lång tid diskuterats av språkvården. Även Grünbaum (1976) har undersökt svensklärares attityder till språk och språkriktighet. Frågor om attityder har också i någon mån kommit upp när det har gjorts användarundersökningar av Språkrådets rådgivningsverksamhet. På dåvarande Svenska språknämnden genomfördes under åren 1984–1985 en undersökning av telefonrådgivningen. Avsikten var att ta reda på i hur hög grad rådgivningen var verksam och accepterades av inringarna (Grünbaum 1986). Under år 2010 genomförde Språkrådet en liknande undersökning av mejlrådgivningen (Larsson 2010). De här båda undersökningarna fokuserade emellertid båda på förhållandet mellan frågeställare och rådgivning, inte på frågeställarens attityder. Undersökningarnas resultat berörs i samband med att resultaten av den här studien diskuteras.

Enkäten

Den enkätundersökning som den här artikeln baseras på genomfördes under två veckor i mars 2013. Den elektroniska enkäten spreds genom Språkrådets² Facebooksida, Twitterkonto och webbplats. På sociala me-

² Språkrådet är den del av myndigheten Institutet för språk och folkminnen som ansvarar för uppföljning av språklagen (SFS 2009:600) och för normering av och råd-

dier uppmanades följare att sprida enkäten. Informanturvalet är alltså ett okontrollerat snöbollsurval. Under den period som enkäten låg ute kom 444 svar in.

En stor mängd personer vänder sig varje år till Språkrådets rådgivningstjänst. Under år 2013 besvarade Språkrådets språkvårdare i svenska ca 7 700 frågor på mejl och på telefon och ca 2 300 frågor på Twitter och Facebook. Dessutom gjordes ca 151 000 sökningar i Språkrådets frågedatabas Frågelådan³. Eftersom målgruppen för rådgivningen är bred blir den pedagogiska utmaningen speciell.

I enkäten fick informanterna ta ställning till påståenden om Språkrådets tjänster, om språkvård och språkförändring, om språkvårdens och Språkrådets uppgift, samt om tryckta och elektroniska normgivare. Efter flera av frågorna fanns möjlighet att lämna ett förtydligande svar i ett öppet svarsfält. Informanterna fick också lämna vissa uppgifter om sig själva, sin utbildningsnivå och sin skrivvana.

Syftet med undersökningen var att få en bättre uppfattning om hur personer som vänder sig till Språkrådet ser på den samtida språkvården, på olika normgivare och på språkförändring. I den här artikeln kommer bara delar av resultatet att diskuteras. För en fullständig genomgång av enkätresultatet hänvisas till projektrapporten (Karlsson & Karlsson u.a.).

Informanterna

Av de som besvarade enkäten identifierade sig 60 % som kvinnor och 38 % som män. Sex personer har angivit en icke-binär könstillhörighet och fem personer har avstått från att ange kön. Medelåldern på informanterna är 42 år.

Hela 77 % av de som svarade har någon form av högskoleutbildning. 19 % angav att deras högsta utbildning var en gymnasieutbildning och 2 % angav grundskola som sin högsta utbildning. Övriga 3 % angav

givning om allmänsvenskan, romska, jiddisch, sverigefinska och det svenska teckenspråket. I den här artikeln behandlas endast Språkrådets arbete med allmänsvenskan.

3 <http://www.sprakochfolkminnen.se/frågelådan>

olika former av yrkesutbildningar. Precis hälften ansåg sig ha någon form av språkvetenskaplig utbildning. Hela 85 % av informanterna anger att de skriver dagligen.

Synen på Språkrådets rådgivning och på andra normgivare

En stor andel av informanterna, 73 %, har använt sig av Språkrådets tjänster. Den här delmängden av informanterna fick ta ställning till elva påståenden om de råd de fått. Påståendena handlade om rådets karaktär och användbarhet, vilken sorts argumentation informanterna uppfattar att språkvårdarna använder i sina resonemang, samt vilken sorts råd informanterna föredrar. Informanterna bedömde påståendena efter hur mycket de instämde med dem: helt, inte alls eller mittemellan. ”Vet inte” fanns också som alternativ.

Attityder till råden

Informanterna fick ta ställning till följande fyra påståenden:

- Råden är begripliga
- Råden är användbara
- Råden är nyanserade
- Råden har besvarat de frågor jag har haft.

Hela 75 % håller helt och hållet med om påståendet att råden är begripliga, och nästan lika många instämmer helt i att råden är användbara. Betydligt färre, endast 21 %, instämmer helt i påståendet att råden är nyanserade och bara 51 % håller helt med om att deras fråga ha besvarats. I den här delen av enkäten har ingen eller ytterligt få svarat ”inte alls”, alltså att de helt tar avstånd från påståendena.

I Larssons undersökning (2010) är informanterna ännu mer övertygande om rådets användbarhet och begriplighet: där anser 48 av 49 att råden är begripliga och har besvarat den ställda frågan. Även Grünbaums (1986) undersökning visar på en stor nöjdhet hos frågeställarna. Nöjdheten har alltså minskat något.

Synen på utgångspunkten för råden

För den andra gruppen påståenden, precis som för den förra, är det ingen eller mycket få som helt tar avstånd från påståendena. Här är informanterna dock inte lika övertygade i sina ställningstaganden. Informanterna fick ta ställning till om:

- Råden utgår från språkbruket
- Råden är baserade på språkvetenskapliga resonemang
- Råden utgår från regler
- Råden speglar ett modernt språkbruk

40 % håller helt med om att råden utgår från språkbruket och att de speglar ett modernt språkbruk. I de kommentarer⁴ som riktar sig till den här delen av frågan återkommer informanterna till vad som avses med ”språkbruk”:

- (1) Vems språkbruk, var?
- (2) Jag tycker ganska ofta att språkråden kunde ta större intryck av bruket, och då inte bara tidningstext, utan det faktiska språket som vanliga människor använder sig av.

Informanterna efterlyser alltså en större nyansering och dessutom en breddning av vad som menas med ”bruket”.

Av svaren framgår även att språkvården inte alltid lyckas förmedla vad det innebär att råden ges på vetenskaplig grund. Även om närmare hälften, 45 %, instämmer helt i påståendet att råden baseras på språkvetenskapliga resonemang, framgår det av kommentarerna att detta inte nödvändigtvis uppfattas som något positivt. Exempel (3) pekar på en attitydskillnad mellan rådgivare och frågeställare. Det här exemplet kan tolkas både som att råden är alltför tillåtande och som att de har en språkdräkt som är alltför tyngd av språkvetenskapliga begrepp:

- (3) Ibland är svaren lite väl moderna och vetenskapliga.

⁴ Samtliga kommentarer är återgivna exakt som de är skrivna i enkätsvaren.

Vad informanterna föredrar

I den här delen av enkäten tog informanterna ställning till följande påståenden:

- Jag föredrar ett svar där jag själv får ta ställning till olika alternativ
- Jag föredrar ett kort svar som ger en tydlig vägledning
- Jag föredrar ett utredande svar.

Här är det jämförelsevis få som väljer att helt instämma eller som inte alls håller med. Flertalet placerar sig i stället i mittfåran. Det kan tolkas som att olika frågor kräver olika svar, vilket exempel (4) tyder på. Resultatet kan också tolkas som att informanterna vill ha både ett kort svar med ett tydligt råd *och* en längre utredning, som i exempel (5).

(4) Både utredande svar och korta svar kan vara bra. Ibland finns det ju inga regler att falla tillbaka på.

(5) Gärna först kort, tydligt svar, och sedan eventuella nyanser - som man kan strunta i om man känner för det.

(6) I min yrkesroll som myndighetens språkvårdare är det bra med "ett rätt" för då kan jag gömma mig lite bakom att Språkrådet har sagt så.

Endast 11 % föredrar ett svar där de själva får ta ställning. Är man som i (6) i behov av att använda sig av Språkrådets etos är entydig vägledning mer användbart än att ges redskapen att göra ett informerat val. Resultaten är i linje med Larssons (2010) undersökning, där informanterna efterfrågar en tydlig vägledning av pragmatiska skäl men menar att det är trevligt och lärorikt med utredande svar.

Attityder till normgivare

Informanterna fick ta ställning till om de tyckte att de råd som Språkrådet ger är lika eller olika andra normgivares. De ombads också kommentera sitt omdöme i ett öppet frågefält.

Informanterna fick bedöma i om de litade på olika tryckta och elek-

troniska normgivare: *Svenska Akademiens ordlista*, *Svenska skrivregler*, *Myndigheternas skrivregler*, *Svenska språknämndens uttalsordbok* och språkkontrollerna i datorer och mobiltelefoner.

Det mönster som framträder är att *Svenska Akademiens ordlista* har mycket hög trovärdighet: 73 % har svarat att de litar helt på ordlistan, och ingen har svarat att de saknar förtroende för den. Även *Svenska skrivregler* har en stor andel tillit till: 50 % har svarat att de litar helt på den, och ingen har angett att de inte litar på den alls. *Myndigheternas skrivregler* och *Svenska språknämndens uttalsordbok* visar sig vara okända för många⁵. Språkkontrollerna i datorns ordbehandlingsprogram och i mobiltelefonen bedöms av informanterna som betydligt mer opålitliga, ett resultat som bekräftas av kommentarerna ovan.

34 % anger att Språkrådets råd skiljer sig från andra normgivares rekommendationer. Kommentarererna speglar en negativ attityd till vissa språkhjälpmedel, särskilt mot språkkontrollen i ordbehandlare, som i (7) och (8):

(7) Tack och lov ett annat svar hos Språkrådet än hos Word!

(8) Bryr mig inte om språkkontroll i dator

Även ordböcker och andra tryckta språkhjälpmedel betraktas med en viss skepsis i flera av kommentarerna. Att tryckta källor åldras snabbt och kanske inte speglar ett samtida språkbruk är den främsta invändningen. På frågan om Språkrådets rekommendationer skiljer sig från andra normgivares svarade en informant så här:

(9) Oftast inte, men visst händer det. Fast jag tänker att det beror på att Språkrådet består av personer som besvarar en fråga eller skriver något här och nu medan ordböcker etc, fort blir föråldrade.

Något som ofta återkommer i kommentarerna är möjligheten att kunna ha kontakt med en person i stället för med ett tryckt verk, med utgångs-

⁵ Bland de som kände till *Myndigheternas skrivregler* och *Svenska språknämndens uttalsordbok* sade sig dock det stora flertalet, ca 92 %, lita på dem.

punkt i ett samtida språkbruk och den individuella frågeställarens behov. Men det är inte alltid som detta uppfattas som något positivt. Av vissa uppfattas det situationsanpassade svaret som låt-gå-attityd. Den främsta anledningen till att många ser en skillnad i råden verkar emellertid vara att man har valt att söka upp en personlig rådgivning för att den fråga man har är för komplex för att kunna besvaras av ordböcker och handböcker, eller att man vill ha ett mer nyanserat och personligt anpassat svar än vad mer statiska normkällor kan ge:

(10) Mer skäddarsytt, modernt och tillförlitligt.

(11) Mer uttömmande och resonerande svar som beskriver varför och _ hur_ man bör använda språket.

Samma bild ger Larssons undersökning (2010). Där anger 16 % att de har noterat att Språkrådets svar skiljer sig från andra normgivares. Precis som i den här undersökningen framhåller de svarande att ett anpassat svar som passar frågeställarens behov är att föredra framför en fullständig normkonsekvens. Larssons informanter påpekar även de att elektroniska hjälpmedel inte betraktas som pålitliga och att Språkrådet används som ett sätt att lösa språkproblem när man är missnöjd med andra normgivares råd.

Synen på språkförändring

Informanterna fick även ta ställning till sju påståenden om språkförändring. Tre av påståendena är formulerade för att representera guldålderstanken, dvs. att språket har sin höjdpunkt bakom sig och att det numera bara går utför, inställningen att språket varken blir bättre eller sämre och evolutionsperspektivet, dvs. att språket utvecklas från någon sorts rudimentärt utillstånd mot något perfekt. Det är alltså ett påstående per idé:

- Språket fungerade bättre förr, den utveckling vi ser i dag är negativ.
- Språkets förändring är en neutral process. Det blir varken bättre eller sämre, bara annorlunda.

- Språket blir hela tiden bättre anpassat som kommunikationsredskap, den utveckling vi ser i dag är något positivt.

De fyra övriga påståendena behandlar frågor om auktoritet och synen på det möjliga eller omöjliga i att påverka språkförändring:

- Vad som är rätt och fel i språket avgörs av dem som talar och skriver språket.
- Vad som är rätt och fel i språket avgörs framför allt av ordböcker, ordlistor och språkvårdande organ.
- Man bör försöka påverka språket så att det utvecklas i en viss riktning.
- Språket utvecklas av sig självt; det är ingen mening att försöka påverka det.

Den tydligaste tendensen är att över 43 % helt tar avstånd från guldålderstanken, och att språkförändring som en neutral process är den hållning som har flest tillskyndare, med 24 %. Endast 3 % anser att språket var bättre förr; 14 % anser att språket blir bättre och bättre. De här påståendena speglar frågeställningar som berörs i språkvetenskapliga utbildningar, och utbildningsbakgrund spelar också en roll för vilket svar som ges: ungefär dubbelt så stor andel ur gruppen som har en språkvetenskaplig bakgrund håller helt med om att språkutveckling är en neutral process, jämfört med dem som saknar språkvetenskaplig utbildning. På samma sätt tar ungefär dubbelt så stor andel ur den språkvetenskapligt utbildade gruppen helt avstånd från guldålderstanken, jämfört med de som saknar språkvetarbakgrund. Resultatet präglas av att informanterna tar tydlig ställning mot påståendena om guldåldersidén och för språkförändringarnas neutralitet. I övrigt finns det en obenägenhet att försvära sig till något av påståendena, något som också avspeglar sig i kommentarerna.

Så många som var fjärde informant väljer att kommentera enkätdelen om synen på språkförändring. Kommentarna tyder på att påståendena inte bara fångar ett väldigt laddat ämne utan också att det finns en vilja att problematisera. Informanterna accepterar inte de tämligen förenklande påståendena i enkäten, utan förtydligar vad de avser med sina svar.

I kommentarerna framhålls att de påstående informanterna ombeds ta ställning till har ett komplext förhållande till varandra; det går att hålla med om flera av påståendena eftersom de inte är ömsesidigt uteslutande:

(12) Det beror på vilken språkbrukssituation vi pratar om. Vissa delar bör man försöka påverka (ta bort diskriminerande bruk), annat bör man låta utvecklas genom användningen.

I kommentarerna till den här delen av enkäten kommer informanternas språksyn fram på ett annat sätt än i övriga delar av enkäten. Språket som metaforisk organism eller hotat territorium återkommer på många ställen. I exempel (13) beskrivs språket som något som hotas utifrån; inkräktarna kommer som tjuvar i natten. Hotet kan också komma inifrån, som i (14).

(13) Språket är organiskt och kommer alltid att förändras. Om det blir bättre eller sämre är svårt att säga; det beror på vilket perspektiv man har. Däremot kan språkvården hjälpa till att styra mellan olika alternativ, och som gör att förändringar passar bättre in i svenskans struktur och form. Men även en ambitiös språkvård har svårt att vara heltäckande och preventiv, mycket kommer ändå att smyga sig in i språket och det behöver inte alls vara negativt.

(14) Svenska språkets förändring har mycket att göra med okunskap eller en likgiltig inställning till korrekthet. Man bryr sig helt enkelt inte om vad som är rätt eller fel, så länge budskapet går fram. Det finns väl visserligen en del poänger med det. Men jag hävdar att det är synd att svenska språket hela tiden urholkas. Vi får färre sätt att uttrycka oss på, eftersom former som är fullständigt korrekta ofta av er, och fullständigt i onödan, betraktas som alltför byråkratiska eller högtravande.

Inte alla som kommenterar har synpunkter på språket. De har i stället synpunkter på språkbrukarna och skolans roll. Gemensamt för samtliga som nämner skolan, utbildningen och unga är att de har en negativ uppfattning om dessas insatser och förmågor. Att yngre, lärare och gemene man skulle ha en bristande språklig kompetens är en utbredd uppfattning bland dem som kommenterar.

- (15) Fast yngre skribenters grammatikkunskaper är något vacklande.
- (16) Så som folk skriver i dag känns som början på apokalypsen. Inte så vansinnigt mycket i språket har ändrats sedan jag gick i skolan men det verkar ändå gå rejält söderut med kunskaperna hos folk.
- (17) Det är för dålig undervisning i svenska för lärarna. [...]

Intressant nog har ingen av de som kommenterar synpunkter på sina egna språkkunskaper eller språkliga produktion. Det är dagens skola och lärare som får sig en släng av slev. Här kan man jämföra med Grünbaums (1976) undersökning av svensklärares attityder. Där ger lärarna uttryck för liknande åsikter. Det är nära fyrtio år mellan hennes undersökning och denna. Eftersom åtminstone 10 % av informanterna i den här enkätundersökningen bör ha gått i högstadiet eller gymnasiet vid den tid då Grünbaum gjorde sin undersökning kan vi dra slutsatsen att även om många av informanterna ger uttryck för idéer som antyder att de betraktar språket under sin skoltid som en form av guldålder är det osannolikt att deras lärare hade samma uppfattning då (jfr ”den egocentriska språkutvecklingsuppfattningen” hos Byrman 2014).

Olika normgivare tillskrivs ett stort ansvar, men inte i första hand för språkriktighet, utan för att de i kraft av sitt inflytande ska använda sin makt väl. Genom att beskriva språket och dess förändring påverkar man språket, eftersom normgivarna ofta uppfattas som auktoriteter med makt att avgöra vad som är rätt och vad som är fel, något som är en erkänd problematik för språkvården (Svenska språknämnden 2005:30–33).

- (18) Rätt och fel avgörs egentligen av språkutövarna, men språkutövarna hänvisar gärna till vad som varit rätt, eller till någon ”auktoritet”.

I några av kommentarerna tas ett större grepp om vad språkförändring och språkvård innebär. De kommentarerna visar på ett fokus på språkets signalvärde och användbarhet som verktyg för samhällskroppen. Kommentatörerna efterlyser en omfattande och interventionistisk språkvård.

(19) Kontenta: „Om man ”bör försöka påverka språket så att det utvecklas i en viss riktning” har språkrådet ett ansvar att motverka splittringar i samhället genom att berika invånarnas möjligheter att förstå resten av språkgemenskapens förutsättningar. Olika närings- och livsmiljösektorer behöver sina språk. Här behöver vi överlappa för bättre förståelse.

Sammanfattningsvis visar informanterna i de kvantifierbara svaren en inställning till språkförändring som på många sätt speglar den som förmedlas i de flesta kurser i sociolingvistik och språkhistoria i dag, en syn på språkutveckling som något neutralt. Men bilden nyanseras i kommentarerna. I dessa kommer fram att många anser att det visserligen inte är något problematiskt att språket förändras, men att de anser att dagens unga och de offentliga skribenterna inte har tillräckliga kunskaper om sitt språk. Det är alltså förändringar i språkkunskaper som lyfts fram snarare än förändringar i språket.

Synen på språkvårdens uppgift

Slutligen ombads informanterna att bedöma tre påståenden tänkta att illustrera möjliga arbetssätt för språkvården:

- Språkvården borde reglera språkutveckling och språkanvändning mer än i dag.
- Språkrådet ska ge service bara till dem som själva söker upp Språkrådet.
- Språkrådet ska aktivt erbjuda språkhjälp även till dem som inte själva vänder sig till Språkrådet.

19 % tar helt avstånd från påståendet att språkvården bör reglera språket i högre utsträckning än i dag. Det stora flertalet, 66 % placerar sig i en mellanposition medan 9 % menar att språkvården bör försöka påverka mer.

De två senare frågorna kan behandlas som ett par: det råder en stor överensstämmelse mellan dem som anser att Språkrådet inte bara ska stå till förfogande för dem som själva söker råd och dem som helt instämmer i att Språkrådet aktivt bör erbjuda språkhjälp; båda hållning-

arna stöds av 34 %. Drygt 50 % ställer sig i en mellanposition i båda frågorna.

I kommentarerna framhålls vikten av att Språkrådet behåller – och ökar – sin synlighet i form av synlig webbplats, men också genom att synas i offentligheten.

(20) Man vet inte vad man inte vet. Alltså: Om jag inte vet att Språkrådet existerar, vilket få människor verkar göra, hur ska jag då kunna söka upp det/vända mig dit?

Enstaka kommentarer ger uttryck för en oro att en uppsökande verksamhet skulle drabba den enskilda i stället för institutioner och verksamheter. Men de flesta av kommentarerna är helt inriktade på att en uppsökande praktik skulle vara av godo för myndigheter och företag. Några av kommentarerna uppmanar till särskilda insatser riktade till specifika grupper, som högskolor, lärarstudenter och ungdomar, grupper som har ett stort överlapp med de som tidigare i enkäten, exempel (15)–(17), utpekades som grupper med bristande språkkunskaper.

Diskussion

Nästan alla kommentarer som tar upp svenska språket, det egna språkbruket eller någon annans språkbruk ger uttryck för restriktiva eller pragmatiska värderingar. Inte sällan i en och samma kommentar eller hos en och samma informant. Den ena hållningen behöver således inte utesluta den andra. Man kan mycket väl ha en neutral syn på språkförändring men ändå anse att svenskundervisningen stod på sin höjd under den egna skoltiden. Men när språkvården och normgivare värderas ser det annorlunda ut. Språkvården tillskrivs gärna en pluralistisk språksyn: den är fullständigt tillåtande, allt går, inget är fel. Det pragmatiska förhållningssättet att det är viktigare att kommunikationen fungerar väl än att språkliga käpphästar upprätthålls uppfattas av allt att döma av många som att språkvården accepterar ”allt”. Den pragmatiska hållningen, som verkar känd av många av informanterna, tas för en pluralistisk hållning. Fram träder en syn på språkvården som *pragmatiskt-pluralistisk*.

Den sorts rådgivning frågeställare önskar sig kan fungera som en illustration av det här problemet. De flesta som ber om råd vill ha en tydlig vägledning; förståelse och bakgrund är trevligt men sekundärt. Jag vill kalla den hållningen *pragmatiskt-restriktiv*, eftersom den efterlyser en enda enkel lösning på ett problem. Den som då får ett svar som visar på olika tolkningar eller tillämpningar kan tolka detta som att svaret är pluralistiskt, när det kanske i själva verket bara tar hänsyn till olika pragmatiska möjligheter.

Det finns alltså möjligen ett förväntansgap mellan användarnas syn på språkvårdaren och språkvårdarens syn på sig själv och sin uppgift. För att överbrygga gapet och nå en välfungerande pedagogisk verksamhet har språkvården fortfarande en utmaning i att formulera och kommunicera att man står för en pragmatisk språksyn, och vad detta är för något.

Litteraturlista

- Byrman, Ylva 2014. Direktøren för det hele - Professionella och folkliga synsätt på språkvård. *Språkbruk* 2014(4). S. 5–8.
- Grünbaum, Catharina 1976. Språknämndens enkät till svensklärare. *Språkvård* 4. S. 3–23.
- Grünbaum, Catharina 1986. Språknämndernas telefonrådgivning. *Sprog i Norden* 1986. S. 74–102.
- Karlsson, Ola & Susanna Karlsson u.a. *Normuppfattning och attityder till Språkrådets roll*. Språkrådet.
- Larsson, Ida 2010. *Skriv såhär! En undersökning om normativitet i Språkrådets rådgivning*. Manuskript. Språkrådet.
- Norrby, Catrin & Gisela Håkansson 2011. God Svenska! Attityder till språkliga konstruktioner bland gymnasister och deras lärare. I: B. Bihl, P. Andersson & L. Lötmarcker (red.) *Svenskans beskrivning* 32. Karlstad, Institutionen för språk, litteratur och interkultur, Karlstads universitet. S. 234–243.
- SFS 2009:600. *Språklag*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Svenska språknämnden 2005. *Språkriktighetsboken*. Stockholm, Norstedts akademiska förlag.
- Teleman, Ulf 2002. Ära, rikedom och reda. Stockholm, Norstedts ordbok.
- Teleman, Ulf 2003. *Tradis och funkis*. Stockholm, Norstedts ordbok.
- Westman, Margareta 2001. *Språkets myller*. Stockholm, Norstedts ordbok.

Hur medveten är historieläraren om elevernas uppfattningar?

Elever och lärare i svenskspråkiga skolor i Finland
resonerar om läxläsning, studiestrategier och
lärobokens begriplighet i skolämnet historia

Marja Kivilehto

Tammerfors universitet, marja.kivilehto@uta.fi

Johanna Koivisto

Tammerfors universitet, johanna.i.koivisto@uta.fi

Inledning

Skolämnet historia skiljer sig från andra samhällsorienterande ämnen i sin egenskap att vara någonting som eleverna själva skapar och är en del av. Sålunda påverkar elevernas egen syn på historia deras sätt att uppfatta ämnet. I historieundervisningen är det därför viktigt att läraren är medveten om hur eleverna förhåller sig till ämnet och hur de lär sig. Utan vetskap om detta blir det svårare för läraren att skapa och använda sådana arbetssätt som får eleverna att intressera sig för historia och som stödjer elevernas inläring. (Jfr t.ex. Hermansson Adler 2014:25–30.)

I tidigare studier om hur lärare och elever förhåller sig till skolämnet historia har det kommit fram att lärares och elevers uppfattningar inte alltid samstämmer vare sig det är fråga om undervisning och inläring eller läromedel och läxläsning (Hansson 2010). Eftersom denna obalans

mellan lärares och elevers uppfattningar kan bidra till icke-ändamålsenlig inläring, är det angeläget att studera i vilken mån lärares och elevers uppfattningar samstämmer och hur medvetna lärare är om sina elevers uppfattningar. Denna fråga började intressera oss, och vi bestämde oss för att ta reda på hur medvetna historielärare i svenskspråkiga skolor i Finland är om sina elevers uppfattningar om skolämnet historia.¹

Att undersöka historielärares medvetenhet om sina elevers uppfattningar i svenskspråkiga skolor i Finland är angeläget eftersom eleverna i de svenska skolorna har fått sämre resultat än eleverna i de finska skolorna när det gäller skolämnena historia och samhällslära (se t.ex. Ouakrim-Soivio & Kuusela 2012:56). Även resultaten i elevernas läsförmåga visar samma tendenser. Enligt Harju-Luukkainen och Nissinen (2011:34–36) har eleverna i de svenska skolorna sämre förmåga att läsa löpande text, inhämta information samt tolka, reflektera och utvärdera det som framgår av en text.

Olikheterna i elevernas studieresultat väcker frågan om varför eleverna i de svenskspråkiga skolorna inte nått lika goda resultat som eleverna i de finskspråkiga skolorna. Enligt tidigare forskning kan olikheterna förklaras med tre orsaker. För det första har en stor del av eleverna i svenskspråkiga skolor något annat modersmål än svenska, och därför kan dessa elever ha problem med läsning och sämre metakognitiva kunskaper än elever i finskspråkiga skolor (se Slotte-Lüttge & Forsman 2013:170). För det andra upplever elever i svenskspråkiga skolor mera sällan än elever i finskspråkiga skolor att läraren kan engagera eleverna i läsning, och i och med det skaffa sig en bättre förståelse för olika typer av texter (Harju-Luukkainen & Nissinen 2011:74–75). För det tredje kan elevernas inställning till läxläsning påverka resultaten. Enligt en jämförande undersökning om 15-åriga elevers läsförmåga är nämligen andelen elever som *inte* tycker att det är viktigt att göra läxor klart större i svenskspråkiga än i finskspråkiga skolor (Dall 2012).

¹ Denna studie ingår som en delstudie i vårt projekt om begripligheten i svenskspråkiga historieläroböcker i Finland (se Kivilehto & Koivisto 2014, 2015)

Mot den ovan beskrivna bakgrunden finner vi det viktigt att undersöka hur elever och lärare i svenskspråkiga skolor i Finland förhåller sig till skolämnet historia, närmare bestämt till läxläsning, studiestrategier och läroböckernas begriplighet, och i vilken mån uppfattningarna samstämmer.

Syfte, material och metod

Syftet med denna artikel är att redogöra för hur medvetna historielärare i svenskspråkiga högstadieskolor är om sina elevers uppfattningar om läxläsning och studiestrategier samt om de läroböcker som används i historieundervisningen. Vi preciserar syftet med följande frågor:

1. Hurdana uppfattningar har elever och lärare om läxläsning och studiestrategier?
2. Hurdana uppfattningar har elever och lärare om läroböcker i historia?
 - Hur uppfattar elever och lärare användningen av läroboken i historia?
 - Vad anser elever och lärare om begripligheten i läroboken i historia?

För att uppnå syftet gjorde vi två undersökningar: en enkätundersökning med elever och en intervjuundersökning med lärare. Undersökningarna ägde rum i tre svenskspråkiga högstadieskolor våren 2014. Skolorna ligger geografiskt utspridda så att regionerna Nyland, Åbotrakten och Österbotten är representerade.

I enkätundersökningen deltog 105 elever av vilka 53 var sjundeklassare och 52 åttondeklassare. Enkäterna genomfördes med hjälp av frågeblanketter som eleverna fyllde i anonymt i början av historielektionen. I blanketten ställde vi frågor om läxläsning och studiestrategier samt om läroboken och dess begriplighet. Blanketterna var delvis strukturerade med färdiga svarsalternativ, delvis semistrukturerade med öppna frågor.

I intervjuundersökningen deltog tre historielärare som undervisar i historia och i samhällslära i årskurserna 7–9. Lärarna har fått fingerade namn i denna artikel, och de kallas Anders, Bengt och Carl. Lärarna har samma utbildningsbakgrund: de har avlagt studier i historia och peda-

gogik. Alla har också lång erfarenhet av undervisning i historia. Anders har undervisat i 14–15 år, Bengt i 15 år och Carl i 11 år. I intervjuerna utgick vi från de frågeblanketter som eleverna hade fyllt i och frågade dels hur lärarna tänkte att eleverna hade svarat, dels hur lärarna själva skulle ha svarat. Dessutom hade vi några kompletterande frågor om användningen av läroböcker och kvaliteten på läroböcker.²

Utgående från elevernas svar i frågeblanketterna skapade vi kategorier utifrån likheter och skillnader i svaren. Lärarintervjuerna jämfördes sedan med enkätsvaren. Vid analysen av svaren tillämpade vi principer för fenomenografi³ för att kunna beskriva elev- och lärarinformanternas uppfattningar om skolämnet historia. Med *uppfattning* avser vi i vår studie informanternas mer eller mindre underförstådda antaganden om de frågor som rör läxläsning, studiestrategier och läroböckernas begriplighet.

Tidigare forskning om skolämnet historia

I tidigare undersökningar har intresset riktats såväl mot lärares undervisning som mot elevers inläring. Nedan går vi närmare in på några tidigare studier som handlar om lärares och elevers uppfattningar om historieundervisningen samt lärobokens roll i undervisningen.

Uppfattningar om historieundervisning

Lärares och elevers uppfattningar om historieundervisning har diskuterats i flera undersökningar och ur olika perspektiv. Johan Hansson (2010) redogör till exempel för hur lärare och elever betraktar historieundervisningen. Av Hanssons studie framgår att uppfattningarna om undervisningen går isär. Lärarna tror att föreläsningar och muntligt be-

2 De läroböcker som används i årskurs 7 i de undersökta skolorna är Historia 1800-talet (Söderströms 2010) eller Forum 7 Historia (Otava), och i årskurs 8 Historia 1900-talet (Söderströms 2008).

3 Fenomenografi är en metod som syftar till att beskriva informanternas uppfattningar om olika fenomen som anknyter till lärandet (se t.ex. Larsson 2011:13).

rättande är omtyckta bland eleverna, medan eleverna inte är så positivt inställda till detta arbetssätt. Då eleverna uppger hur de själva vill lära sig historia föredrar de film och tv. (Hansson 2010:92–96, 102–104.)

Elevers och lärares uppfattningar kan skilja sig från varandra även i fråga om hemuppgifter. Läraren bestämmer vilka uppgifter eleverna ska ha som läxa, och när, hur och var uppgifterna ska göras, men det är svårare för läraren att kontrollera om och hur eleverna utför läxorna. (Pettersson & Leo 2005:2–6; 10–11.) Enligt en enkätundersökning gjord i Sverige anser en klar majoritet av grundskollärarna att högstadiel eleverna ska använda 2–4 veckotimmar till läxläsning, medan antalet timmar för de tidigare skolåren (1–6) är 1–2 timmar per vecka (Lärarnas tidning 7.5.2008).

I sin studie diskuterar Nadine Fink (2004) hur åtta 15-åriga elever i Schweiz uppfattar historia och historieundervisning. Finks resultat visar att eleverna uppskattar olika typer av aktiviteter som filmer, bilder och grupparbete. Lärobokstexter är däremot något som eleverna generellt sett inte tycker om. I synnerhet har svagare elever problem med att förstå innehållet i texterna. (Fink 2004.)

Läroboken i historieundervisningen

Uppfattningar om läroboken i historia och dess användning har studerats både i och utanför Norden. I Sverige har Annie Olsson (2014) undersökt hur lärare och elever uppfattar historieläroboken. Olsson framhäver att varken lärare eller elever uppskattar läroboken. På grund av detta fungerar läroboken närmast som ett individuellt stöd vid informationssökning. (Olsson 2014:98–108.)

Att eleverna uppfattar läroboken som tråkig och svår att förstå kan hänga samman med hurdana lärobokstexter är. Enligt en svensk studie förutsätter lärobokstexter i historia ett stort ordförråd, analysförmåga och förmåga att tolka underförstådd information (Olvegård 2014:4–6, 149–151, 221–222). Liknande resultat har uppnåtts även utanför Norden. Enligt en undersökning av Ali Yildirim (2006) upplever lärarna i Turkiet att läroböcker ger för detaljerad information och att innehållet är ologiskt strukturerat. Majoriteten av eleverna i studien är av den

åsikten att språket i läroboken inte är svårt att förstå, men klagar samtidigt över att böckerna innehåller långa och detaljerade texter. Även läroboksbilder och -kartor kritiserar av både lärare och elever. (Yildirim 2006:223.)

Hur mycket läroboken används i historieundervisningen kan variera. Enligt en studie genomförd i Brunei dominerar läroboken som undervisningsmaterial och samma bok används i alla skolor (se Mahadi & Shahrill 2014). Alla lärarinformeranter i studien säger sig använda boken på varje lektion. Främst utnyttjar lärarna boken som källa som innehåller bilder och viktiga fakta om det behandlade temat. (Mahadi & Shahrill 2014.) I Finland varierar läroboksanvändningen mellan finsk- och svenskspråkiga skolor, och det verkar som om läroboken används mer sällan i svensk- än i finskspråkiga skolor. (Se t.ex. Knubb-Manninen 2008:22–23, 31.)

Sammantaget verkar både lärare och elever vara något missnöjda med läroböcker i historia. Mängden text, den komplexa strukturen i texterna samt svåra ord vållar problem för eleverna, och därför kommer lärarna med alternativa undervisningssätt. I hur stor utsträckning läroboken används i historieundervisningen beror utöver lärarens egna arbetssätt också på utbildningspolitiska och kulturella aspekter i landet i fråga.

Elevers och lärares syn på arbetssätten och läroboken i skolämnet historia i svenskspråkiga skolor i Finland

I det följande jämför vi elevernas och lärarnas uppfattningar med varandra för att få reda på hur medvetna lärarna är å ena sidan om elevernas sätt att arbeta och deras förmåga att lägga viktiga saker på minnet, å andra sidan om lärobokens begriplighet och användning i undervisningen.

Uppfattningar om läxläsning och studiestrategier

Elevernas uppfattningar om sin egen läxläsning utreddes med två frågor. Dels frågade vi *hur mycket tid eleverna använder för att göra hemuppgifter per dag*, dels *hur eleverna gör hemuppgifter*. För tidsanvändningen angavs tre alternativ: 0–10 min., 10–30 min. och mer än 30 min. Alternativen för källanvändningen var fler, och det var möjligt att kryssa för flera alternativ. (Se tabellerna 1 och 2.)

I årskurs 7 använder lite mindre än hälften av eleverna högst 10 minuter för att göra sina hemuppgifter, medan majoriteten använder mer än 10 minuter men mindre än 30 minuter till läxläsning. I årskurs 8 verkar det ske en liten minskning i tidsanvändningen när hälften av eleverna klarar av historieläxorna på mindre än 10 minuter. Knappt hälften av åttondeklassarna gör läxor på 10–30 minuter och tre elever har valt flera alternativ. (Se tabell 1.)

Tabell 1. Elevernas tidsanvändning för läxläsning

Årskurs	Tidsanvändning för läxläsning per dag				
	0–10 min.	10–30 min.	mer än 30 min.	0–10 min. + mer än 30 min.	0–10 min. + 10–30 min. + mer än 30 min.
Årskurs 7	25/53 elever	28/53 elever	0/53 elever	0/53 elever	0/53 elever
Årskurs 8	26/52 elever	23/52 elever	0/52 elever	2/52 elever	1/52 elever

Högstadiееlevernas svar kan tolkas så att det är ovanligt att de lägger mer än 30 minuter på hemuppgifterna. Jämfört med tidigare forskning (se 3.1) verkar eleverna dock lägga ner relativt mycket tid på läxor om enbart uppgifterna i historia tar mer än 10 minuter om dagen, såsom det verkar vara för ca 50 % av alla informanter. Resultatet tyder också på att lärarna ger mer uppgifter i årskurs 7, och därför använder sjunde-klassarna i genomsnitt lite mer tid för att göra sina läxor i historia än åttondeklassarna. Detta bekräftas av lärarna Anders och Carl i sina ut-sagor. Bengt säger å sin sida att han inte brukar ge så mycket hemuppgifter, och han gissar att eleverna använder cirka 10–15 minuter för hemuppgifterna.

Då eleverna gör hemuppgifter, använder de olika typer av källor. Den

dominerande källan är textboken, men även andra källor används. ”Övriga texter” används särskilt i årskurs 8, medan muntliga källor av typen föräldrar och kompisar är vanliga i årskurs 7. Några enskilda elever har valt alternativet ”på ett annat sätt” och preciserat att det är fråga om att eleven *använder anteckningar i häftet* som hjälp, *tänker själv* eller *kopierar från kompisar*. En del enstaka elever har också påpekat att de inte brukar göra hemuppgifter. (Se tabell 2.)

Tabell 2. Elevernas källanvändning

Årskurs	Källor					
	Textboken	Gör uppgifter utan textboken	Övriga texter (andra böcker/texter etc.)	Muntliga källor	På ett annat sätt	Gör inte hemuppgifter
Årskurs 7	51/53 elever	7/53 elever	16/53 elever	32/53 elever	2/53 elever	4/53 elever
Årskurs 8	46/52 elever	6/52 elever	27/52 elever	30/52 elever	3/52 elever	2/52 elever

I sina utsagor redogör lärarna för vilka typer av hemuppgifter eleverna brukar få. Det är alltså inte svårt för lärarna att ange vilka källor de tror att eleverna använder. Både Anders och Carl säger att eleverna söker svar i textboken. Anders menar dessutom att eleverna frågar föräldrar och kompisar. Bengt jämför historia och samhällslära och säger att eleverna i samhällslära använder mer andra källor än textboken.

För att veta hur eleverna studerar historia, frågade vi också *vad* som *hjälper eleverna att lägga viktiga saker på minnet*. Den frågan gällde både klassrumssituationer och hemuppgifter. Eleverna *lyssnar på läraren, läser och skriver*. Dessutom utgör *bilder och filmer* ett viktigt redskap för eleverna att komma ihåg. Elevernas uppfattningar delas av lärarna som verkar vara medvetna om de arbetssätt som hjälper elever att komma ihåg.

Föreläsningar och berättelser är alltså ett vanligt arbetssätt för lärarna i vår studie, för de anser att berättelser är något som hjälper eleverna att komma ihåg innehållet i undervisningen. Tidigare studier har också visat att det är vanligt i historieundervisningen att lärare föreläser och berättar (jfr kap. 3).

Uppfattningar om läroboken i historia

Som framgår av tidigare undersökningar (se t.ex. Knubb-Manninen 2008; Ammert 2011:26–27) förefaller läroboken ha en betydande ställning i skolorna. Elever och lärare verkar dock ha olika uppfattningar om hur ofta läroboken används i undervisningen. Några elever kan vara av den åsikten att läroboken används ofta, medan lärarna är mer återhållsamma i sina utsagor om användningen av läroboken.

I vår studie hade vi elever som menade att läroboken inte används så ofta. Samtidigt var det dock någon elev i samma klass som menade att boken används mycket. Eleverna hade med andra ord olika uppfattningar om användningen av boken. När boken används, tar eleverna hjälp av boken för att *läsa, göra uppgifter, svara på frågor och titta på bilder*. Oberoende av årskurs förekommer samma typer av svar.

Lärarna i vår studie är inne på samma linje som de elever som menar att läroboken inte används så mycket. Läroboken är oftast förknippad med användningen av bilder och kartor samt lösning av uppgifter. Det verkar alltså som om bilder i läroboken är överordnade texten i undervisningen, medan textens betydelse ökar när eleverna använder boken hemma och letar svar på hemläxor.

Frågeblanketten hade också frågor om lärobokens begriplighet. Vi frågade bland annat om eleverna *ofta, ibland, sällan eller aldrig har svårigheter att förstå texter i läroboken i historia*. Eleverna anser att de sällan har svårigheter (jfr 3.2). Att eleverna uppger att de inte har svårigheter behöver dock inte betyda att de förstår vad de läser. Alla lärare menar nämligen att eleverna åtminstone ibland har svårigheter och att det då är ordförrådet som vållar problem. En av lärarna, Bengt, anser att flera elever i hans klasser har problem och att problemen beror dels på språket, dels på innehållet i skolämnet historia.

Begriplighetsfrågan kan också förknippas med bilder och figurer i läroboken. Som det framgår av delkapitel 4.1 anser eleverna särskilt i årskurs 8 att bilder hjälper dem att förstå och komma ihåg innehållet i undervisningen. Alla lärare verkar vara medvetna om bildernas betydelse, för de påpekar att de använder bilder och figurer i undervisningen. Särskilt Anders ger flera exempel på hur bilder tas upp i undervis-

ningen. Carl betonar dessutom vikten av pedagogiska val. Då läroboksförfattare väljer bilder, är det viktigt att de tänker på vilka bilder som ska tas och varför.

Eleverna i vår studie håller med om att det är viktigt att läroboken är *begriplig*. Då eleverna fick välja mellan att det *inte alls* är *viktigt*, att det är *ganska viktigt* eller *mycket viktigt*, anser majoriteten av de sjunde- och de åttondeklassare som hade svarat på frågan att det är *ganska viktigt* eller *mycket viktigt* att läroboken är begriplig. Även Olvegård (2014) har kommit fram till att det är av vikt att läroboken är begriplig.

Carl anser att läroboken och läraren ska leva i en art av ”symbios”, dvs. att läraren ska göra kopplingar till läroboken i sin undervisning. Läroboken som sådan är ett viktigt redskap, men ännu viktigare är hur boken används. Att boken har olika betydelser för olika lärare framgår av hur lärarna uttalar sig om vad de tror att eleverna har svarat på frågan om vikten av begripligheten i läroböckerna. Carl menar att eleverna har svarat att det är *mycket viktigt* att läroboken är begriplig, medan Bengt anser att boken enligt eleverna inte behöver vara hundra procentigt begriplig för att kunna fungera som lärobok. Anders gissar att eleverna har svarat *ganska viktigt* eller *mycket viktigt*.

Diskussion

Syftet med artikeln har varit att ta reda på i vilken mån historielärare i svenskspråkiga skolor i Finland är medvetna om sina elevers uppfattningar om skolämnet historia. Vi har intresserat oss för lärares och elevers uppfattningar dels om läxläsning och studiestrategier, dels om läroböcker i historia.

I en enkätstudie riktad till sjunde- och åttondeklassare redde vi ut elevernas uppfattningar om tidsanvändning i läxläsning och användning av källor i samband med hemuppgifterna. Dessutom frågade vi om elevernas studiestrategier. Lärarna fick samma frågor, men de skulle svara ur elevernas perspektiv. Som framgår av delkapitel 4.1 menar hälften av eleverna att de använder mellan 10 och 30 minuter för hemuppgifterna. Lärarna har kunnat uppskatta elevernas tidsanvändning

väl. Både elever och lärare anser att textboken fungerar som primär källa, då eleverna gör hemuppgifter. Även i fråga om studiestrategier är elever och lärare på samma linje: berättelser, bilder och filmer hjälper elever att komma ihåg innehållet i undervisningen.

Elevernas och lärarnas uppfattningar om läroböcker i historia tog vi reda på genom att ställa frågor om läroböckernas användning och deras begriplighet. Vi frågade i vilken mån elever och lärare anser att lärobokstexter är förståeliga och vilka egenskaper som gör lärobokstexter svåra respektive lätta att förstå. Drygt hälften av eleverna anser att de inte har svårigheter att förstå lärobokstexter, medan resten är av en annan åsikt. Även lärarna anser att eleverna har problem och då är det närmast ordförrådet som vållar svårigheter. Både elever och lärare är ense om vad som underlättar förståelsen: bilder nämns av båda grupperna.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att lärarnas och elevernas uppfattningar samstämmer. Lärarna är medvetna om hur mycket tid eleverna använder för hemuppgifter, vilka typer av källor de använder och vad som hjälper eleverna att lägga viktiga saker på minnet. Även uppfattningarna om läroboken är till stor del delade. Resultaten ska dock tas med vissa reservationer. För det första ska man ta hänsyn till att lärarna i vår studie är erfarna lärare och att situationen kan se annorlunda för yngre lärare. För det andra kan resultaten ha styrts av enkät- respektive intervjusituationen. Trots reservationerna bekräftar delstudien ändå att lärarna i vår studie är medvetna om sin klassrumsverklighet och om sina elevers uppfattningar om skolämnet historia.

Litteratur

- Ammert, Niklas 2011. Om läroböcker och studiet av dem. I: N. Ammert (red.), *Att spegla världen. Läromedelsstudier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur. S. 25–41.
- Dall, Anna 2012. *A Cross-National, Comparative Study of Cultural Factors Underpinning 15-Year Old Students' Performance in Reading Literacy in Finland, Sweden and Indonesia*. University of the Sunshine Coast. <<http://research.usc.edu.au/vital/access/manager/Repository/usc:7848>>. [Tillgänglig 22 augusti 2014.]
- Fink, Nadine 2004. Pupils' Conceptions of History and History Teaching. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research* 4 (2) (2004). <<http://centres.exeter.ac.uk/historyresource/journal9/papers/fink.pdf>>. [Tillgänglig 2 oktober 2015.]
- Hansson, Johan 2010. *Historieintresse och historieundervisning. Elevers och lärares uppfattningar om historieämnet*. Umeå: Umeå universitet.
- Hermansson Adler, Magnus 2014. *Historieundervisningens byggstenar. Grundläggande pedagogik och ämnesdidaktik*. 3 uppl. Stockholm: Liber.
- Harju-Luukkainen, Heidi & Nissinen, Kari 2011. *Finlandssvenska 15-åriga elevers resultatnivå i pisa 2009-undersökningen*. Pedagogiska forskningsinstitutet. Jyväskylä: Jyväskylä universitet. <https://ktl.jyu.fi/img/portal/21390/Harju-Luukkainen_d100.pdf?cs=1318503473>. [Tillgänglig: 22 augusti 2014.]
- Kivilehto, Marja & Koivisto, Johanna 2014. Finlandssvenska sjundeklassares uppfattningar om läroböcker i historia. I: S. Lamminpää & Ch. Rink (red.), *Demokrati*. (VAKKI Publikations. 3.) Vasa: Vasa universitet. S. 110–121.
- Kivilehto, Marja & Koivisto, Johanna 2015. Finlandssvenska åttondeklassares uppfattningar om bilder och figurer i undervisningen i historia. *Svenskan i Finland 15*. Tammerfors: Tammerfors universitet.
- Knubb-Manninen, Gunnel (red.) 2008. *Från mål till interaktion. Skolpedagogiken i Svenskfinland och övriga Finland*. (Publikationer från Rådet för utbildningsutvärdering. 33.) Jyväskylä. <http://www.edev.fi/img/portal/58/publikation_nr_33.pdf?cs=1219320850>. [Tillgänglig 13 augusti 2014.]
- Lärarnas tidning (7.5.2008). Eget ansvar starkt skäl för läxor. <<http://www.lararnasnyheter.se/lararnas-tidning/2008/05/07/eget-ansvar-starkt-skal-laxor>>. [Tillgänglig 22 augusti 2014.]
- Mahadi, Mar Aswandi & Shahrill, Masitah 2014. *In Pursuit of Teachers' Views on the Use of Textbooks in Their Classroom Practice*. International Journal of Education 2014, Vol. 6, No. 2. <<http://www.macrothink.org/journal/index.php/ije/article/view-File/5637/4714>>. [Tillgänglig 1 oktober 2015.]
- Olsson, Annie 2014. Läroboken i historieundervisningen. En fallstudie med fokus på elever, lärare och läroboksförfattare. (Licentiatavhandlingar från forskarskolan Historiska medier. 7.) Umeå: Umeå universitet.
- Olvegård, Lotta 2014. *Herravälde? Är det bara killar eller? Andraspråksläsare möter lärobokstexter i historia för gymnasieskolan*. Göteborg: Göteborgs universitet.

- Ouakrim-Soivio, Najat & Kuusela, Jorma 2012. *Historian ja yhteiskuntaopin oppimistulokset perusopetuksen päättövaiheessa 2011*. (Koulutuksen seurantaraportit 2012:3.) Opetushallitus.
- Pettersson, Daniel & Leo, Ulf 2005. Läxor – en oreglerad bedömningspraktik. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. E-tidskrift 2005:1. <http://forskning.edu.uu.se/upi/SITE_Docs/Doc237.pdf>. [Tillgänglig 22 augusti 2014.]
- Slotte-Lüttge, Anna & Forsman Liselott 2013. *Skolspråk och lärande*. Utbildningsstyrelsen: Guider och handböcker 2013:5.
- Yildirim, Ali 2006. *High School Textbooks in Turkey from Teachers' and Students' Perspectives: The Case of History Textbooks*. Asia Pacific Education Review 2006, Vol. 7, No. 2. S. 218–228. <<http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ752342.pdf>>. [Tillgänglig 1 oktober 2015.]

Kodväxling i tvåspråkiga ungdomssamtal i Haparanda och i Helsingfors

Matrisspråk, morfosyntaktisk inte- grering och anpassningsstrategier

Jaana Kolu

Jyväskylän universitet, Institutionen för språk, jaana.kolu@jyu.fi

Inledning

Sökandet efter universella villkor för kodväxling har pågått sedan 1980-talet (t.ex. Poplack 1980, Myers-Scotton 1993) och hittills har olika teorier testats på en mängd olika språkkombinationer (se t.ex. Park 2013 för en översikt). Kodväxlingsmodellernas universella karaktär har dock kunnat ifrågasättas i takt med att kodväxling med nya språkpar har undersökts (ibid.).

Kodväxling med olika språkkombinationer tycks se olika ut beroende på hur nära språken typologiskt står varandra (Gardner-Chloros 2009:109). Dessutom kan t.ex. språkens status- och dominansförhållanden bidra till att förklara skillnaderna i mönster för kodväxlingen: I tvåspråkiga samhällen är det vanligare att minoritetsspråk, som har den svagare positionen i samhället, tar intryck från majoritetsspråk än tvärtom (Lainio 2013:300). Det är ändå omöjligt att förutspå hur kodväxlingsmönster ser ut med ett nytt språkpar utan varje språkkombination måste undersökas var för sig. Genom att undersöka samma språkpar i

olika sociolingvistiska förhållanden kan forskare utreda hur språkens dominansförhållanden tar sig uttryck i de tvåspråkigas kodväxling.

I föreliggande artikel jämförs tvåspråkiga ungdomars kodväxling i vardagliga samtal i en skolmiljö utanför lektionstid i Haparanda och i Helsingfors. Dessa båda städer utgör ett intressant studieobjekt när det gäller kodväxling ur ett grammatiskt perspektiv. Språkkombinationen är densamma, men språkmiljöerna och språkens dominansförhållanden i det omgivande samhället är olika.

Haparanda är en liten kommun med cirka 10 000 invånare och ligger i Tornedalen som gränsar till Finland. Enligt Statistiska centralbyrån (2014) är Haparanda en kommun med högst andel utrikesfödda: 40 % av befolkningen är födda utrikes, varav majoriteten i Finland. Haparanda är således också den kommun i Sverige som har störst finsk närvaro. Finska och meänkieli har status som officiella minoritetsspråk i Haparanda sedan 2000 (Institutet för språk och folkminnen 2014).

Helsingfors med sina över 600 000 invånare har finska som majoritetsspråk och de svenskspråkigas andel av befolkningen är cirka 6 % (Helsingfors stads faktacentral 2014). Höckerstedt (2006:123–139) påpekar att det som är utmärkande i dagens språksituation i Helsingfors är just svenskans minoritetsställning och domänförluster. De svensktalande i Helsingfors lever i en finskdominerad miljö isolerade från de svenskspråkiga områdena i Finland och Sverige, och finskans inflytande på Helsingforssvenskan har ökat, vilket syns i synnerhet i ungdomsspråket i form av lån och kodväxling (ibid.).

Centrala begrepp och teoretiska utgångspunkter

Kodväxling innebär att tvåspråkiga talare använder två eller fler språk i ett och samma samtal (se t.ex. Gardner-Chloros 2009:1–4). Kodväxlingsforskare (t.ex. Poplack 1980:615; Park 2013:287–288) skiljer vanligen mellan 1) *intrasententiell* 2) *intersententiell* och 3) *tag-kodväxling*. Med intrasententiell kodväxling menas växling inom en mening, t.ex. mää en ainakaan haluaa *byttaa om* tuolla vessassa [sv. jag vill åtminstone inte byta om där på toan]. Intersententiell kodväxling sker vid

meningsgränser, t.ex. *jaa kaks viikkoa niin sitten loma/ asså jag väntar jag väntar som fan på det där lovet seriöst* [sv. ja två veckor och sedan semester]. Tag-kodväxling består oftast av utrop och påhäng, t.ex. *vitsi jag är trött* [sv. tusan].

I denna artikel granskar jag tvåspråkiga Haparanda- och Helsingforsungdomars kodväxling ur ett grammatiskt perspektiv och fokuserar på intrasententiell kodväxling. Av de tre olika kodväxlingstyperna är det nämligen den intrasententiella kodväxlingen som påverkar åtminstone det ena språkets meningsstruktur (Lainio 2013:288–289). Därtill uppmärksammar jag även *hybridsammansättningar* (jfr Mickwitz 2010:43), dvs. kodväxling inom ett och samma ord, t.ex. *reklamjuttu* [sv. reklamgrej], eftersom jag anser detta också vara en strategi för att anpassa inslag från det andra språket i det mottagande språkets morfosyntaktiska ram.

Det är svårt att dra en gräns mellan begreppen *kodväxling* och *lån*. Exempelvis Poplack (t.ex. i Sankoff et al. 1991) anser inte att ord, som morfosyntaktiskt integrerats i det mottagande språket, är exempel på kodväxling, utan exempel på lån, men jag anser, i likhet med flera andra kodväxlingsforskare (t.ex. Gardner-Chloros 1987; Myers-Scotton 1992; Thomason 2001), att det snarare är fråga om ett kontinuum än olika lingvistiska processer. Enligt mig kan de etablerade lånorden desutom fungera som inkörsport för kodväxling och erbjuda färdiga mönster för den morfosyntaktiska integreringen av nya ord. Lainio (1996:304) har konstaterat att finskan i Tornedalen under århundrades lopp har blivit anpassad till att ta in svenska ord. Det finns t.ex. en beredskap i språket att integrera svenska substantiv med ett *-i*, t.ex. svenskans *rast* blir *rast+i* (fi. 'välitunti', 'tauko') (ibid.). Även i Helsingfors finns motsvarande beredskap att integrera finska ord i svenskan och tvärtom. I Helsingforssvenskan och även i mitt undersökningsmaterial (2014) förekommer flera etablerade lånord från finska, t.ex. *juttu* 'grej' och *keikka* 'spelning' som medtagits i *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström & Reuter 2000).

Det är inte enkelt att avgöra vad som utgör *matrisspråket* (MS), dvs. huvudspråket vid kodväxling. Myers-Scottons (1993; 2002) *Matrisspråksmodell* utgår från två MS-kriterier: *frekvenskriteriet* baserar sig

på morfemfrekvensen på diskursnivå, medan *systemmorfemskriteriet* grundar sig på olika morfems olika status i kodväxlingen (Myers-Scotton 1993:7). *Innehållsmorfemen* kan komma från något av de inblandade språken, men de syntaktiskt relevanta *systemmorfemen*, t.ex. böjningsändelserna, måste komma från matrisspråket (ibid.).

Syfte och frågeställningar

De frågeställningar som jag söker svar på i min artikel är:

1. Går det att urskilja ett särskilt matrisspråk i de undersökta tvåspråkiga ungdomarnas kodväxling i Haparanda och i Helsingfors enligt de två kriterier som Myers-Scotton har ställt i Matrisspråksmodellen, dvs. *frekvenskriteriet* och *systemmorfemskriteriet*?
2. Går det att identifiera några särskilda morfosyntaktiska mönster och anpassningsstrategier av inslag från det ena språket i kodväxlingen i Haparanda och Helsingfors?

Det är viktigt att beakta att det vardagliga spontana samtalet mellan de tvåspråkiga ungdomarna troligen skiljer sig från det språkbruk som de använder i andra situationer, t.ex. med enspråkiga personer utanför skolan. Det kan antas att de tvåspråkiga ungdomarna tar sig mer friheter gällande kodväxling, när de umgås med varandra. Såsom en informant från Haparanda själv påpekar i ett enkätsvar blandar han språken när han är tillsammans med andra tvåspråkiga ungdomar: ”Nästan alltid (blandar svenska och finska), med kompisar som är tvåspråkiga”. Min artikel syftar till att beskriva Haparanda- eller Helsingforsungdomars språk i de undersökta inspelningstillfällena där de tvåspråkiga ungdomarna umgås med varandra.

Material och metod

Primärmaterialet till föreliggande studie utgörs av 9 inspelade samtal (ca 8 timmar) mellan 14–15-åriga tvåspråkiga elever på tre olika högstadieskolor i Haparanda från 2014. Som jämförelsematerial används inspelade samtal från en svenskspråkig högstadieskola i Helsingfors

från 2014. Detta material innehåller 10 olika samtal (ca 6 timmar) med olika grupper av 14–15-åriga tvåspråkiga ungdomar. Inspelningarna på båda orterna kompletterades med skriftliga enkäter om ungdomarnas språkliga bakgrund och deras egna tankar kring sin språkanvändning.

I min artikel använder jag kvalitativ analys, men även kvantitativa uppgifter ges om den genomsnittliga kodväxlingsfrekvensen och om olika ordklasser som förekommer i kodväxlingen. De inspelade samtalen har grovtranskriberats och analyserats utifrån mina forskningsfrågor. Frågeställningarna behandlas i var sitt avsnitt där resultaten redovisas.

Finns det ett särskilt matrisspråk i Haparanda och i Helsingfors?

I detta avsnitt analyseras materialet enligt de två kriterier som Myers-Scotton (1993:20, 68) har föreslagit för fastställandet av ett matrisspråk vid kodväxling. Dessutom redogörs för om ordinslagen från det ena språket integreras i det andra, dvs. det ”mottagande” språkets morfosyntaktiska ram enligt Myers-Scottons systemmorfemsprincip. De inslag av kodväxling som presenteras i exemplen är kursiverade.

I Haparanda (2014) är matrisspråket i sju av de nio samtalen finska enligt morfemfrekvenskriteriet, men det förekommer svenska inslag i medeltal fem gånger per minut. Över hälften av de svenska inslagen utgörs av substantiv eller nominalfraser. Kodväxlingen i samband med finska substantiv följer Myers-Scottons systemmorfemsprincip i ungefär 60 % av fallen: Substantiven böjs enligt matrisspråkets regler, dvs. enligt ett finskt mönster. I exempel (1) har svenskans substantiv *idrott* fått en *i*-ändelse vilket är en vanlig strategi att ”förfinska” svenska substantiv i Haparanda. Dessutom har ordet fått finskans partitivändelse *-a*:

(1) meillä on *idrottia* olis ollu ihan turha pestä hiuksia [sv. vi har idrott det skulle ha varit helt onödigt att tvätta håret, fi. urheilua]

Verben utgör cirka 10% av de inbäddade svenska orden i det finska matrisspråket. De böjs enligt finskans morfosyntaktiska mönster och får

antingen finskans infinitivändelse *-ta*, t.ex. svenskans *blanda* blir *blan-data* eller en lång vokal i slutet, t.ex. svenskans *jaga* blir *jaagaa*. I exempel (2) har svenskans infinitivform *skolka* fått finskans infinitivändelse *-ta*:

(2) sitten ei kannata *skolkata* mycket [sv. då lönar det sig inte att skolka så mycket, fi. sitten ei kannata *pinnata* niin paljon]

Adjektiven utgör cirka 9 procent av de svenska inslagen och förekommer i sin neutrala grundform:

(3) typ äitikin laittaa meiliä että mää oon *sjuk* [sv. mamma skickar mejl om att jag är sjuk, fi. *sairas*]

De svenska adverb som bildats av adjektiv utgör dock ett undantag från detta böjningsmönster. De följer svenskans böjningsmönster och strider således mot Myers-Scottons systemmorfemprincip:

(4) mää en oo tehny *färdigt* sitä... [sv. jag har inte gjort färdigt det där..., fi. *valmiiksi*]

I Helsingforsmaterialet (2014) är samtalens matrispråk svenska, enligt morfemfrekvenskriteriet. Det förekommer dock finska inslag i svenska i medeltal två gånger per minut. Substantiven utgör cirka 50% av de finska kodväxlade inslagen och över hälften av dem böjs såsom de skulle böjas i motsvarande sats i finskan eller förekommer i sin grundform. Det tycks dessutom finnas en preferens för sådana strukturer som är parallella i svenskan och finskan som om båda språkens syntax samtidigt skulle aktualiseras i samtalen. I exempel (5) böjs det finska substantivet *kiharoita* så som det skulle böjas i motsvarande sats på finska i partitiv plural:

(5) Du har satt *kiharoita* [sv. lockar/fi. *sinä olet laittanut kiharoita*]

Verben utgör cirka 10% av de kodväxlade finska inslagen i svenskan i

Helsingforsmaterialet och följer finskans böjningsmönster:

(6) han skulle ha *sulanut* [sv. han skulle ha smält/ fi. hän olisi *sulanut*]

Adjektiv och adverb utgör cirka 15% av de inbäddade finska inslagen i Helsingforsmaterialet och böjs så som det skulle böjas i motsvarande finska satser:

(7) Dom var inte alls mina *tyyppiset* [sv. dom var inte alls min stil/fi. ne ei ollu ollenkaan mun *tyyppiset*]

(8) förhören för så *kakasti* [sv. förhören gick så dåligt/fi. kuulustelut me-nivät niin *kakasti/huonosti*]

Exemplen (5–8) från Helsingforsamtalen (2014) stämmer således inte överens med Myers-Scottons (1993) systemmorfemsprincip enligt vilken matrisspråket fungerar som syntaktisk och morfologisk ram och bidrar med böjningarna vid intrasententiell kodväxling. Det vanligaste mönstret tycks vara att finskans morfologi tränger igenom på de kodväxlade ställena och således bryter mot svenskans morfosyntax.

I båda materialen finns det dock undantag från de mönster som beskrevs ovan. I Haparandamaterialet finns det exempel på svenska ord som böjs enligt svenskans syntax, om de inte har helt parallella strukturer i finskan. Detta illustreras i exempel (9) där svenskans participform *betalt* inte motsvaras av en participform i finskan, utan av ett substantiv:

(9) se saa vielä *betalt* siitä kun se menee laulamaan [sv. hon får till och med betalt när hon går dit för att sjunga/ fi. saa *palkkaa/maksun*]

Även i Helsingforsmaterialet förekommer det undantag från det mönster där de inbäddade finska orden böjs enligt finskans regler. I exempel (10) böjs det finska ordet i ackusativ, även om det står i nominativ i motsvarande sats på finska. Ackusativformen med *n*-ändelsen kan antas fungera som bestämd form i svenskan efter det demonstrativa pronomenet *den där* som här kan styra böjningen:

(10) sen hade vi den där riktiga *näytöksen* [sv. den där riktiga föreställningen/ fi. sitten meillä oli se oikea *näytös*]

I vissa fall får de parallella böjningsformerna troligen stöd av varandra och det är svårt att avgöra om ordet följer den svenska eller finska böjningen eller båda. I exempel (11) böjs det finska ordet *tarina* 'historia' i finskans nominativform, såsom det böjs i motsvarande sats på finska. Samtidigt fungerar finskans nominativform som en neutral form efter svenskans genitiv som förutsätter substantivets grundform (jfr Henricson 2013:141):

(11) berätta din *tarina* nu [sv. berätta din historia nu/ fi. kerro sun *tarina* nyt]

Särskilda mönster och anpassningsstrategier vid kodväxling i Haparanda och i Helsingfors

I detta avsnitt redogörs för de särskilda mönster och anpassningsstrategier som kan identifieras i ungdomarnas kodväxling i Haparanda och Helsingfors.

Hybridord

En strategi att anpassa ordinslag från det ena språket till det andra är att bilda sammansättningar, så kallade *hybrider*, där förledet kommer från det inbäddade språket och efterledet utgörs av matrisspråket. Då kan talaren "undvika" de eventuella problem som skulle kunna uppstå vid böjningen av ordinslag från det andra språket. De ord som utgör slutled i sammansättningen har ofta en mycket allmän betydelse och kan fogas till nästan vilket substantiv som helst, t.ex. *-juttu* eller *-homma* 'grej' på finska. I Haparandamaterialet (2014) förekommer t.ex. *reklamhomma* 'reklamgrej' och *plastjutut* 'plastgrejer' i meningar där finskan utgör matrisspråket:

(12) ja semmoset *plastjutut* päällä [sv. och sådana där plastgrejer på]

Ordet *homma* kan kombineras också med engelska i Haparanda, t.ex. *advertisehomma* 'reklamgrej'.

Även i Helsingforsmaterialet (2014) använder de tvåspråkiga ungdomarna *juttu* i sammansättningar i samtal där matrispråket är svenska, men *juttu* är ett etablerat lånord i finlandssvenskan och har medtagits i *Finlandssvensk ordbok* (af Hällström & Reuter 2000). Ordet böjs i pluralis enligt svenskt böjningsmönster: *skolhälsojuttun* 'skolhålsogrejer', *kärleksjuttur* 'kärleksgrejer'.

Diskurspartiklar i samband med kodväxling

Enligt Lindström (2008:78) fungerar diskurspartiklar "som samtalsreglerande signaler". *Typ* och *liksom* hör till gruppen fokalpartiklar som "kan fokusera något element inom yttrandet, t.ex. ett ordval eller ett anført segment, genom att stå framför eller ibland efter det som fokuseras" (Lindström 2008:80). I båda materialen finns det exempel på diskurspartiklar som kan signalera (eng. *flag*) kodväxling. I Haparandamaterialet (2014) förekommer diskurspartikeln *typ* 57 gånger och i 17 fall åtföljs den av kodväxling från finska till svenska:

(13) mää aina niinku sekotan kaikki kielet *typ* *ibland engelska svenska och finska* [sv. jag blandar alltid liksom alla språk *typ* ibland]

I Haparanda (2014) används diskursmarkören *typ* 20 gånger i finska sekvenser, där det inte förekommer andra inslag från svenskan:

(14) aamulla kun se herrää *typ* neljältä joskus [sv. på morgonen när han vaknar *typ* fyrtiden]

Diskurspartikeln *typ* förekommer inte i Helsingforsmaterialet (2014) i samband med kodväxling, utan används i helt svenska sekvenser. Däremot åtföljs diskurspartikeln *liksom* av kodväxling från svenska till finska:

(15) är du där någo så där när det är *liksom koulua* eller så här på skolmorgon [sv. skola]

I Haparanda (2014) förekommer även den finska diskursmarkören *ni-inkö* 'liksom' före de svenska inslagen:

(16) kannattaa *niinkö pröövata* [sv. det lönar sig att liksom pröva]

Även i samband med självreparationer kan talarna utnyttja de syntaktiska resurserna från det andra språket (Green-Vänttinen & Lehti-Eklund 2007:53). Reparationsmarkören *eikö* förekommer i Haparandamaterialet (2014) sex gånger i svenska satser:

(17) orka fan flyga *eikö siis* köra bil [sv. orka fan flyga nej utan alltså köra bil]

Även i enkäten har tre Haparandaungdomar tagit upp ordet *eikö* som ett typiskt finskt ord som de använder i sin svenska: "Om jag råkar säga fel, så säger jag 'eikö' och rättar sedan det jag har sagt fel." Motsvarande reparationsmarkör i Helsingforsmaterialet är *eiku*:

(18) *eiku* Anna och Jessica också [sv. nej, utan]

Dubbel morfologi

Ett fenomen som strider mot systemmorfemsprincipen och som lyfts upp i kodväxlingsforskning är *dubbel morfologi* (Myers-Scotton 1993:135; Park 2013:295). Det innebär att det förekommer systemmorfe-
m från båda språken för en och samma funktion vid kodväxling (t.ex. Gardner-Chloros 2009:108). Det fanns två belägg på dubbel morfologisk markering i Haparandamaterialet. I exempel (19) har det svenska ordet *uppgift* fått tre systemmorfe-
m; först svenskans pluraländelse *-er* och därefter finskans pluralmarkering *-ei-* och som förutsätter ändelsen *-tä* i partitiv:

(19) A: mää voisin istua täällä koko tunnin mää en jaksa tehdä mitään *uppgift*ereitä [sv. jag skulle kunna sitta här hela lektionen jag orkar inte göra några uppgifter]

B: *uppgift*ereitä? ((skratt i rösten)) se täti varmaan sitten nauraa kun se kuulee miten me puhutaan [sv. den där tanten skrattar säkert då hon hör hur vi pratar]

Talare B:s metakommentarer om sin kodväxling kan vara ett tecken på att han eller hon är medveten om de grammatiska regler som finns och som ibland måste kringgåas i kodväxlingen (jfr Gardner - Chloros 2009:107). Det finns inga motsvarande exempel på dubbel morfologi i Helsingforsmaterialet.

Diskussion

Den största skillnaden mellan kodväxlingen i Haparanda- och Helsingforsmaterialen från 2014 är språkens dominansförhållanden. Sju av de nio Haparandasamtalen hade finska som matrisspråk enligt Myers-Scottons morfemfrekvenskriterium, men Haparandaungdomarna kodväxlade till svenska i medeltal 5 gånger per minut. De samtal som spelades in i Helsingfors 2014 fördes huvudsakligen på svenska, men det förekom finska inslag i gemon snitt 2 gånger i minuten.

Det är omöjligt att avgöra vad skillnaderna i språkens dominansförhållanden i kodväxlingen beror på. Det finns skäl att tro att anledningen delvis är individuella skillnader, t.ex. talarnas olika grad av tvåspråkighet och olika preferens för språk. Men även språkens dominans- och statusförhållanden i närmiljön (t.ex. skolan och i hemmet) och i det omgivande samhället kan antas påverka ungdomarnas språkbruk. De ord som tas in från det andra språket i samtalets matrisspråk verkar inte sällan vara refererande till det språk som huvudsakligen används i närmiljön, t.ex. skolämnen nämns på svenska i Haparandamaterialet, även om diskussionen annars förs på finska, t.ex. *mitä meillä on so:ssa?* [sv. vad har vi i SO?]. *Kässä* 'slöjd' och *enku* 'engelska' är vardagliga finska ord för olika skolämnen som används även av

tvåspråkiga ungdomar i Helsingforsamtalen.

Även om språkens dominansförhållanden ofta förefaller vara de motsatta i kodväxlingen, tycks finskan dominera morfologin i båda materialen. I Haparandamaterialet böjs de svenska inslagen i finskan enligt finskans böjningsmönster, vilket innebär att matrisspråket kan anses vara finska enligt Myers-Scottons systemmorfemskriterium. Det är även av språktypologiska skäl förståeligt att de svenska ordinslagen får finska böjningsändelser. Finskan är ett agglutinerande språk med ett rikt kasussystem och i sådana fall där de svenska orden rimligtvis kan ta finska böjningsändelser, tycks detta vara det vanligaste mönstret bland de tvåspråkiga Haparandaungdomarna, t.ex. *äiti lähtee föräldramöteen* [sv. när mamma går på föräldramöte] och *kun se tullee föräldramötestä* [sv. när hon kommer från föräldramötet]. För en finskspråkig, som exempelvis mig själv, skulle ett oböjt svenskt substantiv i de två ovan nämnda fallen låta helt ogrammatiskt. Å andra sidan finns det också fall där det morfologiskt vore svårt att tillägga finska böjningsändelser till det svenska ordet och då har Haparandaungdomarna valt att böja ordet enligt svenskans syntax, t.ex. *me ollaan vähän mognare* [sv. vi är lite mognare/fi. kypsempiä].

I Helsingforsmaterialet böjs de finska inslagen i svenska oftast enligt finskans morfosyntaktiska mönster, vilket strider mot Myers-Scottons systemmorfemskriterium för matrisspråket. Det kan antas att finskans starka ställning i Helsingfors tar sig uttryck i ungdomarnas kodväxling.

De tvåspråkiga ungdomarna i Haparanda och i Helsingfors verkar även ha gemensamma morfosyntaktiska mönster och strategier för att infoga element från det andra språket. De bildar sammansättningar och använder diskurspartiklar som kan introducera den kommande kodväxlingen. Det går således att urskilja vissa morfosyntaktiska mönster i kodväxlingen på de två undersökta orterna, men ungdomarna som kodväxlar tycks även kunna bryta mot alla slags ”regler” i kodväxlingen om dessa regler står i vägen, dvs. hindrar dem från att kombinera vissa element av de inblandade språken.

Litteratur

- Gardner-Chloros, Penelope 1987. Code-switching in relation to language contact and convergence. I: G. Lüdi (red.), *Devenir bilingue-parler bilingue; actes du 2ème colloque sur le bilinguisme, 20–22 septembre 1984*. Tübingen: Niemeyer. S. 99–115.
- Gardner-Chloros, Penelope 2009. *Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Green-Väntinen, Maria & Lehti-Eklund, Hanna 2007. Självreparationer i svenska som S1 och S2. I: H. Lehti-Eklund (red.), *Att växa till lärare – svensk lärarutbildning i utveckling*. Helsingfors: Helsingfors universitet, Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur. S. 53–81.
- Helsingfors stads faktacentral 2014. *Befolkningsprognos för Helsingfors och Helsingforsregionen 2015–2050. Prognoser områdesvis 2015–2024*. Helsingfors.
- Henricson, Sofie 2013. *Svenska i finsk miljö. Interaktion, grammatik och flerspråkighet i samtal på svenska språköar i Finland*. Helsingfors: Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen.
- af Hällström, Charlotta & Reuter, Mikael 2000. *Finlandssvensk ordbok* (första upplagan). Helsingfors: Schildts.
- Höckerstedt, Leif 2006. Helsingforssvenskan – vem är du? I: K. Juusela & K. Nisula (red.), *Helsinki kieliyhteisönä*. Helsingfors: Helsingfors universitet: Institutionen för finska språket. S. 123–141.
- Institutet för språk och folkminnen. <<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/minoritetssprak.html>>. [Tillgänglig 2 oktober 2015.]
- Lainio, Jarmo 1996. Finskans ställning i Sverige och dess betydelse för sverigefinnarna. I: J. Lainio (red.), *Finnarnas historia i Sverige. Del 3. Tid efter 1945*. Helsingfors/Stockholm: Finska historiska samfundet/Nordiska museet. S. 255–307.
- Lainio, Jarmo 2013. Tvåspråkighet och språkkontakter i Sverige. I: E. Sundgren (red.), *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber. S. 274–312.
- Lindström, Jan 2008. *Tur och Ordning. Introduktion till svensk samtalsgrammatik*. Stockholm: Norstedts Akademiska förlag.
- Mickwitz, Åsa 2010. *Anpassning i språkkontakt. Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånord i svenskan*. Helsingfors: Helsingfors universitet. Finska, finskugriska och nordiska institutionen.
- Myers-Scotton, Carol 1992. Comparing code-switching and borrowing. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 13(1–2). S. 19–39.
- Myers-Scotton, Carol 1993. *Duelling Languages. Grammatical Structure in Code-switching*. Oxford: Oxford University Press.
- Myers-Scotton, Carol 2002. *Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford: Oxford University Press.
- Park, Hyeon-Sook 2013. Kodväxling som fenomen – exemplet svenska koreanska. I: K. Hyltenstam & I. Lindberg (red.), *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 281–309.

- Poplack, Shana 1980. Sometimes I'll start a sentence in Y TERMINO EN ESPAÑOL: toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18. S. 581–618.
- Sankoff, David, Poplack, Shana & Vanniarajan, Swathi 1991. The empirical study of code-switching. I: *Papers for the Symposium on Code-Switching in Bilingual Studies: Theory, Significance and Perspectives Held in Barcelona, March 21–23, 1991*. (Network on code-switching and language contact.) Strasbourg: European Science Foundation. S. 181–206.
- Statistiska centralbyrån (SCB).http://www.scb.se/sv_/. [Tillgänglig 2 oktober 2015.]
- Thomason, Sarah Grey 2001. *Language Contact-An Introduction*. Washington DC: Georgetown University Press.

Är svenskan ett agglutinerande språk?

Kristina Kotcheva

Universität Freiburg, Skandinavisches Seminar

kristina.kotcheva@sli.uni-freiburg.de

Introduktion

Svenskan karakteriseras ofta som ett språk med agglutinerande drag (jfr Askedal 2002, Braunmüller 2007). Detta påstående stöds med exempel på substantivböjning som t.ex. *by-ar-na-s* (stam–numerus–species–kasus) eller verbböjning som t.ex. *köp-te-s* (stam–tempus–diates). I sådana exempel suffigeras de grammatiska kategorierna numerus, species och kasus hos substantiv resp. tempus och diates hos verb till den nominala resp. verbala stammen på ett sätt som starkt liknar markering av grammatiska kategorier i t.ex. finskan, jfr *talo-i-ssa-mme* (stam–numerus–kasus–possessivsuffix) 'inne i våra hus'. Men hur genomgripande är egentligen agglutination i svenskans morfologi?

Kriterier som är relevanta för att bestämma agglutinationsgraden av olika språk har föreslagits av Plank (1999), Haspelmath (2009) eller Bickel & Nichols (2013). Den nedan presenterade undersökningen bygger på Haspelmaths kriterier angående graden av i) ackumulering vs. separation av morfologiska kategorier per morfem; ii) stamalternering vs. staminvarians samt iii) affixsuppletion vs. affixuniformitet.¹

¹ Jag vill gärna tacka de två anonyma granskarna för hjälpsamma kommentarer samt Lotta Karlsson för språkgranskningen.

Morfologisk typologi

Systematiska strukturella likheter mellan språk kan bero på språkens genetiska släktskap, dvs. gemensamma ursprung. Alla germanska språk har t.ex. en verbklass (så kallade svaga verb) där preteritum markeras med dentalsuffix istället för avljud (*köp-te* vs. *skrev*). Men strukturella likheter består även mellan icke-besläktade språk och kan användas för att gruppera dem i olika typer. Typologiska klassificeringar baserar på likheter mellan språkens struktur på olika nivåer, t.ex. fonologi, morfologi eller syntax.

Under 1800-talet föreslog språkvetare som August Schleicher, August Wilhelm Schlegel och Wilhelm von Humboldt att göra en indelning av språken baserad på likheter i deras morfologiska struktur. Språk delades in i analytiska (isolerande) och syntetiska (agglutinerande, flekterande samt polysyntetiska) språk vilka senare även ansågs representera polerna inom ett kontinuum. Isolerande språk med en låg grad av morfologisk komplexitet ansågs representera den ena polen och inkorporerande (polysyntetiska) språk med en hög grad av morfologisk komplexitet den motsatta polen. Agglutinerande och flekterande språk placerades däremellan: isolerande > agglutinerande > flekterande > inkorporerande (polysyntetiska). Denna endimensionella skala har med rätta kritiserats som översimplifierande och för att sammanblanda kriterier som man borde hålla isär (jfr Sapir 1921).

Som flera forskare har påpekat, borde den endimensionella skalan bytas mot en tvådimensionell som tar hänsyn till två skilda parametrar: i) antalet morfem per ordform (syntesgrad) å ena sidan och ii) antalet grammatiska funktioner som uttrycks med affix (fusioneringsgrad) å den andra (cf. Bickel/Nichols 2013, Haspelmath 2009, Plank 1999 m.fl.).

När det gäller antalet morfem per ordform (syntesgrad) urskiljer man mellan syntetiska språk och isolerande språk. Isolerande språk uppvisar ett lågt antal morfem per ordform, medan syntetiska språk har ett högt antal morfem per ordform, jfr den isolerande vietnamesiskan (i genomsnitt 1,2 morfem per ordform) i exempel (1) med den (poly)syntetiska grönländskan (i genomsnitt 3,4 morfem per ordform) i exempel (2).

Alla syntetiska språk har flermorfemsord men de enskilda affixen kan uttrycka en eller fler grammatiska kategorier. Beroende på hur många grammatiska funktioner ett affix bär kan syntetiska språk indelas i agglutinerande och fusionerande. Språk där affix endast bär en grammatisk funktion kallas för agglutinerande. Fusionerande språk däremot kännetecknas av affix med mer än en grammatisk funktion. I fusionerande språk kan även stamförändringar förekomma. Agglutinerande språk kännetecknas av en låg fusioneringsgrad, fusionerande språk däremot en hög fusioneringsgrad. Som representant för den agglutinerande språktypen anförs ofta turkiska (3) medan latin (4) räknas som ett typiskt fusionerande språk. Grönländskan har även en mycket hög fusioneringsgrad, se exempel (5). Det är således fusioneringsgraden som särskiljer det agglutinerande turkiska språket och det fusionerande latinet. Däremot lämpar sig inte syntesgraden för inbördes klassificering av språk som har flermorfemsord.

Kriterium **syntesgrad** (morfem per ordform):

a) isolerande språk: flermorfemsord förekommer nästan inte (låg syntesgrad)

(1) Vietnamesiska Nguyen (1997:223)

Hai đũa. a bô? nhau là tại gia-đình thàng chồng.
två person lämna varandra vara därför. att familj kille make
,De skildes på grund av hans familj.’

b) syntetiska (samt polysyntetiska) språk: flermorfemsord förekommer ofta (hög syntesgrad)

(2) Grönländska Fortescue (1984:273)

anglani-tu-llru-u-nga caknek
ha.skoj-vanligtvis-pst-ind.intr-1sg väldigt.mycket
,Jag brukade ha mycket skoj.’

Kriterium **fusioneringsgrad** (morfologiska kategorier per morfem i syntetiska spåk):

b1) agglutinerande spåk: en grammatisk funktion per morfem (låg fusioneringsgrad)

- (3) Turkiska
köy-ler-in
by-pl-gen
,byarnas‘

b2) fusionerande spåk: flera grammatiska funktioner per morfem (hög resp. mycket hög fusioneringsgrad)

- (4) Latin
urbi-um
stad-gen.pl
,städernas‘

- (5) Grönländska
tuqu-riikatap-puq
dö-länge.sedan-3sg.ind
,Han/Hon dog för länge sedan.‘

Ett spåk kan bära drag av mer än bara en morfologisk typ. I svenskans böjningssystem finns till exempel agglutinerande ordformer som *kopp-ar-na-s* (stam-numerus-species-kasus) eller *köp-te-s* (stam-tempus-diates), fusionerande ordformer som *män* (stam: Numerus) eller *skrev* (stam: tempus) men även isolerande drag, jfr adjektivet *bra* eller substantivet *början*. Men även om det inte finns något spåk som kan anses representera en ren typ enligt denna klassifikation, har varje spåk vissa dominerande mönster. För att ta reda på huruvida frågan om agglutination är det dominerande mönstret i svenskan har jag använt mig av metoden som presenteras av Haspelmath (2009). Metoden har testats på både arv- och nyord.

Analysmodellen

Svenskan brukar kallas för ett språk med agglutinerande drag och ställs därigenom på samma nivå som turkiskan eller finskan (jfr Braunmüller 2007:49–50). Påståendet stöds med argumentet att ordformer i svenskan lätt kan separeras i enskilda morfem samt att böjningsaffix bara bär en morfologisk kategori: *flick-or-na-s* (stam–numerus–species–kasus).² Men är svenskan verkligen så lik turkiskan eller finskan? För att besvara frågan måste man kunna mäta hur utpräglad dess agglutinerande tendens är.

En modell för att jämföra språk med hänsyn till hur utpräglade enskilda agglutinerande drag är och hur dessa drag korrelerar med varandra har presenterats i Haspelmath (2009). Haspelmaths typologiska undersökning baserar på ett urval av 30 språk från olika språkfamiljer. För att skilja mellan de morfologiska typerna agglutinerande vs. fusjonerande språk har följande kriterier använts:

- morfem: ackumulering vs. **separering** av morfologiska kategorier
- stam: alternering vs. **invariants**
- affix: alternering vs. **invariants**
- affix: suppletion vs. **likformighet**

Kännetecknen för ett prototypiskt fusjonerande språk står i rak stil, karakteristika för agglutinerande språk däremot i fet stil. Prototypiska agglutinerande språk har separata morfologiska kategorier per morfem, och varken stammar eller affix varierar. I prototypiska fusjonerande språk däremot uttrycks flera morfologiska kategorier med samma morfem, stam och affix varierar samt affixsuppletion förekommer.

Haspelmath undersöker endast substantiv och verb och bortser från andra ordklasser (som t.ex. adjektiv eller pronomen). Substantiv och verb tycks vara ordklasser som finns i alla människospråk och är därför lämpliga till att använda i en typologisk jämförelse. Av typologiska skäl har ytterligare några förenklingar gjorts: person, numerus och genus

² Här analyseras det possessiva *–s-ändelsen* som genitiv, jfr även *Svenska Akademiens Grammatik* 1999.

hos substantiv räknas som en morfologisk kategori, detsamma gäller även för person och numerus samt tempus, modus och aspekt hos verb. Dessa morfologiska kategorier fusionerar påfallande ofta i världens språk (Cysouw 2003:296). Det kan dessutom vara problematiskt att avgränsa särskilt tempus och aspekt mot semantiskt komplexa former (Haspelmath 2009: 20). Nedan presenteras hur beräkningen fungerar för de relevanta kriterierna stamalternering, affixackumulering samt affixsuppletion.

Stamalternering

Med *stamalternering* avses förändring i substantivets eller verbets stam för att uttrycka en morfologisk kategori. I germanska språk har vissa få substantiv (som *man* – *män*) och så kallade starka verb (*skriva* – *skrev*) stamförändringar. Exempel på substantiv och verb som saknar stamalternering är (en) *kopp* – (flera) *kopp-ar*, (jag) *köp-er/köp-te*. Stamalterneringsvärdet beräknar Haspelmath enligt andelen ord i det undersökta materialet som uppvisar stamförändring: Beroende på hur ofta ord med varierande ordstam påträffats inom varje morfologisk kategori tilldelas ett visst antal poäng enligt följande tabell (tabell 1):

Tabell 1. Poäng för stamalternering enligt Haspelmath (2009)

Procent stammar med stamalternering	Poäng
mindre än 10%	1
10%–50%	4
50%–90%	7
mer än 90%	10

Affixackumulering

Kriteriet affixackumulering syftar på frågan om affixen uttrycker en eller flera grammatiska funktioner. Ackumuleringsindexet anges i procent och återger andelen affix som uttrycker mer än en grammatisk funktion. Observera att person, genus och numerus hos substantiv så-

som tempus, modus och aspekt respektive person och numerus hos verb räknas som en morfologisk kategori. Morfologiskt markerade kategorier hos substantiv och verb i svenskan är således:

Substantiv: stam–genus/numerus–species–kasus

- (6) a. kopp–ar–na–s
b. män–s

Verb: stam–tempus/modus–diates

- (7) a. köp–te–s
b. skrev–s

I ordformer som *kopparnas* eller *köptes* är det separata morfem som bär de enskilda grammatiska kategorierna genus/numerus, species och kasus hos substantiv respektive tempus/modus och diates hos verb. Ordformen som *män* däremot saknar ett separabelt pluralaffix, och ordform som *skrev* saknar ett separabelt tempusaffix. De grammatiska kategorierna numerus och tempus uttrycks inte medelst affix utan medelst stamförändring. Således uppvisar ordformer som *kopparna* och *köpte* agglutinerande drag och ordformer som *män* och *skrev* fusionerande drag. De grammatiska kategorierna kasus och diates uttrycks däremot ständigt med hjälp av var sitt separabelt morfem.

Affixsuppletion

Med suppletion avses variation som varken är fonologiskt eller morfofonologiskt betingad. Affixsuppletionsindexet motsvarar medeltalet underkategorier per morfologisk kategori som uppvisar suppletion. I svenskan har substantiv fyra morfologiska kategorier: genus (neutrum/utrum), numerus (singularis/pluralis), species (indefinit/definit) och kasus (icke-genitiv/genitiv). Eftersom genus och numerus läggs samman återstår bara tre morfologiskt markerade kategorier hos substantiv: genus/numerus, species och kasus. Suppletion finns bara inom kategorierna genus/numerus (–or, –ar, –er, –n, noll) samt species (–(e)n, –(e)t i singular, –na, –en, –a i plural) medan kasus markeras med det oföränderliga affixet –s. Affix hos verbala böjningskategorier i svenskan

saknar suppletion: tempus markeras med *-(e)r* i presens resp. *-te* (eller dess morfofonologiska varianter *-de*, *-dde*) i preteritum, och diates med det invarianta suffixet *-s*.

Material

Svenskan har både agglutinerande och fursionerande drag, vilket ordformer som *köptes* och *kopparnas* å ena sidan och ordformer som *dog* och *män* å andra sidan tydligt visar. För att ta reda på frågan om vilket av dessa som är det dominerande måste man kvantifiera förekomsten av agglutinerande och fursionerande ordformer. Man kan utgå ifrån hypotesen att arvord som t.ex. *man* eller (att) *vara* kommer att visa en hög fusionsgrad till skillnad från nyare ord som t.ex. *bil* eller (att) *jobba* som kommer att uppvisa en låg fusionsgrad. Det är därför lämpligt att använda sig av ordlistor för att testa vad som är vanligare dvs. frekventare i svenskan: morfologisk markering av agglutinerande eller fursionerande typ.

Mitt material har hämtats från fyra olika källor: *Nysvensk frekvensordbok* (Sture Allén et al. 1971), Swadesh-listan (Swadesh 1952), Leipzig-Jakarta-listan (Haspelmath & Tadmor 2009) samt SAOL 13 (2006), se tabell 2. Swadesh-listan samt Leipzig-Jakarta listan används inom språktypologin för att ta reda på det grundläggande ordförrådet i olika språk. Båda listorna innehåller arvord. Frekvensordboken listar ofta förekommande ord i svenskan oavsett om det är arvord eller lånord.

Nusvensk frekvensordbok bygger på material från ett slumpvist urval artiklar från fem svenska regionala och nationella morgontidningar från 1960-talet. Ordboken innefattar frekvenslistor inte bara över ordformer utan även över lemmaord per ordklass. Ur frekvenslistorna för substantiv och verb har de hundra frekventaste lemmorna excerperats. Avledningar och sammansatta ord har strukits ur listan om ett lemma med samma bas redan fanns där (t.ex. *utgöra* eller *framtid* har inte tagits med eftersom *göra* och *tid* redan fanns på listan). Som källa har dessutom Swadesh-listan (Swadesh 1952) använts. Listan omfattar 200 ord från olika ordklasser (pronomen, adjektiv, substantiv, verb), som antas motsvara universella begrepp för alla språk. Ur denna lista har de svenska

motsvarigheterna av samtliga substantiv och verb extraherats och analyserats, sammanlagt 89 substantiv och 63 verb. Swadesh-listan har ofta kritiserats för att basera bara på sin författares intuition. Som ett alternativ har därför Leipzig-Jakarta-listan föreslagits (Haspelmath & Tadmor 2009). Listan omfattar 100 ord från olika ordklasser som visats vara typiska arvord i en undersökning av lånnord i 41 obesläktade språk. Även från denna lista har samtliga substantiv och verb översatts till svenska och analyserats: 53 substantiv och 24 verb. Den fjärde källan är *Svenska akademins ordlista* (SAOL 13, 2006: xvi–xviii). Materialet innehåller det i ordbokens förord listade urval av nyord i svenskan. Avledningar och sammansatta ord har inte tagits med ifall basen redan fanns på listan eller om inte basen själv är ett nyord (detta gäller t.ex. basen till *kvinnohandel* eller *sommarprata*). Nyordslistan omfattar 74 substantiv och 16 verb.

Tabell 2. Källor för materialet

Källa	Lemmatyp	Antal lemman
Frekvensordbok	arvord, lånnord, nyord	100 substantiv, 100 verb
Swadesh-listan	arvord	89 substantiv, 63 verb
Leipzig-Jakarta-listan	arvord	53 substantiv, 24 verb
SAOL13	lånnord, nyord	74 substantiv, 16 verb

Resultat

Nedan presenteras och redovisas resultaten av undersökningen. Som jämförelse tjänar ytterligare fyra språk ur Haspelmaths sample: turkiska, finska, tyska och latin. Turkiska och finska har valts eftersom det oftast är dessa två språk som anförs som typiskt agglutinerande. Tyska är det enda germanska språket i samplet som undersökts av Haspelmath och således närmast släkt med svenska. Latin åberopas ofta som ett språk med prototypiskt fusionerande drag.

Stamalternering

Procenttalet alternerande stammar som hittades varierar betydande i materialet från de olika källorna. Högsta värdet hos både substantiv och verb hittades i Leipzig-Jakarta-listan, efterföljd av Swadesh-listan och Frekvensordboken. Exempels på ordformer med stamalternering är *man – män, lus – löss, bok – böcker, dricka – drack*. I materialet från SAOL:s sista upplaga däremot saknas stamalternering helt. Både Leipzig-Jakarta och Swadesh-listan innehåller enbart arvord, på SAOL:s nyordslista finns enbart nyord samt nya lånord. Det påvisar tydligt, att stamalternering inte längre är produktiv i svenskan. Stamalternering finns endast i plural hos substantiv som tillsammans med genus räknats som en gemensam kategori samt i preteritum hos verb. Antalet poäng som tilldelats riktar sig efter motsvarande procenttal enligt tabell 1 ovan. Morfologiska kategorier som inte markeras med stamalternering får värdet noll.

Stamalterneringsindexet för svenska varierar mellan 0 för nyord i SAOL och 2,4 för arvord enligt Leipzig-Jakarta-listan. Indexen för materialet från både Frekvensordboken och Swadesh-listan beräknas med 1,2 (avrundat). Baserat på stamalterneringsindexet kan svenskan nu sättas i relation till finska, latin, turkiska och tyska. Ranglistan visas i tabell 3. Svenskan har ett lägre index än både finska, latin och tyska. Nyord i svenskan har ingen stamalternering alls.

Affixackumulering

De enda ackumulerande affixen hos substantiv i svenskan är definit- samt pluralsuffix. Men eftersom genus och numerus sammanfattats, faller även denna distinktion bort. Böjningsformer i hela materialet saknar således ackumulering av grammatiska kategorier per böjningsaffix. Används ett affix, bär det inte fler än en grammatisk kategori. Här hittades ingen skillnad mellan de fyra källorna som analyserades. Således ligger ackumuleringsindexet på 0% i materialet från alla källorna (Frekvensordbok, Swadesh-listan, Leipzig-Jakarta-listan samt SAOL 13), jfr. tabell 3.

Tabell 3. Stamalterneringsindex för svenska

Frekvensordbok			
<i>substantiv</i>	genus/numerus	species	kasus
procent	5%	0	0
poäng	1	0	0
index (avrundat till två decimaler)			0,33
<i>verb</i>	tempus	diates	
procent	28%	0	
poäng	4	0	
index (avrundat till två decimaler)			2
index substantiv + verb (avrundat till två decimaler)			1,17
Swadesh-listan			
<i>substantiv</i>	genus/numerus	species	kasus
procent	9%	0	0
poäng	1	0	0
index (avrundat till två decimaler)			0,33
<i>verb</i>	tempus	diates	
procent	44%	0	
poäng	4	0	2
index (avrundat till två decimaler)			
index substantiv + verb (avrundat till två decimaler)			1,17
Leipzig-Jakarta-listan			
<i>substantiv</i>	genus/numerus	species	kasus
procent	13%	0	0
poäng	4	0	0
index (avrundat till två decimaler)			1,33
<i>verb</i>	tempus	diates	
procent	75%	0	
poäng	7	0	
index (avrundat till två decimaler)			3,5
index substantiv + verb (avrundat till två decimaler)			2,42
SAOL 13			
<i>substantiv</i>	genus/numerus	species	kasus
procent	0	0	0
poäng	0	0	0
index (avrundat till två decimaler)			0
<i>verb</i>	tempus	diates	
procent	0	0	
poäng	0	0	
index (avrundat till två decimaler)			0
index substantiv + verb (avrundat till två decimaler)			0

Affixsuppletion

Affixsuppletionindexet räknas ut i procent och motsvarar den genomsnittliga andelen morfologiska subkategorier inom varje morfologisk kategori som har suppletivformer. Svenskan har suppletiva affix bara inom den nominala böjningen: pluralaffix samt definitmarkörer. Detta motsvarar hälften av subkategorierna inom kategorierna genus/numerus respektive species. Den morfologiska kategorin kasus samt verbböjningen saknar suppletiva affix.

Tabell 4. Affixsuppletion hos morfologiska kategorier i svenska

Substantiv			
morfologiska kategorier	genus/numerus	species	kasus
subkategorier	neutrum.SG, utrum. SG,	indefinit, definit	icke-genitiv, genitiv
antal subkategorier	neutrum.PL, utrum.	2	2
suppletion	PL	ja, definit-	nej
% subkategorier med suppletion	4	markörer	0%
% affixsuppletion hos substantiv	ja, pluralaffix 50%	50%	
	33%		
Verb			
morfologiska kategorier	tempus	diates	
subkategorier	presens, preteritum	aktiv, s-passiv	
antal subkategorier	2	2	
suppletion	nej	nej	
% subkategorier med suppletion	0%	0%	
% affixsuppletion hos verb	0%		
Affixsuppletion i genomsnitt			16,5%

Som tabell 4 visar ligger medelvärdet för affixsuppletion i svenskan vid 33% för substantiv (med suppletion i plural och species men inte i kasus). Verb saknar suppletiva affix helt och hållet, det motsvarar 0%. I genomsnitt får vi ett suppletionsindex på 16,5%. Värdet är oberoende av materialets källa. Svenskan uppvisar ett lägre suppletionsindex än både finskan och turkiskan och betydligt lägre än tyskan eller latinet. Tar man hänsyn till endast nominalböjning, hamnar svenskan däremot på en position mellan turkiskan och tyskan.

Sammanfattning

Svenskan karakteriseras som ett språk med agglutinerande drag men kriterierna för klassificeringen är för det mesta impressionistiska. Vi behöver tydliga och transparenta kriterier för språkklassificering. Kriterierna som används i den här undersökningen är stamalternering, affixackumulering samt affixsuppletion (Haspelmath 2009) och har redan tillämpats för språktypologisk klassificering. Baserat på dessa kriterier har testats i vilken utsträckning agglutination kan påvisas vara dominerande i svenskans morfologiska struktur.

Stamalternering anger om ordets stam förändras för att uttrycka morfologiska kategorier som t.ex. tempus hos verb (skriva > *skrev*) eller numerus hos substantiv (man > *män*). Substantiv som *kopp* > *kopp-ar* eller verb som *köpa* > *köp-te* saknar stamalternering. Affixackumulering anger huruvida flera grammatiska kategorier uttrycks med hjälp av ett och samma affix: det tyska affixet *-s* i ordformen *Wolf-s* uttrycker både kasus (genitiv), genus (icke-feminin) samt numerus (singular) medan *-s* i *varg-s* uttrycker bara funktionen kasus. Affix med identisk grammatisk information som varierar av andra än fonologiska eller morfofonologiska skäl uppvisar affixsuppletion: t.ex. definitmarkörerna *-(e)n* och *-(e)t* i svenska.

En undersökning baserad på dessa kriterier har redan gjorts och kan användas som jämförelsegrund för att bedöma hur dominerande agglutinerande tendenser kan anses vara i svenskan. Det undersökta materialet omfattar både arv- och nyord i svenskan. Resultaten av undersökningen sammanfattas i tabellen nedan (tabell 5). I tabellen visas svenskans placering enligt kriterierna stamalternering, affixackumulering och affixsuppletion i relation till ett urval språk hämtade från Haspelmaths ursprungliga undersökning: finska, turkiska, tyska och latin. Turkiskan och finskan gäller vanligtvis som 'typiska' agglutinerande språk medan tyskan och latinet representerar 'typiska' fusionerande språk.

Svenskan kan påstås bära agglutinerande drag med hänsyn till alla tre indices (stamalterneringsindex, affixackumuleringsindex och affixsuppletionsindex): lågt värde associeras med morfologisk agglutination

(Haspelmath 2009). En grupp ord framträder som lexem med påfallande konsekvent agglutinerande böjningsmönster: nyinlånade eller nybildade verb som *mingla* eller *blippa*. Böjningen hos sådana verb är i maximal grad agglutinativ med hänsyn till alla tre kriterier. Detsamma gäller däremot inte för nyinlånade eller nybildade substantiv, som uppvisar affixsuppletion i plural och species: *blipp-ar-na/blipp-ø-en*, *tsunami-er-na* osv. Verb- och substantivböjningen i svenskan är alltså inte lika agglutinerande. Enligt kriteriet stamalternering å andra sidan är det mest verb som har den minst agglutinativa böjningen. Verb som tillhör det grundläggande ordförrådet av arvord markerar ofta tempus genom avljud (*skriva-skrev*) och bär således drag av ett typiskt fusionerande språk. Vokalväxling är inte lika frekvent hos substantiv i samma grupp och saknas helt och hållet hos nyord. Svenskan är alltså ett agglutinerande språk – men endast när det gäller nya verb.

Svenskans morfologiska typ verkar ha förändrats med tiden. Det vore intressant att undersöka även de övriga nordiska språken enligt kriterierna ovan för att se om det finns paralleller med utvecklingen i svenskan samt kartlägga en samnordisk morfologisk typologi.

Tabell 5. Placering av svenskan enligt stamalternering, affixackumulering samt affix-suppletion

Språk	Stamalterneringsindex
turkiska, svenska (nyord)	0
svenska (frekventa ord samt arvord)	1,2 (avrundat till en decimal)
svenska (arvord)	2,4 (avrundat till en decimal)
latin	7
finska	30
tyska	52
Affixackumuleringsindex	
turkiska, svenska	0
tyska	2
finska	13
latin	66
Affixsuppletionsindex	
svenska (verb)	0
svenska (i genomsnitt)	16,5
finska	18
turkiska	23
svenska (substantiv)	33
tyska	56
latin	84

Litteratur

- Askedal, John Ole 2002. The typological development of the Nordic languages II: Morphology and Syntax. I: O. Bandle et al. (red.) *The Nordic Languages*. Berlin: de Gruyter. S. 1872–1886.
- Bickel, Balthasar & Nichols, Johanna 2013. Exponence of Selected Inflectional Formatives. I: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (red.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <<http://wals.info/chapter/21>> [Tillgänglig 6 maj 2014].
- Braunmüller, Kurt 2007. *Die skandinavischen Sprachen im Überblick*. 3:e upplagan. Tübingen: Narr.
- Cysouw, Michael 2003. *The paradigmatic structure of person marking*. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, Martin 2009. An empirical test of the Agglutination Hypothesis. *Studies*

- in *Natural Language and Linguistic Theory* 76, S. 13–29.
- Haspelmath, Martin & Tadmor, Uri 2009. *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin: de Gruyter.
- Fortescue, Michael 1984. *West Greenlandic*. London: Croom Helm.
- Nguyen, Dinh-Hoa 1997. *Vietnamese*. Amsterdam: Benjamins.
- Plank, Frans 1999. Split morphology: How agglutination and flexion mix. *Linguistic Typology* 3, S. 279–340.
- SAG = Teleman, Ulf et al. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm: Norstedts.
- SAOL13 = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. 13:e upplagan. Stockholm: Norstedts. <http://www.svenskaakademien.se/svenska_spraket/svenska_aka-demiens_ordlista/exempel_pa_strukna_ord>. [Tillgänglig 6 maj 2014].
- Sapir, Edward. 1921. *Language: An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace and company.
- Swadesh, Morris. 1952. Lexicostatistic dating of prehistoric ethnic contacts. *Proceedings American Philosophical Society* 96, S. 452–463

Identitetskonstruktioner

i ord och bild

Analys av processer och deltagare
i elevtexter från årskurs 3

Maria Lindgren

Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

maria.lindgren@lnu.se

Gudrun Svensson

Linnéuniversitetet, Institutionen för svenska språket

gudrun.svensson@lnu.se

På en F-6-skola med många flerspråkiga elever skriver och ritar eleverna regelbundet i s.k. morgonböcker för att bli medvetna om och träna att sätta ord på sina upplevelser och känslor. Införandet av morgonböckerna har sin grund i forskning om att flerspråkiga elevers skapande utifrån egna erfarenheter är en viktig faktor för kunskaps- och identitetsutveckling (se t.ex. Cummins & Early 2011).

Morgonböckerna har sin teoretiska bas i Cummins (2000) modell om främjande av språk- och identitetsutveckling för flerspråkiga elever. I hans modell är relationen mellan lärare och elev av vital betydelse för elevernas utveckling av kunskaper och kritisk litteracitet. Förutsättningen är att läraren bejakar elevens språkliga, kulturella och personliga erfarenheter i interaktionen så att kunskap kan genereras och identiteter förhandlas (jfr Vygotskys närmaste utvecklingszon 1978). På så sätt skapas förutsättningar för maximalt kognitivt engagemang och

maximal identitetsinvestering hos eleverna. Förutom språklig medvetenhet syftar arbetssättet till att generera kunskap, att uttrycka sig kreativt och att delta i sociala sammanhang. Eleverna ska därmed bli rustade för att påverka sin egen livssituation.

Att arbeta enligt Cummins modell med morgonböckerna innebär att läraren inriktar sig såväl på elevernas språk och språkanvändning som på det innehåll som eleverna bidrar med. Lärarens respons till eleverna ska företrädesvis fokusera innehåll och meningsskapande.

Den analys av identitetskonstruktioner som vi presenterar i den här artikeln ska ses som ett sätt att arbeta med skrivna elevtexter och teckningar enligt Cummins modell. Syftet med analyserna är således att

- lyfta fram ett sätt att granska elevtexter i ord och bild utan att fokusera språkliga brister
- ge underlag till undervisande lärare att med stöd av elevtexter utmana elevernas kognitiva investering.

Teori och metod

Begreppet identitet kan förstås på olika vis beroende på ur vilken aspekt och vetenskaplig disciplin begreppet studeras. I vår studie har vi utgått från att identitet skapas och upprätthålls i interaktioner (se till exempel Norrby & Håkansson 2010:33) och att identitet och språkbruk vävs in i varandra så att identiteten påverkas av språkbruket samtidigt som språkhandlingar inom interaktionen påverkar språkbruket (Olsson 2008). Det är också innebörden i det identitetsbegrepp som Cummins & Early (2011:xvi) utgår från när de beskriver identitet som föränderlig och beroende av den interaktion eleverna upplever och de budskap de mottar i klassrum, skola och andra sociala kontexter. Fairclough (1992) beskriver detta som att identiteter konstrueras av diskursen:

Discourse contributes first of all to the construction of what are variously referred to as 'social identities' and 'subject positions' for social 'subjects' and types of 'self' (Fairclough 1992: 64).

Vårt sätt att se på identitet innebär att identitetskonstruktionen ständigt är under utveckling och sammanlänkas med andra människor, kulturella former och sociala positioner (Norris 2011). Vi ansluter oss därmed till den funktionella grammatikens syn på språk och identitet som understryker att språket alltid ingår i ett sammanhang där språk och tänkande skapar betydelser i kommunikationen mellan människor (Halliday & Matthiessen 2004). Vi har dels beskrivit sammanhanget för kommunikationen i samband med att vi presenterar materialet, dels skapandet av betydelse i texterna, vilket vi redovisar som *transitivitetsanalys* i ord och bild i avsnittet därefter. Analysmodellen är ursprungligen gjord för verbala texter men är senare anpassad för att också användas för bildanalys (Kress och van Leeuwen 1996). Vi har således möjlighet att använda samma modell både för skriven och ritad text, men de båda modaliteterna kräver ändå anpassning av metoden för analyserna.

Transitivitetsanalys syftar till att synliggöra de medvetna eller omedvetna val som görs när världen beskrivs i ord eller bild. Med stöd av metoden kan man analysera vilken processtyp som används och vilka roller olika deltagare har i texten. I både text och bild kan processerna klassificeras som antingen narrativa eller konceptuella. De olika processerna distribuerar olika roller som till exempel agent, upplevare, talare och mottagare. I vår analys har vi riktat in oss på de processer som eleverna deltar i som så kallade förstadedeltagare, vilket i stort motsvarar när de är subjekt i satserna och har motsvarande funktion i bilderna.

De narrativa processerna är materiella, mentala eller verbala (Halliday & Matthiessen 2004:170–171). De klassificeras som materiella när något görs eller sker. De känns igen som *handlingar* med agentiv förstadedeltagare (1), som *händelser* där förstadedeltagaren är mål för processen (2) eller som *reaktioner* där förstadedeltagaren är den som reagerar (3).

- (1) Jag hoppade från treans trampolin.
- (2) Jag vaknade.
- (3) Jag blev jätterädd.

I bilder urskiljs de narrativa processerna genom att det finns en mer eller mindre synlig linje som pekar åt ett visst håll, en *vektor*. En vektor kan exempelvis vara en synlig utritad pil men också blickar som riktas mot någon och som gör betraktaren medveten om att det finns en riktning även om den är osynlig.

En narrativ process kan också vara mental och utspela sig i förstadelstagarens tankar (4) eller verbal och sägas eller skrivas av en förstadelstagare som talare eller skribent (5).

(4) Jag tror att han inte var rädd.

(5) Jag sa till min bror att hunden är utan koppel.

I bilder kan mentala och verbala processer komma till synes i exempelvis tankebubblor respektive pratbubblor som kan riktas mot någon eller något och därmed utgöra vektorer.

De konceptuella processerna är relationella eller existentiella och beskriver olika former av statiska tillstånd (Halliday & Matthiessen 2004:170–171). I likhet med Holmberg och Karlsson (2006) skiljer vi inte på dessa processer (6). I texter uttrycks de konceptuella processerna ofta med verben ”vara” eller ”ha”.

(6) Han var inte rädd, men det var jag.

I bildtolkningen ses den övergripande helheten i en konceptuell process som förstadelstagare, *bärare*, medan de enskilda delarna är attribut som bidrar till att skapa betydelser om deltagaren.

Vårt val att använda transitivetsanalys för att fördjupa oss i elevernas identitetskonstruktioner innebär att vi får syn på vilka processer eleverna deltar i när de är synliga i sina morgonbokstexter. Det innebär också att andra element i identitetskonstruktionerna inte blir synliga, till exempel får vi inte syn på hur elevroll och flerspråkighet påverkar identitetskonstruktionerna och inte heller hur genrekrav och relationen till läsare påverkar dem.

Material

De tre elevtexter som vi använder för att visa vår analys av elevernas identitetskonstruktioner är en sorts dagboksnoteringar som elever på en flerspråkig skola skriver och ritar till sin lärare under skoldagens början i så kallade morgonböcker. Texterna är från årskurs 3 höstterminen 2013 som var den termin som de började skriva i sina böcker. Just dessa noteringar är valda för att de består av både ord och bild och innehåller någon form av process som de själva är inblandade i. En annan grund för urvalet är att materialet har producerats av elever vars föräldrar medgivit att vi får använda deras barns alster i vår forskning. Vi har fingerat namnen och kallar eleverna för Aisha, Ryad och Sara.

I sitt skrivande erbjuder de tre eleverna sin lärare tillträde till sitt privatliv genom den text de skriver och den bild de ritar. I klassrummet intar de en elevidentitet och fullföljer den uppgift de blivit ålagda av sin lärare genom att öppna ett fönster ut mot omvärlden. Skrivandet är initierat i ett samarbetsprojekt mellan skolan och universitet och är länkat till forskningsprojektet *Interaktion för språk- och identitetstutveckling i flerspråkiga klassrum* (Lindgren m.fl. 2015) som ett led för att stärka kunskaps- och identitetsutvecklingen. Eleverna bestämmer själva vad de ska skriva och rita till sina lärare, men lärarna ger ibland tips om vad de ska skriva om de har svårt att komma i gång. Tanken är att lärarna ska stimulera till fortsatt litteracitetsutveckling genom att visa intresse för innehållet i det som eleverna skriver och ritar. De ska således inte kommentera felaktigheter i språket i den fortsatta dialogen med eleverna.

I den följande redovisningen av analysen av de tre elevtexterna har vi valt att digitalisera de skrivna texterna medan elevernas teckningar är scannade direkt ur morgonböckerna. Vi börjar med Aishas skildring av vad som hände när hon och hennes bror gick till skolan. Därefter följer Ryads berättelse om när han var på äventyrsbadet tillsammans med en kamrat. Sist kommer Saras reflektioner från sängen när hon just vaknat.

Aisha på väg till skolan

Liksom många av Aishas morgonboksnoteringar handlar exemplet nedan (7) om att Aisha uppmärksammar någon eller något på väg till skolan. I detta fall gäller det först ett vägbygge och sedan en kvinna med hund.

(7) När jag kom till skolan gick jag med min bror. Vi gick och gick då när vi ville koma till skolan då var det ett märke såm det stod vi bygger här gå andra vägen då gick vi andra vägen men då va de en dam med en hund vi gick förbi henne men då släpte hon. Hunden var utan koppel så jag blev gette rädd. Jag sa till min bror Hunden är utan kopel men jag tror att han inte var räd men det var jag. Rädd.

Som förstadedeltagare är Aisha sammankopplad med flera materiella processer som består av upprepning av handlingen *gick* och händelsen *kom*. Texten innehåller också de mentala processerna *vill* och *tror*, samt den verbala processen *sa*. Med de två relationella processerna uttryckta som

Figur 1. Aishas bild till texten om mötet med en kvinna med hund.

”jag blev gette rädd” och ”det var jag” konstruerar Aisha rädsla som konceptuella processer.

Bilden som finns på samma uppslag som texten specificerar texten genom att lyfta ut det ögonblick när Aisha får syn på kvinnan och ska gå förbi henne och hennes hund (Figur 1).

Bilden innehåller narrativa processer, vilket bland annat framträder genom de vektorer som utgår från Aisha och brodern och riktas mot kvinnan med hunden. Bilden innehåller således en berättelse om något som händer i den yttre materiella verkligheten utanför kroppen. Aktionsprocessen är enkelriktad eftersom kvinnan inte ser på barnen utan har ryggen vänd mot dem. Reaktionsprocessen visar hur barnens inre verklighet kopplas till den yttre genom att de riktar sina blickar mot kvinnan. Att Aisha placerat sig bakom brodern kan tolkas som att hon söker skydd och kan i så fall ses som en konceptuell process och att placeringen visar att hon är rädd.

Personerna i bilden är bärare av attribut som också konstruerar deras identiteter. Håret är exempelvis ett attribut som visar Aishas kön. Avståndet mellan personerna kan ses som attribut till sina bärare där närheten mellan barnen visar att de hör ihop.

I den korta skrivna texten ingår Aisha som förstadedeltagare i både narrativa och konceptuella processer. Bland de narrativa är de materiella vanligast, men vid ett tillfälle använder hon en verbal process och kort därefter också en mental. Sin rädsla för den lösa hunden framkommer i två olika konceptuella processer. Även teckningen innehåller narrativa processer, men här ser vi endast det ögonblick när Aisha går bakom och tittar på damen med hunden samtidigt som hon söker skydd bakom sin bror. I bilden lyfts i stället de konceptuella processerna fram starkare än i den skrivna texten. I bilden ser vi att Aisha har långt hår och är klädd i långbyxor. Via hennes placering bakom brodern kan vi ana den rädsla som hon beskriver i den skrivna texten, men på teckningen framställer hon sig (i stället) med ett leende. Närheten till brodern och avståndet till damen och hunden blir också tydliggjort i bilden.

Sammanfattningsvis ser vi att Aisha utnyttjar ett brett spektrum av processtyper när hon konstruerar sin identitet i den analyserade morgonbokstexten som består av både ord och bild. Vi ser också att hon

konstruerar sin identitet på ett annat sätt i bilden än i den skrivna texten. I den skrivna texten framstår Aisha gående och rädd. Även i bilden framställs hon visserligen gående, men i den får vi också syn på hennes ansiktsuttryck liksom hennes frisyr, klädsel och relation till brodern. Vi ser således att transitivitetsanalysen hjälper oss att se kvaliteter i Aishas morgonboksnotering som inte framträder i ett traditionellt sätt att granska Aishas text. En sådan granskning skulle antagligen begränsa sig till den skrivna texten och uppvisa ett formelartat skrivande eftersom verbet ”gick” upprepas i flera av hennes meningar.

Ryad på äventyrsbadet

I Ryads morgonboksnoteringar framträder han främst som en handlingskraftig utförare, och det gäller också i den text och den teckning som vi valt från honom. I nästa exempel följer vi en av Ryads berättelser där han som förstadedeltagare hoppar från en trampolin på ett äventyrsbad och därmed också ger mod till sin kamrat att hoppa ner i poolen (8).

(8) Jag åkte till äventyrs badet med Ibrahim. Jag hoppade från 3-an trampolinen. Ibrahim sa om jag hoppar hoppar han och han gjorde det.

I texten förekommer Ryad som förstadedeltagare i tre materiella processer, *åkte*, *hoppade* och *hoppar*, medan kamraten är förstadedeltagare i två materiella processer och en verbal. I den skrivna texten är Ryad således varken förstadedeltagare i mentala, verbala eller konceptuella processer. Hans mod är inte explicit nämnt i texten men finns där implicit eftersom den visar att det behövs övertalning för att hoppa. Hans relation till kamraten är inte heller framskriven, men som läsare kan man ana att de är viktiga för varandra och att Ryad är ett föredöme för Ibrahim.

Bilden som finns i anslutning till texten visar interiören från äventyrsbadet med en person på en trampolin och en i vattnet (Figur 2).

I bilden kommer de narrativa processerna till synes i den vektor som består av pilar från streckgubben på trampolinen ner till den i vattnet, och vi gör två alternativa tolkningar av den här processen. I den ena

Figur 2. Ryads bild från besöket på äventyrsbadet.

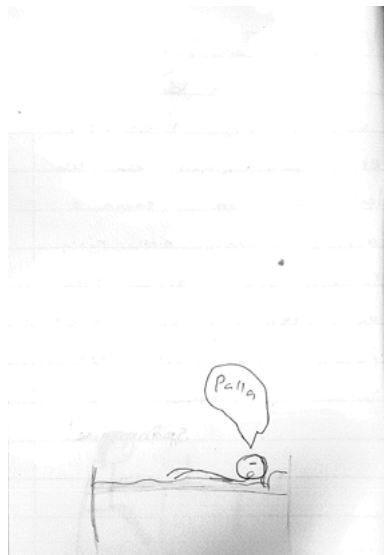
tolkningen knyts bilden till första meningen i den verbala texten där Ryad skriver att han hoppat från trampolinen. I så fall visar vektorn att figuren på trampolinen är Ryad som gör ett hopp neråt och därmed ger mod till vännen att också hoppa. I den andra tolkningen kan bilden knytas till den verbala process som leder till att båda hoppar. Ryad har precis hoppat, vilket syns i vattenstänket medan Ibrahim står kvar på trampolinen och samlar mod för att hoppa. Båda tolkningarna framställer Ryad som modig som hoppar från trampolinen. I bilden framställs modet i hur högt upp trampolinen befinner sig och vilket våldsamt vattenstänk som uppstår när man hoppar.

Sammantaget framstår Ryad som handlingskraftig och modig. Med stöd av transitivitetanalysen ser vi dock att han endast förekommer i materiella processer i den skrivna texten och att han skulle kunna utveckla sin berättelse från besöket på äventyrsbadet och därmed också sin identitetskonstruktion om han utnyttjade fler processtyper. Med mentala processer skulle han till exempel kunna beskriva sin känsla inför att hoppa från trampolinen eller av att vara ett föredöme för sin kamrat. Med verbala processer skulle han kunna utveckla dialogen som

ledde till att kamraten lät sig övertalas, och med konceptuella processer skulle han kunna beskrivas tydligare. Även i bilden som skildrar ett utsnitt ur den skrivna texten framstår Ryad i en materiell process, men hans mod blir också tydligt genom de konceptuella processerna som visar såväl avståndet mellan trampolinen och vattenytan som vattenstänket. Vi tänker oss att Ryads lärare skulle kunna använda hans teckning i dialogen med honom för att skapa ett utökat kognitivt engagemang och maximera hans identitetsinvestering.

Sara med önskan om viljestyrka

I Saras morgonbok framträder hon både i de skrivna texterna och i teckningarna framför allt som upplevare medan hon också via pratbubblor blir synlig i teckningarna som förstadedeltagare i verbala processer. Det gäller även i det material som vi valt från Sara. Via teckningen förstår man att den skrivna texten förmedlar hennes tankar när hon ligger ensam i sin säng på morgonen innan det är dags att stiga upp och gå till skolan (9).

Figur 3. Saras bild om sina tankar på morgonen.

(9) Vem orkar? Vem pallar vakna på morgonen. Ja, ingen. För det är så jobbigt. Men sedan tänkte på att det är simning. Så jag vaknade. Men var fortfarande tröt. Det kändes som jag inte pallade göra något.

Sara är förstadeltagare i flera processer i texten, men referensen till henne själv är endast tydligt utskrivna i reaktionerna "Så jag vaknade" och "som jag inte pallade göra något". I stället skapar hon distans till sina känslor genom att använda generiskt *vem* och *ingen* som förstadeltagare i mentala processer eller helt enkelt hoppa över att skriva ut förstadeltagaren: "Men sedan tänkte på att det är simning" och "Men var fortfarande tröt". I exemplet visas också ett tredje sätt för Sara att konstruera sin identitet med distans till känslorna, nämligen genom att använda ett opersonligt det: "Det kändes som ..." och dessutom uttrycka sin inre upplevelse som ett tillstånd: "För det är så jobbigt".

Saras bild som finns på samma sida som texten visar henne själv ligande på en säng och en pratbubbla som ger läsaren ytterligare information (Figur 3).

Pratbubblan representerar en verbal process som innehåller en önskan

om viljestyrka. Vi kan således urskilja en narrativ process som blir tydlig genom vektorn i form av pratbubblan i vilken hon ger sig själv en uppmaning som kommer från hennes inre tankar. Sara är bärare av attributen säng, kudde och täcke som skapar betydelse för de existentiella villkoren i den aktuella situationen.

Slutsatsen av analysen av Saras skrivna text och teckning är att de har tydliga överlappningar genom att orkeslösheten präglar båda modaliteterna, vilket framkommer av att hennes identitet konstrueras företrädesvis av mentala och verbala processer. De materiella processerna får inte samma utrymme utan framkommer endast i teckningen som visar att hon ligger i sin säng. En kognitiv utmaning till Sara från hennes lärare skulle därför kunna vara att skriva fram situationen tydligare så att dialogen som Sara för med sig själv kommer in i ett sammanhang. Det skulle innebära att hon skulle kunna ge en bakgrund till orkeslösheten via narrativa processer, och hon skulle kunna beskriva orkeslösheten tydligare i konceptuella processer.

Diskussion

Att enbart låta elever skriva dag efter dag utan att stödja utveckling av deras skrivförmåga kan leda till ett formelartat mekaniskt skrivande vilket man kan se i Aishas text, ett upprepande av modiga och tuffa ageranden som hos Ryad eller ett kontextlöst skrivande som i Saras. Eleverna använder det språk och de formuleringar de har kännedom om och känner sig mest bekväma med, men en interaktion mellan lärare och elever som fokuserar på språk och innehåll skulle kunna lyfta elevernas texter och bilder med utgångspunkt från den nivå där de befinner sig (jfr Vygotsky 1978). Aisha kunde få stöd i sin utveckling av språklig medvetenhet och därigenom få tilltro till den egna förmågan att uttrycka sig mer kreativt. Ryad kunde få stöd att utveckla sin text mer innehållsmässigt. Saras text kan kanske betraktas som mer språkligt och innehållsmässigt avancerad än de övrigas, men också hon behöver aktivt stöd från lärarens sida för vidare utveckling av sin litteracitet. Elevtexter som till synes är enkla och i många fall tentativa har således resurser som kan utvecklas och fördjupas.

Samtliga tre elevers alster är som självbiografiska berättelser som har potential att användas av lärare för att enligt Cummins modell (2000) i interaktion med eleverna utveckla deras kreativa förmåga och skapa maximalt kognitivt engagemang. Eftersom de bygger på elevernas erfarenheter kan de befrämja utforskandet av elevernas egen identitet och samtidigt utveckla deras litteracitet.

För att öka elevernas kognitiva engagemang och identitetsinvestering bör elevernas texter undersökas och diskuteras ur olika perspektiv. Därigenom kan man skapa förståelse för hur och varför skeenden och upplevelser kan framställas på olika sätt (Cummins 2000). De analyser som vi presenterat ska ses som ett sätt att undersöka elevtexter. Syftet har varit att ge underlag för att med stöd av elevtexter utmana elevernas kognitiva investering utan att fokusera språkliga brister.

I samband med att vi redovisat analyserna har vi kort också gett exempel på hur skrivundervisningen skulle kunna utvecklas genom att läraren blir medveten om de olika processtyperna och hur valet av dessa påverkar hur elevidentiteten framkommer i ord och bild. Som lärare kan man också lyfta fram och diskutera till exempel narrationsmönster och anföringsteknik utifrån elevernas egna alster och på så vis skapa medvetenhet om litterära uttryck och öka förmågan att själv skapa texter.

Avslutningsvis vill vi framhålla att våra analyser har visat att elevernas teckningar och skrivna texter ger lite olika bidrag till elevernas identitetskonstruktion och att det därför är angeläget att läraren som bör bejaka elevernas språkliga, kulturella och personliga erfarenheter utnyttjar både ord och bild för att stödja eleverna i sin utveckling mot maximalt kognitivt engagemang och maximal identitetsinvestering.

Litteratur

- Cummins, Jim 2000. *Language, Power and Pedagogy. Bilingual Children in the Cross-fire*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Cummins, Jim & Early, Margaret 2011. *Identity texts – the collaboration of power in multilingual schools*. London: Institute of Educational Press.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Halliday, M.A.K & Matthiessen, C.M.I.M. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third edition. London: Hodder Arnold.

- Holmberg, Per & Karlsson, Anna-Malin 2006. *Grammatik med betydelse. En introduktion till funktionell grammatik*. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Kress, Gunther & van Leeuwen, Theo 1996. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London and New York: Routledge.
- Lindgren, Maria, Svensson, Gudrun och Zetterholm, Elisabeth (red.) 2015. *Forskare bland personal och elever. Forskningssamarbete om språk- och identitetsutveckling på en flerspråkig skola*. Växjö: Linnaeus University Press.
- Norris, Sigrid 2011. *Identity in (Inter)action. Introducing Multimodal (Inter)action Analysis*. Berlin, Germany: De Gruyter Mouton.
- Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela 2010. *Introduktion till sociolingvistik*. Stockholm: Nordstedts.
- Olsson, Maria 2008. Språk och genus. I: E. Sundgren (red.). *Sociolingvistik*. Stockholm: Liber.
- Vygotsky, Lev Semjonovitj 1978. *Mind in society: The development of higher social processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Text i samtal

Hur text används som resurser i handledningssamtal

Jenny Magnusson

Södertörns högskola

Det självständiga arbetet är inom en svensk kontext centralt, såväl kvantitativt som kvalitativt. Både studenter och lärare lägger mycket tid på det självständiga arbetet, och det självständiga arbetet har också spelat en stor roll för synen på kvalitet i utbildning. Handledning är det vedertagna sättet för lärare att stötta och hjälpa studenterna i deras skrivande av ett självständigt arbete, och handledning har också visat sig vara avgörande för självständiga arbetens kvalitet.

Trots all den tid och allt det fokus som det självständiga arbetet får är forskningen om vad som faktiskt händer i handledningen av det självständiga arbetet närmast obefintlig. Det finns en mängd olika handböcker om hur man skriver en uppsats och vad handledningen har för funktion, men den empiriska forskningen som grund för dessa beskrivningar saknas.

I denna artikel avser jag att bidra till den empiriska forskningen om vad som verkligen sker i handledningen genom att fokusera en särskild aspekt, nämligen hur texter av olika slag används som resurs i handledningssamtalet. Med text menar jag här skriftliga produkter.

I en tidigare artikel (Magnusson och Sveen, 2013) har hur det som sägs i handledningen och som sedan används i bearbetningen av texten fokuserats, alltså hur samtal blir text. I denna artikel tänker jag tvärtom

fokusera på hur text blir samtal, alltså hur olika skrivna texter används på olika sätt som resurser i handledningssamtalet. Syftet är alltså att studera hur handledare och student i handledningssamtal förhåller sig till skriven text på olika sätt i interaktionen.

Mina forskningsfrågor är:

- Vilka olika typer av texter och användning av text förekommer i handledningssamtalen?
- Hur används dessa texter som resurser i handledningssamtalen?

Utgångspunkten för denna studie är alltså texters roll i interaktion och hur text och samtal ofta samspelar och integreras i specifika situationer. Därför blir en dialogisk teori om kommunikativa verksamheter en naturlig utgångspunkt (se Linell 2011), där fokus ligger på texters roll i dessa verksamheter. I institutionella verksamheter förekommer ofta samtal som involverar interaktion med artefakter (jmf Linell, 2011:411, Karlsson, 2007) och utifrån ett dialogiskt perspektiv fungerar dessa artefakter som möjliga kommunikativa resurser eller medierande redskap för lärande och meningsskapande (jmf Wertsch 1998). *Text- eller skrifthändelser* är relevanta begrepp i detta sammanhang och innebär enskilda kommunikativa konkreta händelser eller situationer där människor använder skrift (Linell, 2011: 413, Barton, 2007). Det kan handla om att skriva, läsa eller samtala om en text. Jag väljer här att använda det mer vedertagna *skrifthändelse* framför *texthändelse* för att definiera fokus för denna undersökning, där texter på olika sätt används som resurser i handledningssamtalen – och där texten också i förlängningen är mål för interaktionen. Med *skrifthändelse* avses här delar av yttranden där texter används i något avseende – nämns, citeras, refereras etc. Dessa skrifthändelser kan i sin tur ses som en del av en mer generell *skriftpraktik* (Barton, 2007), som utmärks av generella, kulturellt utformade mönster för hur skrift ska användas i handledning av självständiga arbeten, och av ramar och givna förutsättningar – deltagarroller, mål och rutiner.

Att skriva och läsa texter innebär ofta att man aktualiserar andra texter och kontexter eller situationer och det är dessa samband som är utgångspunkten i den här undersökningen. För att analytiskt komma åt

hur text/skrivande och samtal relateras till varandra använder jag begreppet *rekontextualisering* som enligt Linell innebär ett återanvändande av ”språkliga resurser, situationsdefinitioner, kunskaper, idéer, argument, etc., men att denna återanvändning i nya kontexter alltid kan innebära att ny mening tillförs i och med den nya situationen” (Linell, 2011:82). I denna undersökning handlar det alltså om att studera hur text på olika sätt (åter)används i handledningssamtal. För att kunna beskriva och analysera relationen mellan text och samtal används också begreppet *gränsobjekt* (Star & Griesemer 1989, Wenger 1998), vilket beskriver artefakter som deltagare i olika situerade praktiker. Dessa artefakter har inte fasta och givna egenskaper utan är dynamiska resurser som möjliggör kommunikation och kan fungera som länkar mellan verksamheter och situationer.

Det finns annan forskning där relationen mellan text och samtal belyses på olika sätt, inte minst i institutionella sammanhang där handledning av studenter också hör hemma. Karlsson (2006, 2007) har t ex studerat lastbilschaufförers, byggnadsarbetares, sjuksköterskors och projektdeltagares textbruk i respektive yrkesutövning, och Karlsson och Nikolaidou (2013) har studerat vilka typer av texter som vårdpersonal på ett äldreboende skriver och använder. En hel konferensvolym har också getts ut med artiklar rörande sambandet mellan samtal och text (Karlsson et al, 2014). Denna artikel vill, förutom att bidra till att säga något om hur texter kan fungera som resurser i samtal i en handledningssituation, också bidra med perspektiv på hur texter används i olika verksamheter och vilka relationer som finns mellan skrifthändelser och skriftpraktiker i institutionella samtal.

Materialet: en handledningsverksamhet

Materialet som jag utgår ifrån är en skriftpraktik, en kommunikationskedja i anslutning till skrivandet av en uppsats. All kommunikation mellan en handledare och en student har spelats in och samlats in under den 10-veckorsperiod som uppsatsen skrevs 2011. Materialet består av två handledningssamtal, fem textutkast/texter med och utan textkom-

mentarer och femton e-postmeddelanden. Samtal och diskussioner varvas med textutkast som både kommenteras muntligt och skriftligt. I denna undersökning är det de två individuella samtalen mellan en student och en handledare som har studerats närmare och de skrifthändelser som aktualiseras i dessa samtal. Studenten läser på ett av lärarprogrammen vid ett svenskt lärosäte, och handledaren är en erfaren handledare på detta lärarprogram.

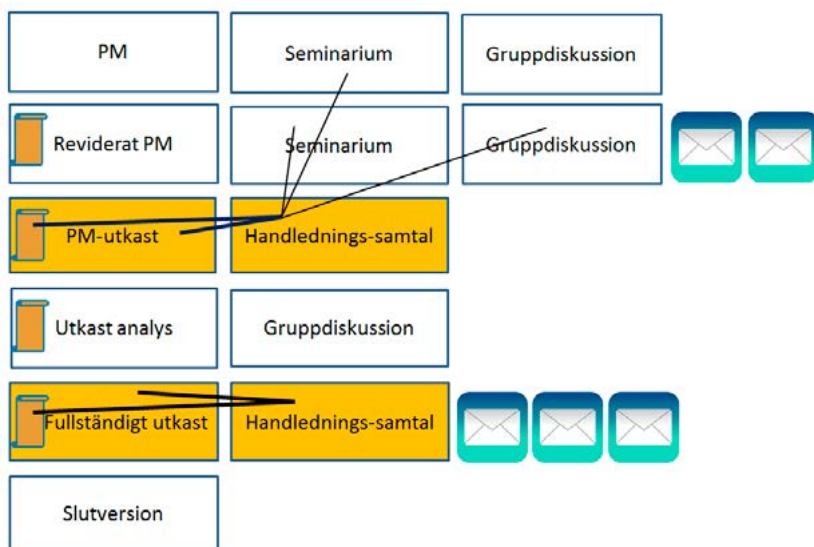
Kontexten för detta samtal innebär i korthet att studenten inför handledningssamtalet har skickat in en text till handledaren, som denne har kommenterat skriftligt. En textversion med dessa kommentarer kopierar handledaren upp till sig själv och till studenten ifråga så att båda sitter med varsitt exemplar av texten framför sig under hela samtalet. Samtalet är inte videoinspelat, så det framgår inte hur de ser på och pekar på texten i olika situationer. Analysen görs istället utifrån verbala uttryck för textanvändning. Alla explicita texthänvisningar eller uttryck för textanvändning har sammanställts och analyserats utifrån mönster och funktioner som uppmärksammats.

Jag har gjort en grovtranskribering där jag har angett vems yttrande det är, där H står för handledare och S för student. Jag har fetstilsmarkerat de delar av yttrandet som är relevanta och tas upp i analysen, och jag har markerat samtidigt tal med ”/” och paus med ”(.)”.

Resultat

I detta avsnitt kommer jag först att presentera vilka olika typer av texter som används i de två handledningssamtalen. Därefter kommer jag att presentera exempel på vilket sätt och med vilken funktion dessa texter används.

Figur 1 är en översikt av de olika kommunikationshändelser som ingår i den handledningsverksamhet som jag har studerat och den är strukturerad utifrån tid. I den vänstra kolumnen noteras alla textbaserade kommunikationshändelser, medan de två övriga kolumnerna illustrerar vilka muntliga kommunikationshändelser dessa i tid och struktur samspelar med. Med detta menar jag att textinlämningarna styr hela handledningsverksamheten, och då en textversion lämnas in följs den

Figur 1. Översikt av relationer mellan samtal och övriga kommunikationshändelser

av antingen ett seminarium och en gruppdiskussion eller enbart av en gruppdiskussion eller ett handledningssamtal. Pergamentssymbolen indikerar att den inlämnade texten fått skrivna kommentarer av handledaren. Mailsymbolerna indikerar att mail har skickats – en symbol motsvarar en mailkedja bestående av tre mail (fråga-svar-tack). Att fyra kommunikationshändelser är färgmarkerade innebär att det är dessa som är fokus för denna undersökning – två individuella handlednings-samtal och textunderlag för respektive samtal.

Det som framgår i figur 1 är att många kommunikationshändelser rekontextualiseras och används i handledningssamtalen (illustrerat med streck). Såväl studentens PM-utkast som handledarens skrivna kommentarer rekontextualiseras i handledningssamtalet. Även två av seminarierna och en av gruppdiskussionerna rekontextualiseras i samtalen, även om dessa andra muntliga kommunikationshändelser inte kommer att studeras särskilt i just denna undersökning.

Textanvändning i handledningssamtalen

Först och främst har jag undersökt vilka olika typer av texter som används som resurser i handledningssamtalen. Det som har framkommit är framförallt att de textutkast som är underlag för samtalen ifråga används, alltså de textutkast som studenten skickat till handledaren tidigare och som handledaren har läst och skrivit kommentarer på. Dessa textutkast har både handledaren och studenten framför sig under samtalen och man kan därför argumentera för att textutkastet fungerar som en sorts gränsobjekt (Star & Griesemer 1989, Wenger 1998), artefakter som delar eller deltagare i olika situerade praktiker. De kan ses som ytterligare en röst i ett samtal eller ytterligare en deltagare. Dessa gränsobjekt kan både avgränsa verksamheter och situationer från varandra och fungera som länkar mellan verksamheter och situationer.

Inom ramen för dessa handledningssamtal fungerar textutkastet närmast som länkar mellan vad som har gjorts tidigare och vad som ska diskuteras respektive göras i den nuvarande situationen.

Andra typer av texter som används i samtalet är textkommentarer som handledaren har skrivit på studentens textutkast. Även dessa skrivna kommentarer på textutkastet ifråga kan sägas vara ett gränsobjekt, där de länkar samman tankar som handledaren har haft när hen läste texten med de verbala, mer utvecklade och explicitgjorda, synpunkter som hen presenterar i handledningssamtalet. Kommentarer fungerar därutöver som länkar mellan handledarens läsning och studentens skrivna textutkast. Textkommentarerna kan också fungera som avgränsande genom att de ofta markerar topikbyten.

Det är enbart handledaren som använder texter som resurs i de samtal jag har studerat. Det finns dock även böcker som används som resurser i samtalet, om än mer indirekt och inte som texter i första hand. Referenser och forskningsreferenser diskuteras, men oftast indirekt genom de referat som finns i textutkastet som studenten skrivit. Dessa kommer inte att diskuteras mer här.

När det gäller frågan om hur texterna (textutkast och textkommentarer) används som resurs i handledningssamtalen har jag uppmärksammat ett antal olika typer av användning eller funktioner. Först och

främst använder handledaren såväl textutkast som skrivna kommentarer som resurs för att strukturera samtalet (se exempel 1).

Exempel 1

H: ...det jag tänkte att vi skulle göra idag då var dels som att diskutera var befinner du dig just nu som så va hur vi ska gå vidare så där så att du känner när du går härifrån att du vet vad du ska göra nu, frågor som du har sådär som du sitter fast med eller som du undrar över eller så om det är något speciellt, **sen har jag läst ditt förstautkast ehhe och har kommentarer till det (.) så jag tänkte också att vi går igenom det och diskuterar mina kommentarer och sådär.**

Här explicitgör handledaren hur hen har tänkt att lägga upp handledningssamtalet och att textutkast och textkommentarer fungerar som underlag för detta – både textutkastets kronologi och kommentarerna som fokus för vad som ska tas upp till diskussion. Det handlar om en rekontextualisering som aktualiseras, att en tidigare skriven text (textutkastet) och tidigare skrivna kommentarer nu ska användas som utgångspunkt och fokus i ett samtal.

Exempel 2 är ett exempel på att handledarens citering fungerar som en resurs.

Exempel 2

H: ...att traditionella vetenskapsmetoder som mätning av dataexperiment inte ger relevant information ehhe och då utgår ju du från Thomassen och när hon pra... talar om traditionella vetenskapsmetoder och då pratar man ju om positivismen och naturvetenskapen och så där eller hur men här så är det taget ur sitt sammanhang och då undrar man vaddå traditionella vetenskapsmetoder liksom. Vid det här laget är samhällsvetenskap ganska traditionellt också liksom.

Handledarens citering av vad som står i studentens textutkast – ”att traditionella vetenskapsmetoder som mätning av dataexperiment inte

ger relevant information” – fungerar som en resurs för att gemensamt rikta uppmärksamheten i en speciell riktning. Man kan här beskriva detta i termer av att texten används som *förlaga* (jmf Linell, 2011:415) – att läsa upp del av en text och ha det som utgångspunkt för det man säger. Här kan rekontextualiseringen också beskrivas som att handledaren i och med citeringen rekonstruerar en dialog – där texten rekontextualiseras som ett yttrande i en dialog, och där handledaren sedan bemöter detta yttrande. Här förs en dialog mellan handledaren och studentens textutkast, där studentens roll i samtalet blir att bemöta bemötandet, alltså att hålla med, utveckla eller invända mot handledarens iscensatta dialog runt det som står i texten.

I exempel 3 används texten delvis som en annan typ av resurs.

Exempel 3

H: och sen ett litet problem med ett problem med dina frågeställningar är att dom blir ganska vaga ehh och de e ju delvis för att du inte tydligt eh eh kopplar det till dom här intervjupersonerna som du har eller vem det handlar om /okej/ **till exempel en två tre fjärde äm frågeställningen ”har bilden av yrkena förändrats under utbildningen?”** för vem? /ja just det/ jo för dom intervjuade lärarna eller hur ja menar det skulle ju kunna va för några andra

I detta exempel fungerar textrekontextualiseringen som exempel och förlaga för ett gemensamt fokus, men också som orientering för handledaren. Genom att ange ”en två tre fjärde frågeställningen” använder handledaren numrering som strategi för att hjälpa studenten att orientera sig och identifiera det avsnitt i textutkastet där handledaren vill diskutera något specifikt. I övrigt är det precis som i tidigare exempel handledaren som citerar textutdraget, ”har bilden av yrkena förändrats under utbildningen”, och använder det som utgångspunkt för diskussion. Det är ett citat som för handledaren fungerar som resurs för att exemplifiera en mer generell problematik – vaga frågeställningar.

Även handledarens egna skrivna kommentarer rekontextualiseras och används som resurs.

Exempel 4

H: mm jaa nästa sida vad har jag skrivit här då det är så suddigt så jag ser inte vad det står (.) a du har skrivit där i första stycket på den sidan, vi har lite olika styckeindelning jag har lite längre första stycke men sista meningen på min sida eller första stycke min avsikt är att visa exempel är det samma som du har / mm/ på olika sätt resonera kring lärare och förskoleyrket efter och före studier och resonera kring detta med mina teorier. Jag tycker du kan vara tydligare på det är bra att du liksom talar om hur du gör och så där och det är också en sån där delvis formuleringsfråga du ska analysera dina svar, du ska analysera ditt material med hjälp av dina teorier. Så att med mina teorier blir lite så där för rakt på och du ska inte bara resonera utan du ska faktiskt analysera, så att du vågar stå för det liksom att det är det du ska göra

I exempel 4 beskriver handledaren hur hen försöker läsa sina egna skrivna kommentarer – ”vad har jag skrivit här då det är så suddigt så jag ser inte vad det står”. Därefter verkar det som att handledaren plötsligt ser och kommer ihåg vad tanken var – ”a”, och därefter kommer, inte ett citat, men väl ett resonemang som kan tolkas som en rekonstruktion och utveckling av den skrivna kommentaren. Den skrivna kommentaren består av ”för vem” men muntligt framgår att det är bristen på tydlighet som är problemet.

Här fungerar den skrivna kommentaren uppenbart som resurs för handledaren själv i första hand, som minnesverktyg för att komma ihåg en tankegång som sannolikt aktualiserades under en tidigare läsning av textutkastet. I ett senare skede kan man tänka sig att samma skrivna textkommentar kommer att fungera som minnesverktyg för studenten, för att denne ska kunna rekonstruera och komma ihåg det som handledaren muntligt resonerat kring och haft synpunkter på. Även i detta exempel används olika strategier för att studenten ska kunna orientera sig i texten – ”i första stycket”, ”sista meningen” etc.

I exempel 4 används textkommentarerna som resurs för topikbyte, vilket gäller alla exempel som bygger på handledarens skrivna kommentarer, där varje skriven kommentar rör en specifik topik. Exempel 4 kunde möjligen också analyseras som strategi eller resurs för att skapa

distans eller avstånd. Att beskriva att man inte riktigt kan läsa det man har skrivit kan fungera som strategi för att skapa distans och avstånd till, eller att gardera sig gentemot, det som man tänkte och ansåg vid tillfället för läsningen och kommenterandet av textutkastet.

Sammanfattning och diskussion

Utgångspunkten för denna mindre studie var att studera vilka typer av texter som användes som resurser i ett handledningssamtal och hur dessa texter används som resurser.

Det som jag först och främst har kunnat se är att det framförallt är handledaren som använder texter i denna specifika situation, och då handlar det framförallt om textutkastet som studenten har skickat in till handledaren inför samtalet ifråga och de skrivna kommentarer som handledaren har skrivit på underlaget vid en tidigare genomläsning.

Både textutkast och textkommentarer används av handledaren som resurser/redskap i handledningssamtalet på ett flertal olika sätt. Texterna används som resurs för att strukturera samtalet, för att byta topik och för att orientera sig, aktualisera och upprätthålla ett gemensamt fokus. Texterna används också som förlaga och utgångspunkt/fokus för samtalet, som exempel på mer generella synpunkter som handledaren har och möjligen även som gardering, distans och avståndstagande.

Att handledaren väljer att både skriva kommentarer i textutkast samt att muntligt presentera dessa i ett handledningsmöte beror sannolikt på det muntliga respektive det skrivnas olika möjligheter – det skrivna dokumenterar och befäster i minnet, ”fysisk permanens” (Linell 2011:412), det muntliga kan i dialog utvecklas och förklaras. Båda dessa resurser möjliggör därmed en mer fullständig och möjligen även mer effektiv kommunikation.

Handledaren citerar såväl textutkast som egenskrivna kommentarer ordagrant, men de skrivna kommentarerna refereras också och utvecklas och förklaras. Texterna fungerar både som resurs för studenten, som behöver kunna gå tillbaka och komma ihåg det som tagits upp i samtalet och för handledaren, som behöver komma ihåg tankegångar som aktualiserats under den tidigare genomläsningen. För båda fungerar

såväl textkommentarer som textutkast som resurser för att orientera sig och kunna skapa ett gemensamt fokus för diskussion, ett sätt att organisera ett gemensamt tänkande (jmf Linell 2011:274). Sammantaget framgår av denna beskrivning att relationen mellan text och samtal i denna handledningssituation är mycket komplex, och att detta säger något om möjligheter inom en mer generell handledningspraktik.

En intressant aspekt av detta är hur textutkast och skrivna textkommentarer blir ett gränsobjekt (Star & Griesemer 1989, Wenger, 1998) eller en ytterligare röst i samtalet mellan handledare och student och hur detta leder till en relativt säregen dialog där handledaren i vissa avseenden för en dialog med studentens textutkast och sina egna skrivna textkommentarer i första hand och med studenten i andra hand. Studentens roll blir att bemöta synpunkter som handledaren har haft på textutkastet.

Utifrån synen på dessa textutkast och skrivna textkommentarer som gränsobjekt blir det också begripligt hur texten skapar relationer mellan olika situationer och aktiviteter – mellan student och handledare respektive mellan tidigare möten och textutkast och nuvarande möte och textutkast, samt inte minst mellan handledarens tidigare läsning av texten, de tidigare skrivna textkommentarerna och det senare genomförda samtalet.

Att handledaren ger studenten skrivna kommentarer på textutkast skulle med Wengers term kunna kallas ett *förtingligande* (1998), då meningsskapandet, kommunikationen, fastslås och dokumenteras – för att i en annan situation kunna fungera just som gränsobjekt. Textkommentarerna ska då kunna tas fram och skapa en relation till vad som sagts, det skrivna i den tidigare texten och eventuella senare skrivna texter. Att studenten skriver anteckningar samtidigt som samtalet genomförs är också en sorts förtingligande, även om detta inte har dokumenterats och därför tyvärr inte kan användas som underlag i denna undersökning. Till skillnad från Karlssons undersökning av ett arbetsmöte om riskanalys (2007) används inte texten här som en rumslig artefakt som flyttas och pekas ut. Vid ett tillfälle pekas den dock ut som en materiell artefakt – ett förstautkast.

I den större verksamheten där handledningssamtalen ingår fungerar

texten som resurs på flera olika plan. Studentens skrivna text är först och främst en resurs för studenten i dialogen eller meningsutbytet med handledaren, ett steg i skrivprocessen. Därefter använder handledaren texten som resurs i det specifika meningsutbytet. Handledarens kommentarer på textutkastet används sedan som resurser för fortsatt meningsutbytande och så vidare. Både student och handledare använder alltså texten som resurs, men i olika skeden av processen och delvis på olika sätt.

I den första delen av artikeln beskrev jag hur jag tidigare studerat hur samtal blir text, och fokus i denna mindre undersökning har varit att tvärtom studera hur text blir samtal. Detta ligger nära en studie som Hanne-Pernille Stax har gjort och som heter just ”När tekst kommer på tale” (2005). Hon studerar där hur telefonintervjuer genomförs utifrån ett givet textunderlag. Det finns vissa paralleller till denna undersökning, först och främst i form av hur texten används i samtal, men också hur korta skrivna kommentarer eller förlagor utvecklas till samtal och dialog. I en handledningsverksamhet går rekontextualiseringen hela tiden fram och tillbaka mellan text och samtal, och hade jag dokumenterat studentens anteckningar under detta samtal hade pendeln svängt igen – genom att samtal återigen hade omvandlats till text, som sannolikt i ett senare skeende skulle rekontextualiseras i något uppsatsutkast, som skulle ha fungerat som underlag i ett senare handlednings-samtal.

Litteratur

- Barton, David 2007. *Literacy. An Introduction to the Ecology of Written Language*. Blackwell Publishing: Malden.
- Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. (2002). Stockholm: Vetenskapsrådet. Tillgänglig på Internet: http://www.cm.se/webbshop_vr/pdf/etikreglerhs.pdf
- Karlsson, Anna-Malin & Makkonen-Craig, Henna (red.) 2014. *Att analysera texter OCH samtal*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk
- Karlsson, Anna-Malin 2006. *En arbetsdag i skriftsamhället: ett etnografiskt perspektiv på skriftanvändning i vanliga yrken*. 1. uppl. Stockholm: Språkrådet
- Karlsson Anna-Malin & Nikolaidou Zoe, 2013 [2011]: Writing about caring: Discourses, genres and remediation in elder care. *Journal of Applied Linguistics and Profes-*

- sional Practice*. 2011, 8 (2). 123–143.
- Karlsson, Anna-Malin 2007. Deixis och kontextualisering I tal och skrift. I: Milles, Karin & Vogel Anna. *Språkets roll och räckvidd. Festskrift till Staffan Hellberg den 18 februari 2007*. Stockholms universitet.
- Linell, Per 2011. *Samtalskulturer. Kommunikativa verksamhetstyper i samhället*. Linköping: Linköpings universitet.
- Magnusson, Jenny. & Sveen, Hanna 2014.Handledningens effektivitet: En studie av remediering i självständiga arbeten. *Svenskans beskrivning 33*, Helsingfors universitet.
- Star, S.L., and J.R. Griesemer (1989), Institutional Ecology, ‘Translations’, and Boundary Objects: Amateurs and Professionals in Berkeley’s Museum of Vertebrate Zoology 1907–39, *Social Studies of Science*, Vol.19
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of practice: learning, meaning, and identity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wertsch, James 1998. *Mind as action*, Oxford University Press, New York, Oxford
- Stax, Hanne-Pernille 2005. *Når tekst kommer på tale: Studier av interaktion, tekst- og opgaveforståelse i spørgeskemabaserede interview*. Ph.D avh. Odense: Institut for sprog og kommunikation

Att skriva ned tal i realtid för en person eller en halv miljon – skrivtolkning och direkttextning i jämförelse

Ulf Norberg

Tolk- och översättarinstitutet

Institutionen för svenska och flerspråkighet

Stockholms universitet

Inledning

Essensen med jämförelser i vetenskapliga sammanhang kan sägas vara att de fenomen som ställs i relief mot varandra därigenom kan framträda i tydligare belysning. Dock krävs naturligtvis att fenomenen uppvisar någon gemensam egenskap, ofta kallad *tertium comparationis*, i vilken utgångspunkten för jämförelsen tas. Två discipliner i textproduktionssammanhang som uppvisar tydliga likheter är skrivtolkning och direkttextning, med ett *tertium comparationis* bestående i att de båda avser simultan, intralingval (dvs. inom samma språk) överföring av tal till text.

Skrivtolkning används för att möjliggöra kommunikation mellan hörande och hörselskadade, i första hand vuxendöva, dvs. personer som blivit döva efter språkinläringen och därmed i regel har ett talat språk som sitt förstaspråk (och ej något teckenspråk).¹ Tolken skriver ned

¹ En alternativ benämning för skrivtolkning har varit *vuxendövtolkning*. Numer ses dock vuxendövtolkning som det överordnade begreppet och skrivtolkning samt s.k.

texten på ett tangentbord och den vuxendöve läser från en datorskärm, eller, om flera brukare behöver tolkning, från en större skärm eller projektorduk. Brukarnas inlägg är på talat språk, dvs tolkningen sker endast i en riktning. Skrivtolkning används vid t.ex. läkarbesök, olika myndighetskontakter samt i kultur- och undervisningssammanhang m.m. – följaktligen ofta vid tillfällen som kan vara av stor betydelse för den enskilde. Varje år skrivtolkas i Sverige ca 25 000 timmar (Nysam 2014) vilket gör skrivtolkning till den näst vanligaste tolkningsformen efter teckenspråkstolkning för hörselhandikappade².

Direkttextning, tidigare även kallat *velotextning* och *simultantextning* (Sahlin 2001:54), används i direktsända tv-program för överföring i realtid av tal till undertexter. Liksom för förberedd intralingval textning, som används vid icke-direktsända program, så utgörs avnämargruppen i första hand av hörselskadade tv-tittare, men undertexterna läses även av många normalhörande, t.ex. invandrare och L2-talare utan fullgod hörförståelse i svenska, personer som befinner sig i en ljudintensiv miljö, m.m. I Sverige direkttextar både SVT och TV4 ett stort antal program, men texten visas endast för dem som valt detta genom att trycka in 199 på text-tv (s.k. *dold text*) – detta gäller f.ö. för all svensk-textning.³ I Sverige används direkttextning i t.ex. populära SVT-program som ”Go’kväll”, ”Debatt”, och ”Agenda”, i livedelar av ”Aktuellt”, många sportprogram och ”Melodifestivalen”, med tittarsiffror från 0,5 till 3 miljoner, dessutom i riksdagsdebatter och andra för den svenska demokratin viktiga program (statistik saknas över hur många tv-tittare som har dold undertext påslagen).

Syftet i föreliggande artikel är att kartlägga yrkesetiska förhållnings-sätt, normer och självbilder på de båda verksamhetsfälten med hjälp av intervjuer med ett antal informanter verksamma på dessa; artikeln inne-

TSS-tolkning som de två vanligaste tolkningsmetoderna för vuxendöva. TSS står för *Tecken Som Stöd*, och det rör sig vid TSS-tolkning om att den hörselskadade läser på tolkens läppar men därtill får speciella handtecken som stöd för sin avläsning av tolken.

2 Därefter följer dövblindtolkning och TSS-tolkning.

3 Det kan här nämnas att direkttextningar på SVT ofta bearbetas i efterhand, inför att de läggs i programarkivet (och kan ses i SVT Play).

håller alltså ingen jämförande textanalys. Jag beskriver särskilt informanternas attityder rörande förhållandet till avnämarna samt uppfattade normer för sin egen text.⁴ Avstamp tas i artikeln Norberg (2014) där det redogörs för en intervjustudie med nio skrivtolkar. I denna artikel jämförs resultaten där med dem från intervjuer med fem direkttextare.

Skrivtolkning

Skrivtolkning startade i Sverige i slutet av 1970-talet och kan ses som en form av ”översättning” mellan två språkliga manifestationsformer (tal och skrift) inom samma språk. Skrivtolkning sker i Sverige hittills oftast på svenska, men särskilt i utbildningssammanhang (för högskolestudenter) allt oftare på engelska.

Av Sveriges ca 100 aktiva skrivtolkar använder ca 50 % det ”normala”, s.k. qwerty-tangentbordet (efter bokstäverna i den översta raden från vänster). Övriga skrivtolkar i Sverige skriver på en s.k. *veyboard* (senaste modell: *Velotype PRO*), där tangentbordet är utformat för att underlätta snabb skrivning genom särskild placering av vokaler och konsonanter för sig och genom att det är möjligt att trycka ned flera tangenter samtidigt. Vilket tangentbord en skrivtolk använder har i första hand att göra med vilken skrivtolkutbildning vederbörande genomgått; under åren 1987-2009 användes veyboard i utbildningen, dessförinnan och därefter qwerty (Norberg/Stachl-Peier/Tiittula 2015). Dessutom använder de flesta skrivtolkar *Prototype*, ett program som underlättar autokomplettering av längre termer och namn, för att öka skrivhastigheten.

Texten framväxer dynamiskt på skärmens nedersta rad, samtidigt som tidigare text hela tiden förskjuts uppåt på skärmen tills den försvinner. Storleken (typgraden) som används för bokstäverna kan anpassas efter brukarnas syn- och läsförmåga och bestämmer därmed även hur mycket ”gammal” text som hela tiden finns kvar på skärmen. Kutym i

4 Liknande studier har under de senaste åren genomförts kring andra tolkkategorier, såsom t.ex. konferenstolkar (Dam & Korning Zethsen 2013) och rättstolkar (t.ex. Kinnunen 2010).

Sverige är att texten inte sparas utan liksom vid talad tolkning endast ”lever för stunden”, dvs. så länge den finns kvar på skärmen.

De flesta verksamma skrivtolkar i Sverige idag har genomgått skrivtolkutbildning, medan några har annan tolkutbildning, företrädesvis teckenspråkstolkutbildning. Skrivtolkutbildningen har funnits sedan 1981 och har hela tiden legat på folkhögskola, länge på Strömbäcks folkhögskola utanför Umeå (1987–2009), numer vid Södertörns folkhögskola i Stockholm. Under åren 1997–2006 var den 3 år lång, idag är den ettårig.

Forskningen kring skrivtolkning (eng. oftast *speech-to-text interpreting*) har hittills varit ytterst begränsad. Tiittula (2006) kunde visa på att skrivtolkar pga. trögheten i skriftproduktionen använder sig av en mängd olika komprimeringsstrategier. Vidare tas felstarter och upprepningar bort, vilket kan sägas ingå i tolkens servicefunktion att reducera olika språkliga ”fel” (sett ur skriftspråkets perspektiv) samt andra kännetecken för muntligt språk (se även Norberg/Stachl-Peier u.u.). I Nofftz (2014) samt Norberg/Stachl-Peier/Tiittula (2015) ges ansatser till jämförelse mellan hur skrivtolkning utförs i olika länder.

Direkttextning

Direkttextning startade i Sverige i januari 1990 (Sahlin 2001:55). Idag utförs all sådan med någon variant av veyboard-tangentbordet, varigenom texten alltid framväxer dynamiskt ord-för-ord i tv-rutan/på skärmen. Begränsningen i utrymme är densamma som för förberedd textning – två rader med maximalt 36-37 tecken per rad som kontinuerligt byts ut (endast en rad åt gången, eller, oftast, båda raderna samtidigt). Normerna för förberedd undertextning utgör också ett slags ideal för direkttextning; man eftersträvar sålunda två fulla rader med en punkt i slutet för högsta möjliga innehållsåtergivning och läsbarhet (jfr Pederesen 2007). Ett problem i direkttextning är att synkronisera texten med bildväxlingen; texten försvinner även om den inte hunnit avslutas när t.ex. ett live-sänt nyhetsinslag ersätts av en väderprognos (textad i förväg). Namn på talande personer läggs inte in i direkttextning, däremot kan s.k. pratminus användas för att visa ny talare om det inte är själv-

klart utifrån bilden. Dessutom används färgen cyan för att ange huvudperson/programledare vid olika personers tal i intervjuer, gruppdiskussioner m.m.

Antalet verksamma direkttextare i Sverige idag är ca 30, varav ca 20 inom SVT och ca 15 inom Svensk Medietext som textar för TV4; därtill kommer ca 10 tidigare aktiva som anlitas vid behov. Inom SVT direkttextas för närvarande (2015) ca 50 % av de svenskspråkiga direktsändningarna.

Direkttextare har tidigare utbildats internt inom SVT, men sedan 2012 sker utbildningen vid Södertörns folkhögskola i Stockholm, parallellt med skrivtolkutbildningen.

Forskningen kring direkttextning (eng. *live subtitling*) har under senare tid internationellt sett varit betydligt mer livaktig än den kring skrivtolkning. Framför allt har *respeaking*, dvs. den produktion av undertexter som sker genom att en person med korrekt uttal återupprepar simultant det som sägs i programmet, och att ett taligenkänningsprogram konverterar detta till text, blivit föremål för ett antal studier (bl.a. Romero-Fresco 2011). I vissa länder görs direkttextning numer enbart med hjälp av *respeaking*, så t.ex. i Storbritannien (BBC) och Belgien (VRT), dock ej i Sverige. Direkttextning med hjälp av veyboard har mig veterligen inte varit föremål för någon forskningsstudie.

Metod och material

Till studien rekryterades som informanter fem personer som var verksamma som direkttextare (av dessa hade fyra även tidigare erfarenhet av skrivtolkning). Alla hade minst några års yrkeserfarenhet, och kan därför sägas vara etablerade yrkespersoner. Informanterna arbetade parallellt även med förberedd undertextning. Intervjuerna genomfördes under 2014-2015, i Sverige på svenska.

Alla de fem informanternas namn är fingerade (Daniel, Helena, Isa, Linda, Martin), och alla garanterades anonymitet i samband med att respektive intervju startade.⁵ Alla informanter samtyckte till att spelas

⁵ Ur de fingerade namnen på informanterna framgår deras kön. I övrigt ges ingen

in och att resultatet skulle användas. En förteckning över informanterna ges före litteraturförteckningen.

Intervjuerna tog 30-60 minuter och var semistrukturerade. Den intervjuguide jag följde innehöll ca 20 frågor kring utbildning, arbetssituation, relationen till avnämarna, speciella problem man upplevt i yrkesutövningen m.m. Inspelning skedde med diktafon, endast audiellt. I efterhand transkriberade jag de delar av intervjuerna som jag såg som relevanta för föreliggande artikel. Informanternas utsagor är i det följande adapterade för läsbarhetens skull, t.ex. genom införande av standardiserad interpunktion.

Studien strävade som omnämnts efter att belysa informanternas attityder till centrala aspekter av sin professionella verksamhet, och från intervjuerna framgick som sådana deras förhållande till avnämarna (behandlas i avsn. 5.1), samt till deras egen text och dess komprimering (avsn. 5.2).

Analys

Om relationen till avnämarna

I Norberg (2014) framkom att skrivtolkarna hade många tankar om ett yrkesetiskt förhållningssätt gentemot brukarna, om hur mycket och på vilket vis man kunde involvera sig med dem, hjälpa dem och anpassa sig till dem. Detta visade på en mycket nära relation mellan skrivtolkar och brukare, där (uppehållandet av) distans, medmänsklighet, flexibilitet var begrepp som tematiserades.

Martin, som var direkttextare men hade erfarenhet av skrivtolkning, jämförde hur relationen till avnämarna i skrivtolkning resp. direkttextning avspeglade sig på självkorrigeringen av den producerade texten i de två verksamheterna:

- (1) När man skrivtolkar vet man hur tolerant brukaren är för felskrivningar, eller om de gärna vill ha det mer korrekt. [...] Ibland kunde de vifta lite

annan information om dessa eftersom verksamhetsfältet är så litet, och anonymiteten i sådana fall skulle kunna röjas.

grann om man började sudda, ”nä det är lugnt, jag fattar” och då körde jag bara på. Medan vissa var petiga: ”nä nu står det ett fel här” och var mycket mer noga. Vid direkttextning finns inte det så då får man försöka göra det helt korrekt hela tiden istället.

Daniel menade att det på 80-talet fanns en uppfattning att svensktextning krävde mycket längre liggtider än vid översatta undertexter då barndomsdöva inte antogs ha så stor vana vid skriftspråket, men att dessa läser mycket mer nu. Relaterat till detta är hans uppfattning att det är angående hur återgivningen av olika talares språk bör ske som den största debatten förs mellan direkttextare idag:

(2) Det folkbildande uppdraget tog man hårdare på förr på SVT, idag skriver man som folk talar. Säger de något fel korrigerar vi, men har de egna uttryck ska vi inte ta ett annat uttryck som är lättare. [...] Vi behöver inte byta ut till något svenskare eller mer korrekt, det har skett en förändring där. [...] Döva måste få möta personernas språk, och inte bara SVT-produkter.

Flera informanter menade att kravet på ett korrekt språk är orubbligt, och att man vid direkttextning inte hinner visa exempelvis dialekter, men att man ändå t.ex. ”kan visa olika politikers personliga språk” (Helena) och att exempelvis takten i talet kan visas: ”om nån pausar väldigt mycket gör jag tre punkter” (Martin).

De skilda villkoren gällande innehållsåtergivelsen mellan skrivtolkar och direkttextare kan exemplifieras med Martins yrkesetiska jämförelse:

(3) Som direkttextare måste man värdera, man kan bli ganska hård och tänka att det där behöver tittarna faktiskt inte veta. Det skulle ju vara en dödssynd inom skrivtolkning att säga att det där tycker jag inte min brukare behöver få veta [...], men i direkttextning måste man ibland tänka att det där var bara kallprat och det viktiga för tittarna var att få veta, svarade den här ministern ja eller nej på den där frågan, inte att han mumlar ”nu var min mikrofon av”, men visst, där missar en döv eller hörselskadad information en hörande skulle få.

Skrivtolkningsbrukarnas resp. tv-publikens responser på tolkningen resp. textningen tematiserades också mycket av informanterna. Martin menade att man vid direkttextning skriver för ”nån abstrakt” och att någon direkt, personlig feedback från tv-tittarna knappast finns, utan ”den ska gå till cheferna” (Linda). Hon, som också var skrivtolk, menade dock att det nästan enbart kommer in negativ feedback från tittarna på direkttextningen, och förundrade sig över de jämförelser som görs med just skrivtolkning:

(4) Många jämför oss med skrivtolkarna. De säger att min skrivtolk, hon eller han kan skriva allt, de skriver mycket fortare. Man tänker att det är ju samma personer.

Även Martin, som nu direkttextade men tidigare hade jobbat ett år som skrivtolk, hade under den tiden mött samma föreställningar från tolkanvändarnas sida:

(5) När jag jobbade som skrivtolk [...] sa de alltid att du borde vara på SVT, du som är så snabb. Dom på tv, dom är så dåliga, dom borde skicka upp er skrivtolkar. De förstår inte riktigt att direkttextning är en helt annan grej.

Linda trodde sig veta att både vuxendöva och barndomsdöva hör av sig och klagar, däremot inte invandrare, ”de är inte så kritiska”. Hon antog att det som låg bakom detta förhållande är att många hörselskadade ”känner sig utsatta, frustrerade, man vill kunna ta till sig information men kan inte”. Daniel som hade längre erfarenhet i yrket menade lugnt att

(6) tittarna blir lite oroliga när vi inte kan skriva alla ord, att de inte får all fakta, att vi ska avgöra vad de får läsa. Men de får lita på att vi gör rätt prioriteringar.

Sammanfattningsvis kan hävdas att direkttextarinformanternas förhållningssätt till sin publik präglades av en viss försiktighet. Flera utsagor

pekade på att man inte känner att publiken förstår de villkor man har vid sitt textande, utan att man är kritisk. Man kan kanske säga att direkttextarna kände sig missförstådda genom att relationen med avnämarna endast är mycket begränsad, till skillnad från vid skrivtolkning, då relationen är nära, och förhållandevis mycket direkt feedback ges.

Om uppfattade normer för texten och dess komprimering

I Norberg (2014) framkom att skrivtolkinformanterna där såg komprimering (även kallat *redigering*) av innehållet som något av sin viktigaste uppgift. Komprimering har länge varit ett kontroversiellt ämne inom skrivtolkning som går tillbaka till den hörselskadade gruppens kamp mot censur och förmyndarskap från samhällets sida. Flera skrivtolkinformanter menade att många brukare tidigare avfärdat allt vad komprimering hette och bett tolkar att ”skriva allt” (Norberg 2014:110-113), medan dessa nu i högre grad tycktes ha kommit till ett läge där man insett att skrivtolkar *måste* komprimera.

Direkttextarinformanternas utsagor antydde dock att för direkttextare kan komprimeringen innebära en än viktigare möjlighet att få med innehållet än för skrivtolkar, genom att utrymmesbegränsningen är ännu större här. För Daniel var det självklart att direkttextare komprimerar mycket mer än skrivtolkar:

(7) Det går så fort på tv att det inte finns tid att skriva allt som sägs. Vi har inte heller plats. Komprimering är betydligt vanligare bland direkttextare än skrivtolkar. [...] Skrivtolkningspubliken förväntar sig ordagrant mer än de förväntar sig ordagrant från SVT.

Isa, som också hade skrivtolkat innan hon började direkttexta, kom till samma slutsats, och tryckte då på de starkare normerna om korrekthet i den direkttextade texten:

(8) När jag skrivtolkade var det bara att skriva på. Där ska man få med så mycket som möjligt av det de säger, ord för ord. I undertextning ska man få ihop det så det ser snyggt ut, det är en aspekt som det inte är i skrivtolk-

ning, man kan ändra meningsbyggnad också och framför allt korta ner. Det är roligt att förändra mer, speciellt när man direkttextar.

Helena, som hade lång yrkeserfarenhet, menade att en god textning kännetecknas av ett ”begripligt men ganska tajt språk”, vilket blir ett resultat av att en bra direkttextare är ”påläst, snabb och kan redigera lagom mycket”. Det sista, tillsammans med Helenas uppfattning att det ”inte alltid är den som skriver snabbast som är bäst”, visade på en starkt utvecklad uppfattning om strategiernas och överblickens stora roll för framgångsrik komprimering vid direkttextning. Även Daniel, som också hade lång yrkeserfarenhet, beskrev – liksom erfarna skrivtolkar i Norberg (2014) – att man blir mer strategisk med tiden, och hur detta kan bidra till en lyckosam komprimering:

(9) Jag är kyligare nu, kan förutsätta hur nästa block ska ligga, och då kan jag vänta in, där en nervös eller ny textare skriver vad den hör, och kommer på ett annat sätt in i blocket och tar bort det talspråkliga.

Komprimering är vid direkttextning självfallet starkt relaterat till frågan om vilka de svåraste uppdragen är – där torde också komprimeringen vara svårast. På frågan om de mest komplicerade direkttextningsuppdragen hade Isa ett entydigt svar:

(10) Svårast är det när det är väldigt informationstätt, snabbt prat, debatt mellan två-tre personer. Det gäller att lyssna, ligga lite före, och inte tappa tråden. Att hänga med är jätteviktigt, man kan inte be dem ta om som i skrivtolkning.

På min fråga om vad som är värre av sport eller politik (de två huvudsakliga ämnena för direkttextare) tvekade Isa inte heller om svaret:

(11) Politiker är värre, på riksdagens frågestund är vissa hopplösa, de läser innantill, frågar om vad som helst, använder konstiga förkortningar.

Martins jämförelse mellan skrivtolkade och direkttextade texter kopplade

komprimeringen inom dem starkt till olika grader av skriftspråklighet:

(12) Man ligger ju [som direkttextare] mycket närmare skriftspråket, man är mer noggrann. När man skrivtolkar kan man göra många punkter för pauser, man vill visa tonen. I direkttextning vill man snygga till lite grann.

Denna ”tillsnyggning” är troligen att hänföra till i första hand en allmän förväntan på tv-mediet att det som presenteras där ska vara korrekt, koherent, begripligt – att detta kräver väldigt mycket av komprimering torde många tv-tittare istället ta lättare på.

Diskussion

Ovanstående analys har förhoppningsvis visat att utövandet av disciplinerna skrivtolkning och direkttextning, vilka båda innebär nedskrivning av tal i realtid, om än i olika sammanhang, ändå skiljer sig åt på många sätt. Ur intervjustudien Norberg (2014) med ett antal skrivtolkar framgick att dessas professionella självbild till stor del rörde sig kring förhållandet till brukarna, t.ex. togs det etiska problemet om när talare kan avbrytas upp utförligt. Detta förvånar naturligtvis inte då skrivtolkning sker i en personlig kontakt och troligen kräver mycket av empati för tolkanvändarna, och även flexibilitet pga. olika arbetssituationer som ständigt växlar.

Vid direkttextning är villkoren annorlunda. Direkttextaren har till skillnad från skrivtolken inga möjligheter alls att be om upprepningar eller förtydliganden, och får ingen direkt feedback från avnämarna. Ur intervjuerna i den här studien framgick att flera informanternas självbild kunde sägas kännetecknas av att man känner sig missförstådd av dessa, att den kritik som riktas mot deras texter inte beaktar de förutsättningar de har att arbeta utifrån. En anledning till detta utöver avsaknad av personlig kontakt kan vara att Sverige är ett ”undertextningsland”⁶ där den förberedda översättningstextningen är så utbredd att den torde påverka svenskars uppfattningar relativt starkt om hur (alla) undertext-

6 Dubbnings används inom tv-mediet i Sverige i princip endast i barnprogram.

ningar ska se ut, t.ex. att de ska ha korrekt språk, felfri stavning, gärna med innehållsmässig komprimering. Dessa föreställningar tar många troligen med sig när man ser de betydligt mer ovanliga (intralinguala) direkttextningarna, utan större insikt i de mycket annorlunda produktionsvillkor som präglar dem.

Ovanstående skillnader mellan skrivtolkning och direkttextning påminner om dem mellan kontakt- och konferenstolkning. Skrivtolkning uppvisar tydliga likheter med kontakttolkning mellan talade språk genom att tolken aktivt påverkar interaktionen, och även på så sätt att man här ofta har att göra med asymmetriska relationer mellan de primära deltagarna. Direkttextningens oerhört strikta begränsningar kan jämföras med dem under konferenstolkning, där det också förutsätts en i det närmaste felfri output och det inte heller finns några direkta möjligheter till personlig kontakt, för att t.ex. be någon upprepa ett otydligt uttalat ord, tala långsammare, vänta tills man talat färdigt el. dylikt – vilket det finns möjligheter till vid skrivtolkning (och kontakttolkning).

Direkttextare torde istället ha relativt goda arbetsförhållanden (samlade i tv-hus i Stockholm) jämfört med skrivtolkar som kanske inte ens alltid har ett bord att arbeta vid, och kan ha mycket svårt att höra personer i en högljudd miljö. Anonymiteten vid direkttextning förhindrar att personligt riktade klagomål riktas mot en, samtidigt som den kan försvåra strävan att förbättra ens output när målgruppen förblir så pass ”abstrakt”. Sammantaget kan skillnaderna mellan de båda disciplinerna beskrivas som relativt djupgående, trots den gemensamma kärnan av nedskrivning av tal i realtid.

Intervjuer

Daniel, direkttextare, 150119

Helena, direkttextare/skrivtolk, 141009

Isa, direkttextare/skrivtolk, 141009

Linda, direkttextare/skrivtolk, 150129

Martin, direkttextare/skrivtolk, 150129

Litteratur

- Dam, Helle V. & Karen Korning Zethsen 2013. Conference interpreters – the stars of the translation profession? A study of the occupational status of Danish EU interpreters as compared to Danish EU translators. *Interpreting* 15 (2). S. 229–259.
- Kinnunen, Tuija 2010. Agency, activity and court interpreting. I: T. Kinnunen & K. Koskinen (red.), *Translators' Agency*. Tammerfors: Tampere University Press. S. 126–164.
- Nofftz, Birgit 2014. Written Interpreting in Individual Countries. Tillgänglig via: [http://www.kombia.de/fileadmin/downloads/Written_interpreting_in_individual_countries_Birgit_Nofftz\(2014\).pdf](http://www.kombia.de/fileadmin/downloads/Written_interpreting_in_individual_countries_Birgit_Nofftz(2014).pdf)
- Norberg, Ulf 2014. Skrivtolkning i Svenskfinland och Sverige – en intervjustudie med aktörer inom vuxendövtolkningsområdet. I: R. Hartama-Heinonen et al. (red.), *MikaEL. Electronic proceedings of the KåTu symposium on translation and interpreting studies*. Vol. 8. S. 104–118.
- Norberg, Ulf & Ursula Stachl-Peier u.u. Quality in print interpreting. A study of condensation strategies.
- Norberg, Ulf, Ursula Stachl-Peier & Liisa Tiittula 2015. Speech-to-text interpreting in Finland, Sweden and Austria. *Translation & Interpreting* 7 (3). S. 36–49.
- Nysam 2014. *Nyckeltal 2013. Rapport – Tolkcentraler*. Helseplan Nysam.
- Pedersen, Jan 2007. *Scandinavian subtitles: a comparative study of subtitling norms in Sweden and Denmark with a focus on extralinguistic cultural references*. Stockholm: Stockholm University.
- Romero-Fresco, Pablo 2011. *Subtitling through Speech Recognition: Respeaking*. Manchester & Kinderhook: S:t Jerome.
- Sahlin, Ingrid 2001. *Tal och undertexter i svenska TV-program*. (Nordistica Gothoburgensia 23.) Göteborg.
- Tiittula, Liisa 2006. Schriftdolmetschen – Mündlichkeit im schriftlichen Gewand. I: Mickael Suominen et al. (red.): *A Man of Measure. Festschrift in Honour of Fred Karlsson on his 60th birthday*. A special supplement to *SKY Journal of Linguistics* 19. S. 481–488.

Skramlande ölbackar och klirrande whiskyflaskor

– om kontextuell påverkan
på produktivitet

*Joel Olofsson*¹

*Göteborgs Universitet, Institutionen för svenska språket,
joel.olofsson@svenska.gu.se*

Inledning

Kontexten antas spela en viktig roll för vår förmåga att förstå språkliga uttryck, då ett i vanliga fall obegripligt eller ogrammatiskt yttrande i rätt kontext kan uppfattas som fullt begripligt (Boas 2011) eller fullt grammatiskt (Sag & Wasow 1999:3). Trots detta lyfts kontextuella faktorer sällan fram när det kommer till språklig produktivitet, dvs. när etablerade språkliga mönster används för att skapa nya ord och uttryck (SAG 1:213).²

Låt oss ta följande exempel med förflyttningskonstruktionen [VERB-*iväg*-(PP)] (Olofsson 2014) i slutet av (1):

1 Tack till deltagarna vid Svenskans beskrivning 34 i Lund 2014 för givande respons på den presentation som ligger till grund för denna artikel. Extra tack till Benjamin Lyngfelt, Åsa Wengelin och två anonyma granskare för värdefulla synpunkter på en tidigare version av artikeln.

2 Ett fåtal pragmatiska restriktioner, (ex. behov, mode, användbarhet) brukar nämnas i litteraturen om morfologisk produktivitet (se Plag 1999:39–40; Bauer 2001:135), men ses sällan som centrala faktorer.

- (1) Jag köpte en back öl och två flaskor whisky, lånade en pirra och [skramlade iväg till Affes ateljé].

Uttrycket består av verbet *skramla*, riktningsadverbet *iväg* och prepositionsfrasen *till Affes ateljé*. Frågan är varför man väljer ett verb som *skramla* istället för ett mer etablerat rörelseverb. Kan det möjligtvis bero på det som händer före förflyttningen? Dvs. att vår erfarenhet av ljudet när man bär en back med ölflaskor eller en påse med två whiskyflaskor som slår mot varandra eller ljudet som uppstår när man kör flaskor på en vagn bäddar för valet av verbet *skramla*, i och med att just dessa skramlande saker är aktiverade i kontexten?

I den här artikeln undersöker jag vilken betydelse kontextuella faktorer har för hur vi förstår nya verb i en förflyttningskonstruktion av den typ som illustreras i (1). Jag gör detta genom en experimentell studie, där resonemanget om kontextuell aktivering testas genom att försöksdeltagarna får ge sin bedömning av verb i förflyttningskonstruktionen [VERB-*iväg*-(PP)] dels när verbet förekommer i en aktiverad kontext, dels när det inte föreligger någon aktivering. Detta ger möjlighet att kasta ljus över hur kontexten faktiskt påverkar produktivt språkbruk.

Bakgrund

Undersökningen utgår från ett språkbruksbaserat (eng. *usage-based*) perspektiv (Langacker 2000; Goldberg 2006; Bybee 2010). Ett grundläggande antagande i detta perspektiv är att språkbruket i sig inverkar på språkets struktur, dvs. att input påverkar och formar output, vilket innebär att språkssystemet är under ständig utveckling. Om vi hör eller producerar något nytt (t.ex. ett ord eller en fras), så påverkar och uppdaterar alltså detta vårt språkssystem, vilket leder oss in på produktivitet. Produktivitet handlar om att existerande mönster nyttjas vid bildning av nya ord och uttryck (SAG 1:213). Ofta beskrivs produktivitet som en egenskap hos morfo-syntaktiska mönster (jfr Bauer 2001), snarare än en egenskap eller aktivitet hos språkbrukaren. Malmgren (2001:2) hävdar dock att produktiviteten ligger hos språkbrukarna, inte i språket, något som ter sig fullt rimligt ur ett språkbruksbaserat perspektiv. Jag

tar min utgångspunkt i följande citat: ”Productivity is a matter of how available a pattern is for the sanction of novel expressions” (Langacker 2000:26). Att språkbrukare väljer att använda ett mönster produktivt (med nytt lexikalt innehåll) beror på hur tillgängligt mönstret är. Tillgänglighet kan påverkas av en uppsättning faktorer, exempelvis frekvens (Goldberg 2006; Barödal 2008; Bybee 2010). I den här artikeln fokuserar jag främst på kontext som en sådan faktor.

Generalisering över språkliga mönster analyseras som *konstruktioner* i konstruktionsgrammatisk mening (Goldberg 2006), dvs. konventionaliserade form–betydelse-par, där form kan vara fonologiska och morfo-syntaktiska egenskaper, och betydelse pragmatiska och semantiska egenskaper.

Följande två grundläggande antaganden beträffande konstruktioner och produktivitet är centrala för diskussionen i den här artikeln:

- Konstruktioner är generaliseringar över konkreta användningar, vilket betyder att varje ny lexikal enhet man erfår med konstruktionen uppdaterar generaliseringen i någon utsträckning. (Goldberg 2006; Bybee 2010; Hilpert 2015)
- Nya lexikala enheter i konstruktionen är oftast semantiskt lika redan etablerade enheter. (Goldberg 2006; Bybee 2010)

Detta betyder att en redan etablerad konstruktion i vissa fall kan användas med nya enheter även om kontexten inte är särskilt framträdande. Det andra antagandet ger en alternativ eller möjligtvis kompletterande förklaring till valet av *skramla* i (1) då verbet också kan vara motiverat genom att det är relativt vanligt med ljudhärmande verb i förflyttnings-scener (Olofsson 2014), och på så vis liknar uttryck som är vanligt förekommande i konstruktionen.

Den semantiska analysen av konstruktioner görs ofta med *semantiska ramar* (Fillmore & Baker 2010), vilka är schematiska konceptualiseringar av en viss typ av scener eller händelser. Man kan säga att ord och fraser aktualiserar de semantiska ramar som de typiskt associeras med. Till varje ram hör en uppsättning centrala och perifera deltagarroller, s.k. *ramelement*, som används för att beskriva den situation som ramen handlar om. I (2) illustreras hur de semantiska egenskaperna i

konstruktionen [VERB-*iväg*-(PP)] kan beskrivas med några centrala ram-element från en rörelseram.

(2) Dean_[THEME] traskade *iväg*_[DIRECTION] till apoteket_[GOAL].

Det syntaktiska subjektet *Dean* utgör det [THEME] som förflyttar sig i en [DIRECTION], vilket i detta fall realiserar i adverbet *iväg*. Prepositionsfrasen *till apoteket* utgör [GOAL], vilket betecknar förflyttningens slutpunkt.

De perifera elementen är element som inte är särskilt utmärkande för ramen, utan används som extrainformation vid beskrivningar av rörelsescener, exempelvis *Duration, Manner, Frequency, Result, Purpose*.³

Aktivering av kontextuella faktorer

”Verb meanings cannot be defined in pure isolation” skriver Croft (2003:64), och syftar framför allt på att ett verb alltid förekommer i en konstruktion som påverkar dess betydelse. Även om konstruktionen i sig spelar en central roll för hur vi tolkar ett verb, så spelar den vidare kontexten också en viktig roll.

Boas (2011:1271–1272) visar hur kontexten kan påverka ett vanligtvis oacceptabelt uttryck som (3a) att uppfattas som fullt acceptabelt genom att det sätts in i ett förklarande sammanhang, som i (4). Enligt Boas (2011:1284) måste någon kontextuell bakgrundsinformation vara tillgänglig för att möjliggöra en association mellan icke konventionaliserade uttryck som det i (3a) och redan konventionaliserade uttryck som det i (3b), dvs. kontexten spelar en viktig roll för produktivt språkbruk.

(3) a. ??Ed hammered the metal safe.

b. Ed hammered the metal flat.

(4) The door of Ed’s old Dodge had a piece of metal sticking out. When getting out of the car, Ed had cut himself on the metal and had to go to the

3 Olofsson (2014) visar att faktorer som *sätt* (eng. ’manner’) och *resultat* är centrala verbfunktioner när rörelsekonstruktioner används produktivt i svenskan. Även andra funktioner förekommer, så som *samtidig aktivitet* (eng. ’incremental activity’) och *medel* (eng. ’means’).

hospital to get stitches. The next day, Ed hammered the metal safe.

Ett kontextuellt begrepp som är centralt för den här artikeln är *aktivering*, som förefaller vara en faktor som påverkar en konstruktions tillgänglighet för produktivt bruk.⁴ Hilpert (2014:108) beskriver *aktivering* på följande vis: "A term that has been established for the ideas that are more or less present in the hearer's consciousness is the one of activation". Hilpert ger följande exempel på aktivering:

(5) John speaks excellent Finnish although he never lived there.

Trots att Finland aldrig nämns i (5) har vi inga problem att förstå att det är just detta land som *there* syftar på. En anledning är att ordet *Finnish* bidrar med olika associationer, framför allt att Finland är det land som man i huvudsak talar finska i. I ramsemantiska termer kan man säga att *Finnish* aktualiserar ramen Languages, vars semantiska element utgörs av bland annat vilket område språket talas i. Området, som i detta fall är Finland, aktualiserar i sin tur ramen Countries. *Finnish* aktiverar alltså någon slags kunskap om världen som vi använder oss av för att förstå (5).

I den här artikeln använder jag aktivering för att undersöka huruvida en bedömning av nya verb i en förflyttningskonstruktion påverkas av aktiverad eller icke aktiverad kontext. Med kontextuellt aktiverad menar jag att en mening eller fras innehåller någon slags referens till sådant som nämns eller har nämnts tidigare i sammanhanget. Exempelvis kan det handla om en rubrik, eller en inledande text med bakgrundsinformation som bäddar för ett uttryck, som i (6):

(6) Följande text är hämtad från en blogg om mode och kläder. Den handlar om att köpa nya kläder till en fest: Jag behövde en ny tröja till helgens galej. Så det var bara att *shoppa iväg till HM* (för att hitta något lämpligt).

⁴ *Aktivering* används vanligtvis i studier om informationsstruktur, som brukar handla om huruvida informationen i en sats är ny eller känd i sammanhanget, där termerna *fokus* och *topik* ofta används för att beteckna det förra respektive det senare.

I (6) aktiveras en shoppingram genom ord och fraser (*mode och kläder, köpa nya kläder, behöver en ny tröja*), vilket bäddar för användningen av verbet *shoppa*. Detta kan kontrasteras med (7), där aktiverad kontext saknas.

(7) Följande text är hämtad från ett studentforum. Den handlar om en tenta: Jag måste plugga inför grammatiktentan. Så det var bara att *shoppa iväg till biblioteket* (för att nöta satsdelar).

Att aktiverad kontext saknas i (7) innebär att det inte finns något i exemplet som uppenbart har något med *shoppa* att göra, dvs. det finns inga ord och fraser som kan ha bäddat för verbet på samma sätt som i (6).

Tidigare studier visar att aktivering av relevant bakgrundskunskap är nödvändig för förståelse av texter.⁵ I Bransford & Johnson (1973) presenterades deltagare en text som saknar utmärkande lexikala enheter, likt *Finnish* i exempel (5), som avslöjar vad texten handlar om. Först när man får veta att textens tema är *att tvätta kläder* blir texten mer lättförståelig. Studien visar att förståelse för texten inte enbart beror på ko-texten, utan också på kontexten.

En annan studie som visar att bakgrundsinformation och aktivering underlättar vår förståelse är Anderson m.fl. (1977). Där fick deltagare läsa exakt samma text, fast med den skillnaden att rubriken var *A Wrestler in a Tight corner* i det ena fallet och *A Prisoner Plans His Escape* i det andra. Experimentet visade att rubrikerna fick deltagarna att göra två väldigt olika tolkningar av texten, därför att rubriken aktiverade olika bakgrundskunskap. För att tala i termer av semantiska ramar, kan vi tänka oss att två olika rubriker triggar olika ramar, vilket öppnar upp för helt olika associationer.

I detta avsnitt har jag visat att kontextuella faktorer verkar påverka hur vi förstår språkliga uttryck. Men frågan är i vilken utsträckning

⁵ Detta kallas ibland för *diskurstopik*, som är ett liknande sätt att beskriva vad som är aktiverat i kontexten och vad den handlar om (Brown & Yule 1983:71). *Diskurstopik* skiljer sig från *satstopik*, genom att den förra anger en vidare kontext, medan den senare fokuserar på den avgränsade satsen.

detta gäller användandet av nya verb i en förflyttningskonstruktion, så som [VERB-*iväg*-(PP)]. I nästa avsnitt beskriver jag en experimentell studie som undersöker just detta.

Metod

Hypoteserna för experimentet var att deltagarna skulle bedöma exempel där verbet är aktiverat i kontexten som mer acceptabla än exempel i vilka verbet saknar aktivering, och att en aktiverad kontext spelar en större roll när konstruktionen används med nya verb som är (semantiskt) otypiska (*chansa*, *shoppa*), medan nya verb som liknar uttryck som är vanligt förekommande i konstruktionen (*skramla*) är mindre beroende av en aktiverad kontext.

42 deltagare genomförde experimentet. Samtliga var språkstudenter (svenska, svenska som andraspråk, japanska, översättning, lingvistik) vid Göteborgs universitet i åldrarna 21–53 år (medel: 30), med svenska som modersmål.⁶ Det är värt att påpeka att en annan urvalsgrupp hade kunnat ge ett annat resultat. Exempelvis en grupp utan språkutbildning, med andra modersmål än svenska eller med en högre genomsnittsålder.⁷

Experimentet utformades och genomfördes med *PsychoPy* (Peirce 2007), som är en mjukvara där olika språkliga exempel kan presenteras i slumpvis ordning. Genom att varje deltagare får en unik ordning säkerställs att inte vissa omdömen beror på att ett visst exempel alltid presenteras i början eller alltid i slutet.

Varje exempel bestod av en kort beskrivning om varifrån texten var hämtad och vad den handlade om, följt av ett kort textutdrag, se (8).

- (8) Följande text är hämtad från ett forum om hundar. Den handlar om huruvida man bör kastrera en hormonstinn jakthund eller inte:
Med det menade jag ju absolut INTE att personen i fråga skulle hjorta iväg till veterinären och få operera bort problemet!

⁶ Ytterligare 2 deltagare genomförde experimentet, men plockades bort pga. annat modersmål.

⁷ Dąbrowska (2010) visar att språkbrukare gör olika acceptabilitetsbedömningar beroende på vilken akademisk bakgrund de har.

Instruktionerna var att läsa hela texten så noggrant att de förstod vad texten handlade om. Därefter fick deltagarna, med en tangent, trycka fram en fras hämtad ur textutdraget, se (9).

(9) hjorta iväg till veterinären

Deltagarnas uppgift var att ge ett omdöme om hur begriplig eller obegriplig frasen var. Omdömet markerades på en *visual analog scale* (VAS) som ger ett värde mellan 1 och 100 på en linjär skala som sträcker sig från *obegriplig* till *fullt begriplig*.⁸

Materialet utgjordes av 32 exempel, varav 12 var s.k. *fillers* som används för att deltagarna inte ska 'lista ut' vad experimentet går ut på. Fillers bör därför vara så lika de centrala exemplen som möjligt (se Cowart 1997). Materialet bygger på autentiskt språkbruk från korpusen *Bloggmix* samt sökmotorn *Google*. Det bör dock påpekas att materialet i viss utsträckning har redigerats i syfte att nå en viss effekt med experimentet. Det kan betyda att en viss kontext har skapats för att framhäva en aktivering som motivering för ett verb.

Deltagarna delades in i två grupper, enligt tabell 1. Varje deltagare fick se två fullt begripliga exempel (ex. *springa iväg till skolan*), två obegripliga (ex. *döda iväg till förrådet*),⁹ fyra exempel med aktiverad kontext (som i (6)), och fyra exempel där aktiverad kontext saknas (som i (7)) samt 12 fillers. Varje deltagare fick således se 24 exempel.

⁸ Det kan diskuteras om det är en fråga om begriplighet eller acceptabilitet. Jag har valt att använda begreppet *begriplighet* eftersom fokus för den här artikeln huvudsakligen är innehåll och *acceptabilitet* ofta associeras med form.

⁹ De två obegripliga skiljer sig från de åtta undersökta verben genom att de senare förekommer både med aktiverad och utan aktiverad kontext. De två obegripliga presenterades endast utan aktiverad kontext, och fungerade mer som kontroll exempel.

Tabell 1. Fördelningen av exempel på grupp 1 och 2.

Betingelse ¹⁰	Grupp 1	Grupp 2
Fullt begripliga	(a-b)	(a-b)
Obegripliga	(c-d)	(c-d)
Aktiv kontext	(e-h)	(i-l)
Inaktiv kontext	(i-l)	(e-h)
Fillers	(m-y)	(m-y)
Total:	24 exempel	24 exempel

Tabell 1 visar att grupperna fick samma uppsättning av fullt begripliga respektive obegripliga exempel. Dessa användes på sätt och vis som fillers, men också för att kontrollera att deltagarna har förstått uppgiften, då de fullt begripliga förväntas få ett högt omdöme, de obegripliga ett väldigt lågt. Skillnaden mellan grupperna är att grupp 1 fick de fyra exempel där verbet har aktiverad kontext (e-h) som grupp 2 fick utan aktiverad kontext. Följaktligen fick grupp 2 de fyra verb i aktiverad kontext (i-l) som grupp 1 fick utan. På så vis testas alla exempel (e-l) både med och utan aktiverad kontext utan att någon deltagare får dem i båda betingelserna, eftersom de då redan skulle kunnat ha en viss aktiverad förförståelse när de läser det ”andra gången”.

Resultatet från den experimentella studien presenteras i nästa avsnitt.

Resultat

Tabell 2 visar medelvärdet för bedömningen av exemplen med de åtta undersökta verben när de uppträder med respektive utan aktiverad kontext. Längst ner i tabellen visas det totala medelvärdet för respektive betingelse. Inom parentes visas standardavvikelsen, som är ett mått på hur mycket individuella data skiljer sig från medelvärdet. En låg standardavvikelse innebär att deltagarna är överens i större utsträckning än vid hög. I kolumnen längst till höger visas ett signifikansvärde som visar om bedömningen beror på en aktiverad eller icke aktiverad kontext, eller

¹⁰ Inom experimentell metodik är betingelse en etablerad term och syftar till ”de situationer som vi vill studera och som vi ska fördela försökspersonerna på” (Kjellberg & Sörqvist 2011:60). Inom den nordistiska forskningstraditionen saknas tyvärr en motsvarande term.

om skillnaderna i bedömning snarare beror på slumpen. Signifikansnivån är 0,05, vilket innebär att ett högre värde än så betyder att vi inte kan utesluta att det beror på slumpen. Sannolikheten att resultatet beror på slumpen är med andra ord mindre än 5% med denna signifikansnivå.

Tabell 2. Bedömningen av fraser med de olika verben i aktiverad respektive icke aktiverad kontext.

Verb	Aktiverad kontext medelvärde 1-100 (std)	Icke aktiverad kontext medelvärde 1-100 (std)	Signifikansvärde avs. skillnaden
<i>knubba</i>	65 (31)	59 (31)	(0,517)
<i>slampa</i>	85 (20)	36 (38)	0,000
<i>shoppa</i>	70 (29)	36 (33)	0,001
<i>chansa</i>	73 (35)	38 (28)	0,001
<i>skramla</i>	83 (23)	85 (19)	(0,852)
<i>klirra</i>	82 (28)	61 (30)	0,026
<i>elefanta</i>	72 (34)	53 (37)	(0,084)
<i>hjorta</i>	71 (34)	52 (33)	(0,078)
Total	75 (30)	52 (35)	0,000

Det totala medelvärdet för aktiverad kontext är högre (75) än när aktiverad kontext saknas (52).¹¹ Detta förhållande gäller även för samtliga individuella fall, bortsett från *skramla* där vi finner en svag fördel för exemplet som saknar aktiverad kontext. Störst skillnad finner vi för verben *slampa*, *shoppa* och *chansa*, där bedömningen skiljer sig avsevärt mellan betingelserna, 70–85 för aktiverad kontext och 36–38 för icke aktiverad kontext.

Om vi tittar på standardavvikelsen kan vi se att den individuella variationen är hög.¹² Men det är några fall där värdet sticker ut. Det gäller verbet *skramla* både med aktiverad (23) och icke aktiverad kontext

¹¹ En tidigare pilotstudie med 12 deltagare visade liknande förhållande mellan aktiverad och icke aktiverad kontext.

¹² Viss individuell variation är förväntad då olika språkbrukare har olika erfarenheter av en konstruktion, vilket betyder att en del verb kan vara nya i sammanhanget för vissa språkbrukare, men inte för andra (jfr Bybee 2010:14; Dąbrowska 2015).

(19), som är relativt låga i förhållande till medelvärdet för respektive betingelse (83 och 85). Detta tyder på att deltagarna varit mera överens än i övrigt i båda fallen. Det gäller också verbet *slampa*, där deltagarna var mer överens i sin bedömning när verbet används med aktiverad kontext (20). Däremot är de mindre överens när verbet saknar aktiverad kontext (38).

På nedersta raden i den högre kolumnen visar tabellen en statistiskt signifikant skillnad mellan aktiverad och icke aktiverad kontext för hela experimentet.¹³ Tittar vi på de enskilda verben visar tabellen trots detta att skillnaden mellan aktiverad och icke aktiverad kontext är signifikant vid endast fyra verb. Det gäller *slampa*, *shoppa*, *chansa* och *klirra*. För *knubba* och *skramla* ligger värdet däremot långt över signifikansnivån, vilket tyder på att skillnaden i bedömning beror på något annat än om kontexten är aktiverad eller inte. Men vad gäller *elefanta* och *hjorta* är värdet relativt nära signifikansnivån och bör kunna betraktas som en tendens.

Utfallet i tabell 2 kan möjligtvis bero på vilken funktion verbet har i konstruktionen.¹⁴ *Knubba*, *elefanta* och *hjorta* anger rörelsesätt. *Skramla* och *klirra* betecknar ett ljud som kan ses som ett resultat av förflyttningen. Det är vanligt att svenska rörelseverb inte bara uttrycker rörelsesätt men också resultat av förflyttningen (Olofsson 2014), vilket betyder att det finns många konventionaliserade kandidater som dessa verb kan vara semantiskt lika. Av dessa fem verb är det endast *klirra* som uppvisar en signifikant skillnad mellan aktiverad och icke aktiverad kontext.

Vidare har *slampa* en slags predikativ funktion i det avseendet att verbet anger en egenskap eller mentalt tillstånd hos subjektet, som inte

13 Den signifikanta skillnaden gäller även för respektive grupp (grupp 1: 0,032; grupp 2: 0,000).

14 Funktion används ofta om syntaktisk funktion (se SAG 1:173). I den här artikeln använder jag funktion av två anledningar: 1) för att hålla isär ett verbs konventionella betydelse, som kan beskrivas med verbklass- eller semantiska fälttillhörighet, och den betydelse som verbet får i en förflyttningsskonstruktion; 2) för att visa att enheter som vi normalt uppfattar som nominala led (t.ex. *hjorta*) fungerar som verb i den här konstruktionen.

kan härledas till ett specifikt rörelsesätt. *Chansa* anger en slags omständighet och *shoppa* anger en samtidig händelse. Dessa funktioner är ovanliga hos redan etablerade verb i konstruktionen, vilket kan förklara varför de är så pass beroende av kontexten som tabellen visar.

Avslutande diskussion

I den här artikeln har jag visat att kontextuella faktorer påverkar språkbrukare mer när förflyttningskonstruktionen [VERB-*iväg*-(PP)] används med vissa nya verb än med andra. Kontextuell påverkan gäller särskilt de verb i den experimentella studien som är semantiskt otypiska för konstruktionen, dvs. verb med en annan funktion än de som redan etablerade verb i konstruktionen (t.ex. *springa*, *susa*) brukar ha. Däremot visar studien inte att användning av verb med mer typiska funktioner, så som rörelsesätt och resultat, påverkas av kontexten (bortsett från *klirra*). Här kan man tänka sig att typer som är frekventa i konstruktionen motiverar nya verb med liknande funktion, jfr ovan, dvs. användningen bygger mer på språkbrukarens kunskap om konstruktionen än på kontexten.

Om det finns ett samband mellan verbfunktion och kontextuell påverkan går inte att svara på med den här studien, men det är en intressant hypotes för en framtida undersökning med ett större antal verb med olika funktioner. Det också kan vara så att olika typer av kontexter kan vara olika gynnsamma för användningen av nya verb, vilket innebär att en framtida studie också bör ha flera olika typer av kontexter att testa verb och konstruktioner i.

Diskussionen om kontextuell påverkan i den här artikeln har främst handlat om hur språkbrukare uppfattar och förstår språkliga uttryck. Utifrån ett språkbruksbaserat perspektiv, där språklig struktur bygger på språkanvändning, samverkar produktion och förståelse, och om kontextuella faktorer påverkar hur vi förstår nya uttryck, är det möjligt att samma faktorer också gör mönstret tillgängligt för produktivt användande. För att reda ut detta behöver experiment med fokus på produktion genomföras.

Det är lätt att anta att kontexten alltid spelar en viss roll. Den här

artikeln visar att det är mer komplicerat än så och att ytterligare ljus behöver kastas över frågan om kontextuell påverkan vid produktivt språkbruk.

Litteratur

- Anderson, Richard; Ralph Reynolds, Diane Schallert & Ernest T. Goetz 1977. Frameworks for Comprehending Discourse. *American Educational Research Journal*. 14 (4). S. 367–381.
- Barðdal, Jóhanna 2008. *Productivity. Evidence from case and argument structure in Icelandic*. Amsterdam: John Benjamins Pub Co.
- Bauer, Laurie 2001. *Morphological Productivity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boas, Hans 2011. Coercion and leaking argument structures in Construction Grammar. *Linguistics*. 49 (6). S. 1271–1303.
- Bransford, John & Marcia Johnson 1973. Considerations of some problems of comprehension. I: W. G Chase (red.), *Visual Information Processing*. New York: Academic Press.
- Brown, Gillian & George Yule 1983. *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan 2010. *Language, usage and cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cowart, Wayne 1997. *Experimental syntax: Applying Objective Methods to Sentence Judgments*. Sage Publications, Thousand Oaks, CA.
- Croft, William 2003. Lexical rules vs. constructions: a false dichotomy. I: H. Cuyckens, T. Berg, R. Dirven, & K.-U. Panther (red.), *Motivation in Language: Studies in honour of Günter Radden*. Amsterdam: John Benjamins. S. 49–68.
- Dąbrowska, Ewa 2010. Naive v. expert competence: An empirical study of speaker intuitions. *The Linguistic Review*. 27. S. 1–23.
- Dąbrowska, Ewa 2015. Individual differences in grammatical knowledge. I: E. Dąbrowska & D. Divjak (red.), *Handbook of Cognitive Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton. S. 649–667.
- Fillmore, Charles J. & Collin Baker 2010. A Frames Approach to Semantic Analysis. I: B. Heine & H. Narrog (red.), *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis*. Oxford: Oxford University Press. S. 313–339.
- Goldberg, Adele 2006. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Google. <www.google.se>. [Tillgänglig 14-02-01].
- Hilpert, Martin 2014. *Construction Grammar and its application to English*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Hilpert, Martin 2015. From *hand-carved* to *computer-based*: Noun-participle com-

- pounding and the upward strengthening hypothesis. *Cognitive Linguistics* 2015; 26(1). S. 113–147.
- Kjellberg, Anders & Patrik Sörqvist 2011. *Experimentell metodik för beteendevetare*. Lund: Studentlitteratur.
- Korp, Bloggmix. <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>>. [Tillgänglig 14-02-01].
- Langacker, Ronald 2000. A dynamic usage-based model. I: M. Barlow & S. Kemmer (red.), *Usage-Based Models of Language*. Stanford: CSLI Publications. S. 1–63.
- Malmgren, Sven-Göran 2001. Förnybart, reliabelt och tvåsam föräldraskap. Om subjektiv och objektiv produktivitet hos några suffix. I: S. Allén (red.), *Gäller stam, suffix och ord*. Festskrift till Martin Gellerstam. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning.
- Olofsson, Joel 2014. Argument structure constructions and syntactic productivity – The case of Swedish motion constructions. *Constructions* 1-7/2014.
- Peirce, Jonathan 2007. PsychoPy - Psychophysics software in Python. *J Neurosci Methods*. 162 (1-2). S. 8–13.
- Plag, Ingo 1999. *Morphological Productivity: structural constraints on English derivation*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- SAG = Teleman, Ulf; Erik Andersson & Staffan Hellberg 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm.
- Sag, Ivan & Thomas Wasow 1999. *Syntactic theory. A formal introduction*. Stanford: CSLI.

Bortom ordklasser och satsdelar

Konstruktionsgrammatik i klassrummet

Julia Prentice

Lisa Loenheim

Benjamin Lyngfelt

Joel Olofsson

Sofia Tingsell

Göteborgs universitet, förnamn.efternamn@svenska.gu.se¹

Inledning

I kursplanen för ämnena svenska och svenska som andraspråk i grundskolan står att elever ska ges ”förutsättningar att utveckla sin förmåga att urskilja språkliga strukturer” (Lgr11, Skolverket.se). I kursplanernas centrala innehåll definieras språkliga strukturer som stavning, skilletecken, ordklasser och satsdelar, vilket i mångt och mycket knyter an till den vanliga synen på språk som bestående av en grammatik och ett lexikon, med grammatiken som ett system av mer eller mindre generella regler. Undantag, specialfall och andra mer specifika uttrycks-

¹ Projektet *Ett svenskt konstruktikon* finansieras av Riksbankens jubileumsfond (P12–0076:1). Tack till två anonyma granskare för värdefulla synpunkter på en tidigare version av texten.

mönster hänförs då typiskt till lexikonet, i form av lexikaliserade uttryck och fasta fraser.

Men frågan är hur elever ska lära sig urskilja mönster som det följande (ur korpusen Bloggmix, <http://spraakbanken.gu.se/korp/>):

- (1) När vi var vid Pite havsbad **för några somrar sedan** såg vi campare som hade med sig precis allt.
- (2) Vi började se över elementen **för några dagar sedan** och då visade det sig att pumpen hade bränt sönder.
- (3) Vi upptäckte **för ett tag sedan** att segelbåten befinner sig på Langkawi.

De fetstilade uttrycken i (1–3) bygger på samma typ av struktur, som används för att beskriva 'en viss tidsperiod tillbaka i tiden'. Prepositionen *för* och adverbet *sedan* finns med i alla tre exemplen, och är fasta led i strukturen, vilket betyder att vi inte kan ersätta dem med andra prepositioner och adverb. De två andra leden är däremot variabla: (1–2) innehåller *några* och (3) innehåller *ett* i det led som anger ANTAL. Vidare anges *somrar*, *dagar* och *tag* som TID. Strukturen är öppen att användas med i princip vilka enheter som helst som anger antal och tid.

Mönster av den här typen brukar kallas för *konstruktioner*, vilka inom konstruktionsgrammatik definieras som konventionaliserade par av form och betydelse (Fillmore m.fl. 1988; Goldberg 2006; Croft 2001).² Det betyder att alla konstruktioner har en formsida som består av syntaktiska, morfologiska och/eller fonologiska särdrag och en betydelsesida som består av semantiska och/eller pragmatiska egenskaper. Strukturen i (1–3) är en konstruktion som kan kallas [*för* ANTAL TID *sedan*].

Det är förstås inte nödvändigt att använda just ramverket konstruktionsgrammatik för att beskriva konstruktioner. Exempelvis analyserar

² Enligt ett konstruktionsgrammatiskt synsätt är alla konventionaliserade språkliga mönster konstruktioner, från mycket generella regler till högst specifika idiosynkrasier, alltså inklusive ord (lexikala konstruktioner). Detta i kontrast mot mer traditionell terminologi, där *konstruktioner* främst används om specifika uttryckssätt i gränslandet mellan grammatik och lexikon, t.ex. mönstret i (1–3) ovan.

SAG (*Svenska Akademiens grammatik*, Teleman m.fl. 1999) strukturen för ... *sedan* som en lexikaliserad flerordspreposition som omsluter sin rektion, vilket sammantaget hamnar ganska nära en konstruktionsanalys, om än med traditionell terminologi. En stor fördel med konstruktionsgrammatik är dock att man lättare kan fånga mönster som kombinerar olika sorters egenskaper. I modeller där man särskiljer olika språkliga nivåer riskerar de att hamna i skymundan eller bli för ensidigt beskrivna.³

Den här sortens delvis variabla konstruktioner har visat sig vara problematiska att hantera på flera olika områden. I t.ex. läromedel kan detta yttra sig i en tendens att presentera dem som fasta fraser i stället för att visa på variabilitet (Loenheim m.fl., u.u.). Dessutom är sådana konstruktioner ofta svåra att hantera i en ordbok (se Lyngfelt & Sköldberg 2013). Var ska man t.ex. placera en konstruktion som den i (1–3)? Den lexikala informationen hos de fasta leden *för* och *sedan* kan inte ensamt förklara helheten hos konstruktionen. Nu lyckas ändå SO (*Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* 2009) ge en god redogörelse för uttrycket (under *sedan*, med hänvisning från *för*) – just genom att man inkluderar konstruktionsinformation och inte stannar vid en strikt lexikal analys. Allt kan man dock inte fånga, och ju fler variabla led en konstruktion innehåller desto svårare blir den att hantera i en ordbok. Inte minst saknas ofta information om konstruktionernas produktivitet (Lyngfelt & Sköldberg 2013).

Vidare är konstruktioner problematiska för andraspråksinlärning. Ofta antas L1-inlärning ske genom att barn lär sig just konstruktioner (t.ex. Goldberg 2006:12). Språkinlärning som kognitiv process betraktas enligt detta synsätt som språkbruksbaserad (eng. *usage-based*, Tomasello 2003). När det gäller L1-inlärning framhåller Tomasello (2003) mönsterigenkänning (eng. *pattern-finding skills*) som en central kogni-

3 Det är härvidlag slående att SAG inte ger en samlad beskrivning av *för* ... *sedan*, utan i stället kommenterar uttryckets betydelse (vol. II: 710), konventionalisering/lexikalisering (vol. II: 718) och speciella ledföljd, dvs. att "prepositionens" delar står på var sin sida om rektionen (vol. II: 722, III: 656), i olika avsnitt. Detta är förstås en konsekvens av den komplexa strukturen hos ett så omfattande verk, men kanske också i någon mån symtomatiskt för den traditionella grammatikens modularitet.

tiv mekanism. Enligt Wray (2008) har vuxna L2-inlärare en tendens att analysera input i större utsträckning än L1-inlärare och lagrar därmed mindre enheter i sitt mentala lexikon, vilket innebär att inläraren i större utsträckning behöver tillämpa grammatiska regler för att kombinera dessa enheter vid produktion. Detta teoretiska antagande ligger i linje med forskningsresultat som visar på L2-inlärares underanvändning av idiomatiska mönster i målspråket (Wray 2008:20; jfr Ekberg 2013).

I denna artikel visar vi hur konstruktionsgrammatik och databasen *konstruktikon* (Lyngfelt m.fl. 2014) kan användas för att urskilja språkliga strukturer bortom ordklasser och satsdelar och samtidigt fungera som ett komplement till den traditionella grammatikundervisningen. Vi visar hur mönsterigenkänning kan tillämpas som en medveten strategi i undervisningen, med övningar som syftar till att inlärarna kan identifiera konstruktioner som produktiva mönster (jfr Tomasello 2003; Goldberg 2006).

Ett svenskt konstruktikon

Den som i sin undervisning vill arbeta med uttrycksmönster av det slag som beskrivs ovan kan ta hjälp av den konstruktionsdatabas som utvecklas vid Göteborgs universitet (se Lyngfelt m.fl. 2014).⁴ Detta s.k. konstruktikon är en fritt tillgänglig elektronisk resurs för lingvistiska, språkteknologiska och pedagogiska ändamål och rymmer i skrivande stund beskrivningar av ca 400 svenska konstruktioner. Gränssnittet inte specifikt anpassat för just språkundervisning, men som stöd för den som vill använda konstruktioner i undervisningen har den en hel del att ge.

I konstruktikonet kan man förutom enskilda konstruktionsbeskrivningar söka fram grupper av konstruktioner. Den som t.ex. söker efter *tidsuttryck* får fram följande konstruktioner:

- avgränsad_aktion.på – *Vi sprang en mil på en timme*
- för_antal_tid_sedan – *för två veckor sedan*
- kalenderplacering – *förra året, på onsdag*
- kalenderplacering.framtid_på – *på torsdag*

⁴ Databasen är tillgänglig via <<http://spraakbanken.gu.se/konstruktikon>>.

- kalenderplacering.genitiv – *i torsdags*
- kalenderplacering_NP.datum – *den tredje april*
- kalenderplacering_NP.dåtid – *förra veckan*
- kalenderplacering_NP.framtid – *nästa år*
- oavgränsad_aktion.i – *Arbetet har pågått i flera år*
- P_NP.tid – *i en timme, på en timme, efter en timme, om en timme*
- tidsangivelse.polaritet – *Jag har inte träffat henne på jättelänge*

I listan ingår konstruktioner på tämligen olika generalitetsnivå: det allmänna mönstret att tidsuttryck konstrueras som prepositionsfraser där rektionen är en NP med tidsbetydelse (P_NP.tid), några avvikande typer med NP-struktur (t.ex. datum), aspektskillnaden mellan att göra något *i* en timme och att göra något *på* en timme osv. Det konstruktionerna har gemensamt är främst att de handlar om just hur vi uttrycker tid på svenska.

Beskrivningarna i konstruktikonet är grupperade efter flera olika sorters egenskaper, t.ex. *kategori* (NP, VP, AP), *ingående led* (partikel, reflexiv), *funktion* (jämförelse, interaktion) och *struktur* (samordning, sammansättning). Dessutom finns typen *inlärningsfokus*, med konstruktioner som bedömts särskilt relevanta för inläring av svenska som andraspråk eller främmande språk. Samma konstruktion kan tillhöra flera olika typer, och vid en typsökning får man fram alla konstruktioner som associeras med den aktuella typen. Kärnan i konstruktionsbeskrivningarna är en fritextdefinition, en enkel strukturskiss och några annoterade exempel, ungefär enligt figur 1 nedan. Därtill kommer en del extra information av mer teknisk art. För en fylligare redogörelse, se t.ex. Lyngfelt m.fl. (2014).

Definition	en viss tidsperiod tillbaka i tiden
Struktur	[för XP N sedan]
Exempel	Egyptierna använde mögel från gröt eller bröd som antibiotika redan <u>för tusentals år sedan</u> . För <u>några månader sedan</u> rapporterades om två fall utanför ön där lodjur angrep människor på deras gårdsplaner. Polisen tycker att överfallet liknar ett annat överfall som hände <u>för tre veckor sedan</u> .

Figur 1. Konstruktionen *för_antal_tid_sedan*

Det svenska konstruktikonet är inspirerat av en engelsk motsvarighet (Fillmore m.fl. 2012), och liknande konstruktikon är också under uppbyggnad för flera andra språk. På sikt finns ambitioner att gemensamt utveckla flerspråkiga tillämpningar (se Bäckström m.fl. 2014).

I det följande ger vi en beskrivning av hur man kan använda bl.a. denna information som ett sätt att implementera ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv i klassrummet.

Konstruktionsgrammatik och pedagogisk tillämpning

Eftersom ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv tillåter relativt enkla beskrivningsformat har det beskrivits som ”attractive to language learners and teachers” (Littlemore 2009:174). Samtidigt har det ibland antagits att vägen från beskrivningen av konstruktionerna till klassrummets tillämpningar fortfarande är lång:

[...] in the language teaching profession we have a long way to go before we can produce suitable materials to introduce learners to L2 [relevant] constructions and the relationship between them in a realistic, systematic and learnable manner (Littlemore 2009:173).

Icke desto mindre har konstruktionsgrammatik i viss, om än begränsad, utsträckning använts i språkundervisning (Wee 2007; Holme 2009, 2010). Wee (2007) har också argumenterat för fördelarna med ett språkbaserat perspektiv i klassrummet. Wee betonar i första hand konstruktionernas funktion och konstruktionsgrammatikens öppenhet för analyser av annat än standardspråkligt material. Holme (2009) betonar vikten av att eleverna får arbeta med de fria leden i konstruktionerna och genom att experimentera med lexikal växling upptäcka konstruktionernas produktivitet (2009:196–197).

När vi föreslår implementeringar av konstruktionsgrammatik i klassrummet gör vi det av flera skäl. Konstruktionsgrammatik ger läraren och eleverna möjlighet att arbeta med ett brett språkligt material, från fasta fraser till mycket variabla konstruktioner.

Wee (2007) menar att konstruktionsgrammatiken inte förutsätter att eleverna först lär sig behärska ett metaspråk för att kunna tala om språkliga mönster. Den vokabulär som behövs för att identifiera, jämföra och diskutera konstruktioner ”can and should emerge from the discussion itself” (Wee 2007:27). Det metaspråk som behövs för att etablera kategorier skapas alltså i arbetet med de enskilda konstruktionerna och blir ett medel snarare än ett mål i sig. Det är t.ex. fullt möjligt att resonera kring konstruktionen [*för* ANTAL TID *sedan*] utan att beteckna de fasta leden *för* och *sedan* som preposition respektive adverb. Man kan i detta fall gott kalla dem just *för* och *sedan*. Att tillsammans med eleverna hitta på mer ”tillfälliga” termer är (nästan) nödvändigt för att resonera om de variabla leden. Här kanske *antal* och *tid* är lämpliga benämningar som fångar ledens egenskaper. De traditionella termerna kan man introducera senare när eleverna har fått grepp om konstruktionens helhet. Möjligheten att tala om de språkliga mönstren utan att använda grammatisk terminologi gör att arbetssättet fungerar även för yngre elever och andra inlärare med begränsade metalingvistiska kunskaper.

Ytterligare en fördel med arbetssättet är att det är elevernas analys, inte lärobokens eller lärarens, som står i centrum. Eleven tar inte passivt del av och försöker tillämpa en regel, utan är istället den som själv finner mönstret och mönstrets möjliga, och omöjliga, variationer och kan sedan själv utvidga användningen av mönstret genom att sätta in alternativa lexikala enheter. Elevens analysarbete integrerar också frågor om form och funktion, istället för att, som mycket traditionell språkundervisning gjort, tydligt sära struktur och semantik. I motsats till drillövningar av klassiskt snitt (t.ex. lucktester och inläring av böjningsparadigm utan kontext), där kunskap reproduceras, deltar eleven i en produktiv process.

Vidare innebär arbete med konstruktionsgrammatik och mönsterigenkänning att eleven uppmärksammas på och utnyttjar de kunskaper han eller hon redan har. Eleven utnyttjar tidigare kunskaper för att identifiera ord som ingår i mönster och i dessa får nya funktioner, vilka eleven kan sluta sig till ur kontexten. På så sätt ses elevens språk och språkbruk, även om det skiljer sig från målspråket eller standardformer, som en resurs att använda i den språkliga analysen (se Wee 2007:29).

Utifrån språkbruksbaserad konstruktionsgrammatik kan eleven och läraren ägna sig åt konstruktioner ur olika varieteter eller genrer sida vid sida och begränsas inte till det pensum som en lärobok eller grammatikbok presenterar och som med få undantag utgörs av ett mycket standardnära, och normativt, urval.

I det följande redogör vi för två exempel på mönsterigenkänningsövningar, båda baserade på konstruktioner som ingår i det svenska konstruktikonet och på autentiskt korpusmaterial. Eleven möter konstruktionen i ett antal olika kontexter, av vilka de fasta och variabla leden hos konstruktionen framgår. Om materialet är tillräckligt stort kan eleven också sluta sig till formella och semantiska restriktioner för variabiliteten i de led som inte är fasta. Konstruktionens betydelse framträder genom de kontexter i vilka den används. Det är eleven själv (med hjälp av kamrater och lärare) som identifierar mönstren, de fasta leden, variationen och variationens formella och semantiska begränsningar. Lärarens roll blir att välja rimliga konstruktioner och kontexter (om inget läromedel föreligger) och att synliggöra ett slags mönsterigenkännings metodologi.

Det första exemplet (tabell 1) behandlar tidsuttrycket [*för* ANTAL TID *sedan*], som i läromedel i svenska som andraspråk eller svenska som främmande språk typiskt introduceras som prepositionsuttrycket *för* ... *sedan*. Ofta lärs detta ordpar ut som en glosa och sällan får eleven möjlighet att bilda nya tidsuttryck utifrån detta (Loenheim m.fl., u.u.). Ett sådant beskrivningssätt missar variabiliteten i (och restriktionerna på) det som kommer mellan *för* och *sedan*, de båda led vi här kallar ANTAL och TID.

I tabell 1 presenteras konstruktionen [*för* ANTAL TID *sedan*] i olika kontexter, vilket bidrar till att ringa in betydelsepotentialen. Med hjälp av detta utdrag bör det vara möjligt för eleven att sluta sig till att *för* och *sedan* är konstanta, medan substantivet, tidsenheten, kan stå i såväl singular som plural och att substantivet semantiskt skall uttrycka tid.⁵

5 Notera att detta inte förutsätter att substantivet har en lexikalt inherent tidsbetydelse, bara att det kan representera en tidsperiod i den aktuella kontexten; jfr *för fyra matcher sedan, för två glas sedan*.

Tabell 1. Språkexempel på [*för* ANTAL TID *sedan*] i Bloggmix

Vi började se över elementen	för några dagar sedan	och då visade det sig att pumpen hade bränt sönder.
När vi köpte vår lägenhet,	för 6 år sedan,	rev vi allt utom den bärande väggen.
Vi upptäckte	för ett tag sedan	att segelbåten (och bloggen) Mary of Rövarhamn , med dess besättning, befinner sig på Langkawi.
Faktum är att jag vet att denna spelaren ryktades till Malmö	för två säsonger sedan.	
Gunnar Svensson berättade	för någon dag sedan	för MrMadhawk.se att det var allsvenska konkurrenter som jagade Johan Björk.
Jag kommer ihåg	för många år sedan	när jag var i Göteborg.

Bestämningsordet till substantivet varierar i korpusutdraget och är här antingen ett räkneord eller ett (kvantitativt) pronomen. Även den elev som saknar grundläggande grammatisk vokabulär kan komma fram till de här slutsatserna och kan också använda uttrycken som en mall för att produktivt skapa nya tidsuttryck med konstruktionen.

Nedan ger vi några förslag på instruktioner som kan användas med tabell 1 för att skapa konstruktionsbaserade klassrumsövningar:

- Låt eleverna läsa igenom exemplen.
- Låt dem skriva en lista över de olika ord som verkar gå att variera (i mittenkolumnen) och fundera över vad som är utmärkande för orden, samt de fasta led som inte kan bytas ut.
- Diskutera (i smågrupper eller helklass) på vilket sätt konstruktionen används och vad den verkar betyda, och formulera tillsammans en (enkel) beskrivning av konstruktionen.
- Låt sedan eleverna själva testa att skapa egna uttryck baserat på [*för* ANTAL TID *sedan*].

I det andra exemplet har vi mer avancerade inlärare i åtanke. Denna övning fokuserar på semantiskt innehåll och idiomacitet, se tabell 2. Övningen åskådliggör hur en konstruktion med förhållandevis låg grad

av formell variabilitet ändå kan ha en betydande, semantisk och funktionell variabilitet. Inlärarnas analysarbete med att urskilja semantiska och pragmatiska nyanser hos ett lexikalt relativt fixerat uttryck, som det i övning 2, skulle kunna stödja utvecklingen av ett idiomatiskt språkbruk. Tidigare forskning har konstaterat att just idiomatiska uttryck är något som vållar problem även för avancerade inlärare (Abrahamsson & Hyltenstam 2009).

Tabell 2. Språkexempel på [*och* ha PRON_{REFL}] i Bloggmix.

Du har ju skrivit och uppdaterat och ändrat	och haft dig.	
Sköldpaddan har varit otroligt seg hela dagen, bara legat och suckat	och haft sig	med huvudet indraget i sitt skal.
Amy Diamond besökte Trägår'n och sjöng	och hade sig.	
Med tanke på att det kunde regnat	och haft sig	som det gjorde förra sommaren, så tycker jag nog man kan vara nöjd.
Han dribblade	och hade sig	och fick ofta med sig pucken också.
Han sträcker	och har sig	därinne i magen.

Tabell 2 ovan illustrerar ett korpusutdrag som presenterar konstruktionen [*och* ha Pron_{refl}]. Här är den formella variabiliteten ganska liten. Den består dels i att verbet kan stå i olika tempus, dels i att det ingående pronomenet är reflexivt och därför anpassas efter sin antecedent. Av utdraget i tabellen bör eleven kunna sluta sig till att även *och har mig* är en möjlig realisering av det aktuella mönstret. För den här konstruktionen är det semantiska och pragmatiska innehållet av stort intresse. [*och* ha Pron_{refl}] kan sägas ha en aspektuell funktion som anger att ett föregående verb hade lång, möjligen med konnotationen alltför lång, utsträckning i tid. Vidare finns ibland en lätt pejorativ funktion i konstruktionen, vilken eleven kan få syn på i exemplen med den sjukliga sköldpaddan och de dåliga väderförhållandena.

Nedan ges förslag på frågeställningar som kan användas med språkexemplen i tabell 2:

- a. Vad kombineras frasen med? Ingår den i ett större mönster (en konstruktion)?
- b. Vad i konstruktionen kan varieras?
- c. Vad betyder ”och ha sig”?
- d. Är den som använder den konstruktionen neutralt, positivt eller negativt inställd till det han/hon talar om?

Avslutning

I den här artikeln har vi visat exempel på hur man kan använda ett svenskt konstruktikon som resurs för att utforma läromedels- och undervisningsmaterial. Vi har här fokuserat på uttryck i gränslandet mellan grammatik och lexikon, eftersom mönster som kombinerar lexikala och grammatiska drag tenderar att bli försummade i både språkbeskrivningar och språkundervisning och hör till de delar av språket som verkar svårast att bemästra för den som har ett annat modersmål. Emellertid är en viktig poäng med konstruktionsperspektivet att samma grundläggande angreppssätt kan tillämpas närmast oavsett generalitet, språknivå eller kombination därav (Fillmore m.fl. 1988: 534).

Förutom att utveckla databasen och göra den mer lättillgänglig för pedagogiska ändamål, vill vi i vårt fortsatta arbete också pröva ut konstruktionsbaserat material i klassrummet och utvärdera dessa undervisningsmoment. Det är dock viktigt att poängtera att mönsterigenkänning ska ses som ett komplement till den befintliga språkundervisningen, inte som något som ska ersätta den.⁶

6 I det sammanhanget bör exempelvis noteras att inlärnin g och användning av fasta helfraser har visat sig underlätta både språklig produktion och reception, bl.a. vid muntlig online-kommunikation. Att i vissa inlärnin gssituationer fokusera på enstaka instansieringar av konstruktioner, såsom fasta fraser, kan alltså också vara en rimlig strategi för att främja både flyt och idiomaticitet i inlärares språkbruk (jfr Bybee 2010, Prentice & Sköldberg 2013).

Litteratur

- Abrahamsson, Niclas & Kenneth Hyldenstam 2009. Age of Onset and Nativelikeness in a Second Language: Listener Perception versus Linguistic Scrutiny. *Language Learning*. 59. S. 249–306.
- Bäckström, Linnéa, Benjamin Lyngfelt & Emma Sköldberg 2014. Towards Interlingual Constructicography. On correspondence between constructicon resources for English and Swedish. *Constructions and Frames* 6 (1). S. 9–32.
- Bybee, Joan 2010. *Language Usage and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William 2001. *Radical construction grammar. Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekborg, Lena 2013. Grammatik och lexikon i svenska som andraspråk på nästan infödd nivå. I: K. Hyldenstam & I. Lindberg (red.), *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 259–279.
- Fillmore, Charles J., Paul Kay & Mary Catherine O'Connor 1988. Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of *let alone*. *Language*. 64. S. 501–538.
- Fillmore, Charles J., Russell Lee-Goldman & Russell Rhomieux 2012. The FrameNet Constructicon. I: H. C. Boas & I. A. Sag (red.), *Sign-Based Construction Grammar*. Stanford: CSLI. S. 309–372.
- Goldberg, Adele 2006. *Constructions at Work. The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Holme, Randal 2009. *Cognitive Linguistics and Language Teaching*. New York: Palgrave Macmillan.
- Holme, Randal 2010. A construction grammar for the classroom. *IRAL*. 48 (4). S. 355–377.
- Korp, Bloggmix. <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>>. [Tillgänglig oktober 2014.]
- Littlemore, Jeannette 2009. *Applying Cognitive Linguistics to Second Language Learning*. New York: Palgrave MacMillan.
- Loenheim, Lisa, Benjamin Lyngfelt, Joel Olofsson, Julia Prentice & Sofia Tingsell (under utgivning). Constructicography meets (second) language education: On constructions in teaching aids and the usefulness of a Swedish constructicon. I: S. de Knop & G. Gilquin (red.), *Applied Construction Grammar*. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Lyngfelt, Benjamin, Lars Borin, Linnéa Bäckström, Markus Forsberg, Leif-Jöran Olsson, Julia Prentice, Rudolf Rydstedt, Emma Sköldberg, Sofia Tingsell & Jonatan Uppström 2014. Ett svenskt konstruktikon. Grammatik möter lexikon. I: *Svenskans beskrivning*. 33. Helsingfors. S. 268–279.
- Lyngfelt, Benjamin & Emma Sköldberg 2013. Lexikon och konstruktikon – ett konstruktionsgrammatiskt perspektiv på lexikografi. *LexicoNordica*. 20. S. 75–91.
- Prentice, Julia & Emma Sköldberg 2013. Flerordsenheter – ur ett andraspråksperspek-

- tiv. I: K. Hyltenstam & I. Lindberg (red.), *Svenska som andraspråk - I forskning, undervisning och samhälle*. Lund: Studentlitteratur. S. 197–220.
- Skolverket, Lgr11. <www.skolverket.se>. [Tillgängligt oktober 2014].
- Svenskt konstruktikon. <<http://spraakbanken.gu.se/konstruktikon>>. [Tillgänglig oktober 2014.]
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* 2009 (förl. SO). Stockholm: Norstedts.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson 1999. *Svenska Akademiens grammatik* (förl. SAG). Stockholm: Norstedts.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a language. A usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Wee, Lionel 2007. Construction Grammar and English language teaching. *Indonesian Journal of English Language Teaching*. 3 (121). S. 20–32.
- Wray, Alison 2008. *Formulaic language: Pushing the boundaries*. Oxford: Oxford University Press.

Drömmen om företaget

Henrik Rahm
Lunds universitet
henrik.rahm@nordlund.lu.se

Niklas Sandell
Lunds universitet
niklas.sandell@fek.lu.se

Peter Svensson
Lunds universitet
peter.svensson@fek.lu.se

Inledning

Ett företags årsredovisning är i huvudsak en tillbakablickande rapport vars huvuduppgift är att redogöra för företagets ekonomiska förhållanden det senaste året samt för företagets finansiella ställning. För börsnoterade företag är rapportens syfte att ge ägare, investerare och analytiker ett underlag för att bedöma företaget och företagsledningen. På så vis är årsredovisningen viktig för företagets kommunikation.

Årsredovisningen refererar i allt väsentligt till dåtid. Det finns få möjligheter för företagsledningen att ge uttryck för sina visioner, ambitioner och drömmar om framtiden. Ett undantag är det inledande avsnittet ”VD har ordet”, där verkställande direktören kan uttrycka sina tankar om såväl dagsläget som framtiden. Ett annat undantag, som vi kommer att beskriva och analysera i denna text, är företagets motiver-

ingar av s.k. *goodwill*. Goodwill uppkommer när ett företag köper ett annat företag. Skillnaden mellan köpeskillingen och värdet på tillgångarna i det förvärvade företaget benämns goodwill och redovisas som en tillgång i det förvärvande företags balansräkning. Enligt internationell redovisningsstandard måste börsnoterade företag i sina årsredovisningar redogöra för vad som ligger bakom detta värde (*International Financial Reporting Standard 3*, punkt 59–60).

I en mening är motiveringar om goodwill på så vis tillbakablickande eftersom den siffra som kommenteras avser en historisk händelse, alltså företagsförvärv under året. Goodwillvärdet måste dock förklaras utifrån bedömningar om framtiden, dvs. prognoser om vilka intäkter, kostnadsbesparingar eller vinster företagsuppköpet kommer att generera. När goodwill fylls med mening uttrycks förväntningar (eller förhoppningar) om företaget och dess framtid.

Syftet med denna artikel är att analysera de redogörelser för goodwill som lämnas i årsredovisningar av företag noterade på Stockholmsbörsen. Vi kommer att argumentera för att vi i dessa goodwillredogörelser finner uttryck för tre drömmar om företags framtid som är svåra att förmedla trovärdigt på andra sätt och i andra fora. I företags-ekonomins värld ses drömmar och fantasier ofta som ett riskmoment och som ett tecken på bristande kontroll. I denna artikel visar vi att goodwill ger företagsledningarna en möjlighet att formulera framtidsdrömmar på ett sätt som ter sig både rationellt, retrospektivt och genomtänkt.

I nästa avsnitt beskriver vi den genre vi har studerat, svenska börsbolags årsredovisningar. I avsnitten därefter redogör vi kort för goodwill såsom den beskrivs och regleras i internationell redovisningsstandard (*International Financial Reporting Standard 3*, punkt 32) vilken ska tillämpas av svenska börsbolag. Efter att ha beskrivit det empiriska materialet presenteras och diskuteras tre drömmar om företaget som vi funnit i årsredovisningarna. I den avslutande diskussionen diskuterar vi dessa företagsdrömmars status i samhället. Vad är det för övergripande idé (eller ideologi) om företagande de tre drömmarna reproducerar?

Årsredovisningen som genre

En årsredovisning i ett aktiebolag är styrelsens rapport till bolagsstämman, dvs. till ägarna, och är ägarnas underlag för att bedöma företagets resultat, finansiella ställning samt styrelsens arbete. Årsredovisningen består av två övergripande delar. Den första delen, *framvagnen*, står det författaren (formellt styrelsen) relativt fritt att utforma. Den andra delen, *bakvagnen*, innehåller årsredovisningens kärna med förvaltningsberättelse, resultaträkning och balansräkning. Denna är strikt reglerad till sitt innehåll. Årsredovisningen beskrivs ofta som en kommunikationskanal för företagsledningen att ge sin berättelse om företaget (Stanton & Stanton 2002). De återkommande delarna och likheterna mellan årsredovisningar från olika företag gör att årsredovisningen uppfattas som en egen genre, dvs. den skrivs på ett visst sätt, med vissa ord och uttryckssätt (Rutherford 2005). Årsredovisningen är på så vis igenkänningsbar och i form och upplägg relativt förutsägbar.

Att en genre vuxit fram kan förstås mot bakgrund av att särskilda restriktioner styr skrivandet. En restriktion är att årsredovisningen ska upprättas i enlighet med ett omfattande regelverk som täcker innehåll, begreppsdefinitioner, mätning m.m. En annan restriktion är att företagsledningen i årsredovisningen redovisar sitt uppdrag, dvs. förklarar vad som hänt i företaget – framgångar, misslyckanden, händelser, beslut etc. (Sandell & Svensson 2016). En tredje restriktion är att ett omfattande textmaterial ska skrivas under en begränsad tid, något som kan öka behovet av att återanvända egna texter och reproducera andras. En fjärde restriktion är att författaren måste bedöma om den information som offentliggörs i årsredovisningen riskerar att skada företaget.

Texten i årsredovisningen är företagsledningens text. Tidigare forskning visar att årsredovisningstexter kan fördunkla eller otydliggöra ett företags prestationer, exempelvis genom att positiva aspekter lyfts fram medan negativa aspekter tonas ned eller döljs (Cho et al. 2010, Clatworthy & Jones 2006). Årsredovisningen ger dock inte bara företagsledningens regelpåverkade bild av verkligheten. Berättelsen, inklusive de texter som kontextualiserar årsredovisningens siffror, bidrar till att skapa det som hänt såsom läsarna förstår verkligheten (Hines 1988, Morgan 1988)

Begreppet goodwill

I denna artikel studerar vi det som börsnoterade företag skriver i sina årsredovisningar om goodwill. I Svenska Akademiens ordlista förklaras goodwill som ”gott anseende” med tillägget ”som företag” (*Svenska akademiens ordlista över svenska språket* 2006), eftersom begreppet normalt används i det företagsekonomiska språket. Men det används också i allmänspråket om gott anseende som i en kommentar av Djurens Rätts förbundsordförande till att Cirkus Scott beslutat sig för att inte längre använda vilda djur i sina föreställningar:

– Jag tror att det kommer ge mycket positiv goodwill för cirkusen, säger hon till P4 Extra. (Areskog 2013)

Inom finansiell kommunikation används begreppet på ett helt annat sätt. Goodwill i en finansiell rapport är en tillgång som uppkommer vid företagsförvärv. Företagsköp är alltså en förutsättning för att man i den finansiella rapporten överhuvudtaget ska kunna tala om goodwill. När ett företag köps betalas ett pris för företaget som helhet. När alla identifierade tillgångar och skulder värderats efter verkligt värde har dock normalt inte hela priset motiverats. Återstoden, ofta den enskilt största tillgången i ett förvärv, betecknas som goodwill.

Goodwill är således en restpost, något som inte har kunnat förklaras med traditionella redovisningsbegrepp. I samma lagar och regler som definierar hur goodwill ska beräknas ställs dock paradoxalt nog också krav på att företag i sin årsredovisning ska förklara vad denna goodwill består av.

Om vi utgår ifrån att priset fastställts utifrån bästa tillgängliga information finns det två övergripande förklaringar till att goodwill uppkommer. Den ena är att värdet av det företag som köps är högre än värdet av detta företags tillgångar värderade var för sig. Den andra är att förvärvet i sig är värdeskapande. Genom att köparens tillgångar och resurser kombineras med det uppköpta företagets tillgångar och resurser uppkommer ett värde som inte existerat om sammanslagningen inte ägt rum. Detta är vad som i företagsekoniskt fackspråk benämns

synergieffekt, dvs. en effekt av sammanslagningen av eller samordningen mellan olika företag avseende exempelvis inköp, marknadsföring, administration och teknik.

Material och metod

Det empiriska materialet består av årsredovisningar från de företag som var noterade på Stockholmsbörsen (NASDAQ OMX Stockholm) år 2010 och avser årsredovisningar för åren 2005 till 2010. Totalt har 1 323 årsredovisningar studerats. 2005 infördes krav för börsnoterade företag att kommentera goodwill vid företagsförvärv. Vid slutet av 2010 redovisades goodwill på totalt 616 miljarder kronor i börsbolagens balansräkningar.

Textkorpusen som hämtats från studerade årsredovisningar består av sammanlagt 589 goodwillkommentarer (14 174 ord). Dessa kommentarer har analyserats och diskuterats av samtliga artikelförfattare. Den tematiska indelningen är materialdriven, alltså ett resultat av upprepade tolkningar, jämförelser, kategoriseringar och indelningar. Några fördefinierade kategorier har inte använts. Skälet är att inte begränsa möjliga tolkningar av vad texterna representerar. Istället har ambitionen varit att låta det empiriska materialet vara vägledande för kategoriseringen (Charmaz, 2006:3). Först i den slutliga analysen, där vi har kategoriserat goodwillkommentarerna i tre breda teman, har teoretiska kategorier vuxit fram. Det är alltså data som för oss mot teoretiska kategorier, snarare än teoretiska kategorier som tillämpas på data. Tematiseringsarbetet pågick tills vi bedömde att merparten av materialet täcktes av tematiseringen. I följande avsnitt redovisas exempel på goodwillkommentarer som representerar viktiga aspekter av temana.

Ramverk för analysen

Denna diskursanalys är både deskriptiv och kritisk och ser på betydelse som en integration av information, handling och identitet (Gee 2014:8). De begrepp vi utgår från för att urskilja drömmar om företaget är sociala språk, intertextualitet, och Konversationer (Gee 2014:45ff). So-

ciala språk är de varianter och stilar som används för att (åter)ska identiteter och praktiker, medan intertextualitet står för olika former av direkta och indirekta samspel mellan texter och textnormer. Gee använder begreppet Konversation metaforiskt för övergripande teman, debatter eller motiv och markerar den metaforiska användningen med versal för att åtskilja den från en konkret konversation i ett visst ögonblick. Det vi i denna text benämner *drömmar om företaget* ska inte förstås i termer av orealistiska eller psykotiska fantasier utan förankring i vardagsverkligheten. Drömmarna om företaget är inte något man vaknar ur, utan utgör snarare ett slags moraliska berättelser som omsluter affärsvärlden och som sprids och vidmakthålls på ekonomihögskolor i hela världen. Drömmen om företaget är med Gees ord Konversationen om företaget. De drömmar vi diskuterar ska på så vis förstås som kulturellt förankrade idealbilder av företaget. De är kulturellt förankrade i den meningen att de är en del av en gemensam kapitalistisk berättelse som ger både mening och legitimitet åt vardagligt handlande inom organisationer och åt chefers beslutsfattande.

Drömmarna om företaget bör dessutom betraktas som institutionaliserade drömmar. De är med andra ord allmänt accepterade och utgörs av förgivettagna bilder av vad företag är, gör och bör göra. Förgivettaganden är särskilt viktiga i att konstruera en viss ideologi eftersom "relations of power are best served by meanings that are widely taken as given" (Fairclough 2003:58). Således är dessa drömmar starkt förankrade, om än inte alltid medvetandegjorda, i företagandets vardag. Man kan också se dessa drömmar som starka drivkrafter för företagsledningars arbete. I vad som följer kommer vi att diskutera tre drömmar om företaget: den koloniala drömmen, evolutionsdrömmen samt drömmen om effektivitet.

Den koloniala drömmen

Den koloniala drömmen som kommer till uttryck i företagens redogörelser av goodwill grundas i en dröm om geopolitisk dominans. I företagsekonomiska termer handlar detta om marknadsnärvaro inom lönsamma eller växande regioner i världen. En återkommande formulering

i årsredovisningar är *geografisk närvaro* eller *täckning*. Täckning är en del av ett dominansspråk som återfinns bland annat i mobiltelefonibranschen. En intressant variant på detta tema finner vi i Securitas årsredovisning:

Goodwill, som uppgår till 10,1 MSEK, är främst hänförlig till *geografisk täckning och operativ expansion*. [vår kursivering] (Securitas 2010:112)

Uttrycket *operativ expansion* drar dominansföreställningarna ytterligare ett steg. Det handlar inte bara om att täcka in ett område utan även om att utöka sin makt. Makt är således en viktig aspekt av dessa redogörelser av goodwill. På samma sätt som 1800-talets kolonialmakter strävade efter kontroll över viktiga områden – som t.ex. Suezkanalen – strävar företagen efter kontroll över försäljningen. De globala affärerna liknar den koloniala drömmen om världsomspännande imperium.

Den koloniala expansionen tar sig också uttryck i en strävan att expandera till marknader utanför det hittillsvarande geografiska marknads- och maktområdet, i SKF:s fall att flytta fram sina positioner utanför Nordamerika:

Goodwill uppgick till 97 och består av intellektuellt kapital, framtida marknadsandelar och synergier. Förvärvet stärker SKF-koncernens ställning inom industritätningar genom att tillföra nya produkter och nya tekniker. SKF-koncernens globala organisation kommer också att *kunna föra ut Macrotechs produkter till marknader utanför Nordamerika*. [vår kursivering] (SKF 2006:44)

Företags globala expansion är inte helt olika statspolitiskt motiverade koloniala projekt. En stor skillnad är dock att företags drömmar om att utöka sitt herravälde inte omedelbart ses som politiskt problematiska. Det ligger i någon mening i företagandets (och kapitalismens) natur att ständigt expandera. Investerat kapital måste växa, expansionen måste fortgå, hjulen måste fortsätta att snurra.

Evolutionsdrömmen

Evolutionsdrömmen är, liksom den koloniala drömmen, kopplad till det expansiva men även till en positiv utveckling till något kvalitativt bättre. Det är en dröm om att aldrig sluta växa men även en dröm om att aldrig upphöra att utveckla sin organisation och sina produkter för att klara sig i tävlan med konkurrenterna. Det kan handla om kompletteringar av produktutbud vilket kan tolkas som en del av en evolutionär föreställning om anpassning till förändrade miljöer och modulering av funktioner, som Elektas förvärv av Medical Intelligence:

Goodwill avser framtida synergieffekter. Förvärvet ger möjligheter att i en nära framtid *utveckla mer integrerade produkter, som kompletterar och förstärker* Elektas lösningar för bildstyrd och stereotaktisk strålterapi. (Elekta 2005/06: 33) [vår kursivering]

Tillväxt och utveckling beskrivs många gånger som ett resultat av en ökad kunskapsmassa i organisationen. H&M skriver till exempel att:

...synergieffekter som uppnås genom bland annat stordriftsfördelar inom produktion, logistik och etablering samt *know-how* i befintlig organisation (H&M 2008:28) [vår kursivering]

Köpet av ett annat företag motiveras här med att man får tillgång till ett slags tyst kunskap (*know-how*), kunskap som inte låter sig formaliseras eller spridas på andra sätt än genom förvärv. Tillgången till denna kunskap är tänkt att bidra till företagets tillväxt och evolutionära utveckling. Anpassningen till en föränderlig omvärld, dvs. kärnan i evolutionstanken, bygger på att företag uppdaterar sin kunskapsbas. Företagsköpets goodwill beskrivs som ett resultat av detta kunskapstillskott. Personalen lyfts då ofta fram som bärare av denna kunskap:

2010 års goodwill förklaras huvudsakligen av potentiella nya kunder på nya marknadssegment, som förväntas erhållas i framtiden såväl som *kunskapen hos existerande personal*. (MTG 2010:74) [vår kursivering]

Kunskapen är således inte abstrakt och generell, utan kopplad till konkreta individer och grupper. Företagsköpet motiveras här med tillgången till dessa personer och den kunskap de bär med sig.

Effektivitetsdrömmen

Effektivitet handlar om prestationsförmåga. Inom det ekonomiska fältet definieras effektivitet som ”förhållandet mellan insatserna i en verksamhet och verksamhetens resultat” (NE.se 2000). Effektivitet har kommit att bli ett av vår tids starkaste ideal. Nära nog alla verksamheter när idag drömmer om att vara effektiva och dessutom kontinuerligt öka sin effektivitet. Drömmen om företaget är i mångt och mycket drömmen om att vara vältrimmad och att inte slösa med resurser. Denna dröm kommer även till uttryck i redogörelser för goodwill i samband med företagsförvärv. I en av Ratos årsredovisningar beskrivs den goodwill som uppkommit i förvärvet av EuroMaint på följande vis:

Den goodwill som redovisas för EuroMaint representerar en väl fungerande organisation, med förmåga att löpande utveckla och effektivisera verksamheten, knyta lönsamma avtal, en affärsmodell som genererar starka kassaflöden och en ledande marknadsposition samt immateriella tillgångar som inte kan identifieras och värderas skilt från goodwill. (Ratos 2007:62)

Effektivitetsdrömmen kommer dock främst till uttryck i termer av samordning och integration av verksamheter. Låt oss återvända till ett exempel vi redan har diskuterat.

...synergieffekter som uppnås genom bland annat *stordriftsfördelar* inom produktion, logistik och etablering samt know-how i befintlig organisation (H&M 2008, s. 28) [vår kursivering]

H&M beskriver de synergieffekter som tros ligga bakom goodwill. Synergier är inte endast ett uttryck för en dröm om evolution utan även en dröm om effektivitet. *Stordriftsfördelar* är en term som brukar användas

i företagsekonomisk diskurs för att beteckna just storlekens betydelse för ökad effektivitet. Stordriften gör det möjligt att skala bort överflödig verksamhet. Mer kan utföras med mindre insatser; det är kärnan i effektivitetstanken. Ett plus ett är, enligt denna logik, lika med tre. I Kinneviks årsredovisning berörs samma tema:

Goodwill i samband med förvärvet av Frövi avser Korsnäs förväntan att stärka sin position på marknaderna för vätskekartong och förpackningskartong (Folding Carton) samt förväntan att erhålla *skalfördelar som resulterar i sänkta kostnader* när Frövi integreras med Korsnäs befintliga verksamhet. (Kinnevik 2006:42) [vår kursivering]

Skalfördelar, en term snarlik stordriftsfördelar, signalerar effektivitetsökning som en konsekvens av att två verksamheter integreras. Ett plus ett är lika med tre.

Avslutande diskussion: Makt och kontroll

De tre drömmar vi har lyft fram är troligen inte särskilt iögonfallande. De flesta känner nog igen dessa från media, managementlitteratur och diverse kurser i företagsekonomi. Drömmarna möjliggör för beslutsfattare i företag och andra organisationer att legitimera svåra beslut. Att nära dessa tre drömmar är på så vis varken irrationellt eller orealistiskt. Tvärtom möjliggör drömmarna potentiellt svåra beslut såsom nedskärningar, expansionsinvesteringar och företagsköp. Besluten framstår då inte bara som möjliga, utan även nödvändiga och eftersträvangsvärda; de är ju en del av en legitim dröm om företags framtid.

En anledning till drömmarnas legitimerande funktion är att de alla handlar om makt och kontroll. De tre drömmarna om företaget vi har diskuterat verkar alla handla om drömmen om att kunna styra, om möjligheterna att kontrollera priset och om förhandlingsmakt. Kolonialism handlar om dominans, evolution om strävan efter intellektuell och teknisk överlägsenhet och effektivitet om att vinna genom att vara smartast och smalast.

Att leda företag består i mångt och mycket i att tillskansa sig eller upprätthålla makt och om att kontrollera den osäkerhet som skapar risk för aktieägare och andra investerare. Makt och kontroll kan ses som en del av den ideologi i vilken de tre drömmarna hämtar sin legitimitet. Makt- och kontrollideologi naturaliserar uttryck för koloniala, evolutionära och effektivitetsorienterade drömmar. Denna ideologi underbygger mycket av den företagsekonomiska idétraditionen, åtminstone den som är dominerande på västerländska ekonomihögskolor. Ett av dess uttryck är *management*, en idé som förenar alla företagsekonomiska inriktningar (organisation, strategi, redovisning, finansiering, marknadsföring etc.). Begreppet management kom till svenskan från engelskan 1969 i betydelsen 'skötsel, ledning, styrelse'. Men redan 1887 lånade vi in *manager* från engelskan som går tillbaka på italienskans *maneggiarie* 'handha, rida (en häst)' (NE.se 2000). Företags ekonomi, eller *management studies*, bygger på begrepp som kontrollera, styra och förutse, och är en del av den moderna idén om tämjandet av det vilda. Det vilda kan för företagsledaren utgöras av exempelvis medarbetarens vilja och egenintressen, konsumenters vilja och motivation, marknadens nycker och den osäkra relationen mellan kapital och ränta.

I många fall motiveras inte goodwill överhuvudtaget trots de strikta kraven att motivera de stora goodwillbeloppen, och det utan tvekan vanligaste sättet att motivera goodwill är genom ett ord eller en variant av ett ord – synergi eller synergieffekter. Ibland är ordet i sig ensam motivering, ibland kopplas det till en mer eller mindre utförlig argumentation om vari synergieffekterna består. Begreppet synergi blir till kvintessensen av drömmarna – antingen de gäller kolonial imperialism, ett slags evolutionärt tillstånd eller ett effektivt företagsmaskineri. En lika rimlig tolkning – dock betydligt mer cynisk – är att synergi används oreflekterat, som det enklaste sättet att motivera det överpris som betalts. I regelverket för redovisning av förvärv stipuleras att det köpande företaget i sin årsredovisning ska motivera goodwill med en ”kvalitativ beskrivning av de faktorer som utgör redovisad goodwill, såsom förväntade synergieffekter av att slå samman verksamheten i det förvärvade företaget med förvärvarens verksamhet, immateriella tillgångar

som inte uppfyller villkoren för separat redovisning eller andra faktorer” (*International Financial Reporting Standard 3*, punkt B64). När synergier eller synergieffekter står utan understödjande eller utvecklande argumentation är det inte en kvalitativ beskrivning utan kan läsas som tomma fraser vilka upprepas över tid och mellan årsredovisningar. Här är ett vanligt exempel:

Redovisad goodwill hänför sig huvudsakligen till förväntade synergieffekter och andra immateriella tillgångar som ej uppfyller kriterierna för separat redovisning. (Elektas 2010:110)

Elektas goodwillmotivering är sålunda ett vanligt, accepterat och språk-ekonomiskt sätt att förklara goodwill med synergieffekter. Ordet i sig kan alltså både läsas som ett tomt begrepp och som det begrepp som omfattar de tre drömmarna. Motiveringen är dessutom till stora delar ett direkt citat av de regler som ska tillämpas.

Vilka drömmar lyser då med sin frånvaro i årsredovisningarna och av vilka skäl? En möjlig sådan hade kunnat vara drömmen om lugn och ro. I årsredovisningar hade goodwill kunnat motiveras med att företagsledning köpt sig stabilitet, lugn och ro samt avvärjt hot, t.ex. om hotande uppköp. Ett mer konkret sätt att uttrycka detta är att företagsledningen betalar goodwill för att slippa oro för en hotfull och aggressiv konkurrent på marknaden. Eller i förlängningen: priset för att slippa mardrömmen om att själv reduceras till en restpost – goodwill!

Litteratur

- Areskog, Niklas. 2013 Elefanter och sjölejon lämnar cirkusen [www.dn.se http://www.dn.se/nyheter/sverige/elefanter-och-sjolejon-lamnar-cirkus/](http://www.dn.se/nyheter/sverige/elefanter-och-sjolejon-lamnar-cirkus/) Publicerad 15/10 2013 Hämtad 15/10 2014
- Charmaz, Kathy. 2006. *Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis*. London: Sage.
- Cho, Charles H., Roberts, Robin W. & Patten, Dennis M. 2010. The language of US corporate environmental disclosure. *Accounting, Organization and Society*, 35 (4), S. 431-443.
- Clatworthy, Mark & Jones, Michael John 2003. Financial reporting of good news and bad news: evidence from accounting narratives. *Accounting and Business Research*, 33 (3), S. 171-185.
- Fairclough, Norman 2003. *Analysing discourse: textual analysis for social research*. New York: Routledge
- Gee, James Paul 2014. *An introduction to discourse analysis: theory and method*. 4. ed. Abingdon, Oxon: Routledge
- Hines, Ruth D. 1988. Financial accounting: In communicating reality, we construct reality. *Accounting, Organizations and Society*, 13 (3), S. 251-261.
- International Financial Reporting Standard 3 (IFRS 3): *IFRS-volymen. 2013*. [10., uppdaterade utg.] 2013. Stockholm: FAR akademi, S. 130-162.
- Morgan, Gareth 1988. Accounting as reality construction: towards a new epistemology for accounting practice. *Accounting, Organizations and Society*, 13 (5), S. 477-485.
- NE.se [Elektronisk resurs]. 2000. Malmö: Nationalencyklopedin
- Rutherford, Brian A. 2005. Genre analysis of corporate annual reporting narratives: A corpus linguistics-based approach. *Journal of Business Communication*, 42 (4), S. 349-378.
- Sandell, Niklas & Svensson, Peter 2016. The Language of Failure: The Use of Accounts in Financial Reports. *International Journal of Business Communication*, 53 (1), S. 5-26.
- Stanton, Patricia & Stanton, John 2002. Corporate annual reports: research perspectives used. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 15 (4), S. 478-500.
- Svenska akademiens ordlista över svenska språket. 13. uppl. 2006. Stockholm: Svenska akademien.

Blir *en* det nya *hen*?

Om den ny(gamla) användningen
av *en* som generiskt pronomen

Sanna Skärlund

Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum

sanna.skarlund@nordlund.lu.se

Inledning¹

I kölvattnet efter de senaste årens *hen*-debatt (se t.ex. Ledin & Lyngfelt 2013; Milles 2013) har ett annat politiskt laddat ord dykt upp i ny(gamla) tappning – *en* som en könsneutral ersättning för det generiska pronomenet *man*. Se exempel (1):

(1) Finns det något fastställt rekord på hur fort **en** kan äta upp en påse jordnötsbågar? (Bloggmix 2013)

Att byta ut *man*, som ses som förknippat med män, mot *en* kan ses som ett normkritiskt reformförsök med syfte att införa ett könsneutralt och inkluderande språkbruk, men *en* fungerar också som ett symbolord som visar att språkbrukaren är genusmedveten (Johansson 2014). Användandet av *en* blir en språkaktivistisk handling genom vilken det ifråga-

¹ Jag vill tacka två anonyma granskare för värdefulla synpunkter på en tidigare version av den här artikeln.

sätts att manlighet likställs med mänsklighet medan kvinnlighet konstrueras som det avvikande (jfr Wojahn 2015). Den bakomliggande tanken är förstås att språket inte bara speglar samhällsliga uppfattningar om kön och genus, utan också är en av de praktiker med vilka vi skapar och upprätthåller sådana kulturella föreställningar (se t.ex. Edlund m.fl. 2007:203f; Wojahn 2015:17ff). Liknande diskussioner om problemet med ordet *man* som maskulint betonat har förts i Norge, angående pronomenet *man*, och i engelska, rörande substantivet *man* i betydelsen 'människa, mänskligheten' (Bull & Swan 2002:245; Ro-maine 2001:161).

En som alternativ till *man* fanns med på Språkrådets nyordslista 2014, med noteringen att användningen av ordet har ökat, men pronomenet är förstås inget nytt påfund. Även innan den nya *en*-användningen tog fart fungerade *en* som objektsform och genitivform till *man* (*Man vill ju inte att ens kompisar ska vara taskiga mot en*), och dialektalt lever bruket kvar även som subjektsform (*En gör så gott en kan*) (SAG 1999, 2:393). Dessutom finner vi ett exempel på *en* som generiskt pronomen redan i en text från 1400-talet, såsom framgår av exempel (2):

(2) Än är bättre at **en** tigher än mena onth then han goth sigher. (*Karlskrönikan* 1452) (Söderwall 1884–90, I:221)

'Men det är bättre att en tiger än att mena ont när han säger gott.'

I den här artikeln tittar jag närmare på den gamla och nya användningen av pronomenet *en*. Utifrån ett material bestående av texter och korpusar från perioden 1225–2014 jämför jag dagens användning med hur pronomenet har fungerat historiskt. Vad skiljer det nya sättet att använda *en* från hur ordet har använts tidigare, och vilka likheter finns det?

I det följande går jag först igenom vilket material och vilken metod som har använts i studien, för att därefter i tre avsnitt redogöra för hur pronomenet *en* används i texter från perioden 1225–1708, 1830–1999 och 1998–2014. Artikeln avslutas med ett avsnitt där slutsatser av undersökningen dras och vi blickar framåt mot den möjliga fortsatta utvecklingen.

Material och metod

För att få en uppfattning om hur pronomenet *en* har använts tidigare har jag studerat belägg på ordet i diverse äldre texter (1225–1708), tre romankorpusar (1830–1999) och en dialektkorpus (1998–2007). Eftersom den nya *en*-användningen har uppmärksammats först på senare år (jfr Karlsson 2012; Ledin 2012; Dahl 2013), och de nya användarna i stor utsträckning är unga människor, har korpusarna ”Bloggmix 1998–2014” fått utgöra utgångspunkten för en undersökning av den nya *en*-användningen. Totalt uppgår materialet till ca 482 miljoner ord. En översikt över de texter och korpusar som har excerperats ges i bilagan.

Som pronomen kan *en* användas både som subjektsform, objektsform och i genitiv: *En undrar vad ens vänner kommer att ge en i födelsedagspresent*. Här är jag dock bara intresserad av *en* som subjekt, eftersom det är i denna funktion ordet har börjat användas på ett nytt sätt. Övriga former av *en* kommer inte att diskuteras i artikeln.

I de undersökta texterna från perioden 1225–1708 har alla belägg på ordet *en* studerats. I det omfattande korpusmaterialet från perioden 1830–2014 har undersökningen istället utgått från söksträngarna ”en skall/ska”, ”en må/måste”, ”en kan”, ”en vill”, ”en får”, ”en plägar/brukar”, ”en har”, ”en är”, ”en var”, ”att en inte/aldrig” och ”om en inte/aldrig”.² Korpusmaterialet från 2008–2014 var så omfattande att jag för att minimera antalet icke-relevanta träffar sökte med *en* taggat som pronomen i detta material. För att undvika att få med träffar på uttrycket *var och en* sökte jag i dessa korpusar också med funktionen att *en* inte fick föregås av *och*.

En i texter 1225–1708

I materialet från före år 1500 har jag bara funnit ett enda belägg på *en*

2 Söksträngarna valdes utifrån vilka verb som var vanligast förekommande med *man* som pronomen i det yngre fornsvenska materialet (1375–1452), men inkluderade också några andra förmodat relevanta ordkombinationer. De jämfördes också med de vanligaste förekommande kollokationerna med *man* i Allwoods (1999) frekvensordlista.

som generiskt pronomen, nämligen det i (2). Att det inte finns fler exempel förklaras antagligen av att användningen av generiskt *en* enligt Tegnér (1930[1889]:267) inte är forngermansk. Istället antas pronomenet *en*, på samma sätt som *man*, delvis ha utvecklats under tysk påverkan (SAOB 1925, 7:E549; Tegnér 1930:268; Hellquist 1929–1932:673).

Från början av 1500-talet och framåt dyker sporadiska belägg på pronomenet *en* upp i materialet. Ett par tidiga exempel ges nedan:

(3) thet pläghar gemeenliga så hända, at så som **en** giöör så warder honom och gångandes (*Olaus Petris krönika*, 1530-tal)

’Det brukar vanligen hända så, att så som en gör så blir det också handlat mot honom.’

(4) Ingen haffuer större kerleek, än at **en** låter sitt lijff för sina wener. J ären mine wener, om j gören hwadh iagh biwdher idher. (*Johannesevangeliet*, 1541)

’Ingen har större kärlek än att en ger upp sitt liv för sina vänner. Ni är mina vänner, om ni gör vad jag ber er om.’

Såsom framgår av exempel (3) ovan, liksom tidigare av exempel (2), följs *en* i det äldre materialet ofta av ett ko-referent anaforiskt *han* eller *honom* på ett sätt som inte är möjligt idag (jfr SAOB 1925, 7:E550 och 1932, 11:H238).

I exempel (3)–(4) kan *en* tänkas syfta på vem som helst i hela världen. I materialet från slutet av 1600-talet och början av 1700-talet dyker emellertid exempel upp i vilka *en* används med syftning främst på skribenten själv, närmast att betrakta som en motsvarighet till *jag*:

(5) Jagh har stor orsak att tacka Gudh som migh vedh helsan upehåller, fast mahn her ett stort dageliget släap måste vtstå, så att **ehn** der igiönöm snart bårt tråtnar. (Jon Stålhammars brev, 1700–1708)

(6) Så snart iagh kåmer nu till något stilståndh och **en** blif:r bätter under-rättat hvart dhett gieller, skall iagh skrifva digh till. (Jon Stålhammars brev, 1700–1708)

I de två exemplen ovan är det uppenbart att skribenten främst har sig själv i åtanke när han använder *en*. I SAOB (1925, 7:E550) är det första

exemplet på *en* med syftning särskilt på den talande själv något tidigare, från 1652.

En i romaner 1830–1999

I de studerade romankorpusarna från 1830–1999 är *en* som generiskt pronomen inte särskilt vanligt. De ovan nämnda söksträngarna ger 507 träffar; bland dessa har jag funnit 283 belägg på ordet som generiskt pronomen i subjektsställning i 36 av korpusarnas 208 romaner.

I romanerna förefaller *en* främst användas för att ge en dialektal, talspråklig eller ålderdomlig prägel till vissa individers språk. Detta innebär att *en* som pronomintill subjekt någon gång före 1800-talet måste ha blivit stilistiskt markerat på ett sätt det antagligen inte var i början av 1500-talet, då ordet förekom i högstatusgenren Bibeln (se exempel (4) ovan). För några exempel på hur *en* används i romanmaterialet, se följande:

- (7) Jo, herre, fisken håller ingen helg, och därför får ock den, som vill ha'n, icke helga, utan när stemmet kommer, så måste **en** ut med don och med redskap, om **en** vill ta något. (*Kapellet*, 1838)
- (8) Ho skrev etter sista uppsatsen min att jag aldrig feck börj en mening med Och Men eller Ty, men då tänker jag gör i alla fall, för **en** ska skriv som **en** prater. (*Prästungen*, 1976)
- (9) – Han har vart precis likadan hele livet ... skrikig och oppkäftig ... **en** har alltid fått skämmas för'n. (*Elfrida*, 1980)

Huruvida *en* huvudsakligen syftar på människor i allmänhet, en mindre grupp personer eller talaren själv är ofta svårt att avgöra. I exempel (8) ovan är utsagan antagligen tänkt att gälla människor i allmänhet, medan *en* i exempel (9) främst syftar på den talande själv. De flesta belägg på ordet befinner sig emellertid någonstans emellan dessa två ytterpoler.

I romanmaterialet finns också några få belägg på *en* som närmast förefaller syfta på en tilltalad person. Se exempel (10):

- (10) Men var inte ängslig för mej, du! Du ska inte få bannor för mi skull. Det är inga nöd, när **en** har å göra mä en, som är så klok som jag. (*Kejsa-*

ren av Portugallien, 1914)

I ett exempel syftar *en* på samma personer som ett efterföljande *varandra*, det är alltså uppenbart att ordet inte har singular syftning:

(11) – Det är så tråkigt när **en** går kring och är gramse på **varandra**. Elfrida ser ner på skospetsarna. Jag skulle ... kan vi inte vara som förr, Anna? (*Elfrida*, 1980)

En i bloggtexter 1998–2014

Enligt Wojahn (2015:95) har de språkaktivistiska diskussionerna om alternativ till pronomenet *man* pågått åtminstone sedan millennieskiftet, men antagligen längre än så. I en intervju i radioprogrammet *Studio Ett* i P1 i oktober 2014 förklarar han att pronomenet *en* dock inte sprider sig till vidare kretsar förrän 2011–2012. Stämmer detta med när *en* blir vanligt i det studerade bloggmaterialen?

I bloggtexter från 1998–2007 finner jag med de ovan nämnda söksträngarna endast ett enda exempel på *en* som pronomen i subjektsställning, detta i ett citat från en 102-årig kvinna från Karlstad. I ”Bloggmix 2008” hittar jag däremot 87 belägg på *en* som pronomen, merparten från en enda (genusmedveten) bloggare. Under perioden 2009–2014 finner jag vidare mellan 25 och 367 belägg på *en* som pronominent subjekt per år i ”Bloggmix”. Se Tabell 1.

Tabell 1. Excerperade belägg på *en* som pronomen i ”Bloggmix 2008–2014”

Bloggmix	2008 (41M ord)	2009 (71M ord)	2010 (91M ord)	2011 (92M ord)	2012 (69M ord)	2013 (45M ord)	2014 (21M ord)	Totalt (430 miljoner ord)
Antal träffar	273	336	385	406	331	537	426	2268
Varav <i>en</i> som pronominellt subjekt	87	35	25	45	55	367	345	959
<i>En</i> som pro- nominellt subjekt per 1 miljon ord	2,1	0,5	0,3	0,5	0,8	8,2	16,4	2,2

Som framgår av Tabell 1 är det inte främst runt 2011–2012 som pronomenet *en* ökar i Bloggmix. Istället är det år 2013 som användningen slår igenom ordentligt i detta material. Och år 2014 har *en* blivit ännu mer frekvent.

Trots den stora ökningen av belägg i bloggmaterialen 2013–2014 kan dock *en* som pronomen i subjektsställning inte sägas vara särskilt vanligt i jämförelse med *man*. I materialet från 2013 ger samma sökningar med *man* taggat som pronomen nämligen nästan 60 000 träffar.

Vilka är då de nya *en*-användarna? I materialet från ”Bloggmix 2013” finns totalt 52 bloggar representerade med minst ett exempel på *en* som pronominellt subjekt vardera. De 10 bloggar som innehåller flest belägg på *en* är skrivna av 9 kvinnor och 2 män; 9 av dem bedöms vara i 20–30-årsåldern medan 2 (båda kvinnor) är något äldre.

Bloggskribenterna är huvudsakligen bosatta i norra och mellersta Sverige. De orter som finns representerade av minst två bloggare i materialet är Stockholm (8 bloggar), Sundsvall (7 bloggar), Karlstad (6 bloggar), Göteborg (4 bloggar), Umeå (4 bloggar), Luleå (3 bloggar), Västerås (3 bloggar), Örebro (3 bloggar), Uppsala (2 bloggar) och Helsingborg (2 bloggar). En del av dessa platser tillhör sannolikt inte de områden där *en* som pronomen i subjektsställning fortfarande används dialektalt. Sökningar på *en* i materialet i ”Nordisk dialektkorpus” ger nämligen huvudsakligen belägg från Västergötland, Värmland och Bohuslän. Dahl (2010:2013) menar också att *en* som pronomen används i

södra och mellersta Sverige, främst i de västra delarna av landet.

Till skillnad från i romanmaterialet används *en* i ”Bloggmix 2013” inte i första hand för att ge språket en talspråklig eller dialektal prägel. I bloggtexterna används istället *en* utifrån en strävan att göra språket mer könsneutralt, vilket framgår av att de flesta av bloggskribenterna också diskuterar feministiska frågor i sina blogginlägg.

Liksom i romanmaterialet är det ofta svårt att avgöra exakt vem eller vilka *en* syftar på i bloggtexterna. I exempel (12) nedan kan man fundera på om belägget på *en* ska ses som generiskt eller inte: bör alla i hela världen vara glada om de har ett jobb idag, eller gäller detta endast en begränsad grupp (kanske boende i Sverige?), eller möjligen bara skribenten själv? I exempel (13) kan man undra om skribenten främst syftar på sig själv ($\approx$ ’om jag ska ranka somrar hit och dit’) eller om belägget på *en* ska ses som mer generiskt ($\approx$ ’om vem som helst ska ranka somrar hit och dit’). Se följande exempel från ”Bloggmix 2013”:

(12) Ni vet, **en** ska vara glad för att **en** har jobb idag.

(13) Om **en** ska ranka somrar hit och dit tycker jag att den här hamnar på plats ett och då har den bara varat i några veckor.

Många belägg på *en* tycks visserligen främst syfta på skribenten själv, men också kunna inkludera andra som befinner sig i en liknande situation. I några exempel syftar dock ordet ganska tydligt på vem som helst, som i (14), eller refererar uteslutande till talaren själv, såsom i (15), båda från ”Bloggmix 2013”:

(14) Jag ÄLSKAR att simma eftersom det är den enda sporten där **en** kan kissa samtidigt som **en** anstränger sig fysiskt.

(15) I dag ska jag göra ett prov i tyska och ett i ryska och som vanligt när **en** har något **en** måste göra gör **en** något annat, exempelvis viker tvätt.

Några enstaka belägg på *en* inkluderar dock knappast skribenten själv överhuvudtaget:

- (16) Jag funderar på hur dåligt de interna kommunikationsvägarna måste fungera när **en** måste efterlysa intern kompetens på det här sättet.
 (17) **En** kan väl ringa mig om det är något?

Exempel (16) handlar om hur en chef på Sveriges Radio har använt Twitter för rekrytering: *en* syftar alltså främst på chefen eller organisationen på SR. I exempel (17) är det inte särskilt troligt att skribenten avser att ringa sig själv.

Att *en* refererar till personer som inte hör till skribentens närmiljö, som i exempel (16), skiljer den nya användningen av ordet från den äldre dialektala. Till skillnad från pronomenet *man*, som både kan syfta på en grupp människor talaren tillhör och på en grupp talaren är exkluderad från, anses *en* som subjekt i den äldre användningen endast kunna referera till en grupp talaren är inkluderad i, eller åtminstone till personer som befinner sig i talarens närmiljö (jfr Dahl 2013; *Lingvistbloggen* 2013).

En följs i bloggmaterialet i några exempel av adjektiv i plural som predikativ eller av *varandra*, *två* eller *tillsammans* syftande på samma personer som *en*. Det är alltså tydligt att ordet kan uppfattas som pluralt. Se följande exempel från ”Bloggmix 2013”:

- (18) PLUS: vänskapskärlekssamtal med vänner och inse att **en** är mer **lika** än trott [sic].
 (19) Tur **en** är **två** ibland faktiskt.
 (20) Och lär oss för fan att våldtäkt inte är OK bara för att **en** är **tillsammans**.

Använder då skribenterna också *man* som pronomen? Eftersom *en* begagnas för att undvika pronomenet *man* var min hypotes att bloggskribenterna inte alls skulle använda sig av pronominent *man*. Detta visade sig dock inte vara fallet: de 10 bloggar på vilka belägg på pronominent *en* oftast förekom 2013 innehöll alla också exempel på pronomenet *man*. På flera av dessa fanns det också exempel på *man* i samma mening som *en*:

(21) **En** måste ju tänka på hur **man** framställer sig själv på nätet numera, för **man** vet ju aldrig när **man** blir frontad på diverse hemsidor och bloggar.

Slutsatser – en ny(gammal) användning av *en*

Som framgått av min korpusundersökning av belägg på *en* som pronomen från perioden 1225–2014 finns både likheter och skillnader mellan äldre sätt att använda *en* och den nya användningen av ordet.

I det äldsta materialet (1225–1708) följs *en* ibland av ett ko-referent anaforiskt *han* eller *honom*, vilket inte anses grammatiskt idag, varken i dialekter eller i den nya användningen. Betydligt mer gångbart är att använda *en* i sammanhang där ordet främst syftar på skribenten själv; sådana exempel dyker upp under slutet av 1600-talet och är mycket vanliga både i det undersökta romanmaterialet och i bloggmaterial.

Någon gång före 1800-talet förefaller *en* ha blivit stilistiskt markerat. I romanmaterialet (1830–1999) används ordet nämligen ofta för att ge en dialektal och talspråklig prägel åt romanfigurers språk. Kopplingen till dialektalt talspråk gäller dock knappast för den nya användningen, eftersom ordet, som Karlsson (2012) påpekar, främst nyttjas av ”personer som inte brukar förknippas med bevarandet av dialekter: yngre, kvinnor, högutbildade och stadsbor”. De bloggskribenter som använder sig av *en* återfinns dessutom från Luleå i norr till Helsingborg i söder, medan de dialektala *en*-användarna främst förefaller hålla till i södra och mellersta Sverige, särskilt i de västra delarna av landet.

Både i romanerna och i bloggtexterna finns exempel på *en* som knappast inkluderar talaren/skribenten själv. I bloggmaterial förekommer det också att *en* syftar på personer som inte hör till skribentens närmiljö, vilket skiljer den nya användningen från den äldre dialektala. I båda dessa material återfinns dessutom exempel på *en* följt av *varandra* med syftning på samma personer som *en*, vilket indikerar att *en* tolkas som semantiskt pluralt på samma sätt som *man*.

Hur ser då framtiden ut för det nya *en*-användningen? Kommer *en* att

få fäste i allmänspråket på samma sätt som *hen* i viss mån har fått, och kanske till och med på sikt komma att ersätta *man*? Även om det inte är lätt att sia om framtiden finns det några förhållanden som talar emot att åtminstone det sistnämnda kommer att ske.

För det första hör *man* till de tjugo vanligaste orden i modern svenska, både i tal och skrift (Allén 1970, Allwood 1999).³ Som framgick ovan lyckas inte heller de personer som oftast använder sig av *en* som pronomen undvika att ett och annat *man* slinker med i blogginläggen, vilket talar för att det krävs en ordentlig ansträngning från talarens sida för att lyckas sluta använda *man*, en ansträngning som många svenskar antagligen inte är beredda att göra.

För det andra är det troligt att en hel del människor fortfarande förknippar *en* med dialektalt talspråk. Detta kan göra vissa språkbrukare ovilliga att använda ordet eftersom dialektalt talspråk i många sammanhang inte ses som ett högstatusspråk.

För det tredje fyller *en* inte en lucka i språket på samma sätt som *hen* gör. *En* konkurrerar istället med ett redan etablerat pronomen: *man*. Att *hen* till viss del har slagit igenom har säkert att göra med att det finns ett stort behov av ett könsneutralt personligt pronomen i tredje person. Samma tydliga brist finns inte när det gäller generiska pronomen: *en* konkurrerar här inte bara med *man* utan också med *du* och *dom* som kan användas i liknande sammanhang.

Sammantaget finns det alltså en hel del som talar emot att *en* skulle få samma genomslagskraft som *hen* har fått, utanför feministiska kretsar. Men helt självklart att *en* inte kommer att slå igenom på bred front är det förstås inte, för *en ska aldrig säga aldrig*.

3 I Alléns och Allwoods beräkningar inkluderas visserligen alla förekomster på *man* (dvs. även substantivet), men de flesta belägg utgörs ändå helt säkert av *man* som pronomen. I Allwoods (1999) genomgång utgjorde pronomenet *man* hela 99 % av beläggen på grafordet i talspråk, och 90 % av beläggen på ordet i skrift.

Litteratur

- Allén, Sture (1970). *Nusvensk frekvensordbok baserad på tidningstext. 1, Graford. Homografkomponenter*. Stockholm: Almqvist & Wiksell international (distr.).
- Allwood, Jens (red.) (1999). *Talspråksfrekvenser: frekvenser för ord och kollokationer i svenskt tal- och skriftspråk: frekvenser för ord, ordklasser och kollokationer: jämförelser mellan tal och skrift*. Ny och utvidgad uppl. Göteborg: Göteborgs Univ.
- Bull, Tove & Swan, Toril (2002). The representation of gender in Norwegian. I: Hellinger, M. & Bussmann, H. (red.). *Gender across languages: the linguistic representation of women and men. Vol. 2*. Amsterdam: Benjamin. S. 219–249.
- Dahl, Östen (2010). *Grammaticalization in the North: Noun Phrase Morphosyntax in Scandinavian Vernaculars*. Rappling 2, Rapporter från Institutionen för lingvistik vid Stockholms universitet. Stockholm: Institutionen för lingvistik.
- Dahl, Östen (2013). Från hen till en. Ännu ett svenskt pronomen i farozonen. *Språktidningen* nr 2. <<http://spraktidningen.se/artiklar/2013/03/annu-ett-svenskt-pronomen-i-farozonen>> [Hämtad 23 januari 2015].
- Edlund, Ann-Catrine, Erson, Eva & Milles, Karin (2007). *Språk och kön*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Hellquist, Elof (1929–1932). *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung: en översikt*, del 1–3. Lund.
- Johansson, Maria (2014). En som könsneutralt generaliserande pronomen – ett feministiskt och normkritiskt reformförslag. Examensarbete 15 hp. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- Karlsson, Anna-Malin (2012). En verkar gå en ny vår till mötes. *Svenska Dagbladet*. 2012-05-29. <http://www.svd.se/kultur/sprakspalt/en-verkar-ga-en-ny-var-till-motes_7235927.svd> [Hämtad 26 november 2012].
- Ledin, Per (2012). Att använda hen. Blogginlägg 2012-06-04. <<http://pasvenska.se/att-anvanda-hen/>> [Hämtad 26 november 2012].
- Ledin, Per & Lyngfelt, Benjamin (2013). Olika hen-syn: om bruket av hen i bloggar, tidningstexter och studentuppsatser. *Språk & stil*. NF 23. S. 141–174.
- Lingvistbloggen (2013). Diskussion efter blogginlägget ”Är ’man’ på väg ut?” av Östen Dahl 2013-01-19. <<http://lingvistbloggen.ling.su.se/?p=2186>> [Hämtad 8 februari 2013].
- Milles, Karin (2013). En öppning i en sluten ordklass? Den nya användningen av pronomenet hen. *Språk & stil*. NF 23. S. 107–140.
- Romaine, Suzanne (2001). A corpus-based view of gender in British and American English. I: Hellinger, M. & Bussmann, H. (red.), *Gender across languages: the linguistic representation of women and men. Vol. 1*. Amsterdam: Benjamin. S. 153–175.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (1999). *Svenska Akademiens grammatik. 2, Ord*. Stockholm: Svenska Akademien.
- SAOB = *Svenska akademins ordbok* (1893-). Band 7 (1925) och band 11 (1932). Lund.
- Språkrådet (2014). Nyordslistan 2014. <<http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/ny->

- ord/nyordslistor.html> [Hämtad 1 januari 2015].
- Söderwall, K. F. (1884–90). *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Band I: A-M. Lund.
- Tegnér, Esaias (1930[1889]). ”Tyska inflytelser på svenska”. I: *Ur språkens värld*. 3, *Fem uppsatser*. Stockholm: Bonniers. Artikeln ursprungligen publicerad 1889 i *Arkiv för nordisk filologi*.
- Wendt, Bo.-A. (2006). En text är en text är en text? Om en terminologisk tredelning av textbegreppet. *Arkiv för nordisk filologi* 121. S. 253–274.
- Wojahn, Daniel (2014). Intervjuad i radioprogrammet *Studio Ett* i P1. 2014-10-07.
- Wojahn, Daniel (2015). *Språkaktivism: diskussioner om feministiska språkförändringar i Sverige från 1960-talet till 2015*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.

Bilaga: excerperade texter och korpusar

Fornsvenska och äldre nysvenska texter från Fornsvenska textbanken, Språkbanken och Wikisource⁴

<<http://project2.sol.lu.se/fornsvenska/>> [hämtad mars 2012–juni 2014]

<<http://spraakdata.gu.se/ktext/karl.html>> [hämtad jan 2013]

<[http://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_\(Gustav_Vasa\)](http://sv.wikisource.org/wiki/Bibeln_(Gustav_Vasa))> [hämtad maj 2014]

<i>Text, handskrift</i>	<i>Daterad till⁵</i>	<i>Antal ord i excerperad text</i>
Äldre Västgötalagen, Holm B 59	1225	15 026
Yngre Västgötalagen, Holm B 58	1280	15 000
Upplandslagen, Holm B 199	1296	15 000
Fornsvenska Legendariet, Holm A 34	1276–1307	30 000
Ivan Lejonriddaren, Holm D 4	1303	30 000
Pentateuchparafrasen (MB1B), Holm A 1	1330-tal	30 000
Konungastyrelsen, förkommen	1330-tal	21 583
Erikskrönikan, Holm D 2	1330-tal	28 167
Magnus Erikssons Landslag, AM 51	1350	15 000
Järteckensboken, Holm A 110	1385	20 000
Karl Magnus, Holm D 4	1400	10 933
Sju Vise Mästare (A), Holm D 4	1400	16 345
Själens Tröst, Holm A 108	1420–30	20 000
Barlaam och Josafat, Holm A 49	1442	20 000
Kristoffers landslag, Holm B 23a	1442	9 751
Ordspåk	1400–1450	8 340
Didrik av Bern (hand A), Skokloster 115,116	1450	20 000
Namnlös och Valentin, Holm D 4a	1450	15 207
Karlskrönikan, Holm D 6 (Språkbanken)	1450-tal	58 405
Läkebok 7	1500–1550	48 491

⁴ Om inte annat anges är texterna hämtade från Fornsvenska textbanken.

⁵ Dateringen är hämtad från Fornsvenska textbanken och gäller textverken (inte handskrifterna) (jfr Wendt 2006).

Historia Trojana	1529	44 205
Olaus Petris krönika	1530-tal	108 040
Marcusevangeliet	1541	13 951
Lucasevangeliet	1541	23 691
Apostlagärningarna	1541	10 554
Matteusevangeliet kap. 1–19 (Wikisource)	1541	15 292
Johannesevangeliet (Wikisource)	1541	18 653
Peder Swarts krönika	1560	52 268
Per Brahes krönika	1585	26 374
Anna Vasas brev	1591–1612	8 059
Carl Carlsson Gyllenhielms anteckningar	1640	53 002
Agneta Horns Beskrivning över min vandringstid	1657	40 463
Samuel Columbus Mål-roo eller Roo-mål	1675	20 236
Jon Stålhammars brev	1700–1708	44 781
<i>Totalt</i>		<i>926 800</i>

Yngre nysvenska korpusar

Äldre svenska romaner från Korp: <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>> [hämtad dec 2012]

Bonniersromaner I 1976–77, Bonniersromaner II 1980–81, Norstedstromaner 1999, Bloggmix 1998–2013 från Korp: <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>> [hämtad maj–juni 2014]

Bloggmix 2014 från Korp: <<http://spraakbanken.gu.se/korp/>> [hämtad jan 2015]

Nordisk dialektkorpus från Tekstlab: <<http://tekstlab.uio.no/glossa/html/?corpus=scandiasyn>> [hämtad nov 2014]

<i>Korpus</i>	<i>Daterad till</i>	<i>Antal ord</i>
Äldre svenska romaner	1830–1942	4 347 000
Bonniersromaner I	1976–77	6 579 000
Bonniersromaner II	1980–81	4 306 000
Norstedtsromaner	1999	2 534 000
Nordisk dialektkorpus (endast svensk del)	1998–2007	308 000
Bloggmix	1998–2014	462 820 000
<i>Totalt</i>		<i>480 894 000</i>

”Han är ute på promenad med hunden och hans bror.” – Pågående förändring i valet mellan reflexivt och personligt pronomen?

Eva Sundgren

Mälardalens högskola, UKK, eva.sundgren@mdh.se

Inledning

Olle Josephson skrev i Språkspalten i SvD 2014 01 12:

Det går att göra en topplista över språkriktighetsproblemen i de många läsarbreven till denna spalt. Vanligaste fråga är valet mellan *de* eller *dem*, följt av det eviga problemet *sin*, *sitt*, *sina* eller *hans*, *hennes*, *deras*.

Huvudregeln för användningen av de reflexiva *sig* och *sin* är att de syftar på subjektet i samma sats, medan personligt pronomen ska användas om man syftar på något annat än subjektet i samma sats. Under de senaste åren har jag hört och sett allt fler använda personligt pronomen där det enligt denna grundregel ska vara reflexivt pronomen, till exempel ”Hon har åkt till Rom med *hennes* man”, trots att det är subjektets egen man. Tor G. Hultman (2003:111) hävdar att syftningsreglerna nästan aldrig vållar några problem när det gäller *sig*, medan ”[a]nvändningen av *sin* hör till de mest problematiska områdena i svenskt språkbruk.” Roger Källström (2012:71) beskriver att possessiva

reflexivpronomen som i ”Hon läste i *sin* bok. (sin egen)” tycks vara rätt ovanliga i världens språk och att även infödda svenskar varierar mer i sin användning av *sin/sitt/sina* än av *sig*.

I denna artikel presenterar jag en undersökning som syftade till att undersöka om överanvändningen av personligt pronomen (*hans, hennes, deras*) där regeln föreskriver reflexivt pronomen (*sin, sitt, sina*)¹ har ökat under de senaste decennierna. Jag använde olika material och metoder. I en del av undersökningen rättar informanter i olika åldrar en text, där jag konstruerat olika typer av fel varav några gäller valet av pronomen. I en andra del jämför jag tidningstext från Göteborgs-Posten (GP) 1994 med 2012 (Språkbanken), och i en tredje del jämför jag gymnasieuppsatser från olika årtionden.

Diskussionen i Språkriktighetsboken och Tingsells undersökning

I Språkriktighetsboken (2005:219–224) diskuteras i ett avsnitt ”*Sin eller hans/hennes/deras? – Han bad henne hämta sin väska.*” Jag citerar från sid. 221–222:

[...] verkar bruket av *sin/hans* vara statt i förändring, och här kan man faktiskt skönja två nästan motsatta tendenser samtidigt. Å ena sidan verkar *sin* breda ut sig; å andra sidan förekommer numera *hans/hennes/deras* även i sammanhang där det tidigare varit otänkbart:

(14) *De kunde inte hitta deras klassrum. (Deras syftar på de.)*

Fall som exempel (14) förekommer främst i ungdomsspråk, och torde vara influerade av både engelskan och andra språk, inte minst invandrarspråk. (Just *deras* – men inte *hans* eller *hennes* – ersätter *sin/sitt/sina* även i vissa dialekter.) Uttryckssättet strider dock mot språkkänslan hos de flesta språkbrukare och är därför inte gångbart i standardsvenska.

1 Min undersökning handlar om valet mellan possessiva reflexiva och possessiva personliga pronomen, men för det mesta utelämnar jag ordet *possessiva*, eftersom det är tydligt att det är olika typer av possessiva pronomen som undersöks.

Överanvändning av *hans/hennes/deras* sticker ut mindre när pronomet kommer före det uttryck det syftar på. Således torde exempel (15) nedan vara lättare att acceptera än exempel (14). I båda fallen är dock *sitt* den allmänt föredragna formen.

- (15) *Mot slutet av hans liv skrev han ej sällan berusad.*
(Hans syftar på han.)

Rekommendationen är (Språkriktighetsboken 2005:223) att ”reservera *sin* för syftning inom satsen”, och:

Omvänt är *hans/hennes* inte alltid gångbart inom satsen – särskilt inte i enkla satser. Undvik alltså uttryck som *Emma hämtade hennes bror* om det är Emmas bror som avses.

Sofia Tingsell (2007) har undersökt hur valet mellan reflexivt och personligt pronomen realiserar i tal och skrift hos 97 gymnasieelever i Stockholm, Göteborg och Malmö, och som jämförelsegrupp hade hon 21 vuxna från samma städer. Till största delen följs reglerna i traditionell svensk grammatik som Tingsell kallar för ”grundmönstret”², men avvikelser förekommer. Ett par resultat är att gruppen reflexiva possessiva pronomen sällan överanvänds, medan gruppen personliga possessiva pronomen överanvänds i störst utsträckning. Hon visar att valet av pronomen påverkas såväl av syntaktiska faktorer och samtalskontext som av bakgrundsfaktorer hos informanterna. Personliga pronomen överanvänds ofta i prepositionsfraser och är något vanligare i bisatser än i huvudsatser. Vad gäller informanternas bakgrund visar Tingsell bland annat att de unga följer grundmönstret i mindre utsträckning än de vuxna, och de flerspråkiga i mindre utsträckning än de enspråkiga. En fråga hon ställer är om den variation hon ser i sitt material leder till en förändring av det svenska språksystemet.

En förklaring till överanvändningen av personliga pronomen kan en-

2 Grundmönstret är inte alltid tillämpligt, t.ex. inte i infinitivfraser där man låter infinitivens tankesubjekt utgöra antecedenten.

ligt Tingsell (2007:195) vara:

De reflexiva pronomenen är mer markerade än de personliga, i betydelsen mindre vanligt förekommande, såväl inom det svenska språksystemet som i det svenska systemet i förhållande till andra språk.

Enkäten

För att undersöka om det finns skillnader mellan hur informanter i olika åldrar uppfattar överanvändning av *hans/hennes/deras* konstruerade jag början till en berättelse där jag bland olika typer av fel stoppade in fem fall av personligt pronomen där det ska vara reflexivt. Se bilaga. Jag bad informanterna rätta texten ”så att det blir korrekt enligt normerna för svenskt skriftspråk”. Syftet beskrevs som mitt intresse att undersöka vad personer i olika åldrar tycker är fel i skriftspråk. 36 ungdomar i åldern 19–28 år rättade texten; de flesta studerade sin första termin svenska på ämneslärarprogrammet eller på inriktningen lärare för förskoleklass till år 3. De 27 äldre informanterna var 32–72 år; jag sökte informanter mestadels i min bekantskapskrets, men valde inte dem som har fokus på svenska språket i sitt yrke, t.ex. svensklärare och journalister. Medelåldern för de yngre är 22 och för de äldre 53 år; det är alltså en generation mellan de olika åldersgrupperna.

I tabell 1 visas hur stor andel av de två åldersgrupperna som rättade vilka fel. Resultaten visar att den äldre åldersgruppen rättar felen i högre grad än den yngre. I genomsnitt rättar de äldre 10,3 och de yngre 6 av alla 12 fel. Vad gäller överanvändningen av *hans/hennes/deras* rättar nästan alla i den äldre åldersgruppen alla fel, i genomsnitt 4,9 av 5, medan den yngre åldersgruppen i genomsnitt bara rättar 2,5 av de fem felen. Tre av ungdomarna ändrade ”men kom på att det måste ligga i *hans* resväska” till ”i *sin* resväska”. Ganska många informanter mellan 32 och 72 år förstod vad jag var ute efter i enkäten, medan ingen mellan 19 och 28 år kommenterade något om dessa pronomen.

Min slutsats av resultaten från enkäten är att ungdomar inte har samma känsla för distinktionen mellan personligt och possessivt pronomen

Tabell 1. Andel som rättade felen – jämförelse yngre och äldre

Rätt form	Andel som rättade felet, %		Satsen med överanvändning av hans, hennes, deras
	yngre	äldre	
de	67	96	
sina	53	100	började de sakna deras barn
Medan	53	67	
sin	25	96	Anna ville inte störa hennes mamma på en gång
de	44	96	
sitt	89	100	Daniel började leta efter hans pass
sina	59	96	medan de höll på att ta fram deras pass
dem	42	89	
lugnad	47	63	
numret	36	48	
sin	28	93	tog Anna fram sin mobil och valde nummret till hennes mamma
förstås	59	85	

som de äldre. Man kan invända och ställa frågan hur valid denna delundersökning är när det inte är den språkliga produktionen som undersöks, utan momentet rättning blandas in för att komma åt hur överanvändningen av *hans/hennes/deras* upplevs av de olika åldersgrupperna. Men informanterna ska ju förhålla sig till normerna för svenskt skriftspråk, och jag tror att de ungdomar som inte rättar felen varken känner till grundreglerna, dvs. normen, för distinktionen mellan personligt och possessivt pronomen eller reagerar med sin språkkänsla, vilket i sin tur troligen innebär att de inte heller i sin språkliga produktion gör denna distinktion i lika hög grad som de äldre.

Frågan är också vilka slutsatser man kan dra om en förändring i svenska språksystemet utifrån en sådan här undersökning i *skenbar tid*, där man jämför språket i olika åldersgrupper. Man kan inte vara säker på att det är fråga om en verklig pågående förändring i språksamhället bara för att yngre människor talar eller i det här fallet reagerar på en språklig företeelse på ett sätt och äldre på ett annat vid ett visst undersökningstillfälle. Det som ser ut som en pågående förändring kan vara fråga om så kallad åldersgradering (se Sundgren 2013:95), vilket i det här fallet skulle innebära att ungdomarna när de blir äldre kommer

att ha samma känsla för skillnaden mellan possessiva personliga och reflexiva pronomen som de äldre har i dag. För att kunna undersöka om det är fråga om en pågående förändring i *verklig tid* (se Sundgren 2013:96) har jag kompletterat enkätundersökningen med material från olika tidpunkter.

Språkbankens konkordanser: Jämförelse mellan GP 1994 och 2012

För att undersöka om det har skett en förändring i tidningstext över tid så att det i dag finns fler fall av överanvändning av *hans/hennes/deras* än för ungefär 30 år sedan hämtade jag material från Språkbankens konkordanser (<<http://spraakbanken.gu.se>>) med hjälp av verktyget Korp. Det första året som Göteborgs-Posten (GP) finns inlagd från är 1994 (Antal token 21 332 082) och det senaste året (när jag genomförde undersökningen 2014) var 2012 (Antal token 17 192 005). De sex ord jag sökte på var *hans*, *hennes*, *deras*, *sin*, *sitt* och *sina*. Tabell 2 visar antalet belägg och andelen per miljon token.

Tabell 2. Antal belägg på *hans*, *hennes*, *deras*, *sin*, *sitt* och *sina* i GP 1994 och 2012

	1994		2012	
	Antal belägg	Per miljon token	Antal belägg	Per miljon token
hans	14 044	658,4	9 342	543,4
hennes	5 154	241,6	5 113	297,4
deras	6 457	302,7	4 826	280,7
	25 655	1 202,7	19 281	1 121,5
sin	38 906	1 823,8	28 165	1 638,3
sitt	18 324	859,0	13 035	758,2
sina	22 669	1 062,7	4 826	860,1
	79 899	3 745,5	55 986	3 256,6

Ett intressant resultat som jag fick på köpet var att *hans* används i mycket högre utsträckning än *hennes*, men att skillnaden har minskat. Andelen *hennes* av *hans* var 1994 36,7 % och 2012 54,7 %.³ Huvudsyftet

³ I DN var andelen *hennes* av *hans* 1987: 28,2 %, 2004 34,6 % och 2013 40,1 %. Det finns alltså fortfarande mer än dubbelt så många belägg på *hans*.

med att jämföra antalet belägg var emellertid att se om andelen *hans+hennes+deras* av *sin+sitt+sina* ökade mellan 1994 och 2012, vilket skulle kunna vara ett tecken på att användningen av personliga pronomen har ökat där regeln föreskriver reflexiva pronomen. I GP 1994 var andelen *hans+hennes+deras* av *sin+sitt+sina* 32 %, och 2012 var den 34,4 %. Motsvarande andelar i DN var 1987 35,1 % och 2013 41,3 %. Det har alltså skett en ökning av andelen personliga pronomen, men frågan är om denna jämförelse har någon validitet. Det är ett kvantitativt mått som inte visar hur många av de belägg som finns av personliga pronomen som borde ha varit reflexiva.

Nästa steg var att jag studerade de 500 första beläggen av *hans*, *hennes* och *deras* i kontext, både från 1994 och 2012. Ibland tycker jag själv att det är svårt att avgöra om det ska vara personligt eller reflexivt pronomen, och det finns fall där både *hans/hennes/deras* och *sin* går bra, som i följande exempel (1–2):

1. (GP 1994) En läkare eller tandläkare i dessa länder tjänar i dag fyra gånger så mycket som *deras* kolleger i Sverige.
2. (GP 2012) Men när hans motor rasade i finalen passade Antonio Lindbäck på att vinna tävlingen, *hans* andra i karriären.

Svenska Akademiens grammatiks beskrivning av reflexiva pronomen (SAG 1999, del 2 § 82–97) ger en god bild av hur komplicerat valet mellan reflexivt och personligt pronomen kan vara. De fall där det går bra att använda vilket som lämnar jag därhän, liksom de fall i komplicerade meningar där det är svårt att med säkerhet avgöra vad som är korrekt. Intresset i denna undersökning ligger på användningen av personliga pronomen som tydligt bryter mot grundregeln.

Vid genomgången av de 500 första beläggen av *hans* i GP 1994 och i 2012 hittade jag ett par fall per år där det i stället borde vara reflexivt pronomen, och jag ger ett exempel från vardera året (3–4).

3. (1994) Det var när by-äldsten fick syn på bokens enda ord på *hans* eget språk, hälsningsfrasen Kilkoba, som det sista motståndet försvann.
4. (2012) Mångmiljadären och mediamagneten Silvio Berlusconi stod åtalad för att ha manipulerat priserna på filmrättigheter för att minska skatten för *hans* tv-bolag Mediaset.

Genomgången av 500 belägg av *hennes* resulterade i ett fall 1994 och sex fall 2012 där det enligt grundregeln borde vara reflexivt pronomen. Jag ger några exempel (5–7).

5. (1994) Monica Forsberg fortsätter med succén och *hennes* egen fantasiprodukt, barnmusikalen Svingelskogen.
6. (2012) Johansson inledde med en 45 minuter lång föreläsning om bland annat *hennes* egen karriär och sedan var det dags för laget att ge sig ut på Valhalla för sprintövningar.
7. (2012) Min hustru Linda Varg har erbjudit mig jobbet som gitarrist i *hennes* band.

Vad gäller *deras* hittade jag en överanvändning 1994 och tre 2012. Ett exempel ges (8).

8. (2012) Trots *deras* ansträngningar kunde läkarna inte återuppliva fören.

Sammantaget finns det inte många exempel i GP på överanvändning av personliga pronomen, men några fler 2012 än 1994. Det verkar vara en typ av text där sådana fel knappast förekommer. En sökning i Twitter på *hennes* visar många fler fall där *sin/sitt/sina* enligt grundregeln skulle ha använts.

Uppsatserna

För att få ett material med uppsatser skrivna av gymnasieungdomar vid olika tidpunkter vände jag mig till Gruppen för Nationella prov i svens-

ka och svenska som andraspråk i Uppsala.⁴ Jag jämförde 16 uppsatser från HT 1996 med 12 uppsatser från HT 2013 och 25 från VT 2014. Alla uppsatserna är skrivna i det nationella provet för år 3 på gymnasiet; det fanns inte sådana uppsatser arkiverade från tidigare år.

Från 1996 valde jag fyra uppsatser med betyget IG, åtta med G och fyra med VG, och ämnena var *Kroppsfixering och utseendekomplex – debattartikel* och *Mode 96*. Det fanns 40 belägg i de 16 uppsatserna där det ska vara reflexivt pronomen, och bara ett belägg på när ett personligt pronomen används i stället:

9. Och så är det många mer tillbakalutade personer som egentligen skiter i vad andra tycker men de är dock väldigt medvetna om *deras* kläder.

Från 2013 valde jag tre uppsatser med betyget D, fyra med E och fem med F. Ämnena var *Konsekvenserna av en litterär kanon* och *Enid Blyton – älskad och hatad*. Från 2014 valde jag fem uppsatser av varje betyg, A–F, och ämnet var *Skrivregler och sms*. Sammanlagt fanns det 91 belägg där det ska vara reflexivt pronomen, men i sju uppsatser fanns inga sådana belägg alls. I en mening används *sina* i stället för *deras* (10), och det finns åtta belägg på när ett personligt pronomen användes i stället för ett reflexivt (11–17).

10. Ungdomar väljer gärna lättlästa böcker som gynnar *sina* egna intressen inom läsning av skönlitteratur, det ska vara fångande och roligt direkt.
11. Här blev hon i stället kränkt och hånad för *hennes* verk.
12. Jag tycker hon förtjänade mer beröm för *hennes* verk.
13. Therese Bellander skriver i en artikel i Språktidningen 2009:6 om hur hon ville dela med sig till sina vänner om *hennes* nyfödda bebis till sina vänner och bekanta, [...]
14. Lottsson är insatt och intresserad på att veta varför de är så populärt att inte använda det korrekta skrivreglerna gällande sms, så han tog hjälp av Ylva Hård af Segerstad som är göteborgsforskare och kan titulera sig själv som Filosofie doktor, som mer eller mindre har hängt över ett

4 Tack till Kristina Sjöblom som hjälpte mig ta fram uppsatser!

antal olika personer under *hennes* doktorsavhandling. Ylva Hård af Segerstad har kommit fram till genom *hennes* doktorsavhandling att ett sms kan endast innehålla 160 tecken, [...]

15. Det jag oroar mig över är att ungdomarna ska mista sin respekt och hyfs inför andra människor. T.ex. om de skickar ett sms till *deras* chef med smilis och slang med småfel och utan formalitet.
16. I Anders Lotssons artikel "Sms är kort, inte snålt" (Computer Sweden, 2007:52) berättar Ylva Hård af Segerstad om vad hon kommit fram till i *hennes* studier kring användandet av och språket i sms.
17. I artikeln "Intensiv ordväxling kräver känsla" (Språktidningen, 2009:6) berättar Theres Bellander om *hennes* forskning i ämnet.

När jag hade gått igenom dessa uppsatser valde jag att läsa ytterligare 15 från 2014, fem med betyget B, fem C och fem D. Ämnena var *Sje-ljudets stavning*, *De, dem, dom* och *Särskrivning och stavfel*. Det fanns bara 22 belägg på reflexivt pronomen, och i fem uppsatser saknades belägg. De reflexiva pronomenen var korrekt använda, men de flesta ingick i enkla satser som i exempel 18:

18. Fredrik Lindström skriver i sin bok *Världens dåligaste språk* [...]

De fall då personliga pronomen används i stället för reflexiva är något fler 2013 och 2014 än 1996. Andelen av alla belägg 2013 och 2014 är 0,07 %, vilket kan jämföras med 0,025 % 1994. Det är för få fall för att det ska gå att se något samband med betyg. Det är snarare så att de elever som har underkänt eller ett lågt betyg skriver enkla meningar utan belägg på den här variabeln.

Avslutning

Det är en tydlig skillnad mellan hur yngre personer (19–28 år) och äldre (32–72 år) rättar en text som innehåller överanvändning av personliga pronomen, vilket kan tolkas som att ungdomar inte har samma känsla för skillnaden mellan *hans/hennes/deras* och *sin/sitt/sina* som de äldre. Däremot finns varken från konkordanserna i Språkbanken eller uppsatserna tydliga resultat som stöder min hypotes att överanvändningen

av personligt pronomen har ökat under de senaste decennierna. I GP 1994 och 2012 finns inte många fall av överanvändning av personliga pronomen överhuvudtaget, men ett par fler 2012 än 1994. Uppsatserna har inte tillräckligt många belägg på variabeln; många uppsatser innehåller relativt enkla meningar. I de uppsatser jag läst från 1996 hittade jag bara ett belägg på att ett personligt pronomen används där det bör vara reflexivt. Visserligen fanns några fler sådana belägg 2013 och 2014, men andelen är fortfarande låg.

Min slutsats är att det svenska språkssystemet vad gäller växlingen mellan possessivt reflexivt och possessivt personligt pronomen fortfarande är relativt stabilt. Men resultaten pekar ändå mot att språkkänslan angående när det ska vara *hans/hennes/deras* och *sin/sitt/sina* håller på att förändras, vilket skulle innebära att de ungdomar som medverkade i enkäten inte heller när de blir äldre kommer att ha lika tydlig uppfattning om skillnaden mellan reflexivt och personligt pronomen som de äldre hade när de var unga. Jag tror att vi befinner oss i början av en sådan förändring och att förändringstakten ökar (jfr S-kurvan; se Sundgren 2013:99), något som skulle vara intressant att undersöka om 10–20 år.

I inledningen nämnde jag att jag hör och ser allt mer användning av personliga i stället för reflexiva pronomen, och avslutningsvis ger jag några exempel på vad jag hört och sett under det senaste året⁵: exempel 19–27; 28 är exempel på överanvändning av reflexivt pronomen, vilket jag inte alls ser eller hör lika ofta. Jag ger också ett par av de exempel som mejlades till Språket i P1 efter det att Emmy Rasper intervjuat mig om den här undersökningen (sändes 2015 01 13) och i slutet av programmet efterfrågade exempel på när reflexiva och personliga pronomen används fel i t.ex. tidningstext: exempel 29–30, där 30 är exempel på överanvändning av *sin*.

19. (Dessertmästarna, TV) Dom får absolut ha deras åsikt, jag har min.
20. (Lyxfällan, TV) Nu får han bita i det sura äpplet å börja ringa hans kreditgivare.

⁵ Jag gör inte anspråk på att dessa exempel skulle vara bevis på att det har skett en förändring, eftersom det inte finns något äldre jämförbart material.

21. (Eurovisionsschlagern, TV) bestämde dom sej å skickade in deras låt
22. (Aktuellt TV2) om Maud Olofsson kom till KU och bara berättade hennes version
23. (Valvaka i TV) Dom har ju vissa drag som är väldigt karakteristiska för deras uppfattningar.
24. (e-brev) XX har varit med i en fin artikel om hennes forskning i X.
25. (Folket) Föräldrarna ser både för- och nackdelar med deras barns tv- och datorspelande.
26. (DN) Att ta steget från journalistik till författarskap i slutet av 80-talet ser hon som ett av hennes livs viktigaste beslut.
27. (Föreläsning) Dom kommer att rapportera fortlöpande till oss om deras observationer.
28. (Eskilstuna-Kuriren) Hon har beslutat tidigarelägga träningsperioden inför kommande säsong i hopp om att det ska stärka sin mentala hälsa.
29. (Tidning) Förutom att jobba heltid arbetar Patrik med att informera bland annat läkare om hans sjukdom.
30. (Tidning) Polisen körde hem flera onyktra ungdomar till sina föräldrar.

För det mesta förstår man av sammanhanget vem eller vilka som åsyftas, men ibland blir det komiskt, som i exempel 30. Polisens föräldrar skulle nog inte bli så glada om han körde hem onyktra ungdomar till dem. Frågan är hur viktig den här distinktionen är. Spelar det någon roll om fler och fler säger som jag hörde en ung kvinna säga häromdagen (31):

31. Mina kompisar pratade om deras föräldrar. (*deras* syftar här på kompisarnas föräldrar)

Man måste nog vara så kallad språkpolis för att irritera sig på sådana ”fel” i talspråk. Om någon skriver så i t.ex. ett examensarbete påpekar jag emellertid att *deras* ska ändras till *sina*. Framtiden får utvisa i hur hög grad det är fråga om en pågående förändring. Det är bara bra om jag har fel när jag förutspår att fler och fler får sämre känsla för skillnaden mellan *hans/hennes/deras* och *sin/sitt/sina*. Det är en distinktion i det svenska språksystemet som gör språket mer nyanserat.

Litteratur

- Hultman, Tor G., 2003: *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Josephson, Olle, 2014 01 12: Mediefrågan ligger i topp. I: *SvD* (Språkspalten).
- Källström, Roger, 2012: *Svenska i kontrast. Tvärspråkliga perspektiv på svensk grammatik*. Lund: Studentlitteratur. S. 71–73.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens Grammatik 1–4. Stockholm.
- Språkbanken. <<http://spraakbanken.gu.se>>.
- Språkriktighetsboken*, 2005. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden. 93.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Sundgren, Eva, 2013: Språklig variation och förändring. I: Sundgren, E. (red.), *Sociolingvistik*. 2 uppl. Stockholm: Liber. S. 77–121.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm: Norstedts ordbok. Del 2: Reflexiva pronomen, S. 326–344.
- Tingsell, Sofia, 2007: *Reflexivt och personligt pronomen. Anaforisk syftning hos ungdomar i flerspråkiga miljöer*. (Göteborgsstudier i nordisk vetenskap. 8.) Göteborg: Göteborgs universitet.

Bilaga

Ålder:

Läs följande början till en berättelse och rätta så att det blir korrekt enligt normerna för svenskt skriftspråk!

När Anna och Daniel hade varit gifta fem år tog de flyget till Budapest på en weekendresa. Annas mamma tog hand om deras barn Saga och Oskar. Redan innan dem kom fram till flygplatsen började de sakna deras barn. Medans Anna körde bilen tog Daniel fram mobilen och sade: ”Nu ringer jag till din mamma och hör hur det går.” Anna ville inte störa hennes mamma på en gång, utan sade att de skulle vänta tills hon hade varit ensam ett tag med deras barn.

Vid flygplatsen letade dem reda på en parkeringsplats, tog sina resväskor och gick till incheckningen. Daniel började leta efter hans pass, men kom på att det måste ligga i hans resväska. Anna hade också sitt pass i resväskan, och medan de höll på att ta fram deras pass blev det deras tur att checka in. Någon frågade om ingen av de visste var de hade sina pass, men efter en liten stund kunde de visa dem.

Daniel sade till Anna att han trodde att han var mer orolig än henne och att han måste få ringa till hennes mamma för att bli lugnad. När han hade tjatat en stund tog Anna fram sin mobil och valde nummret till hennes mamma. Det var Oskar som svarade: ”Vi har jätteroligt. Mormor är trött och sover.” Både Anna och Daniel blev förståss väldigt oroliga. ”Hur skall det här gå?” undrade de.

Stryk under felen, numrera understrykningarna och skriv de korrekta formerna!

Det kan vara färre eller fler fel än tio.

Lägg till rader om du hittar fler!

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

Kommunikativ skrivuppgift och insändare på nivå B1

Outi Toropainen

Uleåborgs universitet, otoropai@oulu.fi

Sinikka Lahtinen

Åbo universitet, railah@utu.fi

Inledning

Syftet med föreliggande artikel är att fördjupa vår förståelse av den kommunikativa skrivkontexten. Vidare är vi intresserade av hur kontexten konkretiseras i skrivuppgiften och hur skribenterna tar kvasimottagaren som skapas av skrivuppgiften i beaktande i sina texter. Vi har valt att fokusera på den skrivuppgift som fungerade som utgångspunkt för en insändare i forskningsprojektet *Topling* (mera om *Topling* i avsnitt *Material och metod*). Skribenterna är svenskinlärare (L2-svenska) med finska som förstaspråk, av varierande åldrar och i olika skeden i det finska utbildningssystemet. Insändarna skrevs i en skolkontext och de är bedömda enligt den europeiska referensramen (Gemensam europeisk referensram, 2007). I denna studie aktualiseras de insändare som motsvarar nivå B1 i skalan¹.

Att vi har valt att fokusera på insändare på nivå B1 har sina orsaker.

¹ Skalan består av sex färdighetsnivåer: C2 - C1 - B2 - B1 - A2 - A1. Här i sjunkande ordning.

Nivå B1 kan betraktas som ett slags tröskelnivå: För det första verkar det enligt tidigare studier ske mycket i språkfärdigheten mellan nivåerna A2 och B1 (se t.ex. Martin et al. 2010). För det andra var B1 den högsta färdighetsnivån som grundskoleeleverna och gymnasisterna uppnådde vad gällde insändarna samtidigt som den var den lägsta nivån för universitetsstudenterna.

I denna studie granskar vi skrivuppgiften för insändaren och själva insändarna då tidigare studier visar att den argumenterande genren uppfattas som en av de mest krävande för ungdomar (t.ex. Berge, 2005; Mikkonen, 2010; Bergh Nestlog, 2015). Enligt Alanen et al. 2010 var skrivuppgiften för insändaren också den mest krävande av de fem uppgifter som användes i materialinsamlingen i forskningsprojektet *Topling*.

En insändare är en form av en argumenterande text, som skickas och publiceras i en tidning eller ett annat massmedium. I en insändare kan skribenten till exempel argumentera för en åsikt eller klaga över någon företeelse, oftast på lokal plan. I skrivuppgiften för de ifrågavarande insändarna begränsas domänen till skribentens vardagsliv, skolan och personlig plan (Alanen et al. 2010). I det aktuella materialet skapas den kommunikativa avsikten för insändaren i skrivuppgiften och realiseras i en skrivhandling, då insändaren får sin skrivna form. Enligt t.ex. Even- sen (2010) kan avsikten med skrivande vara att samhandla, reflektera, beskriva, utforska, föreställa sig eller att överbevisa. I skolskrivande görs detta oftast i relation till en skrivuppgift som formar kommunikationskontexten, alltså avsikten och mottagaren för den förväntade texten. Skolkontexten är enligt Holmberg (2012) och Berge (2005) speciell på så sätt att skribenterna som är indelade enligt årskurs och utbildningsnivå å ena sidan har läraren som läsare och bedömare medan skrivuppgiften å andra sidan skapar en anpassad kontext med föreställ- da läsare utanför skolan, alltså kvasimottagare. Holmberg (2012) kallar en dylik relation *en dubbel situationstypskontext*.

Texter skapade i dylika specifika, sociala kontexter kan förstås som kommunikation. Kommunikationen samt avsikten blir synliga både språkligt och textuellt. (t.ex. Halliday 1978; Fairclough 1992; Bergh Nestlog 2015.) Skribenten kan förväntas visa sin mottagarmedvetenhet

i sin text genom att uppfylla de kommunikativa kraven i skrivuppgiften. Med mottagarmedvetenhet avses skribentens förmåga att skriva en relevant text i den avsedda kontexten för den avsedda kvasimottagaren. Vi är intresserade av den explicita kommunikationen som förverkligas mellan skribenten och mottagaren på basen av skrivuppgiften. Vår syn på skrivande och kommunikation är situationell och funktionell.

I denna studie söker vi svar på två forskningsfrågor. För det första syftar vi till att utreda vilken slags kommunikativ kontext som skapas av de i forskningsprojektet *Topling* använda skrivuppgifterna för en insändare. För det andra är vi intresserade av skribenternas funktionella språkbruk i den kommunikativa kontexten som skapas i skrivuppgiften. Således studerar vi på vilket sätt skribenten eventuellt visar mottagarmedvetenhet i insändaren. Vi inleder med att redogöra för vårt material och vår metod, varefter vi granskar skrivuppgifterna och den kommunikativa kontexten som skapas av den. I därpå följande avsnitt illustreras och diskuteras de varierande sätten som skribenterna tar läsaren till hänsyn med hjälp av exempeltexter på nivå B1 producerade av skribenter i olika åldrar. Artikeln avslutas med en sammanfattande diskussion.

Material och metod

Det studerade materialet, alltså insändarna skrivna på L2-svenska utgör en del av det svenska materialet som insamlats inom forskningsprojektet *Inlärningsgångar i andraspråket (Topling)* vid Jyväskylä universitet. Projektet hade som huvudsyfte att undersöka inläring av skriftliga färdigheter i engelska, finska som andraspråk och svenska i det finska utbildningssystemet. Ett ytterligare syfte var att föra närmare varandra forskning i utvärdering av språkfärdighet och forskning i språkinläring. (se mera Jyväskylä universitet, *Topling*).

L2-svenska skribenterna i den aktuella studien representerar grundskolenivå (åk 7–9), gymnasium och universitet. Skriftliga data insamlades från samma inlärare tre gånger under ca tre års tid. Antalet insändare i vår undersökning är sammanlagt 77. Av dessa är 7 skrivna av högstadieelever i åldern 14–15 år, 52 av gymnasister i åldern 16–19 år

och 18 av universitetsstudenter i åldern 20–23 år. Vidare ingår i forskningsmaterialet skrivuppgiften för insändare. Under de tre datainsamlingsomgångarna användes varierande skrivuppgifter som presenteras och diskuteras i följande avsnitt.

Studien är materialbaserad i utgångspunkten: vi analyserar det empiriska materialet som består dels av skrivuppgifter och dels av insändare skrivna på L2-svenska. I analysen av skrivuppgifterna är vi intresserade av innehållet i dem eftersom den eventuella kommunikativa kontexten förmedlas genom innehållet och då använder vi oss av kvalitativ innehållsanalys. Vidare utnyttjar vi närläsning i analysen av insändarna för att kunna fånga in funktionellt språkbruk som uttrycker mottagarmedvetenhet (mera om närläsning t.ex. Brummet 2010). Som konstaterats är en förutsättning för att insändarna skall kunna förstås som kommunikation det faktum att skribenten tar i beaktande kvasimottagaren så som den anges i skrivuppgiften och skriver explicit till den. Detta ställer naturligtvis krav för själva skrivuppgiften: den skall återge en (för skribenten) möjlig kvasimottagare och en kommunikativ avsikt för den förväntade insändaren. I vår studie är vi primärt intresserade av skribentens beaktande av den givna mottagaren. Genom närläsning av insändarna har vi kunnat igenkänna excerpter i vilka skribenten realiserar mottagarmedvetenhet på L2-svenska. I det följande studeras närmare den kommunikativa kontexten i skrivuppgifterna.

Kommunikativ skrivkontext skapad av skrivuppgifterna

Genom kvalitativ innehållsanalys har vi studerat hurdan kommunikativ kontext som skapas i skrivuppgifterna. Den kommunikativa avsikten är predestinerad i och med att det är fråga om en insändare (*ta ställning till, motivera*). Däremot är av intresse publiceringskanalen av insändaren i vilket implicit ingår också kvasiläsaren av insändaren. Samtliga uppgifter är formulerade så att skribenten förväntas ta ställning till den tes som presenteras som rubrik för insändaren. Därmed är denna tes av intresse.

Under datainsamlingen användes i princip samma uppgift oberoende

av utbildningsnivå. Uppgiften hade dock anpassats något för att bättre lämpa sig bland annat för skribenter i olika åldrar och deras varierande kunskaper i svenska.

I tabell 1 sammanfattas skrivuppgifterna för svenska språket ur den kommunikativa skrivkontextens synvinkel enligt de tre skribentgrupperna. I kolumnen längst till vänster anges utbildningsnivå, i den följande kolumnen den kommunikativa kontexten, som inkluderar den tänkta publiceringskanalen och som implicit också anger mottagaren. I kolumnen till höger redovisas den tes som skribenten förväntades ta ställning till i insändaren.

Tabell 1. Den kommunikativa skrivkontexten enligt de tre informantgrupperna

Nivå	Kontext	Tes/Rubrik
Åk 8, åk 9	Skriv till skolans tidning vad du anser om ämnet. Motivera din åsikt!	Inga mobiltelefoner i skolan! Skoldagen ska inte börja före klockan 10!
	Skriv vad du anser om ämnet. Motivera din åsikt!	Skolmat är gott! Tonåringar till sommarjobb!
Gymnasium	Skriv en insändare till Hufvudstadsbladets / tidningen Peppars insändarsida . Motivera din åsikt. Berätta också hur man borde förändra eller utveckla ärendet.	Gymnasiestudier är betungande!
		Billigare läroböcker till gymnasiet! Föräldrar borde kontrollera ungdomars användning av Internet! Studentskrivningar behövs inte!
Universitet	Utbildningsutvecklare inom EU samlar in studentåsikter om vissa teman genom Svenska Institutets bloggsidor . Välj ett av följande teman och skriv vad du anser om det. Motivera din åsikt	Lika stor andel kvinnor och män till högskoleprogram
		Avgiftsfri högskoleutbildning – en börda för skattebetalarna In i universitetet – utan inträdesprov Studiestöd räcker inte till att leva

Skribenterna skrev som konstaterats tre insändare under den ca tre års långa datainsamlingsperioden. Första insändaren skrev eleverna i åk 8 (höstterminen) till skolans tidning. Den kommunikativa kontexten specificerades inte alls under de två senare omgångarna (vårterminen åk 8 och vårterminen åk 9). I skrivuppgiften som högstadiееleverna tilldelades anges således den kommunikativa kontexten genom en specifik publiceringskanal, skoltidningen. Själva mottagargruppen anges däremot inte explicit. Skribenten bör med andra ord i tanken förflytta sig till

de eventuella mottagarna som alltså är potentiella läsare av skoltidningen. Denna läsarkrets är naturligtvis beroende av om den avsedda skoltidningen ges ut i tryck eller som nättidning och hur omfattande publicitet tidningen ges på nätet. Som framgår av tabell 1, berör teserna till höger elevers vardag: i tre av dem kontextualiseras ställningstagandet till skolan (skolmaten, skoldagen och mobiltelefoner i skolan). Däremot berör en av teserna vardagen utanför skolan, nämligen sommaren och sommarjobbet. Perspektivet i tesen är skribentens, det är skribenten som förväntas motivera och ta ställning ur ett eget perspektiv. Kontexten som delvis skapas genom teserna är bekant för en högstadieelev, relativt informell (speciellt om det är frågan om en tryckt tidning) och perspektivet i rubriken är skribentens.

Kontexten för gymnasisternas insändare är likadan som för åk 8 och åk 9 i det avseendet att det i skrivuppgiften enbart anges publiceringskanalen, nämligen insändarsidan i tidningen *Hufvudstadsbladet* eller *Peppar*. Båda dessa existerade under datainsamlingsperioden i verkligheten. Som framgår av tabell 1 gäller tre av de fyra teserna vardagen i gymnasiet (studier, läroböcker och studentskrivningar), medan den fjärde handlar om ungdomars nätanvändning. Perspektivet i tre av rubrikerna är gymnasistens, som ombeds att motivera sin åsikt om ett bekant tema, gymnasiestudier. Däremot är perspektivet i den tes som handlar om nätanvändningen föräldrarnas. I och med dylikt perspektivbyte förväntas gymnasisten avhandla hur föräldrarna borde kontrollera ungdomars, även skribentens, användning av internet. Gymnasisten skall med andra ord skriva om sitt eget nätliv och sin egen Internetanvändning, men ta ställning till dessa ur ett föräldraperspektiv. Vidare förväntas gymnasisterna också berätta hur situationen borde förändras eller utvecklas. Skillnaden gentemot teserna avsedda för högstadieelever är märkbar i och med att publiceringskanalen är mera utbredd, formell och ett forum för individer med svenska som modersmål i Finland.

Universitetsstudenterna fick en något annorlunda kontext då den avsedda publiceringskanalen helt och hållet var nätbaserad, nämligen Svenska Institutets bloggsidor. Vidare anges mottagaren för ställningstagandena explicit, nämligen utbildningsutvecklare inom EU som har för avsikt att samla in studentåsikter om temat i tesen. Man kan dock

fråga sig hur konkret en dylik mottagargrupp är för universitetsstudenterna. Det är oklart huruvida utbildningsutvecklare inom EU i verkligheten kan påverka finska universitets beslut om inträdesprov. Temana berör en studerandes vardag och kan således anses vara relativt konkreta för skribenterna. Ett tema, om studiestöd, hade dock mer direkt anknytning till studerandenas vardagsliv. De tre övriga teserna är inte helt okända heller: för att erhålla studieplats vid ett universitet har samtliga studenter deltagit i ett inträdesprov, de kvinnliga studenterna dominerar huvudämnet (svenska språket) och alla som erhållit studieplats får studera utan att betala terminsavgift. Däremot kan man fråga sig hurdant sambandet mellan dessa teman och utbildningsutvecklare i EU är. Skillnaden i skrivuppgifterna jämfört med den föregående utbildningsnivån är att formalitetsnivån ökar, men trots att mottagaren anges explicit förblir den sannolikt diffus för skribenterna. Som en kuriositet kan nämnas att man på basen av skrivuppgiften kan förvänta sig en skriven åsikt som svar, vilket är något annat än en insändare i en tryckt tidning.

Som tabell 1 visar är såväl kontexten som tesen anpassade enligt ålder och årskurs. De yngsta eleverna har jämnåriga kompisar och egna lärare som kvasimottagare (= skoltidningens potentiella läsare) i det fall då publiceringskanalen framgår och de flesta teman har en explicit anknytning till skolvardagen. Gymnasisterna skriver sina insändare dels till en tidning med svenskspråkiga ungdomar som läsare (*Peppar*), dels till en svenskspråkig dagstidning (*Hufvudstadsbladet*). Studentexamen berör gymnasisternas vardag men är också ett aktuellt tema i samhällsdebatten. Den äldsta skribentgruppen med mest studier bakom sig och högst utbildningsnivå, universitetsstudenterna, har de mest krävande temana. Kontexten i skrivuppgiften är också den mest formella. Det är dock oklart varför utbildningsutvecklare inom EU samlar in studentåsikter och vilken betydelse detta har vad gäller utbildningspolitiken och beslutsfattande i Finland. I det följande illustrerar vi på vilka sätt skribenterna i olika åldrar tar kvasimottagaren som skrivuppgiften skapar i hänsyn.

Tecken på mottagarmedvetenhet i insändarna

I det följande ger vi exempel på insändare för att illustrera mottagarmedvetenheten i insändarna. I denna artikel har vi använt oss av närläsning av insändare för att kunna fånga in funktionellt språkbruk som förmedlar mottagarmedvetenhet. Vi illustrerar detta genom tre utvalda insändare skrivna på varierande utbildningsnivåer och således också av skribenter i olika åldrar.

Som konstaterats är relationen i en skolkontext en dubbel situationskontext med både läraren och den i skrivuppgiften avsedda mottagaren som läsare. Dessa kvasimottagare är alltså läsarna av skoltidningen, *Hufvudstadsbladets* eller *Peppars* insändarsida eller utbildningsutvecklare inom EU (se tabell 1 tidigare).

Den första insändaren (exempel (1)) är skriven av en ca 14 år gammal elev i åk 8. Insändaren är skriven för skoltidningen om vad skribenten anser om tidpunkten då skoldagen inleds. Vidare förväntas skribenten att motivera sin åsikt. Kvasiläsarna består således av jämnåriga elever och eventuellt skolans personal.

(1) Skoldagen ska inte börja före klockan 10!

Det är så mörkt ute när jag går till busshåll-platsen klockan 7.15. Jag är trött och kanske lite arg. Jag har inte haft tiden äta, så jag är också hungrig. Inte bra, tycker jag.

Men on skoldagen börjar klockan 10, har jag ätit frukost, sovit 9-10 timmar och är glad. Så, så bra, tycker jag!!

Elever i skolan lyssnar bättre när skolan börjar klockan 10. Alla mår bättre: elever och kompisar, och lärarna förstås. Kul!

Så: Skoldagen ska INTE börja före klockan 10!

På basen av skrivuppgiften kunde vi konstatera att det är frågan om en informell kommunikationskontext. Insändare (exempel (1)) stöder detta. Skribenten inleder med ett *jag*-perspektiv i sin beskrivning. Mot slutet övergår skribenten från ett *jag* till en mer allmän nivå och skriver om *elever i skolan*, *alla*, *kompisar* och *lärare*, dock utan att tilltala dem

explicit. Bland de övriga B1-texterna skrivna av högstadiel elever påträffas även exempel på att skribenten explicit tilltalar en möjlig kvasiläsare: "LÄRARNÄ, ÄR DET HÄR JU BRÄ?". Insändaren i exempel (1) är enkel men relativt fungerande med tanke på de föreställda läsarna och den informella kontexten.

Den andra insändaren (exempel (2)) inleds med gymnasistens *jag*-perspektiv. Enligt uppgiften är insändaren tänkt att skickas som ett mejl till dagstidningen *Hufvudstadsbladet*. Det är frågan om en formell kommunikationskontext med tanke på de potentiella läsarna och kommunikationskanalen (se tabell 1). Dessutom är perspektivet i uppgiftsrubriken föräldrarnas, inte gymnasistens.

(2) Avsändare: Maija Solki

Mottagare: debatt@hbl.fi

Ämne: Internet

Jag tycker att ungdomars är mycket i Internet och det är inte bra. Föräldrar borde kontrollera dom. Ungdomars har inte tid för läxor och de gör ingenting! Jag tycker att ungdomars borde är 1-2 timmar på Internet i tag. Det är inte gut spelar video games och surff i Internet helatiden. De behöver frish luft och de borde gå till exempel på jogging. Så föräldrar borde gör någonting och sagt för ungdomar att det är inte gut surffar i Internet helatiden.

Maija

Efter att ha uttryckt inledningsvis sin personliga åsikt i insändaren (exempel (2)) förflyttas perspektivet: en gymnasist ger föräldrarna råd vad de ska göra. Gymnasisten ställer sig med andra ord utanför sin egen åldersgrupp genom att slå fast att ungdomar är för mycket i Internet. Detta är intressant, men i gott samspel med tesen i skrivuppgiften. Gymnasisten tar i fortsättningen rollen som rådgivare också vad gäller ungdomarna. I insändaren är tonen förpliktande vilket enligt Harjunen och Juvonen (2011:15) är typiskt för skoluppsatser. Harjunen och Juvonen (2011:15) anser vidare att detta kan orsakas av "att skribenten närmar sig den förmodade läsaren – läraren – och värderingar som skribenten antar att läraren uppskattar, och styr läsaren i den riktningen." Dessa värderingar och toner passar väl också för kvasiläsarna av

Hufvudstadsbladet. Perspektivförflyttningen och rådgivarrollen kan förklaras med perspektivet i själva uppgiften och med den dubbla situationskontexten. Att en sextonåring annars skulle skriva en insändare och ge föräldrarna råd verkar något osannolikt. I några av de övriga gymnasisttexterna på nivå B1 påträffades också direkta frågor till föräldrarna: ”Vet du, vad din son eller flicka läser från nätet” och ”Kontrollerar ni era barns användning av Internet?”. Uppmaningar förekom också ”Minns kontrollera ungdomars användning av Internet!” och ”Föreldrar, var intresserad av ungdomar!”.

Insändaren i exempel (3) är skriven av en universitetsstudent.

(3) Inträdesprov behövs!

Jag tycker att det är viktigt att ha inträdesprov eftersom att komma i universitet bara på basis av skolbetyg är inte en bra ide. Det finns några som inte har, på grund av någon orsak, klarat sig bra i student examen och inträdesprov är den enda alternativen de kan satsa på. Om betyget spelade större roll, skulle människorna söka till medikal och juristskolor och de som riktigt ville komma där hade ingen chans eftersom de inte hade lyckats i studenexamen. Det kan också vara att de som har bra betyg inte vet vad de vill göra i sina liv och de bara tar deras, som vill studera just det här ämnet, platser. Så ändringen är ont i det här fallet!

Den kommunikationskontext som skapas i skrivuppgiften är formell och mottagarna opersonliga och utanför studentens vardag (se tabell 1). Trots detta inleds insändaren med en åsiktsformulering med ett *jag*-perspektiv. Därefter för studenten fram sin åsikt genom ett allmänare perspektiv (*några*, *de* och *människorna*). Studenten använder sig av ett utvidgat perspektiv eventuellt för att visa på att det gäller flera individer än henne/honom. Intressant är att skribenten inte inkluderar sig själv i dem som deltagit i ett inträdesprov. Varken hänvisningar till publiceringskanalen eller till kvasiläsarna existerar i insändaren. Däremot hänvisar studenten till kontexten på ett indirekt sätt i avslutningen genom att tala om (för)ändringen.

Sammanfattande diskussion

Inledningsvis har vi studerat skrivuppgiften för insändarna. Vi kan konstatera att en kommunikativ skrivkontext skapas i dem för det mesta. I uppgifterna anges mottagare implicit i samtliga uppgifter. Ett undantag görs i uppgiften som användes av universitetsstudenterna (utbildningsutvecklare i EU). Att kvasiläsaren för insändaren anges implicit och publiceringskanalen explicit styr skribenterna antagligen att primärt tänka på kanalen, inte på den potentiella läsaren. Av skrivuppgifterna fanns flera versioner som användes under olika datainsamlingsgångar samt av skribenter på olika utbildningsnivåer och av skribenter i olika åldrar. Uppgifterna var således anpassade enligt skribenternas ålder och mängden av studier i L2-svenska. I två uppgifter som användes bland högstadieeleverna saknades den kommunikativa kontexten totalt: Skribenterna ombads endast skriva om vad de anser om den angivna tesen/rubriken för insändaren. I tillägg var avsikten för insändaren överraskande i några uppgifter: Varför ska en gymnasist ge råd till föräldrarna? Varför samlar EU-utvecklare studentåsikter?

Hur påverkas då texterna av skrivuppgiften? Våra resultat tyder på att tesen för argumenterandet och speciellt perspektivet i tesen påverkar mer än den explicita publiceringskanalen eller den implicita kvasiläsaren. Vissa teser som gäller skolvardagen gör det naturligt att skribenten väljer ett *jag*-perspektiv. Vad gäller mottagarna eller publiceringskanalen, blir de knappt synliga varken textuellt eller språkligt trots skribenternas stigande ålder och utbildningsnivå. Enstaka skribenter tilltalar kvasiläsaren i sin insändare, men publiceringskanalen framgår däremot ej. Ett konkret exempel är att få insändare avslutas med namn eller signatur.

En mångsidigare kvalitativ men också kvantitativ analys av inlära-texter på samma färdighetsnivå behövs för att kunna sätta fingret på de språkliga och textuella företeelser som är beroende av skribentens ålder och utbildningsnivå. En dylik tanke får också stöd i Kajanders (2014) studie som tyder på att samma funktionella mål (t.ex. nivå B1) kan nås med olika slags texter men att texter skrivna av skribenter i olika åldrar avviker från varandra.

Litteratur

- Alanen, Riikka, Huhta, Ari & Tarnanen, Mirja 2010. Designing and assessing L2 writing tasks across CEFR proficiency levels. I I. Bartning, M. Martin & I. Vedder (eds.) *Communicative proficiency and linguistic development: intersections between SLA and language testing research. Eurosla Monographs Series, 1*. S. 21 - 56
- Berge, Kjell Lars 2005. Studie 6. Tekstkulturer og tekstkvaliteter. I K.L. Berge, L. S. Evensen, F. Hertzberg & W. Vagle (red.) *Ungdommers skrivekompetanse*, Bind II. Oslo: Universitetsforlaget. S. 11–190.
- Bergh Nestlog, Ewa 2015. Hierarki-komponerad skrivundervisning – en fråga om relationer. I A. Skaftun, P.H. Uppstad & A.J. Aasen (red.) *Skriv! Les! Artikler fra den andre nordiske konferansen om skrivning, lesing og literacy*. Bergen: Fagbokforlaget. S. 217–236.
- Brummet, Barry 2010. *Techniques of close reading*. Sage Publications. California: Thousand Oaks.
- Gemensam europeisk referensram för lärande, undervisning och bedömning*. 2007. Stockholm: Skolverket.
- Evensen, Lars Sigfred 2010. En gyldig vurdering av elevers skrivekompetanse. I J. Smidt, I. Folkvord & A. J. Aasen (red.), *Rammer for skrivning. Omskriveutvikling i skole og yrkesliv*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag. S. 13–32.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge & Oxford: Polity Press.
- Halliday, Michael A.K. 1978. *Language as social semiotic. The social interpretation of language and meaning*. London: Arnold.
- Harjunen, Elina & Juvonen, Riitta 2011. Elevers egen röst i de diskuterande texterna. I E. Harjunen et al. (red.) *Hur skriver niondeklassarna. Rapporter och utredningar 2011:1*, Utbildningsstyrelsen. S. 9–17.
- Holmberg, Per 2012. Skolskrivande, genre och register. En jämförelse mellan två systemisk-funktionella kontextmodeller. I T. Hestbæk Andersen & M. Boeriis (red.) *Nordisk socialsemiotik*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. S. 221–245.
- Kajander, Mikko 2014. *Suomen eksistentiaalilause toisen kielen oppimisen polulla*. Diss. Jyväskylä studies in humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Martin, Maisa, Mustonen, Sanna, Reiman, Niina & Seilonen, Marja 2010. On Becoming an Independent User. I I. Bartning, M. Martin & I. Vedder (eds.) *Communicative proficiency and linguistic development: intersections between SLA and language testing research. Eurosla Monographs Series, 1*. S. 57 - 80
- Mikkonen, Inka 2010. "Olen sitä mieltä, että..." *Lukiolaisten yleisönosastotekstien rakenne ja argumentointi*. Diss. Jyväskylä studies in humanities. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Identifiering av fonologiska kontraster i svenska ord

Ett lyssnartest för andraspråksinlärare

Elisabeth Zetterholm

Stockholms Universitet, Institutionen för språkdidaktik

elisabeth.zetterholm@isd.su.se

Mechtild Tronnier

Lunds Universitet, Språk- och Litteraturcentrum

mechtild.tronnier@ling.lu.se

Inledning

Det är många olika faktorer som spelar in när man lär sig ett nytt språk och förutsättningarna ser olika ut såväl individuellt som socialt. Här finns språkliga aspekter såsom typologiska likheter och skillnader mellan det/de språk inläraren redan behärskar och målspråket samt hur mycket språklig stimulans och möjlighet till interaktion inläraren får (Abrahamsson & Bylund 2012; Flege & Liu 2001). Förstaspråkets fonologiska regler överförs ofta till andraspråket och påverkar såväl perception som produktion (Major 2008, Jarvis & Pavlenko 2010). För att kunna producera ett lyssnarvänligt uttal på målspråket är det viktigt att inläraren uppfattar de fonologiska kontrasterna då det anses föreligga en koppling mellan perception och produktion (Escudero, 2005; McAlister, 1995). Det är inte självklart att det alltid är de mest uppenbara

språkliga kontrasterna mellan första- och andraspråket som kan vålla uttalsproblem, ibland är de små mera subtila skillnaderna svårare att identifiera och förändra (Flege 1991). Talarens uttalsvanor, dvs. de artikulatoriska vanligtvis omedvetna och inlärdade rörelserna, är ibland svåra att förändra och kräver en del medvetenhet och övning hos inläraren.

Den studie som presenteras här tar upp frågan huruvida andraspråksinlärare med olika modersmål kan identifiera svenska ord utifrån ordpar med fonologiska kontraster. Ordparen är utvalda utifrån tidigare forskning som visar på generella svårigheter med den svenska fonologin som förekommer vid inläring av svenska som andraspråk (Bannert 1990; Tronnier & Zetterholm 2013; Zetterholm & Tronnier 2012). Syftet med studien är att ta reda på om andraspråksinlärare uppfattar den fonologiska kontrasten när de hör ord uttalade av en svensk talare. Detta är en pilotstudie och resultaten får därför anses som preliminära, men intressanta för vidare forskning i ämnet.

Fonologisk transfer

Att lära sig ett nytt språk innebär att man måste lära sig språkets fonemuppsättning, fonotax samt prosodi och för några inlärare betyder det också att lära sig ett nytt skriftspråk. Ibland finns det uppenbara likheter mellan första- och andraspråket, ibland är skillnaderna större. En vuxen inlärare av ett andraspråk behärskar ju redan sitt första språk, och eventuellt flera språk, och det är i så fall mycket vanligt att inläraren under inlärningsprocessen överför fonologiska regler till det nya språket, i det som brukar benämnas interimsspråket (Abrahamsson 2009; Selinker 1972). För att studera fonologisk transfer och hur det påverkar andraspråksinläringen på olika sätt, såväl perception som produktion, används ofta kontrastiva analyser. Det innebär jämförande studier mellan modersmål och målspråk. Då menar man att det går att förutsäga, eller åtminstone att förklara, vilka svårigheter talare av olika modersmål kan få vid andraspråksinläring, men det har också visat sig att dessa analyser inte alltid stämmer (Major 2008). Brytning och fossilisering kan ha många olika orsaker där det inte finns något tydligt samband mellan

modersmål och målspråk. Några studier visar att det ofta finns ett samband mellan perception och produktion (Escudero 2005; McAllister 1995), men att säga att det finns ett entydigt och klart samband mellan perception och produktion är nog att ge en förenklad förklaring till brytning. Däremot finns det studier som visar att andraspråksinlärare inte uppfattar eller gör samma distinktiva skillnad mellan språkljud som en modersmålstalare (Flege 1991). Om en inlärare inte kan uppfatta de fonologiska kontrasterna i andraspråket blir det svårare att producera språkljuden. Här kan små fonetiska och fonologiska skillnader utgöra en större svårighet än mera markerade och tydliga skillnader (Strange & Shafer 2008). Det kan möjligen förklaras av perceptuella förväntningar då man relaterar till och har tidigare språkkunskaper som en ledtråd i sin inlärningsprocess. Detta gäller framför allt vuxna inlärare då barn ofta tycks ha lättare att lära sig nya språk (Abrahamsson & Bylund 2012; Ioup 2008). Fonologisk transfer anses vara en förklaring till varför andraspråksinlärare ofta talar målspråket med brytning, såväl på en segmentell som en prosodisk nivå. I denna studie har vi använt oss av kontrastiva analyser och tankar omkring fonologisk transfer som utgångspunkt för det perceptionstest som här presenteras.

Produktion hos inlärare av svenska som andraspråk

För att ge en kort bakgrund till det aktuella perceptionstestet kommer vi först att presentera några resultatet av kontrastiva analyser med fokus på uttalet hos inlärare av svenska som andraspråk. Materialet är hämtat från inspelningar som gjorts av författarna i syfte att studera inlärningen av svenska som andraspråk hos vuxna inlärare med olika modersmål¹. Inspelningarna består av såväl spontantal som läst tal. Materialet är särskilt anpassat för ändamålet genom att texterna innehåller många olika fonologiska och prosodiska kontraster i svenskan som represen-

¹ Författarna har gjort ett stort antal inspelningar med inlärare av svenska som andraspråk med flera olika förstaspråk. Analyser av inspelningarna är presenterade och publicerade på ett flertal nationella och internationella konferenser. Dessa inspelningar ligger även till grund för denna pilotstudie.

teras av ett stort antal minimala par. Här redogörs i första hand för fonologiska distinktioner då det är mest relevant för perceptionsstudien.

Våra tidigare analyser (liksom Bannerts studier 1990) visar att det finns några generella uttalsvårigheter när man lär sig svenska som andraspråk, oavsett modersmål. Det gäller framför allt de främre rundade vokaler /y ø ʊ/ som är relativt ovanliga i ett globalt perspektiv (Ladefoged & Maddieson 1996). Den kvalitetskontrast som förekommer vid uttalet av långa respektive korta vokaler i svenska realiseras inte alltid i uttalet hos andraspråksinlärare. Det här är särskilt tydligt vid uttalet av a-vokalen där det är en tydlig skillnad i variationen mellan a-ljuden hos en svensk talare. Hos inlärare används företrädesvis kvaliteten för den korta a-vokalen oavsett modersmål. Det kan förklaras av att detta är en av de vokaler som förekommer i alla världens språk, med några smärre uttalsvarianter (Ladefoged 2005). Den svenska fonotaxen tillåter upp till tre initiala konsonanter och konsonantkluster med flera olika konsonanter inuti ord eller vid sammansättningar (Garlén 1998), vilket blir problematiskt framför allt för talare av ett modersmål som enbart tillåter öppna stavelser, dvs. C(onsonant)V(okal). Uttalet av konsonantkluster löser inlärare på olika sätt. Det vanligaste är att talare använder epentesvokal antingen initialt i ord eller mellan konsonanter, vilket bidrar till att ordet då får flera stavelser och kan vara mycket svårt att uppfatta för en svensk lyssnare. Några exempel är ordet *språk* som uttalas [əspɾɔ:k] ordet *flickan* som då blir [fɛli:kan]. I det sista exemplet är det också ett kvantitetsfel på i-vokalen som kan vara en följd av epentensvokalen. De svenska sje- och tje-ljuden brukar också vara besvärliga och det är vanligt att t.ex. talare med arabiska som modersmål använder ett uttal med artikulation längre bak i munhålan (Bannert 1990). Flera språk använder inte aspiration av tonlös klusil och t.ex. det finska språket gör inte någon skillnad mellan tonande och tonlösa klusiler. I andra språk, t.ex. asiatiska språk (Sino-Tibetanska språk) liksom i kurdiska, avtonas slutkonsonanter eller uttalas med en efterföljande glottisstöt (Michaud 2004; Zetterholm 2014a, 2014b). Svenska lyssnare uppfattar då ofta inte att det finns någon slutkonsonant alls, vilket kan leda till kommunikationsstörningar.

Perceptionstest

Ett lyssnartest för identifiering av några svenska ord konstruerades. Testet bestod av ordpar, representerade med både bild och ljud, där utgångspunkten var fonologiska kontraster som enligt tidigare studier visat sig vara som enligt tidigare studier visat sig vara svåra att producera för inlärare av svenska som andraspråk. Orden valdes inte utifrån en generell förekomst såsom presenteras i ett frekvenslexikon, utan på basis av tidigare forskning om brytning vid inläring av svenska som andraspråk (t.ex. Bannert 1990; Tronnier & Zetterholm 2013; Zetterholm & Tronnier 2012; Zetterholm 2014a). Där fanns ord som skiljer sig finalt, dvs. om det förekommer en final konsonant eller ej i ordpar som *två-tvål* respektive *tå-tåg*. Hos några ordpar var kontrasten initialt i orden, som t.ex. *haka-kaka* respektive *buss-puss*. Även vokalkontraster som /e/-/ø/ i ordparet *lek-lök* och /y/-/i/ i *fyra-fira* fanns med i testet. Orden var substantiv eller verb. Vissa ordpar innehöll två substantiv, t.ex. *buss-puss*, eller två verb t.ex. *gunga-sjunga*, men ibland förekom ett substantiv och ett verb som minimalt par, t.ex. *finger-springer*. Vi tror dock inte att detta har påverkat resultatet generellt då bilderna var till hjälp vid identifieringen av målordet. Detta kommer dock att diskuteras nedan.

Testet gjordes i Powerpoint med både bilder och ljudfiler. Orden presenterades som fokusord i meningen 'Jag säger XXX igen'. Bilderna, dvs. ordparen, placerades i slumpvis ordning och när samma ordpar förekom två eller tre gånger bytte bilderna ibland plats, för att om möjligt undvika att informanten skulle tro att det alltid var bilden till höger eller till vänster som utgjorde målordet. Det var samma ordningsföljd för samtliga deltagare. Sammanlagt blev det 46 ordpar.

Deltagare

Samtliga 31 deltagare och inlärare av svenska som andraspråk läser svenska inom ramen för olika sfi-utbildningar, men på olika nivåer och på olika skolor i landet. Flera modersmål är representerade, närmare bestämt 18 olika språk. Vi kommer inte att diskutera förhållandet mel-

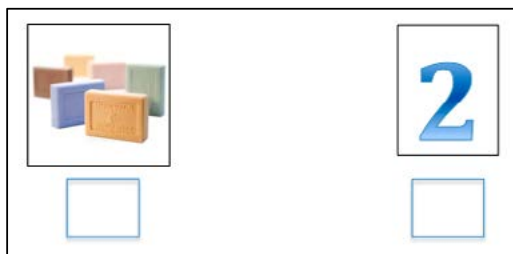
lan inlärarens modersmål och eventuell relation till resultatet och målspråket svenska i den här presentationen eftersom deltagarantalet per språk är så få. Av de 31 deltagarna är det t.ex. fem med polska, fyra med kinesiska, tre med engelska och två med vardera spanska, persiska, dari och bengali som modersmål. I övrigt endast en deltagare av vardera modersmålet. Här presenteras och diskuteras därför ett mera generellt resultat av studien. Det är 18 kvinnor och 13 män som deltagit, men inte heller detta perspektiv kommer att diskuteras i relation till resultatet. Medelåldern för deltagarna är 32 år. Vistelsetid och ankomsttid till Sverige varierar, men de allra flesta har varit i Sverige mellan 1 och 2 år.

För att säkerställa att ljudfilerna i testet var användbara, dvs. att orden uttalades på en tydlig, ganska neutral svensk dialekt, användes en kontrollgrupp bestående av 16 deltagare, 9 kvinnor och 7 män, med olika svenska dialekter som sitt modersmål. Medelåldern för dessa lyssnare var även här 32 år.

Genomförande

Informanten satt tillsammans med testledaren i ett enskilt rum. Vid testtillfället användes en Mac-dator och de inbyggda högtalarna. För att svara på frågan om vilket ord informanten hörde fanns ett svarsformulär, på papper, med bilderna parvis där personen ombads att sätta ett kryss i en ruta under den bild som motsvarade det identifierade ordet, se ett exempel i Figur 1. Bilderna var desamma som visades på dataskärmen. En anledning till att samma bilder fanns både på svarsformuläret och dataskärmen var att deltagaren då kunde se en större och tydligare bild på datorn om så önskades. Orden och bilderna kom i en jämn tidsföljd och presentationen avbröts inte och det fanns heller ingen möjlighet att lyssna mer än de två gånger ordet repeterades, vilket var inbyggt i själva presentationen. Testet tog ca 10 minuter att göra och bestod av 46 ordpar.

I nedanstående resultatredovisning kommer tre av ordparen med vokalkontraster samt två ordpar där skillnaden fanns i de finala konsonanterna att diskuteras.

Figur 1. Exempel från svarsblanketten.

Resultat

De svenska deltagare

Då alla de 16 svenska deltagarna svarar korrekt på alla 46 ordparen kan man dra slutsatsen att de uppfattar talarens uttal av orden och att dessa därför är användbara i testet. Det fanns dock inget svarsalternativ 'Vet ej' och inte heller någon fråga huruvida det var svårt att uppfatta korrekt ord, varför man inte kan vara helt säker på om en gissning förekommit vid något tillfälle. På en direkt fråga om det var svårt att uppfatta orden, svarade alla att det var enkelt, med viss reservation för distinktionen mellan orden fyra-fira för ett par av deltagarna.

Inlärare av svenska som andraspråk

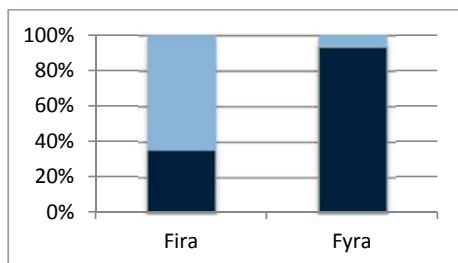
Informanterna var ombedda att lämna ett svar vid varje ljud/bild-stimulus men trots detta uteblev svar vid några tillfällen. Då presentationen inte stoppades eller repeterades fick svaret då bli blankt. Detta gäller dock endast ett fåtal ord och påverkar inte denna resultatredovisning. I Figur 2-6 presenteras resultaten för korrekt identifiering i den nedre delen av stapeln och i den övre delen redovisas inkorrekt identifiering av målordet.

Efter testet tillfrågades alla deltagare om de kände igen och förstod alla ord som fanns med. Det visade sig då att det endast var ett par ord

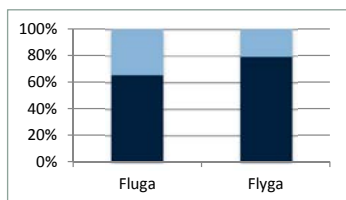
som var okända för några av deltagarna och därför skapade lite förvirring. Det var ord som 'tagg' och 'kanel'.

Vokalkontraster

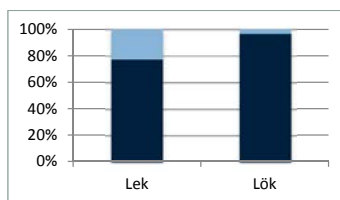
Det är sedan tidigare känt att de främre rundade vokalerna vållar problem hos inlärare av svenska som andraspråk (Bannert 1990). I ordtestet fanns de minimala ordparen *fyra-fira*, *fluga-flyga* samt *lek-lök* med. Figur 2-4 visar hur väl dessa vokalkontraster kunde identifieras. Ordet 'fyra' är korrekt identifierat i ca 95 % av alla förekomster. Det svåraste tycks vara att uppfatta ordet 'fira' (ca 35 % av alla förekomster) och då har man istället valt ordet 'fyra', som för många kanske är mera välbekant. Här kan det också vara själva bilden som är enklare att förstå då den utgörs av siffran 4, medan ordet 'fira', som är ett verb, visas med en bild där personer firar någon. För de andra ordparen i just dessa tre exempel med vokalkontraster är det möjligt att bilderna på ett tydligare sätt representerar de olika målorden. Det här kan vi endast spekulera omkring då vi inte frågade informanterna om detta. Men här finns också en viss överensstämmelse med kommentarer från de svenska lyssnarna där ett par blev lite osäkra just vid ordparet *fyra-fira*. Skillnaden mellan identifieringen av ordparet *fluga-flyga* (ca 65 % respektive 80 % av förekomsterna) är inte så stor, men resultatet kan tolkas som en viss osäkerhet hos informanterna. Däremot tycks ordet 'lök' vara enkelt för de flesta att identifiera då andelen korrekta svar är nästan 100 %.

Figur 2. Resultatet för ordparet fira-fyra, där den nedre delen av stapeln visar andel korrekt svar.

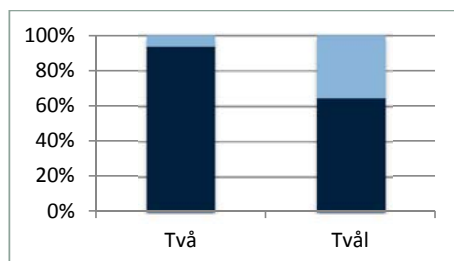
Figur 3. Resultatet för ordparet fluga-flyga, där den nedre delen av stapeln visar andel korrekt svar.

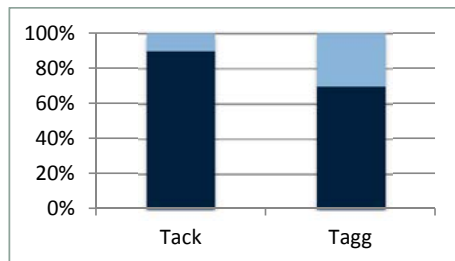
Figur 4. Resultatet för ordparet lek-lök, där den nedre delen av stapeln visar andel korrekt svar.

Finala konsonanter

Inlärare med framför allt ett asiatiskt modersmål har ofta svårigheter att producera de finala konsonanterna vid inläring av svenska som andraspråk (Bannert 1990; Zetterholm 2014b). I det här testet fanns ordpar som *två-tvål* med. Eftersom resultaten här inte sätts i relation till informantens modersmål presenteras enbart resultatet för alla deltagare. I Figur 5 ser vi att ordet 'två' identifieras korrekt i ca 95 %, medan 'tvål' endast identifieras korrekt i ca 60 % av förekomsterna. Det skulle kunna tolkas som en osäkerhet hos deltagarna som själva är i en inlärningsprocess av det svenska språket. Hos de svenska lyssnarna fanns inte någon som helst tvekan när de lyssnade på dessa ord. Här är det också

Figur 5. Resultatet för ordparet två-tvål, där den nedre delen av stapeln visar andel korrekt svar.

Figur 6. Resultatet för ordparet tack-tag, där den nedre delen av stapeln visar andel korrekt svar.

ytterst tveksamt att bilderna kan ha någon inverkan då de var svåra att misstolka. Liknande resultat, med osäkerhet om målordet, återfinns i andra ordpar som *tå-tåg*.

Att särskilja de tonlösa och tonande finala klusilerna /k/ och /g/ har också visat sig svårt för inlärare av olika modersmål (Bannert 1990). I testet fanns ordparet *tack-tag* med för att testa perceptionen av dessa ord. Ordet 'tack' identifieras korrekt i 90 % av förekomsterna och 'tagg' i 70 %. Se Figur 6. Några deltagare nämnde att de var osäkra på ordet 'tagg' vid en direkt fråga efter testet, vilket naturligtvis kan ha påverkat det här resultatet.

Diskussion och slutsats

Utifrån detta test med deltagare från så många olika modersmål är det naturligtvis inte möjligt att dra några generella slutsatser vad gäller kopplingen mellan perception och produktion för olika modersmåls-talare. De olika målorden förekom inte heller så många gånger i testet att man därav kan dra några säkra slutsatser. Man kan dock se vissa tendenser vad gäller perceptionen av svenska ord med små fonologiska kontraster. De svenska deltagarna angav att de inte hade några större problem att höra uttalet av de olika orden och samtliga gjorde också en korrekt identifiering på testet.

För inlärare av svenska som andraspråk tycks det vara svårt att sär-

skilja de svenska främre rundade vokalererna när de förekommer i ord som minimala par. Tidigare studier visar att dessa vokaler även är ett problem vid produktionen när man lär svenska som andraspråk (Bannert 1990). Det svåraste tycks vara att uppfatta ordet 'fira', vilket stämmer väl överens med den tveksamhet som några av de svenska lyssnarna också nämnde. Här kan man tänka att ordet 'fyra' skulle vara svårare att uppfatta då det är just det ordet som innehåller den främre rundade vokalen /y/. Den vokalen, liksom den rundade vokalen /ö/ är ganska ovanliga bland världens språk (Ladefoged 2005). Ordet 'lök' identifierades oftare korrekt än ordet 'lek', vilket inte var ett förväntat resultat om man utgår från teorin om markerade/omarkerade drag i världens språk (Eckman 1977). I det här testet får man kanske söka förklaringen i de bilder som användes, men kanske det också kan spegla en osäkerhet hos inlärare som känner till skillnaden mellan vokalererna men har svårt att perceptuellt uppfatta denna. I några fall kan det kanske förklaras av inläringen och medvetenheten av kontrasten orundad/rundad främre vokal i svenskan.

Finala konsonanter, eller kontrasten mellan förekomst respektive icke förekomst av final konsonant, tycks vara förvillande för flera av deltagarna. Samma test har använts för en grupp talare av karenska, ett språk i Burma, och det visade samma resultat, nämligen att de finala konsonanterna var svåra att uppfatta (Zetterholm 2014b). Resultatet av det testet kunde direkt relateras till en produktionsstudie av samma talare (Zetterholm 2014a). Det är inte möjligt att göra samma typ av jämförelse för den del av perceptionstestet som presenterats här, men det vore naturligtvis intressant att göra en uppföljning för att se om det finns någon relation mellan inlärares perception och produktion.

Den här studien kan således endast bekräfta att inlärare av svenska som andraspråk inte alltid uppfattar kontrasten mellan svenska språkljud på samma sätt som infödda svenska talare. Det stämmer väl överens med tidigare studier av bl.a. Flege (1991, 1995) som visar att det är svårt för andraspråksinlärare att särskilja små subtila fonetiska och fonologiska skillnader mellan språkljud som inte finns på modersmålet.

Litteratur

- Abrahamsson, N. (2009). *Andraspråksinlärnin*g. Studentlitteratur.
- Abrahamsson, N. & Bylund, E. (2012). Andraspråksinlärnin och förstaspråksinlärnin i en andraspråkskontext. I: Hylltenstam, K., Axelsson, M. & Lindberg, I. (red.) *Fler-språkighet – en forskningsöversikt. Vetenskapsrådets Rapportserie 5:2012*, s. 153-246.
- Bannert, R. (1990). *På väg mot svenskt uttal*. Studentlitteratur.
- Eckman, F. (1977). Markedness and the contrastive analysis hypothesis. I: *Language Learning*, 27, 315-330.
- Escudero, P. (2005). *Linguistic Perception and Second Language Acquisition. Explaining the attainment of optimal phonological categorization*. Doktorsavhandling, Utrecht universitet, LOT Dissertation Series 113.
- Flege, J. (1991). The Interlingual Identification of Spanish and English Vowels: Orthographic Evidence. I: *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 1991, 43A (3): 701-731.
- Flege, J. (1995). Second language speech learning: Theory, findings, and problems. I: Strange, W. (red.) *Speech Perception and Linguistic Experience: Theoretical and Methodological Issues*: 233-277. Timonium, MD: York Press.
- Flege, J. & Liu, S. (2001). The effect of experience on adult's acquisition of a second language. I: *Studies in Second Language Acquisition*, 23: 527-552.
- Garlén, C. (1998). *Svenskans fonologi*. Studentlitteratur.
- Ioup, G. (2008). Exploring the role of age in the acquisition of a second language. I: Hansen Edwards, J.G. & Zampini, M.L. (red.) *Phonology and Second Language Acquisition*. John Benjamins Publishing company.
- Jarvis, S. & Pavlenko, J. (2010). *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. Routledge.
- Ladefoged, P. (2005). *Vowels and Consonants*. Blackwell Publishing.
- Ladefoged, P. & Maddieson, I. (1996). *The Sounds of the World's Languages*. Blackwell Publishers.
- Major, R.C. (2008). Transfer in second language phonology: A review. I: Hansen Edwards, J.G. & Zampini, M.L. (red.) *Phonology and Second Language Acquisition*. John Benjamins Publishing company.
- McAllister, R. (1995). Perceptual foreign accent and L2 production. I: Elenius, K. & Branderud, P. (red.) *The XIIIth International Congress of Phonetic Sciences*, Vol. 4, s. 570-573. Stockholms universitet.
- Michaud, A. (2004). Final Consonants and Glottalization: New Perspectives from Hanoi Vietnamese. I: *Phonetica* 2004; 61: 119-146.
- Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International review of Applied Linguistics in Language Teaching* 10:209-231.
- Strange, W. & Shafer V.L. (2008). Speech perception in second language learners: The re-education of selective perception. I: Hansen Edwards, J.G. & Zampini, M.L. (red.)

- Phonology and Second Language Acquisition*. John Benjamins Publishing company.
- Tronnier, M. & Zetterholm, E. (2013). Observed pronunciation features in Swedish L2 produced by L1-speakers of Albanian. *Proceedings Fonetik 2013*, Linköpings universitet.
- Zetterholm, E. & Tronnier, M. (2012). The pronunciation of Somali-Accented Swedish. *Proceedings Fonetik 2012*, s. 93-96. Göteborgs universitet.
- Zetterholm, E. (2014a). Final stops or not? The importance of final consonants for an intelligible accent. *Proceedings of PSLT (Pronunciation in Second Language Learning and Teaching) 2013*, Iowa State University.
- Zetterholm, E. (2014b). The confusing final stops in L2 acquisition. *Proceedings Fonetik 2014*, Stockholms universitet.

Några (nya) ledtrådar till pannkaksmeningsmysteriet

En undersökning om pannkaksmeningarnas ålder, det moderna bruket och relationen mellan deras uppkomst och uppluckringen av numeruskongruens mellan subjekt och verb

Sandy Åkerblom

Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum

sandy.akerblom@nordlund.lu.se

Satser med inkongruent neutrumform, såsom *Pannkakor/Senap är gott*, hädanefter kallade *pannkaksmeningar*, har studerats och försökt förklaras under ett helt århundrade och än idag debatteras det om hur fenomenet ska förstås (se Källström 1993:198–213 för en forskningsöversikt). Bara under 2013-2014 publicerades tre artiklar som behandlade ämnet, och vars författare argumenterade för olika analyser (se Josefsson (2014), Enger (2013), Foltran & Rodrigues (2013)). Att ämnet givits mycket uppmärksamhet kan förklaras med att företeelsen är typologiskt udda, och att ämnet fortfarande debatteras kan ses som ett uttryck för att frågan om vilken analys pannkaksmeningarna ska ges fortfarande inte är avgjord.

Pannkaksmeningarna tycks bryta mot de grammatiska kongruensreglerna (både i numerus och genus), och utgör därför ett problem ur ett språkbeskrivningsperspektiv. Det finns två generella ingångar för hur problemet kan lösas. Man kan anta att predikativet i pannkaksmening-

arna är kongruent med kontrollören, men att kontrollören, vilken måste ha genus neutrum, inte är fonologiskt realiserad. På så vis blir analysen förenlig med den traditionella bilden av (svenska) predikativ, vilka antas kongruera med sin kontrollör. Problemet som ska lösas blir då att visa att det finns en fonologiskt icke-realiserad kontrollör. Josefsson (2014) och Enger (2013) är företrädare för denna syn. Den andra vägen att närma sig problemet med predikativets oväntade *t*-form i pannkaksmeningarna är att anta att formen inte är kongruent, dvs. att det inte finns någon (fonologiskt icke-realiserad) kontrollör som ger predikativet dess *t*-form. Då tvingas man dock hävda att (svenska) predikativ inte alltid kongruerar med sin kontrollör och därmed att denna del av kongruenssystemet är i gungning. Wellander (1949, 1955) är företrädare för denna syn.

Som redan antytts har en ansevärd mängd studier gjorts om pannkaksmeningarna med syftet att förklara det oväntade *t*:et. Dock saknas fortfarande viss empiri om pannkaksmeningarna. De uppmärksammades första gången under tidigt 1900-tal, och därför har man ofta antagit att de uppkom ungefär vid denna tid, men huruvida de även förekom under 1800-talet har inte undersökts. Det har heller inte undersökts huruvida förekomsten av pannkaksmeningar skiljer sig åt i omfattning i olika genrer. Dessa två empiriska frågor besvaras tentativt i artikeln, även om inga definitiva svar kan ges.

En annan fråga som diskuterats i litteraturen är huruvida uppkomsten av pannkaksmeningarna kan relateras till uppluckringen av numeruskongruensen mellan subjekt och verb. Även denna fråga kommer att behandlas i artikeln.

Bakgrund

Pannkaksmeningar kan delas in i olika typer, som, möjligen, har olika ursprung och struktur. Benämningen *pannkaksmeningar* antar jag alltså vara en sammanfattande beteckning som omfattar olika typer av koplakonstruktionstyper. Min avgränsning presenteras i avsnitt 1.2.

Kongruens- och defaultbegreppen

Enligt *Svenska Akademiens grammatik (SAG)* definieras *kongruens* som ”grammatiskt reglerad överensstämmelse mellan två eller flera ord med avseende på en viss egenskap.” *SAG* nämner även *semantisk kongruens*, vilken föreligger ”när valet av ett predikativ eller ett anaforiskt pronomen rättar sig efter predikationsbasens eller korrelatreferentens referentiella antal eller kön.” I en ytnära analys av (1) finns varken någon sådan grammatisk eller semantisk överensstämmelse¹. Följaktligen måste *t*-formen i detta exempel, med utgångspunkt i *SAG*:s definition, betecknas som antingen *inkongruent* eller *icke-kongruent* beroende på hur *t*-formen analyseras. Om denna antas vara böjd i *singular* och *neutrum*, klassificeras den som *inkongruent*, då grammatisk överensstämmelse saknas mellan subjektet och predikativet, se ex. (2). Om däremot *t*-formen ses som oböjd i *numerus* och *genus*, bör den betecknas som *icke-kongruent*, se ex. (3), då det är grammatiska egenskaper i predikativet som saknas, inte grammatisk överensstämmelse mellan subjektet och predikativet. Den senare analysen påminner om motsvarande konstruktion på engelska, se ex. (4).

(1) Senap	är	gott.
(2) Senap	är	gott
SG.UTR.	–	SG.NEU.
(3) Senap	är	gott
SG.UTR.	–	–
(4) Mustard	is	tasty
SG.		SG. –

Defaultbegreppet har bl.a. studerats i Fraser & Corbett (1997) och i Corbett (2006) och i dessa urskiljs två olika defaulttyper, nämligen *normal case default*, vilket är ett uttryck för typikalitet och *exceptional case default*, vilket är ett uttryck för exceptionalt. Om dessa typer

¹ Det har även föreslagits andra kriterier för vad *semantisk kongruens* omfattar och hur dessa kan appliceras på pannkaksmeningarna, se t.ex. Enger 2004.

skriver Corbett (2006:148):

The first type, the normal case default, accounts for the cases when 'everything goes right'. The second type, the exceptional case default, applies when the normal system breaks down, when 'something goes wrong'/. . . / One form of default is concerned with typicality, the other with exceptionality.

Denna förståelse av defaultbegreppet har applicerats både i fråga om genustilldelning och kongruens. För kongruens avser *exceptional case default* de fall där kontrollören saknas eller är atypisk², eller uttryckt i negativa termer, i de fall då regelbunden kongruens inte etableras. Om denna andra förståelse av begreppet används och appliceras på svenska data följer att *t*-formen tycks vara default, se (5)–(7).

- (5) Att spela fotboll är roligt.
- (6) Att Maja inte kunde komma var tråkigt.
- (7) Gult är fult.

I ex. (5) utgörs subjektet av en infinitivfras, i ex. (6) av en bisats och i (7) saknas en kontrollör. Ytterligare indicier på att *t*-formen är default/ icke-kongruent är att adjektiv som används som partiklar, se (8), oftast får *t*-formen, och i åtminstone ett fall av kongruensförlust på ett adjektivattribut, se ex. (9), används *t*-formen.

- (8) Har du skrivit klart boken?
- (9) Mycket mjölk

Att *t*-formen skulle vara default har tidigare diskuterats av bl.a. Källström (1993:244) som skriver att "[n]eutrum i svenskan visar tydliga tecken på att vara en s.k. defaultform, dvs. en form som är omarkerad och som används när inga positiva villkor för att använda någon viss form är uppfyllda".

² Atypiska kontrollörer omfattar bl.a. infinitivfraser och bisatser (Corbett 2006:148f).

Avgränsning av beteckningen pannkaksmeningar

Benämningen *pannkaksmening* myntades av Enger (2003) och är grundad på ett av Wellanders exempel på icke-kongruent predikativ, nämligen kopulakonstruktionen ”Pannkakor är gott”. Enger definierar det som: ”[s]entences where the predicative adjective apparently disagrees with its subject, such as *pannekaker er godt* ‘pancakes-pl. is good-neut.sg’, *vodka er sunt* ‘vodka-masc. is healthy-neut.sg’ (Enger 2004). I Engers (2004) avgränsning omfattas alltså inte bara nakna subjekt utan även utbyggda, se ex. (10). I denna artikel kommer sådana utbyggda subjekt att uteslutas då de tycks skilja sig från ex. (1) på åtminstone ett avgörande sätt, nämligen att det icke-kongruenta predikativet endast kan utgöras av ett evaluerande adjektiv, se ex. (11).

(10) En ny utrikesminister hade inte varit så dumt.

(11) *En ny utrikesminister hade inte varit så brunögt/kryllhårigt.

Subjektet i ex. (1) skiljer sig alltså då det även kan användas ihop med icke-evaluerande predikativ, se (12).

(12) Senap är gult.

I denna artikel väljer jag därför att utesluta kopulakonstruktioner med utbyggda subjekt som ex. (10), och endast studera nakna subjekt som i (12). Vidare kommer jag av utrymmesskäl att avgränsa till singulara subjekt.

Uppluckringen av numeruskongruens mellan subjekt och verb

Numeruskongruensen med verbet uppluckrades vid olika tider i tal- och skriftspråket och varierade även i olika genrer. Angående utvecklingen i talspråket finns det stöd för att processen påbörjats i uppsvenskan under sent 1600-tal/tidigt 1700-tal (Wessén 1965:247; Larsson 1988:59).

Att brott mot numeruskongruensen förekom under 1700-talet vittnar Sven Hof (1753 [1985:92]) om, då han skriver att:

[d]en afkortning, som jag sett några bruka, i det man skrifwit: de tog, de kom, de har &c. för de togo, de kommo, de hafva, stödjer sig endast på en viss talart, som ifrån den allmänneliga, och i synnerhet språkets art, är wida åtskild.

Hof ger oss ingen upplysning om hur utbrett detta bruk var eller från vilken talart (dialekt) som bruket hade spridits. Larsson (1988:58), menar att Hof syftade på uppsvenskan, och det skulle i sådana fall stämma överens med Wesséns *antagande* om tiden för dess uppkomst. Det är dock värt att understryka att Hof beskriver bruket av icke-kongruens som stödjande endast ”på en viss talart”, alltså inte som stödjande på det allmänna bruket.

Mot bakgrund av Hofs beskrivning kan det nämnas att somliga svenska dialekter hade kvar numeruskongruensen ännu under 1900-talets första decennier (Teleman 2004:148).

Det är således svårt att med exakthet tidsbestämma när kongruensuppluckrandet var fullbordat i det allmänna svenska talspråket. En ledtråd får man dock från Moberg (1825:228) som skriver att: ”[i] det friare umgängestalet blir oftast äfven verbets pl:a form för alla tre pers. lika med Sing:ets af ett och samma Tempus”.

Några år senare (1840) skriver Almqvist sig vara övertygad att skriftspråksnormen att verbet ska böjas i numerus snart kommer att vara slopad (Almqvist 1840:239f).

Det tycks således finnas gott stöd för att anta att numeruskongruensen mellan subjekt och verb i allmänt svenskt tal, med undantag för vissa dialekter, var helt uppluckrad senast vid 1800-talets först årtionden, men om detta uppluckrande var helt fullbordat redan under 1700-talets andra hälft är, mot bakgrund av litteraturen, ovisst.

Pannkaksmeningarnas ålder

Språkvetare har känt till bruket av den icke-kongruenta predikativfor-

men sedan tidigt 1900-tal. Det första kända uppmärksammandet för svenskan gjordes 1904 av Natanael Beckman som skriver att:

Namn på maträtter få adjektivet *god* m. fl., som beteckna smak, ofta i n., då de stå i obest. form. Ärtor är gott. *Havregrynsgröt är ont*. Däremot: *Den här gröten är riktigt god*. (Beckman [1904]1916:54)

För danskans del gjordes en motsvarande observation 1911 av Mikelsen. Dessa två omnämnanden är dock inte autentiska belägg utan språkvetares illustrationer över ett bruk som de påstås ha påträffat. *SAOB* däremot refererar en autentisk användning, se (13), vilken är från 1906.

(13) Astrakaner är bra godt.

Forskare har därför ofta utgått ifrån att denna typ av icke-kongruent böjning uppkom kring sekelskiftet samt att den har sitt ursprung i talspråket. För det senare av dessa antaganden tycks alla forskare som uttalat sig i frågan vara eniga, men gällande icke-kongruensens ålder har det funnits delade meningar. Wellander är en av dem som antar att konstruktionstypen är äldre och argumenterar för att den uppkommit någon gång under 1800-talet och att den, i det familjära talspråket, var fullt brukbar vid sekelskiftet 18/1900 (Wellander 1955:12).

Syfte

Huvudsyftet i denna artikel är att undersöka huruvida pannkaksmeningarna verkligen uppkom i svenskan under tidigt 1900-tal eller om de möjligen är än äldre. Ett andra syfte är att undersöka om det finns variation i hur omfattande bruket av pannkaksmeningarna är i informellt språk och i formellt språk. Ett tredje syfte är diskutera huruvida det kan etableras ett tidsmässigt samband mellan uppluckringen av numerus-kongruensen mellan subjektet och verbet å ena sidan, och uppkomsten av pannkaksmeningarna, förstått som kopulakonstruktioner med icke-kongruent predikativ, å andra sidan. Min hypotes är att så är fallet.

Analys

Äldre belägg på icke-kongruent predikativ

För svenskans del är, som nämnt i 1.4, de äldsta kända beläggen på icke-kongruent predikativ från tidigt 1900-tal³. Tack vare den stora mängd svensk dagspress och skönlitteratur som idag finns tillgänglig i digitaliserade korpusar har jag dock kunnat spåra förekomster som är äldre än *SAOB*:s från 1906. Nedan följer 12 av dessa autentiska exempel.

- (14) Färsk sparris är visserligen fint och framför allt dyrt (*Kalmar* 1902.06.08)
- (15) Skinka är ju outhärligt till fläskpannkakorna (*Svensk turistförenings årsskrift*, 1900)
- (16) S.k. lime juice⁴ är mycket dyrt på platsen när det någon gång finnes därstädes, hvarför man gör bäst att föra med sig ett halft kilo eller så af s.k. citric-acid-kristaller (*Till Klondyke* av Axel Kerfve, 1899)
- (17) Kaviar är godt; detta är känd och vittnad sak (*Kalmar* 1899.07.10)
- (18) Kams⁵ var godt (*Tokerier från Ådalen* 1897)
- (19) För mycket mat är lika skadligt som för litet (*Kalmar* 1892.08.15)
- (20) Åh, herre Gud, hvad mat är godt (*Simpelt folk* av Ernst Lundquist 1888)
- (21) För att sona sin dumhet och visa sin hörsamhet klipper hon lugg – han har nämligen sagt att lugg är klädsamt. (Victoria Benedictssons dagbok 1886-1888)
- (22) Jag återkallar konjunktionen men, som här icke är på sin plats, emedan morskhet är identiskt med, eller rättare en följd af dumhet. (*Gardisten Värner Vännerfält* av August Stenberg, 1880)
- (23) alkohol är deremot för honom lika nödvändigt som luften! (*Kalmar*,

³ Malmgren (1990:115) har dock påpekat att det finns indicier på att sådan icke-kongruens förekom i danskt talspråk under 1860-talet.

⁴ En viss reservation bör uttryckas beträffande detta belägg då författaren möjligen ser substantivet *juice* som ett neutrumord. Ordet används endast en gång i romanen vilket gör att misstanken inte kan uteslutas.

⁵ Substantivet *kams* har genomgående utrumgenus i texten.

1870.04.16)

(24) Prygel⁶ är nödvändigt för krigstuktens upprätthållande . (Folkets röst, 1856.12.13)

(25) Ja, lök är godt (*Henry V*, Shakespeare, övers. Hagberg 1848)

Som framgår av de redovisade exemplen ovan förekom pannkaksmeningar före 1906. Det äldsta belägget är från 1848 och därmed måste tidpunkten för deras uppkomst flyttas med (åtminstone) sex decennier till mitten av 1800-talet.

Naturligtvis säger dessa separata belägg ingenting om hur utbrett bruket var men det visar att bruket förekom betydligt tidigare än vad som hittills antagits. Det kan dock nämnas att de belagda förekomsterna har påträffats i källor i olika delar av Sverige; de är alltså inte reserverade till ett visst geografiskt område. Det kan också påpekas att samtliga exempel är funna i talspråkliga kontexter, varav en majoritet i skriven dialog, vilket stärker misstanken att konstruktionen har sitt ursprung i talspråket.

En annan observation som kan vara värd att nämna är att kopulakonstruktioner av typen ovan men med kongruent predikativform, se (26)–(28) föreföll vara betydligt vanligare då de påträffas i riklig omfattning.

(26) *Sill är trögsåld* (*Post- och inrikestidningar* 1839.09.06)

(27) *Ved är der relativt lika dyr som stenkol* (*Post- och inrikestidningar* 1852.09.24)

(28) *Bönor äro förträffliga, ärter äfwen* (*Norra Skåne* 1895.01.29)

Variation i dagens bruk

För att undersöka huruvida omfattningen av bruket av pannkaksmeningarna varierar mellan informellt och formellt språk har förekomsterna av kongruent och icke-kongruent predikativform kartlagts för kopulakonstruktioner i vilka subjektet utgörs av ett naket, oböjt sub-

⁶ En viss reservation bör uttryckas även beträffande detta belägg då *prygel* enligt *SAOB* använts både med utrum- och neutrumgenus, även om neutrumformen beskrivs som den vanligare.

stantiv. Jag har gjort sökningar i Språkbankens *Korp* i tre olika genrekategorier: en med talspråkligt vardagligt material, *Bloggmix 2007*, en med tidningsprosa, *GP 2007*, och en med fackspråkligt material, *Medicinska texter*. Vidare har resultatet avgränsats utifrån följande kriterier:

- enbart appellativer;
- enbart predikativadjektiv där genus framgår;
- enbart satser i vilka subjektets obestämda form kan skiljas från den bestämda;
- enbart tydligt icke-refererande exempel

Otvetydiga dubletter har uteslutits.

Tabell 1. Icke-kongruent/Kongruent predikativ med naket oböjt substantiv som subjekt i tre genrer

	Totalt antal träffar	Antal kongruenta predikativ	Antal icke-kongruenta predikativ	Andel icke-kongruenta predikativ
Blogg 2007	75	6	69	92 %
Göteborgsposten 2007	55	8	47	85 %
Medicinska texter	82	59	23	23 %

Av tabell 1 kan vi först och främst utläsa att kongruens och icke-kongruens förekommer i alla korpuskategorierna men att andelen icke-kongruenta predikativ är i klar majoritet (92 %) i *Bloggmix 2007*, i klar majoritet (85 %) i *GP 2007* och i klar minoritet (23 %) i *Medicinska texter*. Intressant att notera är att tidningsspråket tycks ligga nära bloggspråket i fråga om bruket av icke-kongruent predikativ.

Bland satserna med icke-kongruent predikativ i *Bloggmix 2007* fanns bland annat: "Självständighet är viktigt," och "Betong är mångsidigt." Bland satserna med kongruent predikativ fanns satser som: "Makrill är rik på EPA" och "Rökning är skadlig."

I korpusen *GP 2007* återfanns icke-kongruenta satser som: "Röstning är obligatoriskt" och "Människosmuggling är kostsamt." Bland de kongruenta satserna kan nämnas: "Frihandel är självklar" och "Parti-

profilerings är nödvändig för alliansseger 2010.”

I *Medicinska texter* förekom satser med icke-kongruent predikativ såsom: ”Serologi är viktigt” och ”Evakuering är kostsamt.” Bland de kongruenta fallen fanns satser som t.ex.: ”Smärta är okontrollerbar när vi slutar att kontrollera den” och ”Pest är endemisk.”

Även om antalet belägg och genrer är alltför begränsat för att säkra slutsatser ska kunna dras så kan en tendens utrönas; språket i *Bloggmix 2007*, vilket kan karaktäriseras som ledigt/talspråkligt, tillåter icke-kongruens i högre grad än språket i *GP 2007*, vilket kan karaktäriseras som neutral standardprosa, om än bara med 7 procentenheter. Dessa två kategorier står vidare i stark kontrast till resultatet från fackspråkskategorin *Medicinska texter* i vilken icke-kongruenserna bara utgör en knapp fjärdedel (23 %).

Diskussion

Mitt första syfte var undersöka huruvida pannkaksmeningarna verkligen uppkom i svenskan under tidigt 1900-tal eller om de var äldre. Antagandet att de förekom före 1906 har uttryckts tidigare, men inga (otvetydiga) belägg har kunnat underbygga detta förrän nu. Exemplet ”lök är godt” kommer från 1848 och mellan denna tidpunkt och 1906 har flertalet belägg kunnat redovisas. Det skulle dock inte vara förvånande om en mer omfattande studie skulle kunna spåra än äldre belägg.

Det andra syftet handlade om att undersöka huruvida det fanns variation i hur omfattande bruket av pannkaksmeningarna var i informellt språk och i formellt språk. Korpusresultatet har visat att det tycks finnas en tämligen stor variation och att pannkaksmeningarna förekommer i märkbart större omfattningen i informellt språk (*Bloggmix 2007*) än i formellt språk (*Medicinska texter*). I den förra kategorin är pannkaksmeningarna mer än tre gånger vanligare än i den senare. Det är naturligtvis en förenkling att påstå att dessa två kategorier skulle kunna direkt representera informellt och formellt språk, men resultatet illustrerar en så pass tydlig tendens att det är svårt att helt ifrågasätta slutsatsen att stilnivå tycks inverka på acceptansen för pannkaksmeningar.

Att (det informella) språket i *Bloggmix 2007* ligger närmare talspråk-

ket än det i *Medicinska texter* är nog inget kontroversiellt antagande, och att pannkaksmeningarna skulle vara vanligare i talspråk än i skriftspråk går helt i linje med vad som ofta antagits. Resultatet från korpusundersökningen bekräftar, med andra ord, ett antagande som redan uttryckts vid flertalet tillfällen.

Det tredje syftet handlade inte om att empiriskt belägga en, i litteraturen, tidigare uttryckt misstanke, utan att diskutera huruvida uppluckringen av numeruskongruensen på verbet och uppkomsten av pannkaksmeningarna kan sammanlänkas tidsmässigt. Detta syfte var mindre handfast än de tidigare två och resultatet blev därefter.

Påbörjandet av kongruensuppluckringen i talspråket har spårats till sent 1600-tal i uppsvenskan. Både Wessén och Larsson antar detta och senare forskning har inte haft skäl att ifrågasätta detta. Desto svårare är det att tidsbestämma när denna process var fullbordad, vilket inte minst beror på att olika regionala varieteter har skilt sig. Utifrån de ledtrådar litteraturen ger tycks denna process, i det allmänna talspråket, dock vara fullbordad senast vid 1800-talets första sekler, men det kan inte uteslutas att ändpunkten i själva verket bör förläggas till några decennier tidigare. Pannkaksmeningarna, å sin sida, har visats förekomma sedan åtminstone 1840-talet. Tidsglappet mellan numeruskongruensuppluckringen på verbet och det första fyndet av pannkaksmeningar är således kort; kanske skiljer det inte mer än ett halvsekel.

Idéen om att uppluckringen av verbkongruensen skulle kunna ha (haft) konsekvenser på andra delar av kongruenssystemet har föreslagits tidigare. Källström (1993:266) påpekar t.ex. att:

[d]e skandinaviska språken [ju] har /.../ förlorat verbkongruensen relativt nyligen. Man kan spekulera i om det nuvarande skedet med förlorad verbkongruens och bevarad tempusböjning och nominalfrasintern kongruens är ett övergångsskede mot ett tillstånd som bättre stämmer överens med universella tendenser. Om så är fallet /.../ borde utvecklingen i svenska, danska och norska grovt taget gå antingen mot en avveckling av kongruensen eller mot att verbkongruens åter uppstår. Det senare alternativet verkar i det nuvarande språkskedet osannolikt. Men en avveckling av kongruensen har ju onekligen gradvis skett under den period som språken finns dokumenterade.

Källström förespråkar inte en analys av pannkaksmeningarna som ett uttryck för en uppluckrad predikativkongruens men han påtalar att kongruensuppluckringen på verbet, rent teoretiskt, skulle kunna påverka andra delar av kongruensen, och eftersom tiden för de båda utvecklingarna tycks sammanfalla är frågan fortfarande öppen.

Om pannkaksmeningarnas *t*-formede predikativ är ett uttryck för en (påbörjad) kongruensuppluckring tillåter egentligen inte min empiri mig att spekulera om, men intressant nog har denna tanke slagit en annan språkvetare. Wellander (1949:185) skriver att "[u]ndersöker man läget närmare, så finner man, att det morfologiska systemet på denna punkt [den predikativa kongruensen] befinner sig i ett slags upplösningstillstånd."

Litteratur

- Almqvist, Carl Jonas Love 1840. *Svensk språklära*. Tredje upplagan
Beckman, Natanael 1904. *Svensk språklära för den högre elementärundervisningen*. Stockholm.
Corbett, Greville 2006. *Agreement*. Cambridge: Cambridge University Press.
Enger, Hans-Olav 2003. Pannekakesetninger er semantisk kongruens. *Maal og Minne*. S. 81–105.
Enger, Hans-Olav 2004. Scandinavian Pancake Sentences as Semantic Agreement. *Nordic Journal of Linguistics* 27.1. S. 5–34.
Enger, Hans-Olav 2013. Scandinavian pancake sentences revisited. *Nordic Journal of Linguistics* 36.
Foltran, Maria José & Rodrigues, Patrícia 2013. On denoting abstract entities. *Revista da ABRALIN*. S. 269–291.
Fraser, Norman M. & Greville Corbett, 1997: Defaults in Arapesh. *Lingua* 103. S. 25–57.
Hof, Sven 1753. *Swänska språkets rätta skrifsätt med sina bewis framställt och till kongl. swänska wettenskaps academien framgifwit af Sven Hof*. Stockholm: tryckt hos directuren Jacob Merckell.
Josefsson, Gunlög 2014. Pancake sentences and the semanticization of formal gender in Mainland Scandinavian. *Language Sciences* 43. S. 62–76.
Källström, Roger 1993. *Kongruens i svenskan*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
Larsson, Kent 1988. *Den plurala verbböjningen i äldre svenska: studier i en språklig förändringsprocess*. Uppsala: Skrifter utgivna Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 22.

- Malmgren, Sven-Göran 1990 [1984]. *Adjektiviska funktioner i svenskan*. Nordistica Gothoburgiensia 13. Acta Universitatis Gothoburgensis: Göteborg.
- Mikkelsen, Kristian Mathias 1911. *Haandbog i Dansk Ordføjningslære*. København: Lehmann & Stage.
- Moberg, Peter 1825. *Försök till en lärobok för nybegynnare i allmänna och svenska grammatiken: innefattande tillika någon underrättelse för utländningar, om vårt språks uttal och beskaffenhet*. Stockholm.
- Svenska Akademiens ordbok online. <[http:// http://g3.spraakdata.gu.se/saob](http://g3.spraakdata.gu.se/saob)>.
- SAG, Teleman, Ulf et al. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien/Nordstedts ordbok.
- Språkbanken. <<http://spraakbanken.gu.se>>.
- Teleman, Ulf 2003. *Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800*. Stockholm: Nordstedts Ordbok.
- Wellander, Erik 1949. Predikatsfyllnadens form i modern svenska. Ett stycke språkutveckling i ultrarapid närbild. *Studier i modern språkvetenskap* 17. Uppsala. S. 181–209.
- Wellander, Erik 1955. Ärtor är gott och liknande inkongruenta satstyper. *Nysvenska studier* 35. S. 1–47.
- Wessén, Elias 1965. *Svensk språkhistoria III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Andra upplagan. Stockholm m. fl.: Almqvist & Wiksell.

Förteckning över sammankomster för svenskans beskrivning 1963–2014

1. Stockholm 1963	13. Helsingfors 1981	25. Åbo 2001
2. Lund 1964	14. Lund 1983	26. Uppsala 2002
3. Göteborg 1965	15. Göteborg 1985	27. Växjö 2004
4. Uppsala 1967	16. Linköping 1987	28. Örebro 2005
5. Stockholm 1969	17. Åbo 1989	29. Vasa 2007
6. Umeå 1970	18. Uppsala 1990	30. Stockholm 2008
7. Åbo 1972	19. Stockholm 1992	31. Umeå 2010
8. Lund 1974	20. Umeå 1993	32. Karlstad 2011
9. Göteborg 1975	21. Helsingfors 1995	33. Helsingfors 2013
10. Uppsala 1977	22. Lund 1996	34. Lund 2014
11. Stockholm 1978	23. Göteborg 1998	
12. Umeå 1980	24. Linköping 1999	

Lundastudier i nordisk språkvetenskap.

Serie A

Serie utgiven av Språk- och litteraturcentrum, Humanistiska och teologiska fakulteterna vid Lunds universitet. Redaktörer: Lisa Holm och Marit Julien

- 38 Nils Jörgensen, *Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidssagor*. 1987.
- 39 Barbro Lundin, *Bisatser i små barns språk. En analys av fem barns första bisatser*. 1987.
- 40 Carl-Erik Lundbladh, *Adjektivens komparation i svenskan. En semantisk beskrivning*. 1987.
- 41 Gertrud Pettersson (red.), *Studier i svensk språkhistoria*. 1988.
- 42 Lars-Johan Ekerot, *Så-konstruktionen i svenskan*. 1988.
- 43 Lena Ekberg, *Gå till anfall och falla i sömn. En strukturell och funktionell beskrivning av abstrakta övergångsfaser*. 1989.
- 44 Gunilla Byrman, *Graviditetsuttryck i svenskan*. 1989.
- 45 Herbert Davidsson, *Han, hon, den. Genusutvecklingen i svenskan under nysvensk tid*. 1990.
- 46 Gertrud Pettersson, *Lagspråk och samhällsutveckling. Studier över svenskt lagspråk efter 1734*. 1992.
- 47 Jan Svensson, *Språk och offentlighet. Om språkbruksförändringar i den politiska offentligheten*. 1993.
- 48 Gösta Holm, *Nordiska studier. Femton uppsatser om ord, namn, dialekter, filologi, stilhistoria och syntax*. Festskrift till Gösta Holm på 80-årsdagen den 8 juli 1996. Redaktörer: Christer Platzack och Ulf Teleman. 1996.
- 49 Cecilia Falk, *Fornsvenska upplevarverb*. 1997.
- 50 Magnus Olsson, *Swedish Numerals in an International Perspective*. 1997.
- 51 Gunlög Josefsson, *On the Principles of Word Formation in Swedish*. 1997.
- 52 Lisa Christensen, *Framtidsuttrycken i svenskans temporal system*. 1997.

- 53 Bo-A Wendt, *Landslagsspråk och stadslagsspråk. Stilhistoriska undersökningar i Kristoffers landslag*. 1997
- 54 Per Lagerholm, *Talspråk i skrift. Om muntlighetens utveckling i svensk sakprosa 1800-1997*. 1999.
- 55 Inger Haskå & Carin Sandqvist (red.), *Alla tiders språk. En vänskrift till Gertrud Pettersson november 1999*. 1999
- 56 Maria Lindgren, *Utvecklingssamtal mellan chefer och medarbetare. Undersökning av en samtalstyp i arbetslivet*. 2001.
- 57 Jóhanna Barðdal, *Case in Icelandic – A Synchronic, Diachronic and Comparative Approach*. 2001.
- 58 Henrik Rahm, *Journalistikens anatomi. Analyser av genrer och textmönster i fem strejkevakningar i svensk dagspress 1879-1996*. 2002.
- 59 Maria Mörnjö, *V1-Declaratives in Spoken Swedish. Syntax, Information Structure, and Prosodic Pattern*. 2002.
- 60 Katarina Lundin, *Small clauses in Swedish. Towards a Unified Account*. 2003.
- 61 Lena Lötmarker, *Krian i förvandling. Uppsatsämnen och skrivanvisningar för läroverkets svenska uppsatsskrivning*. 2004.
- 62 Henrik Rosenkvist, *The Emergence of Conditional Subordinators in Swedish – a Study in Grammaticalization*. 2004.
- 63 Cecilia Falk & Lars-Olof Delsing (red.), *Studier i svensk språkhistoria* 8. 2005.
- 64 David Håkansson, *Syntaktisk variation och förändring. En studie av subjektslösa satser i fornsvenska*. 2008.
- 65 Christian Waldmann, *Input och output. Ordföljd i svenska barns huvudsatser och bisatser*. 2008.
- 66 Anna Gustafsson, *Pamfletter! En diskursiv praktik och dess strategier i tidig svensk politisk offentlighet*. 2009.
- 67 Gudrun Svensson, *Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö*. 2009. A:67
- 68 Jackie Nordström, *Modality and Subordinators in the Germanic Languages and beyond*. 2009.
- 70 Piotr Garbacz, *Word Order in Övdalian. A Study in Variation and Change*. 2010.
- 71 Johan Brandtler, *The Evaluability Hypothesis. The Syntax and Semantics of Polarity Item Licensing in Swedish*. 2010.
- 72 David Petersson, *The Highest Force Hypothesis. Subordination in Swedish*. 2014.
- 73 Ulf Teleman, *Nordister och nordistik i Lund – från 1860- till 1930-tal*. 2015.
- 74 Anna W Gustafsson, Lisa Holm, Katarina Lundin, Henrik Rahm och Mechthild Tronnier (red.), *Svenskans beskrivning 34. Förhandlingar vid Trettiofjärde sammankomsten Lund den 22–24 oktober 2014*. 2016.

